

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 87 (15) Ίανουάριος 1988
τιμή τεύχους 250 δραχ.

«κόμμα συνείδηση»;
ή
«κόμμα οργανωμένα»

•
Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ
ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑ

•
ΓΣΕΕ:
ΖΗΤΩ ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ

•
Γιά τις «Τετσίνες»
του Καζαντζάκη

•
Τό έργο του
Α. Ταρκόφσκι

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 29 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1988

ΤΕΥΧΟΣ 87(15), νέα περίοδος

τιμή τεύχους 250 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58

τηλ. 32.28.791, 32.39.645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταδρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Ἐλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Τῆ διόρθωση τῶν δοκιμῶν ἔκανε ὁ Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τῆ σελιδοποίηση ὁ Χρήστος Πικριδάς, τὴν ἀναπαραγωγή τῶν φιλμ ἡ Χριστίνα Ἀναστασίου, τῆ στοιχειοθεσία ἡ Ἄννα Γιάκα, ἡ Γεωργία Μπαρούδου, ἡ Ἀλίκη Πελεκάνου καὶ ἡ Μαριάννα Σωτηροπούλου. Διαφημίσεις: Ἐλενα Χουλιάρη.

Ἐκδότης, Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Ἐκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 καὶ 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Ἄλλα τὰ τεύχη τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 72 (Μάιος 1976-Ὀκτ. 1986)

ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ὑποχρεώνεται σὲ τιμαριθμικὴ ἀναπροσαρμογὴ. Ἀπὸ τοῦτο τὸ τεύχος θὰ τιμᾶται 250 δρχ. Δυστυχῶς φίλοι ἀναγνώστες δὲν γίνεται διαφορετικὰ. Ἀκόμη κι ἔτσι οἱ οικονομικὲς μας δυσκολίες εἶναι ἀνυπέρβλητες. Βασιζόμαστε μόνο σὲ σᾶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Ὁ γύρος τοῦ κόσμου σὲ 80 μέρες	6
Δαμιανὸς Παπαδημητρόπουλος, Στὴ ΓΣΕΕ ὄλοι συμφώνησαν	7
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Ἐπιστὴμη καὶ πρῶμ παραγωγικότητα	8
Σπύρου Δ. Γεωργάτου, Ὑλικά παιδιὰ, ὠραία παιδιὰ	9
Γεράσιμου Μακρίδη, Ἡ ἀναρμόδια τεχνικὴ τῆς λήθης	10
Γιώργου Καρρᾶ, «Γιὰ νὰ μὴν χτυπηθεῖ κάποιος τρίτος»	11
Βασίλη Ζουναλῆ, Παγίδες μιᾶς ἀναγωγῆς καὶ ἑνὸς μύθου	12

Γιώργου Μαργαρίτη, Ὁ νεοφιλελεύθερος καὶ ἡ παραοικονομία	14
Γιώργου Ριτζούλη, Θεσσαλονίκη: Κούβελας ἢ Ἀρκουδέας;	15
Γιάννη Καρανίκα, Παλιὸς καὶ νέος ΓΟΚ	16
Στιγμαῖα καὶ Αὐτόφωρα	18
Ἀλέξη Παπαλιᾶ, Μέρες Ραδιο-φόνου	20
Βασίλη Ζουναλῆ, Γιὰ τὴν οἰκολογία	22
Σοφίας Μπουτιλιέ-Δημήτρη Οὐζουνίδη, Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἠλεκτρονικὴ	26
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Γιὰ τὴν κομματικὴ ἰδεολογία	30
Ἀριστείδη Μπαλτά, Τὸ Βῆμα, ὁ κ. Βουδούρης καὶ ὁ Π. Εὐθυμίου	36
Ἀλεξάντρ Σεβερόβιν, ΕΣΣΔ: ἡ συγκρότηση μιᾶς Ἀριστερᾶς;	42

Βρασίδα Καραλῆ, Γιὰ τίς «Τερτσίνες» τοῦ Ν. Καζαντζάκη	47
Γιώργου Γιατρομανωλάκη, Φιλολόγοι σφαζόμενοι	53
Δημήτρη Ἄγγελάτου, Περί λογοτεχνικῶν εἰδῶν	57
Φώτη Τερζάκη, Σαμανισμὸς καὶ μυστικὴ στὸν Ταρκόφσκι	61

Ἡλία Κούβελα, Τὰ Δαρβινικά τοῦ Κ. Κριμπᾶ	67
Νίκης Ἀντενάερ, Ἡ μεγάλη πράσινη τοῦ Φακίνου	69
Α.Ε., Τὸ Λεξικὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας	69
Βιβλία	71
Ἐπισημαίνοντας	72
Παντελῆ Μπουκάλα, Κέρματα	74
Δημήτρη Κυρτάτα, Ἐλγίνεια, ἑλληνισμὸς καὶ Πανεπιστήμιο	76
Ἐπιστολὲς	78

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἑτήσια 3.000 δρχ.
Ἄλλες χώρες, ἑτήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἴδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καὶ Σία Ο.Ε. Ἐκδότης Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα τηλ. 32.28.791. Ἐκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Ο γύρος του κόσμου σε όγδόντα ημέρες

Πρίν έξι περίπου χρόνια, τό φθινόπωρο του '82, ό σταυρός προτίμησης καταργείτο μέσα σε τυμπανοκρουσίες και άριστερόστροφους άλαλαγμούς, ότι έπιτέλους θά δοϋμε τό φώς τής άληθινής δημοκρατίας με τό ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση και τό λαό στην έξουσία. Έπιχειρήματα πολιτικά, ιδεολογικά, ιστορικά, συνταγματολογικά, άριστερομαρξιστικά και ό,τι μπορεί νά φανταστεί άνθρωπου νοϋς, έπιστρατεύθηκαν για νά πείσουν τούς δύσπιστους, πού φοβόντουσαν μήπως με τήν κατάργηση του σταυρού αφαιρεθεί ένα ακόμη όπλο από τά χέρια του λαού, δηλαδή τό όπλο τής άμεσης ανάδειξης του βουλευτή, πού καθιστούσε τόν τελευταίο πολιτικό πρόσωπο με ευθύνη (όχι μόνο άπέναντι στον άρχηγό του) και έπομένως —τυπικά τουλάχιστον— πολιτική προσωπικότητα τέτοια, ώστε μαζί με τούς συναδέλφους του νά μπορούν νά εκφράζουν μέσα στη Βουλή τήν πολυπλοκότητα του εκλογικού σώματος. "Όμως τά επιχειρήματα τότε δέν χρειάζονταν άφου οί πάντες σχεδόν, πλην τής Δεξιάς και όρισμένων άλλων, ήταν πεισμένοι πώς ό,τι γίνεται γίνεται για τό καλό τής δημοκρατίας, πώς τό κοινοβούλιο δέν θά υποβαθμιστεί, πώς ή έκτελεστική έξουσία, δηλαδή ό άρχηγός, δέν θά άποκτήσει υπέρμετρη έξουσία κ.ο.κ.

Τά χρόνια πέρασαν και ό χρόνος πιστοποίησε ότι ή κατάργηση του σταυρού (τότε) δέν ήταν απλώς κάποια έκδήλωση δημοκρατικού ένθουσιασμού, αλλά έσκεμμένη κίνηση πού άποσκοπούσε ακριβώς στην ένδυνάμωση του ρόλου του άρχηγού σε ένα κόμμα αντιφατικό πού κυβερνούσε σε μιάν έποχή δύσκολη. Μέχρι πρόσφατα κανείς δέν συζητούσε πιά για τό θέμα, ώσπου, τούς τελευταίους μήνες, μαζί με τήν άπλή αναλογική επανήλθε στην επικαιρότητα και τό ζήτημα του σταυρού. Καί, ώ του θαύματος, διαπιστώνουμε ότι φιλήσυχοι δημοσιογράφοι και φιλοκυβερνητικές έφημερίδες έπιδίδονται σε «αυτοκριτική» για τά τελευταία έξι χρόνια και διαπιστώνουν έν χορῶ ότι ό ρόλος του κοινοβουλίου όντως υποβαθμίστηκε, ό βουλευτής κατέληξε πιόνι και άλλα άστικοδημοκρατικά και ώραία, ένῶ συγχρόνως μās πληροφοροϋν ότι τό όλο θέμα συζητείται ευρέως στα πολιτικά κόμματα και τήν κυβέρνηση.

Δέν έχουμε άμφιβολία ότι πολλοί «άριστεροί» θά έβλεπαν μιάν ένδεχόμενη επαναφορά του σταυρού ως μιάν ακόμη άπόδειξη τής δεξιάς στροφής του ΠΑΣΟΚ έπιβεβαιώνοντας τά αυτονόητα και άνοήτως αυτοεπιβεβαιωνόμενοι. "Όμως πώς γίνεται και ξαφνικά οί «άρμόδιοι» κόπτονται για τήν υποβάθμιση του κοινοβουλίου και άλλες παρόμοιες «θεσμικές λεπτομέρειες». Η έποχή συνεχίζει βέβαια νά είναι αντιφατική, μόνο πού οί αντιφάσεις άλλαξαν. Τό ΠΑΣΟΚ δέν είναι πιά καθόλου σίγουρο για τήν αυτοδυναμία του και ίσως —λέμε, ίσως— χρειαστεί νά καταφύγει σε πολλές πολιτικές συνεργασίες. Καί αν αυτές οί συνεργασίες περιλαμβάνουν και κόμματα, τότε τί θά γίνει με τίς εκλόγιμες θέσεις στη λίστα; Είναι φανερό ότι, για νά γίνουν δυνατές αυτές οί συνεργασίες, όταν τά «υπό συνεργασία» κόμματα διαφωνοϋν μεταξύ τους, τή λύση είναι καλύτερα νά τή δώσει διά του σταυρού ό λαός. Μαζί λοιπόν με τήν τροποποίηση του εκλογικού νόμου τό ΠΑΣΟΚ μελετᾶ, για κάθε ένδεχόμενο, και τό θέμα του σταυρού — όλα θά κριθοϋν ανάλογα με τίς πολιτικές σκοπιμότητες τής στιγμής, όπως οί σκοπιμότητες τής στιγμής είχαν κρίνει τό θέμα και τό 1982.

Οί παλιοί μας άναγνώστες θά θυμοϋνται ίσως τή δική μας θέση για τό θέμα του σταυρού. Δέν θά μπορούμε στον κόπο νά τήν επαναλάβουμε — πολύ περισσότερο πού τώρα ξαφνικά γιναν πολλοί αυτοί πού χρησιμοποιοϋν τίς ίδιες λέξεις. Δέν μιλάμε όμως τήν ίδια γλώσσα: έμεις μιλοϋμε για τούς θεσμούς, αυτοί μιλοϋν έπίμονα για τό κομματικό τους συμφέρον. Γι' αυτό και χρησιμοποιοϋν, ανάλογα με τήν περίσταση, με τήν ίδια ευκολία όποιες λέξεις τούς ταιριάζουν.

Στή ΓΣΕΕ όλοι συμφώνησαν: Ζήτω οί βουλευτικές εκλογές

Νά πού σέ μερικούς μήνες όλα θά είναι πάλι μέλι-γάλα στή ΓΣΕΕ. Ή ΠΑΣΚΕ τών δικαστηρίων καί τών διορισμών, άκαμπτη επί δύο χρόνια, ξεκίνησε από τό Νοέμβριο μίαν επίθεση ενόττητας μέ τίς προτάσεις του κ. Ραφτόπουλου, ύποχώρησε στους περισσότερους από τούς όρους πού προέβαλαν οί άλλες συνδικαλιστικές παρατάξεις καί στά μέσα ΄Ιανουαρίου επήλθε ή συμφωνία: όλοι —έκτός, γιά τήν ώρα, από τή ΔΑΚΕ— θά πάνε στό συνέδριο του ΄Απριλίου πού θά διοργανωθεί από τή διαπαραταξιακή επιτροπή. Στο συνέδριο αυτό, άν τελικά δέν συμμετάσχει ή Δεξιά, ή ΠΑΣΚΕ προβλέπεται νά εξασφαλίσει τήν αυτόδυναμία. ΄Αλλά δέν είναι αυτός ό λόγος πού ή ΠΑΣΚΕ επιδίωξε μέ τόσο πάθος καί «διαλλακτικότητα» τή διεξαγωγή του συνεδρίου. Γνωρίζουμε άλλωστε ότι καί πριν καί μετά τίς αρχικές προτάσεις Ραφτόπουλου γίνονταν αλληπάλληλες συσκέψεις στό Καστρί καί άλλοι, μέ τή συμμετοχή καί του κ. Παπανδρέου, καί μέ αντικείμενο τήν εξομάλυνση τής κατάστασης πού επικρατεί στό συνδικαλισμό. ΄Επρόκειτο λοιπόν γιά πολιτική άπόφαση, στήν όποία βαρύνοντα ρόλο δέν έπαιξαν τόσο τά στενά συνδικαλιστικά όφέλη όσο οί γενικότερες πολιτικές ανάγκες έν όψει καί τών επερχόμενων εκλογών — όπως άλλωστε πολιτική ήταν ή άπόφαση του ΠΑΣΟΚ νά κρατάει τό συνδικαλιστικό κίνημα έν διαλύσει τά δύο τελευταία χρόνια.

Τότε, τό φθινόπωρο του ΄85, ήταν ή πολιτική τής λιτότητας καί τό ΠΑΣΟΚ δέν μπορούσε νά επιτρέψει νά πέσει ή διοίκηση τής ΓΣΕΕ σέ ξένα χέρια, γιατί μέ οργανωμένο τό συνδικαλιστικό κίνημα καί ή οικονομική πολιτική κινδύνευε νά αποτύχει καί ή θέση τής κυβέρνησης θά γινόταν πολιτικά δύσκολη. Τό ΠΑΣΟΚ προτίμησε έτσι τή διάλυση τής ΓΣΕΕ, τά άνδρείκελα τών δικαστηρίων, όχι γιά νά σώσει τή ΠΑΣΚΕ αλλά γιά νά σώσει τήν κυβερνητική πολιτική.

Τώρα ή λιτότητα πέρασε, ή τουλάχιστον αυτή είναι ή εντύπωση πού πρέπει νά μάς δοθεί. Τό είπε ό πρωθυπουργός στή Θεσσαλονίκη καί, γιά όσους δέν τό κατάλαβαν, τό έδειξε μέ τήν άπομπή του Σημίτη. Τήν ίδια ώρα πού τό ΄Υπουργείο ΄Εθνικής Οικονομίας άλλαζε προϊστάμενο, ό κ. Λαλιώτης επανερχόταν στήν Κ.Ε. καί ό κ. Γεννηματάς στό ΄Υπουργείο ΄Εργασίας, ή ΠΑΣΚΕ έτοιμάζε τίς προτάσεις της γιά τήν εξομάλυνση τής κατάστασης στό συνδικαλισμό. Βέβαια πρώτη προϋπόθεση γιά τήν εξομάλυνση — ή μάλλον γιά τήν ύπαρξη— του συνδικαλισμού είναι ή αυτόνομία του καί, άν μή τι άλλο, αυτό σημαίνει νά παραμεριστούν τά άνδρείκελα, πού επί δύο χρόνια δέν επέτρεπαν νά ύπάρχει συνδικαλισμός. Φαίνεται όμως ότι γιά τίς παρατάξεις τής ΄Αριστεράς καί, κυρίως, γιά τήν ΕΣΑΚ ισχύουν άλλες άρχές καί άλλα κριτήρια. Ποιά άραγε;

Είπαμε ήδη ότι στό συνέδριο τής ΓΣΕΕ, στό συνδικαλισμό γενικότερα, ισχύουν άλλα από τά συνδικαλιστικά κριτήρια. Αυτό είναι γενικότερο έλληνικό έθιμο πού δέν επικρατεί μόνο στό ΠΑΣΟΚ αλλά καί σέ όλους τούς άλλους. Γιά παράδειγμα, όταν ή Δεξιά δηλώνει άποχή από τό συνέδριο, τό κάνει γιάτί ούτως ή άλλως στή ΓΣΕΕ δέν έχει καμιά δύναμη καί από τήν άλλη ποντάρει σέ πολύ πιό χοντρά πράγματα αυτό τόν καιρό, στήν άνοδό της στήν έξουσία. ΄Αν ή Νέα Δημοκρατία είχε έλπίδες νά αναδειχθεί πρώτη δύναμη καί πολύ περισσότερο νά έλέγξει τό συνδικαλισμό, τότε θά συμμετείχε. Μέ τή δύναμη πού έχει σήμερα, προτιμάει τήν άποχή, ώστε νά ύπογραμμίσει τήν αντίθεση «τών δύο κόσμων». Πρόκειται γιά στάση πολιτική, πολύ χρήσιμη γιά τήν επρχόμενη πολιτική άναμέτρηση, αλλά πού πολύ λίγη σχέση έχει μέ τόν συνδικαλισμό. ΄Ασχετα άν, κατά τύχη, ή στάση αυτή είναι σωστή.

Πολιτικά θά πρέπει νά εξηγηθεί καί ή στάση του ΚΚΕ, άν καί εδώ τά πράγματα είναι πολύ πιό δύσκολα. Συμμετέχοντας στό συνέδριο ή ΕΣΑΚ μοιάζει νά δίνει συγχωροχάρτι στήν ΠΑΣΚΕ γιά τή στάση της τά δύο τελευταία χρόνια, νά νομιμοποιεί τήν αναμενόμενη αυτόδυναμία της τόν επρχόμενο ΄Απρίλιο καί, σέ περίπτωση πού δέν θά συμμετάσχει τελικά ή Δεξιά, νά οικοδομεί μέσα στήν ΓΣΕΕ τήν εικόνα τής ενόττητας τών προοδευτικών καί άριστερών δυνάμεων — συμπεριλαμβανομένου καί του ΠΑΣΟΚ. ΄Η στάση αυτή θυμίζει έντονα ένα νέο μορατόριουμ, αλλά πριν προχωρήσει κανείς σέ τέτοιους χαρακτηρισμούς θά πρέπει νά ξεκαθαρίσει άν ή στάση του ΚΚΕ όφείλεται σέ πολιτικά άνταλλάγματα ή σέ πολιτικούς ύπολογισμούς.

Τρείς είναι οί πιθανές εκδοχές πού θά προκύψουν από τίς επρχόμενες εκλογές. ΄Η πρώτη είναι ή αυτόδυναμη έξουσία τής Νέας Δημοκρατίας. ΄Ενώσει αυτού του ένδεχόμενου φυσικό είναι τό ΚΚΕ νά επιδιώκει από τώρα μίαν ένιαία, επίσημη, «άριστερή» ΓΣΕΕ — αντίβαρο καί όργανο πάλης κατά τής νεοδημοκρατικής έξουσίας, πολύ περισσότερο πού τό ΚΚΕ γνωρίζει καλά ότι σέ περίπτωση εκλογικής ήττας τό ΠΑΣΟΚ θά διαλυθεί σέ όλα τά επίπεδα, άρα καί στό συνδικαλιστικό, καί επομένως ή πρόσκαιρη αυτόδυναμία τής ΠΑΣΚΕ πολύ εύκολα μπορεί νά μετατραπεί σέ αυτόδυναμία τής ΕΣΑΚ μέ κάποιες λίγες προσχωρήσεις ή «συνεργασίες». Σ΄ αυτή τήν περι-

Στα χερσιν ασφάλμου

πωση θά έχουμε λοιπόν Νέα Δημοκρατία στην εξουσία, ΚΚΕ στην αντιπολίτευση.

Ἡ δεύτερη έκδοχή είναι ἡ ἰσοδυναμία. Δέν ὑπάρχει χώρος σέ ἓνα τέτοιο κείμενο νά ἀναφερθοῦμε σέ ὄλες τίς πτυχές αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει ἀφήσει τοὺς συνομιλητές του (καί μεταξύ αὐτῶν τόν κ. Φλωράκη, τακτικό ἐπισκέπτη στό Καστρί τοὺς τελευταίους μῆνες) νά νομίζουν ὅτι «πιστεύει» πολύ σέ αὐτό τὸ ἐνδεχόμενο, προβληματίζεται σοβαρά, καί ὅτι κρατάει τὸ δῖπλο τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου στά χέρια του μέχρι τελευταία στιγμή, ὥστε νά τὸν τροποποιήσει κατάλληλα ἂν ἡ ἰσοδυναμία διαφαίνεται ὡς ἡ πιό πιθανή περίπτωση. Τό ΚΚΕ, πού οὐδέποτε ἐγκατέλειψε τὴν ἰδέα τῆς συσπείρωσης καί συνεξουσίας τῶν σύν ΠΑΣΟΚ «ἀντιμπεριαλιστικῶν-δημοκρατικῶν δυνάμεων», βλέπει ἐδῶ νά τοῦ ἀνοίγεται μιά πόρτα: ἂν φερθεῖ καλά καί τίμια, θά προβάλλει ὡς πιθανός σύμμαχος καί ρυθμιστής τῆς περίπλοκης κατάστασης πού ἐνδεχομένως θά προκύψει, ἀρκεῖ οἱ γέφυρες μέ τό ΠΑΣΟΚ νά μὴν κοποῦν ἀπὸ τώρα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι καί σέ περίπτωση αὐτοδυναμίας τῆς Νέας Δημοκρατίας τό ΠΑΣΟΚ εἶναι σέ θέση νά τῆς κόψει τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἐξουσία ἂν τροποποιήσει κατάλληλα τὸν ἐκλογικό νόμο. Τό ΚΚΕ λοιπόν ποντάρει στό ἐνδεχόμενο νά μὴν εἶναι σέ θέση τό ΠΑΣΟΚ νά κυβερνήσει μόνο του καί προβάλλει ὡς ἑταῖρος, ἂν ὄχι ἄμεσα στήν κυβέρνηση, τουλάχιστον στή ρύθμιση τῆς δύσκολης κατάστασης.

Ἐπάρχει καί ἡ τρίτη έκδοχή, ἡ τρίτη αὐτοδυναμία δηλαδή τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ὅμως αὐτή τῆ στιγμή φαίνεται ἡ πιό ἀπίθανη. Σέ αὐτή τὴν περίπτωση, τό ΚΚΕ δέν κερδίζει βέβαια τίποτα, ἀλλά οὔτε καί χάνει τίποτα. Μήπως τὰ τελευταῖα ὀκτώ χρόνια δέν εἶχε παγώσει τὴν εἰκόνα τοῦ κόμματος πού στηρίζει τό ΠΑΣΟΚ, δεδομένου ὅτι καί οἱ «λαϊκές-δημοκρατικές» δυνάμεις τό στηρίζουν;

Τό ΚΚΕ δοκιμάζει λοιπόν γιὰ ἄλλη μιά φορά τὴν τύχη του στήν ἴδια πολιτική κατεύθυνση τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ τουλάχιστον ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση καί μετὰ. Γνωρίζει ἄλλωστε ὅτι νομιμοποιώντας τὰ παλιά καί τὰ νέα κόμματα τῆς ΓΣΕΕ δέν διατρέχει κανένα κίνδυνο ἀπὸ τὰ ἀριστερά του, ἀφοῦ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι πολύ μικροὶ καί πολύ λίγοι γιὰ νά ἀμφισβητήσουν στήν πράξη τὴν «ἀριστερή νομιμότητα» τοῦ κρατικοκομματικοῦ συνδικαλισμοῦ πού ἀνοικοδομεῖται. Καί δέν ἔπεσε ἔξω στίς ἐκτιμήσεις του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἴδιο τὸ συνδικαλισμό, ἡ διετῆς περιπέτεια δέν ἦταν ἱκανή ὥστε νά ταρακουνήσει ἀνθρώπους, νά προσβάλλει παγωμένες ἀντιλήψεις, νά ἀλλάξει καταστάσεις. Ἡ αὐταξία καί συνεπῶς ἡ αὐτονομία τοῦ συνδικαλισμοῦ παραμένει κάτι τὸ ἀδιανόητο καί τὸ ἀνεπιθύμητο γιὰ ὄλες τίς κομματικές ἐκφάνσεις τοῦ ὑπαρκτοῦ πολιτικοῦ φάσματος. Στὴ «δικηγορούμενη κοινωμία», ὅπως γράφαμε καί στό περασμένο τεῦχος, ἡ ἐργατική τάξη χρειάζεται τοὺς δικηγόρους τῆς, ὁ λαὸς τὸ ἴδιο, καί τὰ πολιτικά κόμματα εἶναι πρόθυμα νά παίξουν αὐτὸ τὸ ρόλο. Ἡ ἐνοποίηση τοῦ συνδικαλισμοῦ μέ τὴν πολιτική — ὑπὸ τὴν τρέχουσα σημασία τῆς —, ἡ κατάργηση τῆς αὐταξίας του καί ἡ ὑπαγωγή του στήν κρατικοκομματική λογική, δέν εἶναι παρά ἓνα ἀκόμα παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς τὰ πάντα πλέον ἀνάγονται καί ὑπάγονται στήν πολιτική, δηλαδή στὴ λογική τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, χωρίς ἔτσι νά μποροῦν καί νά προσβάλουν αὐτὸ τὸ συσχετισμό. Ζήτω οἱ ἐκλογές λοιπόν.

Δαμιανὸς Παπαδημητρόπουλος

Ἐπιστήμη καί πρὶμ παραγωγικότητας

Οἱ τελευταῖοι κερανοὶ πού ἐξαπέλυσε ὁ κ. Τρίτσης ἐναντίον τῶν ΑΕΙ στὴ συγκέντρωση Πρυτάνων, Ἀντιπρυτάνων καί Προέδρων τμημάτων ἦταν ἱκανοὶ νά ἀφήσουν, ὅπως ὑποθέτουμε ἀφησαν, ἀναυδους τοὺς πάντες. Καί δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι θά ὑπάρξουν ἀντιδράσεις. Ὡστόσο τὰ προβλήματα πού οἱ διατριβές τοῦ κ. Τρίτση ἔθιξαν ξεπερνοῦν κατὰ πολύ τὴν πανεπιστημιακή κοινότητα. Θέλουμε νά σταθοῦμε λίγο σ' ἐκείνη τὴ «θέσπιση μηχανισμοῦ εἰδικῆς χρηματοδότησης τῶν ΑΕΙ σύμφωνα μέ τὴν ποιότητα τοῦ ἐρευνητικοῦ καί ἀκαδημαϊκοῦ ἔργου πού προσφέρουν».

Ἐδῶ ὁ περί παραγωγικότητας λόγος γνωρίζει ἀξιοθαύμαστες ἐξάρσεις: π.χ. τόσα πτυχία τόσα φράγκα, τόσες σελίδες συγγραμμάτων ἢ τόσα φράγκα. Θυμᾶστε ἐκείνη τὴ Φούρτσεβα πού δέν τῆς παράβγαине κανεὶς στίς στατιστικές ὅταν μιλοῦσε γιὰ παιδεῖα, γράμματα καί τέχνες; Κι ἐκεῖνοι πού δέν πιάνουν τὸ πλάνο θά μείνουν προφανῶς μεταξισταστέοι. Ἀλλὰ χωρίς τὸ ρεγάλο τῶν πρὶμ λόγω μειωμένης ἀπόδοσης θά παραμένουν γιὰ πάντα μεταξισταστέοι πρὸς δό-

Δια γυμνού αθλήματος

ξαν τών «άντικειμενικῶν καί συστηματικῶν διαδικασιῶν ἀξιολόγησης τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν».

Ὁ κ. Τρίτσης, ἂν δέν χωρατεύει, ἀγνοεῖ δύο βασικά πράγματα πού ἀποκλείουν τήν ὁποιαδήποτε ἐγκυρότητα πού θά ἴπρεπε νά διαθέτει ἡ πολιτική ἡγεσία (ἄρα καί πνευματική) τοῦ ὑπουργείου του.

1) Δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικές διαδικασίες ὡς πρὸς τήν ἔρευνα καί τήν ἐπιστήμη, παρά μόνο ἂν τό ἀντικείμενό τους, ἐξ ὀρισμοῦ ποιοτικό, μετατραπῆι σέ ποσοτικό: καταργηθεῖ δηλαδή ὡς ἀντικείμενο. Ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν εἶναι μιά συνεχῆς πάλη ἀνάμεσα στήν ἀδράνεια καί τήν ἐκρηξη τῆς ὑποκειμενικότητας, τῆς φαντασίας, μιά συνεχῆς πάλη ἀπόψεων καί ἰδεῶν πού δέν ἐμφαίνονται σέ πίνακες καί στατιστικές. Ἡ ἐπιστημονική παραγωγή δέν εἶναι ἀτσάλι οὔτε κορδόνια γιά παπούτσια ὥστε νά μετρηθοῦν μέ τόν τόννο, μέ τό χιλιόμετρο ἢ τήν ὥρα.

2) Δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικοί κριτές ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν κριτήρια. Οἱ κριτές εἶναι πάντα ὑποκειμενικότατοι, καί καλά κάνουν. Ἔτσι ἄλλωστε, στή διαδικασία τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς, οἱ κρίνοντες εἶναι καί κρινόμενοι, διακινδυνεύουν δηλαδή τή γνώμη τους καί δέν ὀχυρώνονται σέ κάποιους «άντικειμενικούς» τυφλοσοῦρτες πού ἐξ ὀρισμοῦ θά ἦταν σκοταδιστικοί.

Ὅσον ἀναφορά τήν «Εἰδική Ἐπιτροπή προσωπικοτήτων τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου μέ κύρος καί τριβή (!) περί τά ἀκαδημαϊκά πράγματα» τῆς ὁποίας ἡ σύσταση θά ἀνακοινωθεῖ ἐντός τοῦ Ἰανουαρίου (σήμερα ὁ μήνας ἔχει 25 — ὑπάρχουν ἀκόμη πέντε μέρες), ἡ ὁποία θά συμβουλευεῖ τό ὑπουργεῖο γιά τά θέματα αὐτά μιά μόνο συμβουλή θά μπορούσε νά δώσει: τό ὑπουργεῖο νά τήν καταργήσει πάραυτα, νά μήν τῆς ἐπιτρέψει νά «γράψει ἱστορία».

Ἐυκολές οἱ λύσεις, ὅπως πάντα, γιά τόν κ. Τρίτση. Ἄρκει νά ὑπάρχει πολιτική βούληση. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτή ἡ εὐκολία καί ἡ ἀνεση τοῦ κ. Ἰπουργοῦ ἀποδείχνουν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: ὅτι δέν ὑπάρχει πολιτική βούληση νά ἀντιμετωπίσει μέ σύνεση καί δημοκρατικό φρόνημα τά προβλήματα τῆς παιδείας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἐυλικά παιδιά, ὦραϊα παιδιά

«...Οἱ φοιτητές, —ἔλεγε κύριο ἄρθρο τοῦ Πολίτη συζητώντας γιά τίς πρόσφατες κινητοποιήσεις— γιά πρώτη φορά ἴσως μετά τή μεταπολίτευση, προσπάθησαν στά σοβαρά νά θέσουν πραγματικά προβλήματα ἐκπαίδευσης. Ἴσως ὄχι τά προβλήματα, πάντως προβλήματα ὑπαρκτά, ὑλικά...».

Ἡ ἐκτίμηση εἶναι μακροσκοπικά σωστή, δικαιολογεῖ τόν τίτλο τοῦ κειμένου («τό νέο φοιτητικό κίνημα») καί, ἐνστικτωδῶς τουλάχιστον, φαίνεται νά ἀρμόζει σ' ἕναν ἀριστερό πολιτικό λόγο, μιάν ἀριστερή κριτική. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρετή της κι ἡ χάρη της. Ἡ ἀμαρτία μας ὡστόσο συνεκφράζεται ἀνάμεσα στίς ἴδιες γραμμές: εἶναι ἐκεῖνη ἡ σειρά τῶν (παρασημαντικῶν) «σοβαρά»/«πραγματικά»/«ὑπαρκτά»/«ὑλικά». Εἶναι οἱ ἀντιδιαστολές κι οἱ ἀπαντήσεις σέ κάποιες ἄλλες θέσεις ἢ ἐρωτήματα πού δέν προφέρονται στό κείμενο. Εἶναι οἱ μύχιες ἐναντιώσεις σέ μιά πρακτική πού ἦταν —ἢ θά μπορούσε νά εἶναι— συγκροτημένη μόνο στό ἔδαφος ἰδεολογικῶν ὀρων, σ' ἕναν ἀκτιβισμό ἐκτός πραγματικότητας, σέ μιά γραμμῆ ἀνὑπαρκτη πολιτικά λόγω ἔλλειψης «ὑλικότητας», λόγω ἔλλειψης οὐσίας. Τό ἐρώτημα εἶναι ποιόν δικάζει τό κείμενο. Καί πῶς.

Ἄς ξεκινήσουμε ὅμως ἀπό τή γενικότητα τῆς θέσης. Ἄς συμφωνήσουμε κατ' ἀρχήν στίς τρεῖς, καθόλου τυχαῖες, λέξεις πού καταγράφουν τή δράση ἐδῶ, δηλαδή τό «νέο, φοιτητικό, κίνημα». Ἄς συνυπογράψουμε τήν ὑπεράσπιση τῶν δικαιῶν τῶν φοιτητῶν ἀπέναντι στόν αὐταρχισμό τοῦ ὑπουργείου καί τήν περί ἀέρος κοπανιστοῦ φιλοσοφία τοῦ ὑπουργοῦ. Ἐνῶ ὅμως βρισκόμαστε ἀκόμη στήν ἴδια φλέβα, ἄς σκεφτοῦμε λίγο καί τίς ἀφετηρίες τῆς δικῆς μας λογικῆς.

Πέρα ἀπό τή στέγαση καί τή σίτιση («πέρα» θά πῆι ἐπιπλέον, ὄχι παρά), πέρα ἀπό τά ὑπαρκτά προβλήματα τῶν φοιτητῶν, ὀρθώνεται τό πιό σύνθετο πρόβλημα τοῦ πανεπιστημίου. Ἐνα πρόβλημα πού ἀκριβῶς μέσα στήν ὑλική του διαπλοκή, στόν «τρόπο ὑπαρξῆς του», πού θά ἴλεγαν κι οἱ παλιότεροι, συνυπάρχει μέ τήν ἰδεολογία πού ἐκκρίνει ὁ ἀκαδημαϊκός χώρος. Τή γλυκιά αὐτή οὐσία πού ἐγκαλεῖ φοιτητές καί διδασκάλους στόν ἴδιο στόχο τῆς ταξικῆς ἀνόδου, πού τούς ἐντάσσει στό ἴδιο, ἄλλο-κίνημα, τῆς προικοθηρίας-ὑπαλληλοθηρίας. Κι ἐδῶ ἄς σταθοῦμε

Δια γυμνού σφραγιστού

νά δούμε τή σχέση πού μπορεί νά έχει ένα σοσιαλιστικό σχέδιο μέ τήν κινητική του «νέου φοιτητικού κινήματος».

Τί θέση παίρνει κανείς άπέναντι στό *μαζικοποιημένο πανεπιστήμιο*; *Τί είναι* τελικά τό μαζικοποιημένο πανεπιστήμιο, είναι μηχανισμός ταξικής κινητικότητας σέ φάση κρίσης, είναι μιά αδιέξοδη λύση ή είναι ή ιστορία τής ένσωμάτωσης πολλών και ποικίλων αίτημάτων (και τής 'Αριστεράς) γιά «δωρεάν παιδεία» και επέκταση του άκαδημαϊκού χώρου στήν περιφέρεια; Πάντοτε καταγράψαμε αυτά τά ερωτήματα. Ποτέ όμως δέν τ' άπαντήσαμε.

Άς είμαστε ειλικρινείς. 'Η 'Αριστερά δέν ήταν ποτέ ένας «άντικειμενικός» οφθαλμός καταγραφής και έρμηνείας τής υλικής πραγματικότητας. 'Ηταν ένας συλλογικός μηχανισμός έπεξεργασίας θέσεων έπί τή βάσει άρχών, ναι: μέ τίς δικιές του αντιφάσεις, μέ τίς δικιές του παραδοσιακές-ιδεολογικές όροθετήσεις όμως. Άκόμα δέν ξέρουμε ποιές ακριβώς είναι οι παραγωγικές δυνάμεις του σοσιαλισμού, άν συμπιπτουν ή όχι μ' εκείνες του υπεραναπτυγμένου καπιταλισμού, άν πρέπει νά πει κανείς ΝΑΙ ή ΟΧΙ στίς ύψηλές τεχνολογιές και τόν αυτοματισμό, άν —κυρίως αυτό— τό «πανεπιστήμιο στήν ύπηρεσία του λαού» σημαίνει υιοθέτηση τής θέσης πώς τά άνώτατα ιδρύματα παράγουν καλά καταρτισμένους τεχνικούς και στελέχη τής παραγωγής ή εάν αντίθετα στρατεύονται στήν ανάγκη μιās γενικευμένης «επιμόρφωσης».

Όλες οι παραπάνω θέσεις έχουν, κρυπτικά ή όχι, ύποστηριχθεί στό παρελθόν. Τό μόνο πού δέν άμφισβητήθηκε άπό τίς πρακτικές τής 'Αριστεράς είναι μιά ύπερ-καθορίζουσα σχέση: εκείνη του πανεπιστήμιου μέ τήν κυρίαρχη ιδεολογία του άμέσου ή έμμέσου *κέρδους*. Είναι τόσο όξύμωρο. Άσχολήθηκε ή 'Αριστερά μέ θέματα «καλύτερης λειτουργίας», μέ έκσυγχρονισμούς, μέ καλώς ή κακώς έννοούμενες (συντεχνιακές όμως) διεκδικήσεις. Αυτό πού φανερά άπουσίασε ήταν ή κριτική στόν άκαδημαϊκό χώρο άπό κάποια κοινωνική σκοπιά. Άπό κάποια προβληματική *ανατροπής* των ύφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων *μέσα* στήν άκαδημαϊκή κοινότητα αλλά και στό επίπεδο τής συνάρθρωσής της μέ τό γενικότερο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Τό «γιατί» ίσως κρύβεται στήν ίδια τή φύση τής έλληνικής 'Αριστεράς: έλλείπει σχεδίου, ή ποιότητα των άναγκών πού καλύπτει και θά καλύπτει τό πανεπιστήμιο δέν είναι σαφής. Κι εκεί βρίσκεται τό θέμα, στήν όραματική μας άνακρίβεια.

Τό «νέο φοιτητικό κίνημα» είναι μεγάλο στοιχείο. Θά ήταν άφέλεια και ύπεραπλούστευση νά τό δικάσει κανείς πάνω στήν (όντως χυδαία) λογική του «παχέος έντέρου», καταφεύγοντας σέ ιδεολογήματα και άφ' ύψηλου έρμηνείες. Χρειάζεται όμως και κάποια φειδώ ή υπεράσπισή του, ή μάλλον ή έρμηνεία του: όσο δέν άμφισβητούνται οι ίδιες οι βάσεις άσκησης και παραγωγής «έπιστήμης» και «έπιστημόνων», όσο δέν τίθεται άμεσα τό πρόβλημα τής κοινωνικής προοπτικής αυτού του χώρου, ή «ύλικότητα» και τής πολιτικής και των αίτημάτων θά παραμένει άμφισβητήσιμη.

Είναι σ' αυτό τό επίπεδο και σ' αυτό τόν βαθμό πού ή κριτική αξιολόγηση των όσων συνέβησαν μέ τίς καταλήψεις άπό τίς στήλες του *Πολίτη* θά μπορούσε πράγματι νά είχε προσφέρει περισσότερο άναδεικνύοντας ακριβώς τίς ιδεολογικές έλλείψεις και τά πολιτικά κενά του —σύμφωνοι— νέου φοιτητικού κινήματος.

Σπύρος Δ. Γεωργιάτος

° Η άναρμόδια τεχνική τής λήθης

° Η καταστροφή τής Μαλακάσας κοντεύει κιάλας νά ξεχαστεί όπως έχουν ήδη ξεχαστεί οι 1.500 νεκροί του καλοκαιρινού καύσωνα ή τά περσινά θύματα των άδηφάγων έλληνικών δρόμων. Οι πολίτες αυτής έδώ τής χώρας έχουν φαίνεται βαθύτατα πειστεί ότι οι καταστροφές αυτές είναι σημάδια θεϊκής όργης άπέναντι στήν όποία τίποτε δέν μπορούν νά κάνουν οι άνθρωποι. Τά πάντα είναι «είδηση» —«σημείο» θά έλεγαν τό Μεσαίωνα— και οι άνθρωποι άβουλοι μάρτυρες και θεατές του. Τό κούνημα του κεφαλιού, τό «πού καταντήσαμε», είναι μοναδικές αντιδράσεις πού έπιβεβαιώνουν τή μετατροπή τής κοινωνίας μας σέ κοινωνία άνδραπόδων του θεάματος. Γιατί σέ μιά κοινωνία έλεύθερων πολιτών οι τελευταίοι μπορούν νά διακρίνουν τή σχέση αίτιου - άποτελέσματος και γνωρίζουν καλά ότι, γι' αυτά πού τούς συμβαίνουν, οι ίδιοι είναι οι κύριοι υπεύθυνοι. Για τούτο και βρίσκουν τή δύναμη και τό θάρρος ν' αλλάξουν τή γνώμη και τόν κόσμο τους.

«Κισμέτ» λοιπόν ή Μαλακάσα. Σημείο θεϊκής όργης; Όλα δείχνουν ότι όχι. 'Η πρωτευουσο-λατρία των Νεοελλήνων συσώρευσε στή στενή γή τής 'Αττικής όχι μόνο ανθρώπους αλλά και

Δια χειρῶν ἀσφαλείου

ὄλα τὰ ὕλικά πού κινοῦν τίς δραστηριότητές τους. Πολλά ἀπό αὐτά εἶναι ἐπικίνδυνα: καύσιμα, δηλητήρια, πυρομαχικά, ὄπλα. Εἰδικά γιά τὰ τελευταῖα, μέχρι πρόσφατα ἀκόμα, οἱ κυβερνήσεις ἤθελαν νά τά ἔχουν μέ σιγουριά κοντά τους, μακριά ἀπό ἐπίδοξους πραξικοπηματίες ἢ, λίγο παλαιότερα, ἐπικίνδυνους ἀντάρτες. Μαλακάσα, λοιπόν, Ἐλευσίνα, Λαύριο, Ὑμηττός, ἔγιναν πυριτιδαποθήκες. Καί ἡ Ἀθήνα στό μεταξύ θέρειψε, καί περικύκλωσε τίς θανατηφόρες αὐτές ἀπειλές.

Καθώς τὰ πράγματα ποτέ δέν γίνονται ἐδῶ στόν καιρό τους, οἱ λύσεις περιπλέκονται καί δυσκολεύουν. Στά 1960 ἡ μεταφορά αὐτῶν τῶν κινδύνων θά ἦταν πανεύκολη. Φτηνές ἐκτάσεις γῆς, ἀπουσία σημαντικῶν ἔργων ὑποδομῆς κτλ. Στά 1970 θά ἦταν ἀκόμα δυνατή. Στά 1980 εἶναι φοβερά δύσκολη. Στά 1990 θά χτειαστεῖ πανεθνική προσπάθεια γιά τοῦτο. Οἱ ἀποθήκες πυρομαχικῶν καί τὰ πολεμικά ἐργοστάσια ἀπαιτοῦν —γιά νά παρέχουν στοιχειώδεις ἐγγυήσεις— γιγαντιαίες ἐκτάσεις γῆς καί τιτάνια χωματουργικά ἔργα. Ταυτόχρονα δέ, πρέπει νά βρίσκονται κοντά σέ σιδηροδρομική γραμμή, ἐθνικές ὁδούς, λιμάνια καί ἀεροδρόμια. Ἀκόμα πρέπει νά βρίσκονται σέ προστατευόμενη σχετικά περιοχή. Ἡ Ἀττική, ἡ μόνη περιοχή τῆς χώρας πού διαθέτει συγκροτημένο ἀντιαεροπορικό σύστημα —ἔστω καί πεπαλαιωμένο γιά τὰ σημερινά μέτρα—, προσφέρει τὰ δεύτερα ἀλλά δέν μπορεῖ νά προσφέρει τὰ πρῶτα: ἔκταση καί ἔργα. Καί ὅσο οἱ κατοικημένες περιοχές ἐπεκτείνονται, τόσο τό ἀδιέξοδο θά μεγαλώνει.

Συνήθως, προβλήματα αὐτοῦ τοῦ μεγέθους ἀντιμετωπίζονται μέ μακρόπνοα προγράμματα. Καμιά ἀπόφαση τῆς στιγμῆς, κανένα «θά φύγουν αὔριο» δέν μπορεῖ νά λύσει τό πρόβλημα. Στή γῆ τῆς κακομοιριάς ὅμως τό πρόγραμμα ποτέ δέν εἶναι εὐπρόσδεκτο. Ἡ ΕΒΟ γιά παράδειγμα χτίζει τό ἐργοστάσιο γιά τήν παραγωγή βαρέων ὄπλων, παραγωγή πού σέ κάποια φάση της θά διαχειριστεῖ ἐκρηκτικά, στή Μάνδρα Ἀττικῆς. Ἀντίθετα, τό ἀκίνδυνο ἐργοστάσιό της, ἐκεῖνο τοῦ ρουχισμοῦ, τό κατασκευάζει στήν ἀπόμερη περιοχή τῆς Κύμης. Ὅταν ἡ Μάνδρα πυκνοκατοικηθεῖ (ἡ ἔκταση τῆς Ἀθήνας θά πολλαπλασιαστεῖ μόλις τό μετρό δώσει κάποιες δυνατότητες μετακίνησης), τότε ἕνα νέο πρόβλημα μεταφορᾶς θά προκύψει. Καί ἂν πρὶν τή μεταφορά ἔρθει τό ἀτύχημα, τότε οἱ ἀρμόδιοι θά ἐπικαλεστοῦν τό ἀπρόβλεπτο σαμποτάζ (καλά πού ὑπάρχουν καί οἱ τρομοκράτες) ἐνῶ οἱ πολλοί θά πιστέψουν στή θεϊκή ὀργή.

Καί ἀλίμονο σέ ἐκείνους πού πάλι θά πληρώσουν. Ἄν καί ἔχει ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ ζωὴ τῶν ἀνδραπόδων μετράει ἐλάχιστα στούς χώρους τῆς ἐλληνικῆς «ἀρμοδιότητος». Κοστίζει ἀκριβὰ μόνο ἡ ζωὴ τῶν πολιτῶν: μ' αὐτήν κανεῖς δέν παίζει ἀτιμώρητα.

Γεράσιμος Μακρίδης

«...Γιά νά μήν χτυπηθεῖ σοβαρά κάποιος τρίτος...»

Ἡ μονομαχία, ἡ βεντέτα ἂν θέλετε, τῶν ντόπιων τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων μέ τούς βασιανιστές ἀρχικά, τούς ἐπιφανεῖς ἀστούς καί τούς Ἀμερικανούς ἀργότερα, μπορεῖ νά διεκδικοῦσε μέν κοινωνικό βάθος καί πολιτική δικαίωση, παρέμενε ὅμως αὐστηρά προσωπική ὡς πρὸς τὰ μέσα. Τά μέσα, οἱ σφαῖρες, εἶχαν ἕναν μόνο ἀποδέκτη. Ἴσως νά τήν πλήρωνε καί ὁ σωματοφύλακας ἢ ὁ ὀδηγός, ἀλλά αὐτοὶ δέν ἦταν παρά προέκταση τοῦ θύματος.

Ἐδῶ καί κάμποσο καιρό τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει. Μόνο μέσα στόν Δεκέμβριο εἶχαμε δύο συμβάντα. Καί γιά μέν τὰ γεγονότα τῆς Μαλακάσας δέν μπορεῖ κανεῖς νά ξέρει μέ σιγουριά τὰ αἷτια, καίτοι μᾶλλον δέν μπορεῖ νά ἀποκλείσει τήν περίπτωση τρομοκρατικῆς ἐνέργειας πού τρομοκρατεῖται μπροστά στήν ἀνεξέλεγκτη ἔκβαση καί τό ἐνδεχόμενο μαζικῆς καταστροφῆς, καί ἀποποιεῖται τήν εὐθύνη. Γιά τή βόμβα ὅμως στό Ἐμποροβιομηχανικό Ἐπιμελητήριο τήν εὐθύνη ἀνέλαβε εὐθαρσῶς ὁ Ἀντιεξουσιαστικός Ἀγώνας. Μιά βόμβα, μέρα μεσημέρι, σέ γεμάτο κτίριο, τηλέφωνο σέ ἐφημερίδα καί εἴκοσι λεπτά προθεσμία, ἀποτέλεσμα ἕνας ξεκοιλιασμένος κλητήρας καί τραυματίες. Ἀργησε ἐλίτηδες ἡ ἀστυνομία, ἰσχυρίστηκε ἡ ὀργάνωση. Μά ποιός μπορεῖ νά διεκδικεῖ τό χαρακτηρισμό τοῦ πολιτικοῦ ὄντος καί νά μήν λαμβάνει ὑπόψη τό κατά πόσον προσφέρει στούς ἄλλους τήν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς δυνατότητα προβοκάτσιας στό πιάτο; Καί τό τυχαῖο πάλι, τὰ μπλοκαρισμένα τηλέφωνα, ἡ λάθος ἐκτίμηση; Ἡ πολιτική εὐθύνη μεταφέρεται στίς πλάτες τοῦ τυχαίου καί τῆς τηλεφωνήτριας ὑπηρεσίας τῆς Ἐλευθεροτυπίας, ἡ ὁποία κα-

Δια γυμνού σφάλλμας

λείται να εκτιμήσει τό έπειγον ή μή, τό αληθές ή μή τοῦ πράγματος... Σε τί μπορεί να φταιεί ή οργάνωση αν εκείνη ή άφελής θεώρηση φάρα τό τηλεφωνικό μήνυμα ή είχε πάει στην τουαλέτα;

Παλιότερα τά τηλεφωνα τά χρησιμοποιούσαν για να βρίσκονται οι προκηρύξεις στα καλάθια άπορριμμάτων. Σήμερα τά χρησιμοποιούν, φαίνεται, για να προλάβουμε τά θύματα. Παράδειγμα καινούριο τό τηλεφώνημα τής 17 Νοέμβρη προχτές: «*υπάρχει κίνδυνος να εκραγει από στιγμή σε στιγμή*». Καί μιλάμε, απ' ό,τι γράφτηκε, για ποσότητα ικανή να τινάξει δλόκληρο τετράγωνο στον άέρα.

Η μάχη τής τρομοκρατίας με τίς διάφορες μορφές τοῦ «κατεστημένου» διεξαγόταν μέχρι πρόσφατα εν κενώ, θα έλεγε κανείς, σε γραφεία, σε γωνίες, σε αυτοκίνητα, άλλοσ τέλος πάντων ή πουθενά. Σιγά σιγά γήπεδο τής γίνεται ή ίδια ή πόλη. Σε μία μνημειώδη παράγραφο τής τελευταίας προκήρυξης τής 17 Νοέμβρη ή οργάνωση δείχνει ότι έχει πλήρη επίγνωση: «*Οι ενέργειες αυτού τοῦ τύπου, δηλαδή με βόμβες, ενάντια στους πράκτορες τής CIA έγιναν αναγκαίες απ' τή στιγμή που τό σύνολό τους (...) κυκλοφορεί με θωρακισμένα αυτοκίνητα με έλληνικές πινακίδες, που τους έχει παραχωρήσει δουλικότατα ή κυβέρνηση για να τους προστατεύσει. Τά αυτοκίνητα αυτά είναι ευδιάκριτα στον καθένα απ' τά χοντρά τους τζάμια. Καί επειδή οι δίκαιες αυτές λαϊκές αντιμπεριαλιστικές ενέργειες θα συνεχιστούν μέχρις ότου ό τελευταίος άμερικάνος πράκτορας εγκαταλείψει τό ελληνικό έδαφος, θα πρέπει ό καθένας ν' αποφεύγει να βρίσκεται ακριβώς δίπλα σε τέτοια αυτοκίνητα, στα μέτρα βέβαια τοῦ δυνατοῦ, γιατί πάντα υπάρχει ένα πολύ μικρό ρίσκο, παρ' ότι εμείς παίρνουμε όλα τά δυνατά μέτρα για να μήν χτυπηθεί σοβαρά κάποιος τρίτος*».

Δηλαδή: εμείς, λόγω τεχνικών προβλημάτων, θα προχωρήσουμε έτσι, παίρνοντας φυσικά μέτρα προστασίας των πολιτών. Από κει καί πέρα τόν λόγο έχουν ή τύχη καί —στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ— εσείς, Άθηναίοι. Εμείς θα άσκούμε τήν πολιτική καί θα κάνουμε παιχνίδι για λογαριασμό σας καί σεις, οι οπαδοί, φυλαχτείτε στις κερκίδες. Ό καθένας από σας καί άνα πάσα στιγμή καί σε όποιοδήποτε μέρος. Μάθετε τά αυτοκίνητα, φυλαχτείτε από τίς κακοτοπιές, τά μάτια σας δεκατέσσερα, κάθε σημείο τής πόλης μπορεί να είναι πολιορκημένο. Εμείς πάντως μιλήσαμε καί σώσαμε τήν ψυχή μας.

Όταν ή πολιτική γίνεται τεχνική, όταν ή τεχνική θέλει να γίνει πολιτική...

Γιώργος Καρράς

Ευχαριστούμε, δέν θα πάρουμε

Διαβάσαμε στην Αύγή τής 6ης Ίανουαρίου: «*παράγοντες τής Άριστεράς, σαν τόν Μανώλη Γλέζο, σαν τόν Γιάννη Μπανιά καί τους φίλους του, να σταματήσουν τή μοναχική τους πορεία καί τίς άμαρτωλές έρωτοτροπίες τους, πότε με τό ΠΑΣΟΚ καί πότε με τό ΚΚΕ*».

• Τό στέλεχος τής ΕΑΡ που συνιστούσε τά παραπάνω, καλούσε στη συνέχεια αυτούς τους «παράγοντες» να «*ένταχθούν* εκεί που ή εθύνη καί τό αγωνιστικό τους παρελθόν τους καλεί». Μήπως έχουν δικίο οι φίλοι μας τής ΕΑΡ; Άναρωτηθήκαμε καί προβληματιστήκαμε.

• Διαβάσαμε κατόπιν στην *Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία* τής 17ης Ίανουαρίου ότι οι ήδη ένταγμένοι παράγοντες τής ΕΑΡ συζητούν διαφωνούντες περί τοῦ αν θα συνεργαστούν με τό ΠΑΣΟΚ ή τό ΚΚΕ ή θα παραμείνουν αυτόνομοι, καί προσγειωθήκαμε. «*Άλλαι μέν βουλαί στελεχών, άλλα δέ... παράγοντες κελεύουν!*», σκεφτήκαμε. Γιατί παρ' όλες τίς διαψεύσεις των όσων γράφτηκαν στην *Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία*, φαίνεται ότι οι παράγοντες τής ΕΑΡ εγκατέλειψαν κατεσκευασμένως τά μεταφυσικά ραντεβού με τίς μάζες καί άναζητούν τίς φυσιολογικές επαφές τής έκλογικής τους επιβίωσης.

Εν άναμονή εξέλιξεων, λοιπόν, καί στοιχημάτων. Σε ποιανού τήν άγκαλιά θα πέσει τελικώς ή ΕΑΡ; Ίδωμεν. Ό,τι όμως κι αν συμβεί, «*ό γεγονός, γεγονός*»: τό μέγιστο κέρδος τής ΕΑΡ συνίσταται στην *πύρρεια* «νίκη» τής επί τοῦ πάλαι ποτέ ενιαίου ΚΚΕ έσωτερικού καί τίποτε άλλο. Τό κρίμα στο λάιμό τής.

• Όσον άφορά τό στέλεχος τής ΕΑΡ που συνιστούσε τήν ένταξη από τίς στήλες τής *Αύγης*, ρωτάμε: επιμένει άκόμη στο κάλεσμά του; Μας καλεί δηλαδή (τυγχάνουμε προσωπικοί φίλοι τοῦ Μπανιά) να ένταχθούμε εκεί ακριβώς που συζητούν αυτό για τό όποιο μας κατηγορεί; Άν ναι, τότε δύο τινά πρέπει να υποθέσουμε: ή άστειεύεται, ή έλπίζει στην άπό κοινού προοπτική τής Αυτόνομίας. Μιάς Αυτόνομίας όμως ΕΑΡινού τύπου, άνευ ιδεολογικής καί πολιτικής ταυτότητας.

Άπαντούμε, λοιπόν, ότι αυτού τοῦ τύπου ή Αυτόνομία, επειδή αφήνει τίς μάζες καί όλους έ-μιας παγερά άδιάφορους, δέν μας άφορά.

Βασίλης Ζουναλής

Ο ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

ΜΙΚΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΑΣ

ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ

ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

του Γιώργου Μαργαρίτη

«Έγινε κι αυτό», έγραφε στις 5 Ιανουαρίου ή φιλελεύθερη σοβαρή έφημερίδα, ή θαυμάστρια των νεο-φιλελεύθερων δημάρχων. «Λειτουργήσε στον Πειραιά όλόκληρο... παζάρι χωρίς οι μικροπωλητές να έχουν άδειες!» Και για να συμπληρωθεί ή εικόνα του χάους συμπλήρωνε: «Μέ την άνοχή της αστυνομίας που άρνήθηκε ουσιαστικά να απομακρύνει τους μικροπωλητές». Ήταν σαφές. Από τή στιγμή που οι φύλακες του νόμου συμπράττουν με τους παράνομους, τότε ο πολιτισμός κλυδωνίζεται και καταρρέει.

Είναι όπωσδήποτε φοβερό και επικίνδυνο τό να άγνοούνται οι αποφάσεις και οι διαταγές ενός φιλελεύθερου δημάρχου από κάποιους τιποτένιους και ταπεινούς. Από τετρακόσιους μικροπωλητές του ποδαριού και τής τύχης που κάθε Κυριακή πουλούν στην πλατεία Ίπποδαμείας και στους γύρω δρόμους ό,τι μπορεί να βάλει ό νοός του ανθρώπου. Από χαρτομάντιλα και κουρέλια ως πετσέτες μπάνιου και ρούχα τής δουλειάς, από εργαλεία και άδειους κάλυκες ως ανεκτίμητα παλιά βιβλία, από μπαταρίες και δυναμό ως μαγνητες και χαλινάρια για άλογο. Πράγματα που πουλιούνται αλλά, άκόμα πιο πολύ, πράγματα που χαζεύονται. Πολλές χιλιάδες άνθρωποι σταματούν κάθε Κυριακή μπροστά στους άυτοσχέδιους πάγκους και τά παιδιά συνωστίζονται για να δούν τά πολύχρωμα αιχμάλωτα πουλιά, τά κουνέλια, τά περιστέρια ή τά φανταχτερά φθηνά παιχνίδια.

Πρόκειται δηλαδή για άνατολίτικο παζάρι, που λειτουργεί από τό 1928, για κυριακάτικη κοινωνική δραστηριότητα από τίς πιο σπουδαίες άνάμεσα στις λίγες που συμβαίνουν στην άθλια πόλη του Πειραιά. Άκόμα και τό ποδόσφαιρο δέν συγκεντρώνει τακτικά τέτοιο πλήθος και τόση ζωή... Συμβαίνει όμως να βρίσκει ένοχλητικά τέτοια φαινόμενα ό κ. δήμαρχος, να άπεχθάνεται και τήν Άνατολή και τήν κοινωνία. Έχει δικές του ιδέες πάνω στην έννοια «πολιτισμένη κατάσταση» και πιστεύει ότι ό λαός τον εξέλεξε για να τίς

ύλοποιήσει (ας μήν ήτανε τόσο κακός ό προηγούμενος...). Ζηλεύει προφανώς τή δόξα του Τουρκολίμανου (μου διαφεύγει τό «έξελληνισμένο» όνομά του) με τά τραπεζάκια να κλείνουν και ν' άποκλείουν τήν παραλία, με τους χυδαίους κράχτες, τά σέ άποσύνθεση ψάρια, τους άπίστευτους τουρίστες που μόνο με συγκατάβαση μπορεί να άντικρίσει κανείς αλλά κι εκείνα τά θλιβερά παιδιά με τά λουλούδια που γυρίζουν από τραπέζι σέ τραπέζι για να ύπογραμμίσουν τήν άπανθρωπία ενός τέτοιου πολιτισμού. Του πολιτισμού του νεο-φιλελεύθερου και των προκατόχων του. Παραλίγο δέ να ξεχάσω αυτά που πρόλαβε να προσθέσει και αυτός στην πολιτισμένη εικόνα. Εκείνες τίς πινακίδες με τίς διαφημίσεις έννοω, που πολλαπλασιάζονται στα πειραικά πεζοδρόμια.

Ό δήμαρχος λοιπόν άποφάσισε να φύγει τό παζάρι, να πάει στού Παπαστράτου, στη βιομηχανική ζώνη, εκεί, μαζί με τά ψυχα και τά άπόβλητα, να μή λερώνει τό κέντρο του Πειραιά. Μόνος άποφάσι-

σε, μόνος κήρυξε και κατήγγειλε τήν παρανομία. Ός Καίσαρας. Τό δημοτικό του συμβούλιο τό κινητοποίησε για να τόν δικαιώσει (διά πλειοψηφία) μόνο όταν έμπλεξαν τά πράγματα: δύο εβδομάδες μετά τήν περί παρανομίας διάλεξη.

Ό μικρός Καίσαρας λοιπόν, ό τής Ραδιοφωνίας φιλελεύθερος, ρίχτηκε στον άγώνα κατά των παρανόμων. Παρανόμων; Ναι, από τή στιγμή που ό ίδιος έπαψε να ύπογράφει τίς άνανεώσεις των άδειών. Τό «παράνομο» δηλαδή γι' αυτόν (και για τήν φιλελεύθερη έφημερίδα που τον θαυμάζει) δέν έχει σχέση με τήν αντίθεση στο νόμο αλλά με τήν αντίθεση στις άποφάσεις του δημάρχου (προσωπικές και άυθαιρέτες ως τίς 12 Ιανουαρίου — άκόμα και ή καθυστερημένη άπόφαση του δημοτικού συμβουλίου δέν τίς νομιμοποιεί σέ δλη τους τήν έκταση). Και άφου τά όδοφράγματα των άπορριματοφόρων και των γερανών, τό χαλίκι που άδειασε κατά τόνους για να άποκλείσει τήν πε-

ριοχή (έφευρετικότητα ό φιλελεύθερος!) δέν έφεραν άποτέλεσμα, ό Καίσαρας διέταξε τήν άστυνομία να διαλύσει τό παζάρι. Ή τελευταία έκρινε ύπερβολικό να αιματοκυλήσει τόν Πειραιά για να κάνει τό χατήρι του δήμαρχου και περιορίστηκε σέ τρομοκρατικές μηνύσεις. Έδώ πια κι αν φράζε όλο τό νεο-φιλελεύθερο συνάφι. Τί για πρόοδο μίλησε, τί για ύπονόμευση θεσμών, τί μήνυση έκανε στον άστυνομικό διευθυντή του Πειραιά! Ό Καίσαρα τής Έλεύθερης Ραδιοφωνίας και τής ύπερβολής! (Πάντως ήταν έκπληκτικός. Είναι δντως δύσκολο στην έποχή μας να άναδειξει κάποιος τά ΜΑΤ σέ φιλο-λαϊκή δύναμη που προστατεύει και δέν κτυπά τόν λαό... Αυτός τά κατάφερε!)

Ό μικρός Καίσαρας, ως μορφωμένος, έπιστράτευσε και τήν ιδεολογία των καιρών ενάντια στους άμόρφωτους. Πηγή παραοικονομίας τό παζάρι, βασίλειο φοροδιαφυγής, φωλιά άπατεώνων. Ό Καίσαρας, ως γνωστόν, έχει σχέση με μεγάλα καταστήματα, εύρωπαϊκά και πολιτισμένα. Άπό εκείνα που κατορθώνουν να πλασάρουν τό έμπόρευμά τους σέ τιμή δεκαπλάσια τής πραγματικής προσθέτοντας σ' αυτή φανταστικά πράγματα όπως μόδα, «ύπογραφή» (σινέ, που λένε), βιτρίνα, συσκευασία, κορδελλάκια, έντυπωσιασμό και πειθαναγκασμό. Αυτά είναι νόμιμα, εύρωπαϊκά, καπιταλιστικά και πολιτισμένα. Σέ αντίθεση, ό πάγκος των «παρανόμων» δέν προσθέτει φανταστική άξια

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ

ΤΟΥ 2000:

Κούβελας ή 'Αρκουδέας;

'Επτά σημεία για συζήτηση

του Γιώργου Ρητζούλη

**'Η σημερινή Θεσσαλονίκη είναι τό θύμα
μιάς διπλής ατυχίας:**

**Βρίσκεται στη διάθεση πολιτικών αν-
δρών που εμπορεύονται ιδεολογικά τις ιδιο-
μορφίες της πόλης (τό «παράπονο» των
Βορειοελλαδιτών, που προκύπτει μοιραία
έξαιτίας του άττικού υδροκεφαλισμού, τό
παρελθόν της βυζαντινής και της κοσμοπο-
λίτικης μεγαλούπολης των αρχών του αιώ-
να). Οί ίδιοι πολιτικοί όμως δεν έχουν να
προσφέρουν ιδέες για τό παρόν και τό μέλ-
λον της.**

1. "Όπως και ή λοιπή 'Ελλά-
δα, ή Θεσσαλονίκη διαθέτει ά-
φθονους τεχνοκράτες άγκυρο-
βολημένους νωχελικά στη δε-
καετία του 1950, χωρίς καμιά
σχέση με τή σύγχρονη προ-
βληματική για τήν πόλη.

"Όταν οί δύο αυτές άτυχίες
συμπίπτουν στό ίδιο έπιφανές
πρόσωπο (π.χ. ό σημερινός
της δήμαρχος), τότε θά πρέπει
κανείς να μιλήσει για τραγικό
δυστύχημα.

"Όμως τά έπιφανή πρόσω-
πα είναι συνήθως οί έκφρα-
στές μιάς βαθύτερα έδραιωμέ-
νης πραγματικότητας: Είναι
άραγε τυχαίο που όλες οί πο-
λιτικές άπόψεις, μέσα στό ση-
μερινό Δημοτικό Συμβούλιο
Θεσσαλονίκης, διαφέρουν μό-
νο ως προς τις άποχρώσεις
για δ,τι άφορά τήν πολεοδομική
πραγματικότητα της πό-
λης, τήν επέμβαση στη μελ-
λοντική της εξέλιξη, τήν προ-
στασία του περιβάλλοντος;

2. 'Η σημερινή μίζερια της
Θεσσαλονίκης δεν όφείλεται
σε κάποια «άντιαναπτυξιακή»
πολιτική ούτε μπορεί να ξεπε-
ρασθεί με κάποια «μεγάλα
έργα».

Είναι πρώτα πρώτα ή τοπι-
κή έκφραση μιάς γενικής κρί-
σης που πλήττει τή σύγχρονη
μεγαλούπολη — όχι μόνο στη
χώρα μας.

Ειδικότερα όμως στην 'Ελ-
λάδα, ή κρίση αυτή διογκώνε-
ται σε άνυπόφορο βαθμό από
μιά πρωτοφανή για τόν Εύρω-
παϊκό χώρο ('Ανατολικό και
Δυτικό) παράλογη αναπτυξια-
κή πολιτική: τήν πολιτική της
μουλντόζας, της αντιπαρο-
χής και του «ύψηλου συντελε-
στη», τήν πολιτική του Θεού-
Ι.Χ. 'Η πολιτική αυτή κατέ-
στρεψε και καταστρέφει δ,τι
καλό δημιούργησαν έκατον-
ταετίες Ιστορίας, άφανίζει τις
ιδιομορφίες και τούς χώρους
ζωής, έξορίζει τή φύση από
τήν πόλη και επιβάλλει τήν
ισοπέδωση, τήν πνιγηρή ό-
μοιομορφία, τήν ψυχική άπο-
διοργάνωση του πολίτη, τή
μόλυνση, τό χάος.

3. Στόν προηγούμενο αιώνα
και στις αρχές του 20ού, ή
Θεσσαλονίκη, με τόν πολυε-
θνικό πληθυσμό της και τις
στενές της σχέσεις με τόν κεν-
τροευρωπαϊκό και μεσογεια-
κό χώρο, ήταν ένα παράδειγ-

μα άρμονικής συνδυαστικής
του κοσμοπολιτισμού με τήν
τοπική ιδιομορφία. Χωρίς αυ-
τολογοκρισίες και έθνικιστι-
κούς παραμορφωτικούς φα-
κούς, πρέπει κάποτε να όμο-
λογήσουμε ότι ή πολιτική του
έλληνικού κράτους (μετά τόν
πόλεμο κυρίως) άφυσάτωσε τή
Θεσσαλονίκη: "Εφραξε όλες
τις άρτηρίες ύλικής και ιδεο-
λογικής τροφοδοσίας της, ό-
πως συμβαίνει πάντοτε όταν
κυριαρχεί ή πολιτική του άπο-
μονωτισμού, της καπηλείας
των «έξωτερικών κινδύνων»,
της υπερπροστατευτικής κηδε-
μονίας. 'Η πολιτική αυτή δυ-
στυχώς συνεχίζεται με και-
νούριους τρόπους, από πα-
λιούς και νέους δράστες. Στην
παραδοσιακή έθνικοφοροσύνη
της δεξιάς ήρθε να προστεθεί
ή μικροαστική ξενοφοβία του
ΠΑΣΟΚ και ό ιδιόμορφος άντι-
διεθνισμός του ΚΚΕ. Χρειά-
ζονται έπείγοντως έστίες μιάς
διαφορετικής άναζήτησης:

• 'Η Θεσσαλονίκη δεν είναι
άναγκασμένη να περιμένει
τήν άδεια της 'Αθήνας για να
άνοιξει τούς όρίζοντες της και
να τροφοδοτηθεί με καινού-
ριες ιδέες. Σ' αυτό τό πεδίο
τουλάχιστον, ό κ. Τσοβόλας
με τούς τελωνειακούς του έχει
πολύ λίγες δυνατότητες. "Αλ-
λωστε ή άπόφραξη συνεχίζει-
ται, έπειδή τήν θέλουν και κά-
ποια έντόπια κέντρα ισχύος.
"Ως πότε έμεις οί υπόλοιποι
θά προτιμούμε να μετανα-
στεύσουμε στην 'Αθήνα;

• Τό τέλμα επιβλήθηκε με
διαδικασίες μακροχρόνιες. 'Η
ανάκαμψη θά είναι έπίσης μα-
κροχρόνια και δύσκολη. 'Αλ-
λα πρέπει από κάπου να αρχί-
σει. Συγκεκριμένα.

• Οί διαδικασίες τοπικής έ-
νεργοποίησης έντάσσονται ά-
ναγκαστικά σ' ένα πλαίσιο έ-
θνικής κλίμακας: στην υπό-
λοιπη χώρα δεν συμβαίνουν
βέβαια κοσμογονίες δημιουργι-
κότητας. Για να είναι ζωντα-
νή όμως και άποτελεσματική
ή κάθε προσπάθεια, πρέπει να
διατηρεί τή σχετική της αυτο-
νομία.

4. "Ας προσέξουμε όμως με-
ρικά χαρακτηριστικά παρα-
δείγματα των «λύσεων» και
των «ανάπτυξιακών διεξό-
δων» που προτείνουν οί σημε-
ρινοί Ισχυροί, ΠΑΣΟΚ ή Νεο-
δημοκράτες:

Τό μέγιστο της παραλίας
(Κούβελας), ή άβανταδόρική
έπιλογή του υπόγειου μετρό
και όχι του επίγειου έλαφρού
τράμ — χωρίς να δικαιολογεί-

στό προϊόν και τό πουλάει έ-
τσι φτηνά. Φυσικά, έτόυτο εί-
ναι παράνομο διότι ύπονομεύ-
ει τόν καπιταλισμό του Καί-
σαρα. Δικαίως λοιπόν ό τε-
λευταίος θεωρεί ύποχρεωτικό
να ψωνίζουν όλοι οί άνθρωποι
τά σινιέ που αυτός προσφέρει
στά νόμιμα καταστήματα που
με τούς τρόπους του κατανα-
λωτικού καπιταλισμού κατα-
φέρνουν να κλέβουν άπίστευ-
τα ποσά έπιστημονικά και ά-
ρα νόμιμα. Οί άλλοι, κατά τήν
φιλελεύθερη λογική του, είναι
παράνομοι. Κανόνες άλλοι
δέν μπορούν να ύπάρχουν. 'Ο
Θεός να μάς φυλάει από τούς
φιλελεύθερους!

'Η σοβαρή πρωινή έφημερί-
δα πρόθυμα υιοθέτησε τις ιδεο-
λογικές αίτιολογήσεις του
μικρού Καίσαρα. 'Η εικόνα
που παρουσίασε (5-6 'Ιανουα-
ρίου) άφορούσε κάποιο παζά-
ρι, άραγο και άνακάλυψη έ-
νός διαβολικού Γούκου, όπου
τά video, τά στεροφωνικά, οί
έγχρωμες τηλεοράσεις και οί
μπανάνες πουλιούνται σε τι-
μές λαθρεμπορίου. Καλά, ό
Καίσαρας δέν πάει ποτέ στό
παζάρι μήπως και λερωθεί.
Μιά σοβαρή έφημερίδα όμως
δέν θά 'πρεπε να 'χει στείλει
κάποιον να δει τί γίνεται;

Ψύχραιμα, Καίσαρα! 'Η νί-
κη σου, τις Κυριακές που έρ-
χονται, φαίνεται σίγουρη. "Ο-
λον τόν «πολιτισμό» έχεις μα-
ζι σου. 'Ιδιαίτερα τό τμήμα
του έκείνου που διαθέτει κατά-
στημα. Νά δεις που κάποτε θά
συγκινήσει ή μίζερια σου και
τά ΜΑΤ και θά 'ρθουν να σε
βοηθήσουν. Οί άλλοι έξάλλου
ούτε πολλά γράμματα ξέρουν,
ούτε τούς θαυμάζει κάποια
σοβαρή έφημερίδα, χώρια που
μερικοί είναι γύφτοι, τουρκό-
φωνοι του Μεταξουργείου (τους
έχει αναλάβει ό άλλος φιλελεύ-
θερος αυτούς) ή πρόσφυγες
Τούρκοι και Πολωνοί. Ψίλοπι-
τουριές, δηλαδή, για τά δικά
σου δόντια.

Μικρέ μου Καίσαρα (που να
γίνεις και μέγας τί μάς περι-
μένει!) 'Αξίζει να σε πολεμή-
σει κανείς. "Ετσι, για να μην
μετατρέψετε, έσύ και οί ό-
μοιοί σου, τήν κοινωνία μας
σε κοινωνία μελλοθανάτων.
'Υπηκόων δηλαδή χωρίς πε-
ρίργεια, χωρίς γιορτή, χωρίς
συνανθρώπους πέρα από αυ-
τούς που συναντάμε στην Τη-
λεόραση ή άκούμε στόν φιλε-
λεύθερο σταθμό Σου. Δέν εί-
ναι ή ύποκρισία που ένοχλεί.
Δική σου ύπόθεση. Είναι οί
στόχοι της που τρομάζουν.

ΠΑΛΑΙΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΣ

Γ.Ο.Κ.

Οι δυνάμεις

του «φωτός και

του «σκότους»

του Γιάννη Καρανίκα

ται από τό μέγεθος τής πόλης (Κούβελας)—, ή καταστροφή του Δάσου για χάρη τής 'Ανατολικής Περιφερειακής (ΠΑΣΟΚ-Ν.Δ.), έχουν ένα κοινό σημείο: τό πολεοδομικό ἀδιέξοδο και τό κυκλοφοριακό πρόβλημα. Καί μιά κοινή αποδοχή: τό Ι.Χ. πρέπει νά μείνει κυρίαρχο μέσα στην πόλη — ἐκτός ἂν ή Θεσσαλονίκη ἐξομωθεῖ μέ τήν 'Αθήνα, βέβαια!

Πρόκειται για σαφές δείγμα τής κακής σχέσης τών «ἀρχόντων» τής πόλης μας μέ τίς νέες ιδέες: θέλουν νά δοκιμάσουν και πάλι στη Θεσσαλονίκη τίς ἀποτυχημένες λύσεις πού ἐφαρμόστηκαν σέ εὐρωπαϊκές πόλεις πρὶν 30 χρόνια, λύσεις πού σήμερα ἀναθεωροῦνται. Κοιτάζουν κυριολεκτικά πρὸς τά πίσω, παρ' ὅλο πού αὐτή τήν κατηγορία ἔχουν συνηθίσει νά τήν ἀπευθύνουν πρὸς τοὺς οἰκολόγους. Βέβαια, τόσα χρόνια ἀπομονωτισμοῦ και ἐπαρχιώτικης «ὕπερφάνειας» δέν μποροῦν νά μείνουν χωρίς συνέπειες: οἱ ἐκσυγχρονιστές τεχνοκράτες μας βρίσκουν τίς λύσεις τοῦ 1950 μοντέρνες ἢ ἀναπόφευκτες!

5. Παρά τίς μοιρολατρείες και τόν κομπορρισμό πού κυκλοφορεῖ, ἡ Θεσσαλονίκη δέν εἶναι χαμένη ὑπόθεση. Ἄρκει νά μὴν καταπλακωθεῖ ἀπό τοὺς σωρούς τών ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων, ἄρκει νά μὴν πάθει ἀσφυξία ἀπὸ τοὺς ἐναγκαλισμούς μιᾶς ἄκριτης «ἐθνικῆς ὁμοψυχίας» αὐτῶν πού σκέφτονται *δηθεν ρεαλιστικά*.

6. Οἱ τελευταῖες μονομαχίες Κούβελα - Ἄρκουδέα μέσα στό δάσος ἔχουν δύο στόχους

ὡς ἐπίδικο ἀντικείμενο: τὸν ἔλεγχο στό μέσο ἐνημέρωσης και τὸν ἔλεγχο μιᾶς τοπικῆς δυναμικῆς ἡ ὁποία ἀντιδρᾷ στόν ἀσφυκτικό ἐναγκαλισμό ἀπὸ τό κράτος και τήν κεντρική πολιτική σκηνή. Ἡ νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ στό πεδίο τής μάχης ἦταν πύρρεια, ἡ ἴττα τής Ν.Δ. τής χάρισε πόντους, ἡ «συμβατική ἀριστερά» ἄργησε ἀλλά κατήγγειλε και τοὺς δύο, ἡ κριτική και ριζοσπαστική ἀριστερά εἶδε τίς ἐκτιμήσεις τῆς νά ἐπαληθεύονται χάρις σέ μιά κωμικοτραγική ἐπίδειξη ἰσχύος τῶν δύο «μονομάχων». Ἡ μέρα πού τά ΜΑΤ ἔδειραν δεξιούς, ἐνῶ κάποιοι ἀπὸ τοὺς τελευταίους, πίσω ἀπὸ φλεγόμενα ὁδοφράγματα φώναζαν «μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι», θά μείνει σέ ὅλους μας ἀξέχαστη.

Οἱ «δύο ἰσχυροὶ» θά συνεχίσουν στόν ἴδιο σκοπό. Για τήν κριτική ἀριστερά ἀνοίγεται ἐνα εὐνοϊκό πεδίο, ὥστε νά πολιτευθεῖ ἀπομυθοποιητικά, αὐτόνομα, ἀντισυμβατικά, χωρίς συμπλέγματα «κριτικῶν συμπαρατάξεων» ἡ τοῦ «μικρότερου κακοῦ», χωρίς νά ὑποτιμᾷ τήν τοπική δυναμική.

7. Πρὸς τόν κ. Κούβελα, πού σκοπεύει νά συνεχίσει τήν προσπάθεια συλλογῆς μπάζων για τήν παραλία: ὅσοι ἐπιμένουμε νά κατοικοῦμε ἐδῶ, θά θέλαμε, δταν ἐρχόμαστε μέ πλοῖο ἀπὸ τῆ θάλασσα, νά εἶμαστε σίγουροι ὅτι μπροστά μας βρίσκεται ἡ Θεσσαλονίκη και ὄχι τό Μπουένος Ἄιρες ἡ τό Λός Ἄντζελες, σέ *κακή ἀπομίμηση* μάλιστα. Εἶναι ζήτημα ψυχικῆς ἡρεμίας.

Ἐκεῖ πού ὄλα ἔδειχναν ὅτι εἶχαμε μπεῖ για τά καλά σέ μιά περίοδο πού τά «οἰκιστικά μας πράγματα» ἀκολουθοῦσαν τήν ρουτίνα μιᾶς σερνόμενης και ἄχαρης πλέον —δίχως τόν κ. Τρίτση— Ἐπιχείρησης Πολεοδομικῆς Ἀνασυγκρότησης γνωστῆς σέ ὄλους σχεδόν ὡς ΕΠΑ, ἦρθε ἡ ἀπόφαση 10/1988 τοῦ Σ.τ.Ε. νά ἀνατρέψει τό κλίμα και νά γεμίσει τά φύλλα τῶν ἐφημερίδων μέ ὑπεύθυνα και ἀνεύθυνα δημοσιογραφήματα. Σέ κάθε ἄλλη χώρα, μιά εὐνομούμενη δηλαδή χώρα, ἡ συζήτηση για τό ἐπίμαχο ἄρθρο 8 παρ. 1 και ἄρθρο 9 παρ. 3 τοῦ νέου ΓΟΚ θά προχωροῦσε μέ μιά λιγότερο σπασμωδική και πιό ἡρεμῆ διαδικασία.

Ετσι φτάσαμε στό μανιχαϊστικό νεοελληνικό μας σύνδρομο τῶν δύο σίγουρων για τήν ἀποψή τους, ἀκλόνητων για τά ἐπιχειρήματά τους στρατοπέδων, τοῦ φωτός και τοῦ σκότους, δηλαδή ἀφορμή για τήν τελική και ἀμετάκλητη ἀπόδοση τῆς εὐθύνῆς για τήν ὑποβάθμιση τῆς πόλης.

Ἀπὸ τῆ μιά μεριά οἱ δυνάμεις τῆς «συντήρησης» θεώρησαν ἄρκετά μεγάλη τῆ βοήθεια τοῦ «ἀδέκαστου δικαστῆ» για νά ἐκμεταλλευτοῦν τό πάθημα αὐτό τῆς Διοίκησης σάν νά μὴν ἔχαν προηγουμένη εὐκαιρία νά μιλήσουν για τό 70% τῆς κάλυψης και νά ὑπερασπιστοῦν ἐπιτέλους τό «πανταχόθεν ἐλεύθερο»

και τό ἀστικό περιβάλλον γενικότερα. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά οἱ δυνάμεις τῆς «ἀλλαγῆς», ἄρα και τῆς προόδου, προσπαθώντας νά ἀμυνθοῦν ντύθηκαν τόν μανδῦα τοῦ σταυροφόρου κουκουλώνοντας ὄλα ἐκεῖνα τά κατασκευασμένα πλέον και ἐμφανῆ στό γυμνὸ μάτι προβλήματα πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τίς ἀνεπάρκειες τῆς οἰκιστικῆς νομοθεσίας. Μιά ἄρκετά γνώριμη ἀναστάτωση πού θά πάρει ἀναγκαστικά τό γραφειοκρατικό τῆς δρόμο, ἐνῶ παράλληλα ἡ ψυχολογική και κοινωνική τῆς ἔνταση θά βρεῖ τῆ λύτρωσή τῆς σέ κάποια «Ἀνοιχτά χαρτιά» τῆς ΕΡΤ.

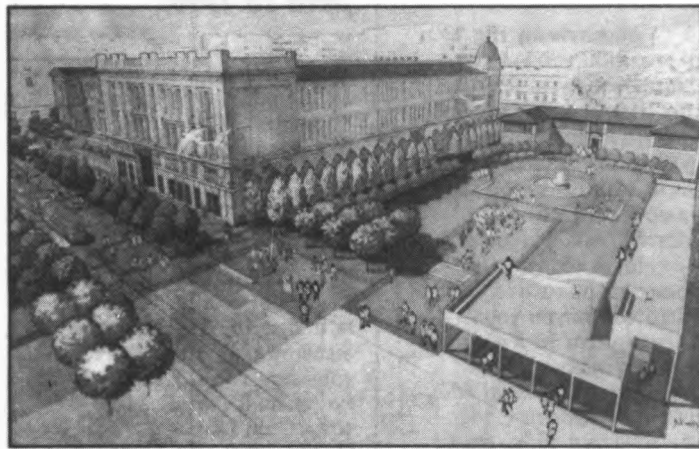
Δύσκολο νά ἀποφασίσαις «μέ ποιὸν εἶσαι». Ἡ ἀπλή ἀ-

ριθμητική του ΓΟΚ δείχνει ότι ο δικαστής με τον κοινό νομό κάθε πολίτη και κάθε διπλανό του οικοπεδούχου, έχει δικαίωμα ότι με τον νόμο αυτό επιτρέπεται στατιστικά ή μείωση του συνόλου των ιδιωτικών χώρων ελεύθερου εδάφους για πράσινο, παιχνίδια και αναψυχή (άλλα και για παρκάρισμα). Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την νομική έρμηνεία της απόφασης του Σ.τ.Ε., που άλλωστε χαρακτηρίστηκε «αίσθηματική» από ειδικούς (Φ.Θ. Βεγλερής, *Ελευθεροτυπία*, 18.1.88). Ήξελλου, π'ό αναλυτικά ο καθηγητής Α. Μανιτάκης (*Ελευθεροτυπία*, 24.1.88), που θεωρεί αναρμόδια την δικαστική έξουσία να αποφασίσει ποιο σύστημα δόμησης βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων.

Αυτό που χάθηκε μέσα στις στήλες των άντεγκλήσεων και της πολεμικής είναι ότι ο δικαστής, κατά τεκμήριο επιφυλακτικός και συντηρητικός, επιτέθηκε στον έκσυχρονισμένο νέο ΓΟΚ όχι πλέον με τα άρθρα εκείνα του Συντάγματος που προστατεύουν την ιδιοκτησία, αλλά με εκείνο για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Γιατί στην ουσία ή συγκεκριμένη υπόθεση που δικάστηκε και ή γενικότερη επίπτωσή της έχει να κάνει περισσότερο με την προστασία περιοχών που με πολεοδομικό πρότυπο το «πανταχόθεν ελεύθερο» του παλιού ΓΟΚ θεωρούν ότι έχουν όριοθετήσει το κοινωνικό τους περιβάλλον και κατά συνέπεια τις τιμές γης. "Αν λοιπόν γίνει π'ό συνηθισμένη ή επίκληση του άρθρου 25 και καθιερωθεί, μπορεί ως μπορούμε να βάλει σε μία σειρά ή έκσυχρονιζόμενη πολεοδομική νομοθεσία.

Η Διοίκηση πραγματικά βρέθηκε άκαλυπτη γιατί ο νέος ΓΟΚ πέρα από τις απαραίτητες π'ό ρυθμίσεις για το κτίσιμο με κάποια σωστή λογική έπρεπε, για να εφαρμοστεί και να μην μείνει στα χαρτιά για τις νέες μόνο επεκτάσεις ή τις περιοχές αυθαίρετων, να διαγράψει με μία κίνηση «ισχύουσες διατάξεις» και στις άναπτυγμένες περιοχές της πόλης, δηλαδή να έχει γενική εφαρμογή. Και εδώ είναι το πρόβλημα.

Ο παλιός ΓΟΚ, έλλειψει πραγματικών πολεοδομικών σχεδίων τόσο για πόλεις της περιφέρειας όσο και για γειτονιές της Αθήνας, χρησιμοποιήθηκε ως κακέκτυπο πολεοδομικών, κοινωνικών δηλαδή ρυθμίσεων, μέσα από τον κυκλώνα των παρεκκλίσεων, εξαίρεσεων, «παραθύρων» και έγκυκλιών και κυρίως με τα περίφημα συστήματα δόμησης.

Πρίν γίνουν τα νέα σχέδια της ΕΠΑ, εξαφανίστηκε και ή επίφαση σχεδίου που μ'ας παρείχε ο παλιός ΓΟΚ. "Όλη ή Ελλάδα σήμερα δεν έχει μία σύμβαση για το π'ό να χτίσει: ή ΕΠΑ έκκρεμεί, το ύποκριτικό βόλεμα που παρείχε ο παλιός ΓΟΚ δεν υπάρχει π'ό και ο νέος ΓΟΚ είναι πολεοδομικά άπρόσωπος και άδιάφορος.

Τό τίμημα πληρώνεται με άνασφάλεια από τον εθραστο και π'ό πάλι «ώραιο κόσμος» της ιδιοκτησίας της οικοδομής, της αντιπαροχής και εργολαβίας. "Όλα δείχνουν πόσο ευαίσθητο είναι τό πάντα ζωντανό πλέγμα συμφερόντων και όνειρων που έμπεριέχει ή ελληνική άστική γ'η. Ύπ'ηρχε μέχρι τώρα άσάφεια για τό τί είναι «έντός σχεδίου» και «έκτός σχεδίου» στην περιφέρεια της πόλης, τώρα ή άσάφεια γενικεύτηκε. Είχαμε π'ό α'ό αυθαίρετα, νέα αυθαίρετα, νομιμοποιημένα αυθαίρετα, δηλωμένα αυθαίρετα. Τώρα μπορεί να έχουμε και αυθαίρετα στην καρδιά της πόλης και σε «καλή» περιοχή, ακόμα και σε περιοχή για τα «νέα τζάκια».

Τό συμπέρασμα είναι ότι με τον νέο ΓΟΚ μπορεί να γίνει μία ώραία πόλη, ίσως και ειδυλλιακή όπως μ'ας περιγράφεται στα δημοσιεύματα που υπεραμύνονται του νόμου (Κ. Γκάρτζος-Καθημερινή, 13.1.88) αλλά και μία προβληματική πόλη όπως φαίνεται στα μεμονωμένα παραδείγματα εκεί που ή πόλη του 70% και του «κολλήματος στα δ'ρια» συγκρούεται με την πόλη του «πανταχόθεν ελεύθερου».

Ο νέος ΓΟΚ δεν προφασίζεται ήτοι πολεοδομεί και έτσι μ'ας άποκαλύπτει καθαρά πλέον πόσο άνίσχυρο είναι τό κοινωνικό και πολιτιστικό ύπόβαθρο να άνατρέψει τον κατακεραματισμό και τό άλόγιστο ξεζούμισμα του άστικού χώρου. "Όσο για τις δυνάμεις «του φωτός και του σκότους», λίγα μ'ας δώσανε να καταλάβουμε για τό πραγματικό πρόβλημα.

Ο κ. Στέφανος Μάνος (Καθημερινή, 17-18 Ιανουαρίου 1988) με τό χαρακτηριστικό καραμανλικό ύφος του «έγώ» δηλώνει: «προσπάθησα στην περίοδο 77-80 να αλλάξω την πολεοδομική νομοθεσία» και παρακάτω με ύφος άνωτερότητας νουθετεί τον άρμόδιο ύπουργό «να προχωρήσει με περίσκεψη στη διόρθωση όλων των άντισυνταγματικών ρυθμίσεων των νόμων που έφτιαξαν οι προκάτοχοί του», προφανώς λεπτό σημείο συνολικής άπειλής για μία έπερχόμενη προεκλογική ή μετεκλογική έπίθεση και κατάργηση όλου του πεπραγμένου από τό ΠΑΣΟΚ πλαισίου ρυθμίσεων,

δηλαδή όχι μόνο του ΓΟΚ αλλά και της πολεοδόμησης και ειδικότερα της «προστασίας» του ιδιοκτησιακού της γ'ης. Έχουμε και συνέχεια δηλαδή. Κραδαίνει βέβαια, και με τό δικαίωμα του ό άνθρωπος, τό τρόποιο που δεν μπορεί κανείς να του άρνηθεί, ότι δηλαδή επί ύπουργείας του καθιέρωσε τον περιορισμό της έκμετάλλευσης θεσπίζοντας τον άριθμητικό συντελεστή δόμησης και χαμηλώνόντάς τον κ'όλας.

Από την άλλη μεριά, ό ύπουργός κ. Κουλουμπής έχοντας ήδη μικρή δυνατότητα να έπεκταθεί μ'α και βαρύνεται με την άπόφαση του Σ.τ.Ε. μ'α για την πόλη μετά από 100 και 200 χρόνια και τις δυνατότητες που άνοιγονται με τό νέο ΓΟΚ «να ξεφύγουμε από τα παλιά...» (Καθημερινή, 17-18 Ιανουαρίου 1988).

Τό ΤΕΕ σύσσωμο άφήνοντας κατά μέρος τό έπιστημονικό του πρόσωπο ως τεχνικός σύμβουλος της πολιτείας, χωρίς τις συνηθισμένες επιφυλάξεις που συνεται πάντα σχεδόν διατηρεί, ντύθηκε τον συνδικαλιστικό του μανδύα και ύπεραμύνθηκε του νέου ΓΟΚ δίνοντας εύρύτατη πολιτική κάλυψη στον ύπουργό τις δύσκολες ώρες. Έκφράζει φαίνεται και την μεγάλη πλειοψηφία των Τεχνικών που ύποστηρίζουν τό νέο ΓΟΚ για διαφορετικούς και ίσως άντιδιαμετρικούς λόγους που έχουν σχέση τόσο με την έπιστημονική όρθότητα των βασικών άρχών του, αλλά και ταυτόχρονα με τις ευχέρειες που τυχαίνει να προσφέρει στην «έπιχείρηση» οικοδομή και την άγορά κατοικίας, έμπορικών κέντρων και ξενοδοχειακών συγκροτημάτων.

Η συζήτηση λοιπόν δεν είναι τόσο για τον ΓΟΚ και τό περιβάλλον, αλλά γενικότερα για τους κραδασμούς, τα κενά, τις ανεπάρκειες των ν'ων και τέως δυνάμεων του σκότους και του φωτός στην προσπάθειά τους να μ'ας πείσουν, άνώφελα για μερικούς από μ'ας, για την ικανότητά τους να έκσυχρονίσουν τό πλέγμα της ιδιοκτησίας και έκμετάλλευσης της άστικής γ'ης: δηλαδή για τις έκλογές μιλ'ανε αυτού.

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Ο ξεφτίλας και ο ψεύτης

Και του λέω, πού λές, δέν ντρέπεσαι λιγάκι, δέν θά είσαι ξεφτελισμένος πρωθυπουργός μιάς χώρας πού δέν τής επιτρέπεις νά βλέπει άλλους τηλεοπτικούς σταθμούς; — εἶπε στόν ραδιοσταθμό τοῦ Κούβελα ὁ Μητσοτάκης. Καλά θά κάνει ὁ Μητσοτάκης αὐτά πού λέει ὅτι τάχα εἶπε στόν πρωθυπουργό νά ἔχει τό θάρρος νά τά λέει μπροστά του κι ὄχι νά ψευδεῖται νά συζητήσεις πού δέν ἔγιναν, ἀνταπάντησε ὁ κυβέρνηση. Αὐτό μᾶς ἔλειπε, νά ζητάει ὁ Ἄντρεας καί τά ρέστα, τρίτωσε τό κακό ἢ Ν.Δ. Βρεθήκανε λοιπόν, κλείστηκαν μέσα, εἶπαν ὅτι εἶπαν καί μετά χωρίσανε. Ἐμεῖς δέν μάθαμε τί εἶπαν, ὄχι τόσο γιατί δέν μᾶς ἐνδιέφερε ἀλλά γιατί καί νά μᾶς ἐνδιέφερε δέν θά μᾶς λέγανε, ἢ πολιτική ἔχει τὰ μυστικά της, βλέπεις. Καλά δλα αὐτά γιατί ὄμως νά εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νά μαθαίνουμε τί ἰσχυρίζεται ὁ ἕνας ὅτι εἶπαν, τί ἰσχυρίζεται ὁ ἄλλος ὅτι δέν εἶπαν, ποιός εἶναι ὁ ξεφτίλας καί ποιός ὁ ψεύτης; Ἄντι γιά τὰ μεγάλα θέματα πού κατόπτευσαν ἐν κρυπῶ δέν ἔλυναν τουλάχιστον αὐτά τὰ προβλήματα μέ ὅποιον τρόπο εὑρισκαν πρόσφορο, νά ἀπαλλαγούμε κι ἐμεῖς τουλάχιστον ἀπό τὰ παραπροϊόντα τῶν συναντήσεων τους καί τὰ ἀπόβλητα τῶν ἐπαφῶν τους;

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κατεστημένου

Παρόντες οἱ κ.κ. Σημίτης, Βερυβάκης, Καφίρης κ.λπ. (ἀπούσα τό ἐπίσης μέλος τῆς ὀργάνωσης κα. Μερκούρη).

Γιά τή συνεισίαση τῆς Τ.Ο. Κολωνακίου τοῦ ΠΑΣΟΚ μιλάμε, πού ἔγινε βέβαια μέσα στόν γεωγραφικό χῶρο τῆς ὀργάνωσης, καί συγκεκριμένα στό Χοτέλ Σέν Τζώρτζ Λικαμπέτους. Στό κομψό κλίμα καί ὁ ὀμιλητής, ὁ κ. Κασιφάρας. Ὁ ὁποῖος ἀπέσπασε θερμά χειροκροτήματα στό ἐξῆς σημεῖο τοῦ λόγου του: «Κατηγορεῖται τό Κολωνάκι γιά κατεστημένο. Τό κατεστημένο δέν εἶναι ἐδῶ. Εἶναι στήν ἀγροτική τάξη, στήν ἐργατική τάξη, στούς μικροεπιχειρηματίες, στούς ὑπαλλήλους, στούς ἐπιχειρηματίες καί τούς βιομηχάνους». Ἄνακουφισή στό ἀκροατήριο. Κατά ἀνεπιβεβαίωτες πληροφορίες ἄλλο ἠγετικό στέλεχος δήλωνε πρόσφατα στήν Κ.Ο. Βιομηχάνων καί Εἰσοδηματιῶν: Κατηγορεῖται γιά κατεστημένο. Δέν εἴσατε. Τό κατεστημένο εἶναι στό Κολωνάκι, στό Παγκράτι, στό Μπραχάμι, στή Δραπετσώνα. Δυστυχῶς, ὄμως, ἢ ἔλλειψη ὀριζόντιας ἐπικοινωνίας μεταξύ Τοπικῶν καί Κλαδικῶν Ὀργανώσεων δέν θά ἐπιτρέψει στά μέλη τοῦ ΠΑΣΟΚ νά ἐντοπίσουν τό κατεστημένο...

Ω καλέ μου ξανθέ...

Στά πρόσωπα τῆς ἡμέρας καί ὁ Γιάννης Ἰωαννίδης, προπονητής τῆς ὀμάδας μπάσκετ τοῦ Ἄρη πού τόσο καλά πάει στό εὐρωπαϊκό πρωτάθλημα. Καί εἶπε αὐτός γιά τόν ξένο (Καναδό) Γουίλτζερ τῆς ὀμάδας, ξανθό, ψηλό καί μέ εὐγενικά χαρακτηριστικά: «Εἶπαν ὅτι τόν προτίμησαν γιατί εἶναι λευκός. Δέν εἶναι ἀλήθεια. Καί μαῦρος νά ἦταν, μέ τὰ στοιχεῖα πού παρουσιάζει θά τόν πρότεινα στήν ὀμάδα. Εἶναι ὄμως εὐτύχημα πού εἶναι λευκός γιατί ἔχει ἀνατραφεῖ καί συμπεριφέρεται σωστά...».

Μά πῶς θά μπορούσε νά παρουσιάζει τὰ ἴδια στοιχεῖα, ἂν ἦταν μαῦρος, ἀφοῦ δέν θά εἶχε ἀνατραφεῖ σωστά; Αὐτό δέν τό διευκρίνισε ὁ ξανθός προπονητής.

Πρός ἀποχουντοποίηση μετά τό 1990;

Ἐνῶ οἱ ἀγωνιστές ὑφίσταντο τά πάνδεινα στίς φυλακές, οἱ δικτάτορες ζοῦσαν στή χλιδή, τήν τελετουργία καί τό μπούγιο. Ὁ πλέον βασανισθείς τῶν Ἑλλήνων ζήλευε φαίνεται τήν ἀπαράμιλλη ἐθιμοτυπία τῆς δικτατορίας καί τό φύλαξε. Τώρα πού ἀνέβηκε ψηλά ἔψαξε καί βρῆκε τόν τότε διευθυντή τοῦ διπλωματικοῦ γραφείου τοῦ Παπαδόπουλου καί θέλει μέ κάθε τρόπο νά τόν πάρει, μέσω Παπακαρυῶ, γιά διευθυντή τοῦ δικοῦ του. Ὑπάρχει καί ὁ ἄλλος, ἐκεῖνος πού ὀργάνωνε τίς τρισχιλιεῖς ναυμαχίες τῆς Σαλαμίνας στό Στάδιο. Καί αὐτόν θά τόν βρεῖ. Ἡ κυβέρνηση δέν σχολιάζει, τί νά πεῖ ἄλλωστε. Ἐξαλλοι, ἀντιθέτως, εἶναι ὄλοι οἱ ἄλλοι. Γιατί δέν ἦταν ὅταν ἔπρεπε.

Περεστρόικα καί Ψυχιατρεία

Νέος Σοβιετικός Νόμος, μετέδωσε τό ΤΑΣΣ, ὀρίζει ὅτι «ἀποτελεῖ ἐγκλημα ὁ ἐγκλεισμός διανοητικά ὑγιεῶς ἀτόμου σέ ψυχιατρεῖο». Ἡ διαφωνία λοιπόν παύει νά ἀποτελεῖ λόγο ψυχιατρικῆς

«περιποίησης»; Μιά μεγάλη κατάκτηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς πρωτοπορίας του. Τά ἀποτελέσματα τοῦ νέου νόμου μᾶς εἶναι ἀγνωστα. Γνωστή ὄμως μᾶς ἔγινε ἡ ἐπιστολή πού ὁ ἔγκλειστος, καθότι «χρήζων ψυχιατρικῆς θεραπείας» Οὐκρανός ἀνθρακωρύχος Βλαντιμίρ Χλεμπάνωφ ἔβγαλε στή Δύση τό περασμένο μόλις καλοκαίρι. Στόν Χλεμπάνωφ λοιπόν, πού μαζί μέ ἄλλους ἐργάτες προσπάθησε πρό δεκαετίας νά ἰδρύσει αὐτόνομο ἐργατικό σὺνδικάτο στήν ΕΣΣΔ, ἔχουμε ἀναφερθεῖ καί παλιότερα. Τά τελευταῖα νά του, ἐν μέσῃ περεστρόικα μᾶς τά λέει ὁ ἴδιος. «Ἐγώ, ὁ Βλαντιμίρ Χλεμπάνωφ, γεννήθηκα τό 1932. Εἶμαι ἀνθρακωρύχος καί δούλευα στό ὄρυχείο Β.Μ. Μπαζάνωφ. Ἀπό τό 1958 διώκομαι ἐπειδή οἱ πράξεις μου σκοπὸ εἶχαν νά ὑπερασπιστοῦν τὰ συμφέροντα τῶν συναδέλφων μου. Μέ ἐδίωξαν συνεχῶς καί μέ ξαναπροσλάμβαναν. Καθῶς συνεχῶς ἀρνιόμουν νά ἀλλάξω τίς πεποιθήσεις μου, κατηγορήθηκα δόλια μέ βάση τό ἀρθρο 187/1 τοῦ Οὐκρανικοῦ ποινικοῦ κώδικα. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά περάσω σχεδόν 15 χρόνια σέ εἰδικά ψυχιατρικά νοσοκομεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῆς Ἀσφαλείας στήν οὐκρανική πόλη Ντινεπροπετρόβσκ καί στήν Τασκένδη τῆς Οὐζμπεκικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Τώρα βρίσκομαι στό Ψυχιατρικό Νοσοκομεῖο Νο 1 στήν πόλη Μακεένκι στήν περιοχή τοῦ Ντόνετσκ στήν Οὐκρανική Δημοκρατία. Εἶμαι πνευματικά ὑγιής καί ὑπεύθυνος τῶν πράξεών μου. Πιστεύω ὅτι οἱ ἀρχές θέλουν εἴτε νά ἀναιρέσω τίς ἰδέες μου εἴτε ὄντως νά διαταραχθεῖ ἡ διανοητική μου ἰσορροπία. Σύμφωνα μέ τή σοβιετική κυβέρνηση καί τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΚΚΣΕ, δέν ὑπῆρξε γκλασνόστ τά τελευταῖα ἑικοσι χρόνια. Μετά ἀπό τό 27ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ὄλα δείχνουν νά παίρνουν μιά στροφή πρὸς τό καλύτερο. Σέ μιά ἐφημερίδα, ἢ

αναπληρωτής υπουργός Υγείας Ε.Α. Μπαμπάγιανα ισχυρίζεται ότι υπήρξε θύμα εργατικού ατυχήματος από το οποίο αποθεραπεύομαι. Ισχυρίζεται ακόμα ότι η ΚαΓκεΜπέ "δέν έχει ψυχιατρικά νοσοκομεία στη ΕΣΣΔ". Τέτοιες δηλώσεις, συντρόφισσα Μπαμπάγιανα, ονομάζονται καθαρή φαντασία. Η αμερικανική κυβέρνηση επέτρεψε σε σοβιετικούς γιατρούς να εξετάσουν έναν αμερικανό πολίτη, τον Λέοναρντ Πελλιέ. "Ας δώσει και η σοβιετική κυβέρνηση την ίδια δυνατότητα σε όποιουσδήποτε ψυχιάτρους από οποια δυτική χώρα. Δέχομαι εκ των προτέρων τους όποιουσδήποτε δρους».

Γενική Γραμματεία Νέας Ειδίκευσης

Εικοσιπέντε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης άνεργων νέων συνολικού κόστους 400 εκ. δραχμών (αυτή μάλλον είναι η είδηση) χρηματοδοτεί φέτος τó ύπουργείο Νέας Γενιάς. 'Ο στόχος του είναι σαφής: «στόχος των προγραμμάτων είναι η ουσιαστική προσπάθεια για τήν καταπολέμηση της ανεργίας των νέων». "Ένα πολύ σωστό μέτρο, διότι τó πρόβλημα τής ανεργίας είναι, σέ τελική ανάλυση, πρόβλημα ειδίκευσης. Πρώτον, διότι γιά δσο ειδικεύεται κανείς δέν είναι άνεργος. Δεύτερον γιατί και δσο ειδικεύουν τούς ειδικευόμενους απέχουν τών καταλόγων άνεργίας. Καί τρίτον γιατί φυσικά θέσεις υπάρχουν αλλά οί νέοι είναι άσχετοι ή έστω οί θέσεις είναι άσχετες μέ τούς νέους ή τέλος πάντων κάποιοι είναι άσχετοι στήν δλη υπόθεση. 'Αλλά και γιά τούς ειδικευμένους νέους προβλέπεται περαιτέρω κατάρτιση, π.χ. γιά άποφοίτους πανεπιστημίων, λέει ή ανακοίνωση, πού «οί επαγγελματικοί χώροι τους είναι κορεσμένοι». Αυτοί επανειδικεύονται σέ νέους όρίζοντες, και έτσι διπλό τó καλό: και άποχωρούν τής ανεργίας επανειδικευόμενοι συμπαρασύροντας και τούς ειδικεύοντες εκτός ανεργίας

καί γνωρίζουν τά καλά τής επανειδίκευσης ώστε νά είναι έτοιμοι γιά εκ νέου νέους όρίζοντες σέ περίπτωση πού σπάσει ό διάολος τó ποδάρι του και ξαναπέσουν σέ χώρο κεκορεσμένο. Μέ αυτόν τόν τρόπο, φρονεί εύλόγως τó ύπουργείο, οί νέοι θά «προχωρήσουν στήν άπασχόληση, παίρνοντας δικές τους πρωτοβουλίες». Θα άπασχοληθούν μέ πρωτοβουλίες ως προς τόν τομέα τής επόμενης ειδίκευσής τους, θά έννοει.

Υγεία και θάλασσα

«Αφήστε τον, θά τά πούμε. Αύριο θά τόν τακτοποιήσω». Έτσι καταγγέλλουν οί γιατροί τού πρώτου θεραπευτηρίου τού ΙΚΑ, στά Μελίσσια, ότι μίλησε ό ύπουργός Αιγαίου κ. Βάλβης σέ στενό συγγενή του, ό όποιος μόλις είχε γρονθοκοπήσει γιατρό μετά τής ιαχής «φασίστα, Ράμπο, κομπλεξικό». Αίτια ή ασθένεια τής μητέρας τού ύπουργού ή όποια μεταφέρθηκε έσπευσμένα από τόν οίκο εγνηρίας στό θεραπευτήριο. 'Αποτέλεσμα ή στάση εργασίας τών γιατρών στό θεραπευτήριο και ή ανακοίνωση τού καθ' ύλην άρμοδίου ύπουργείου Αιγαίου: «οί προσπάθειες τής κυβέρνησης νά καθιερώσει ένα σύστημα Υγείας πού θά υπηρετεί τó λαό αντιμετωπίζουν λυσσαλέες αντιδράσεις από τó κατεστημένο και τούς κύκλους τών μεγάλων συμφερόντων». Στόν άγώνα νά καμφθούν οί λυσσαλέες αντιδράσεις τού κατεστημένου τών διανυκτερευόντων γιατρών τó ύπουργείο Αιγαίου και οί συγγενείς του δέν θά κάνουν πίσω.

ΣΕΓΑΣ, ΔΟΕ και ΑΕΙ

'Ο κ. Τρίτης έβγαλε τó νέο νομοσχέδιο του περί εισαγωγικών χωρίς φυσικά νά συνεννοηθεί μέ κανέναν, μαθητή ή δάσκαλο, κυρίως

και Αιτόφαρα

Φάγετε εξ αυτού πάντες...

Τό πρώτο ζεύγος τής χώρας, οί Σαρτζετάκηδες, διασκέδασαν πρό ήμερών σέ νυκτερινό κέντρο υπό τούς λαρυγγισμούς τής Τάνιας Τσανακλίδου, παρέα μέ τούς Σημίτηδες. 'Ο ιδιοκτήτης τού κέντρου δήλωσε: «Φέρθηκαν πολύ καλά και ευγενικά. Πλήρωσαν και τó λογαριασμό τους». Γύρευε τί θά 'χουν δει τά μάτια του τού ανθρώπου...

Κόφ 'την Πάρ 'την

Τήν πίτα έκοψε πρόσφατα ή Πρόεδρος τής ΕΓΕ κ. Παπανδρέου. Σέ τέσσερα κομμάτια: Ένα γιά τίς γυναίκες όλου τού κόσμου (τίς όποιες, τή άπουσία τους, εκπροσωπεί ή πρόεδρος), ένα γιά τήν ειρήνη (τήν όποια, τή άπουσία της, εκπροσωπεί μία εκ τών θηλυκών "Εξ), ένα γιά τó παράρτημα τής 'Αθήνας (τό όποιο, πρόεδρου παρούσης, τό εκπροσωπεί εκείνη) και ένα γιά τήν Πρόεδρο τής ΕΓΕ κ. Μαργαρίτα Παπανδρέου (τήν όποια εκπροσωπούσε ή ίδια). Φλουρί δέν υπήρχε. 'Ο κ. Παπανδρέου μαζεύει λοιπόν τά φλουριά. 'Η κ. Παπανδρέου μαζεύει τίς πίτες. Δικαίως, αφού αυτοί κρατούν και τó μαχαίρι.

ΜΕΡΕΣ ΡΑΔΙΟ – ΦΩΝΟΥ

νέα ήθη στά έρτζιανά: τό άγχος του άέρα

Αν παραφράζουμε τόν Λακάν, είναι γιατί θέλουμε νά δείξουμε από τήν άρχή τήν επικαιρότητα, πίο σωστά τήν αποκρουστική επικαιρότητα ενός νέου μαζικού φαινομένου πού εμφανίστηκε στις μέρες μας. Άποκρουστική επικαιρότητα; Ναι. Μετράω τίσ λέξεις και τά πράγματα του καιρού μας και σπείδω έξαρχής νά τοποθετηθώ συνειδητά, άπόλυτα και γι' αυτό «άκομψα» πάνω σέ ένα φαινόμενο πού τροφοδοτείται από άγωνίες και όνειρα μιάς γενιάς πού μέ τήν πρακτική της άπειλεί νά άνατρέψει τήν ίδια τήν ύπόστασή της, τήν έξ όρισμού άδυναμία καταχώρισής της στίς νόρμες μιάς έξορθολογισμένης κρατικο-κοινωνικής άπαιτήσης. Δέν ήθικολογώ. Άλλά παρατηρώ. Καί κρίνω.

Ή ιστορία του ραδιοφώνου είναι μεγάλη, μεγαλύτερη είναι ή ιστορία των ανθρώπων. Ή ιστορική σημαντική του μικροφώνου είναι έπαρκώς καταγραμμένη, τό ίδιο και ή ιστορία των ανθρώπων πού τό κανάκεψαν και καταξιώθηκαν μέσα από αυτό. Οί «Μέρες Ραδιοφώνου» του Γούντυ Άλλεν, πού πρόσφατα είδαμε, δέν μās πρόσφεραν παρά ένα μικρό μέρος από τήν ιστορική γεωγραφία αυτών των ανθρώπων. Έδω και έναν αιώνα περίπου αυτοί οί άνθρωποι, μέ τό μικρόφωνο στό χέρι, άναπαρέστησαν και συνεχίζουν νά άναπαριστούν πότε τήν ιδεολογική και πότε τήν πραγματική μας σχέση μέ τά πράγματα: ό στρατιωτικός άνταποκριτής πλάι στον καλλιτεχνικό ρεπόρτερ, ό ποδοσφαιρικός σπήκερ μαζί μέ τόν σοβαροφανή σχολιογράφο τής επικαιρότητας: κόπος και άγωνία, σπουδή και άνταγωνισμός, κατάθεση εϋθύνης και άξιας, βιώματος και αυταρέσκιας και, γιατί όχι, ψευδαισθήσεων και μεροληψίας συνιστούν τά χαρακτηριστικά του επαγγελματία ραδιοφωνιτζή. Μεροληψία; Καί βέβαια μεροληψία. Πίο σωστά: Ήδιωτέλεια. Δηλαδή αυτοσκοπός. Άλλά ό αυτοσκοπός του ραδιοφωνιτζή, χωμένος βαθιά στην επαγγελματική του συνείδηση, κατάφερε πάντα, ή σχεδόν πάντα, νά μās άποκαλύπτει. Ήταν και είναι, σ' ένα βαθμό, ή κοινωνική έμπειρία, πού άποκαλύπτει τή γύμνια του βασιλιά μέ τό μικρόφωνο και τόν κατέτασε άναλόγως.

«Μιά ήθική άναγγέλλεται..., όχι από τή λεωφόρο του πάθους, αλλά του τρόμου»

J. Lacan

Σήμερα, στην Έλλάδα, συντελείται μιά άνευ προηγουμένου ραδιοφωνική έκρηξη. Ή κατάσταση είναι γνωστή. Πλάι στους δημοτικούς ραδιοσταθμούς έρχονται νά προστεθούν, στό άμεσο μέλλον, άρκετοί ιδιωτικοί. Τά μικρόφωνα πολλαπλασιάζονται όπως και οί χρήστες τους. Κεφαλαιοκράτες και συγκροτήματα Τύπου έπεκτείνουν τίσ δραστηριότητές τους και στά έρτζιανά. Πλήθος κόσμου συρρέουν στά στούντιο υπό τήν σκέπη των (άνα)μεταδοτών τής έλευθερης ραδιοφωνίας.

Ή πορεία είναι γνωστή σέ μερικούς τουλάχιστον. Ή δυτικοευρωπαϊκή έμπειρία στον τομέα αυτό προσφέρει όχι μόνο τά άπτά άποτελέσματα τής εξέλιξης αυτού πού συνήθισαμε νά άποκαλοϋμε «έλευθερη ραδιοφωνία» αλλά μπορεί νά χρησιμοποιήσει και ως μέτρο γιά τή στάθμιση των μορφών «πρόσληψης» του θεσμού στην Έλλάδα. Άκριβώς πάνω σ' αυτό τό μέτρο, στίς εναλλακτικές του έκδοχές, θά έπρεπε νά σταθούμε γιά λίγο.

Ή δημιουργία δημοτικών και ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών, τόσο ως εξαγγελθείσα και πρόσφατα θεσμοποιημένη κυβερνητική πρόθεση όσο και ως «άποψη» του δημοτικού και ιδιωτικού φορέα, άποσκοπεί στην επαγγελματική συγκρότηση και λειτουργία του συγκεκριμένου μέσου επικοινωνίας. Ή επαγγελματισμός έννοείται ως ένα minimum «άξιοκρατικής» στελέχωσης του Μέσου, ίκανού νά εκπληρώνει εκείνες τίσ άπαραίτητες λειτουργίες πού θά τό νομιμοποιούν στην «κοινή γνώμη». Ή άποδοχή του νέου ραδιοσταθμού από τόν άκροατή, καθώς και ή άποτελεσματική διαφοροποίησή του από τό άραχνιασμένο κρατικό ραδιοφωνικό, άποτελούν έτσι τήν άπαραβάτη προϋπόθεση γιά τήν κοινωνική του νομιμοποίηση είτε ως δημοτικό είτε ως ιδιωτικό Μέσο. Άπό τήν άλλη πλευρά, τό κρατικό ραδιοφωνικό σπείδνει άσθμαίνοντας νά άπαντήσει στην πρόκληση. Άποπειράται νά έκσυγχρονισθεί στοιχειωδώς και

παρακολουθεί τά γεγόμενα στό χώρο τροποποιώντας άργά-άργά, αλλά όχι και σταθερά, τούς δρους παραγωγής των προγραμμάτων του. Προσπαθεί νά πορευθεί πάνω στά χνάρια πού άφήνει τό δημοτικό ραδιοφωνικό.

Έτσι ή επαγγελματική στελέχωση του μέν και του δέ, δηλαδή ή δημοσιογραφική λειτουργία και του δημοτικού-ιδιωτικού και του κρατικού ραδιοφώνου, ή πλήρης και άντικειμενική (μέ ή χωρίς εισαγωγικά) παρουσίαση των γεγονότων φαίνεται ότι άποτελεί τό σταυρικό σημείο πάνω στό όποιο θά κριθεί τό έγγχείρημα. Λέμε φαίνεται, γιατί στην πραγματικότητα και γιά όποιον μπορεί νά παρακολουθεί τά πράγματα από κοντά, αυτό όυτε φαίνεται όυτε πραγματικά συμβαίνει, έστω κι αν άφήνεται νά έννοηθεί. Τό ραδιοφωνικό, όπως και κάθε μέσο «μαζικής ενημέρωσης», έχει τή δυνατότητα νά άποκρύπτει έπιμελώς τόν τρόπο παραγωγής των έκπομπών του. Έπιπλέον μπορεί νά άποκρύπτει και τούς ίδιους τούς ανθρώπους, τούς φορείς, τούς ζωντανούς συντελεστές του άκροάματος τήν ίδια στιγμή πού φορτικά και διά βοής άκούγονται τά όνοματεπώνυμά τους. Κι αυτό γιατί τά πρόσωπα παρουσιάζονται ξεχωριστά από τήν ιστορία τους. Καί έτσι άπομένει νά δημιουργηθεί από τό ίδιο τό Μέσο κάθε στιγμή ή ιστορία των προσώπων μέσα από τήν προβολή τους στά κοινά όυτα.

Δέν επιχειρώ νά παίξω όυτε μέ τίσ λέξεις όυτε μέ τά δρώμενα. Στή συντριπτική τους πλειοψηφία οί άνθρωποι πού στελεχώνουν και βηματοδοτούν στην κυριολεξία, τόσο τούς νέους όσο και τούς άνασυγκροτούμενους κρατικούς ραδιοσταθμούς στερούνται τής άναγκαίας προπαίδειας. Διανύοντας κατά κανόνα τήν τρίτη δεκαετία τής ζωής του ένας όλόκληρος κόσμος, άρκετές έκατοντάδες άνθρωποι, ίσως και χιλιάδες, όσον άφορά τά τεκταινόμενα στην Άθήνα, δηλώνει δημοσιογράφος έχοντας, στην καλύτερη περίπτωση, άποφοιτήσει από ένα εργαστήρι δημοσιογραφίας. Καί δέν δηλώνει άπλώς δημοσιογράφος, έτσι, χωρίς συνέπειες. Ή ύλική άνταμοιβή του, άμέσως μετά τήν άποφοίτησή του από τό όποιο εργαστήριο δημοσιογραφίας, είναι άμεση. Άπό τό σημείο αυτό μέχρι τήν ευρύτερη και καθολική

του καταξίωση ίσως είναι απλώς ζήτημα χρόνου» λίγου χρόνου.

Αδυνατούμε ίσως να κατανοήσουμε την ευρύτητα του φαινομένου αν δεν αποπειραθούμε να θέσουμε το πρόβλημα στις πραγματικές του διαστάσεις. Στην πραγματικότητα, ο «πόλεμος των έρτζιανών» αποτελεί τμήμα ενός γενικότερου «έπικοινωνιακού» μετώπου: στον χώρο των «έπικοινωνιακών μέσων» εν γένει συντελούνται τή στιγμή αυτή σημαντικές ανακαταξίες που άπειλούν βάσιμα να ανατρέψουν τό γνωστό σκηικό. Ή έντυπη δημοσιογραφία διαμεσολαβείται σχεδόν άποκλειστικά από τό ραδιοφωνικό ρεπορτάζ, πού μέ τή σειρά του άποτελεί τόν προθάλαμο τής αυριανής «έλευθερης» τηλεόρασης. Αυτόι οί τρεις έπικοινωνιακοί ίστοί άποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία: τό δημοσιογραφικό διάβημα σήμερα όφείλει άναγκαστικά νά λειτουργεί παραπληρωματικά.

Ή έκδοση νέων έφημερίδων και περιοδικών άκολουθεί τούς συγκεκριμένους ρυθμούς μιάς αντίστοιχης επένδυσης στό χώρο του ραδιοφώνου εν γένει. Έτσι ό άπόφοιτος τής όποιας ιδιωτικής σχολής δημοσιογραφίας μέ τή διετή φοίτηση και τά λιγυστά, αν όχι άνύπαρκτα, έφόδια —σωστότερα: τίς τεχνικές παρουσίασης και προβολής τών γεγονότων...— έπικάθεται, άκόμα ίσως και πέρα από τή θέλησή του, στίς έτοιμοπαράδοτες ύποδοχές του «λειτουργήματος».

Έτσι ό εικοσιπεντάρης νέος, έννοκος του τάδε ραδιοσταθμού και του δείνα περιοδικού συγχρόνως, άνακαλύπτει κάτι πού ό παλαιότερο «συνάδελφος» του άνακάλυπταν στήν τέταρτη και πέμπτη δεκαετία τής ζωής τους. Άνακαλύπτει δηλαδή ότι ή προσπάθεια του λειτουργήματος, έστω κι αν πρόσ στιγμή τήν άποκαλέσουμε έπιστημονική, είναι κάτι τό έμφυτο, μιά βιολογική κλίση, ένα προνομιακό ταμπεραμέντο πού δέν κατακτάται στό θρανίο και στό πεζοδρόμιο αλλά προσλαμβάνεται μέσα από τό άλισβερίσι τών δημοσίων σχέσεων. Οί κρουνοί τής έπιτυχίας άναμένουν τό άπλό άγγιγμα τής στρόφιγγας για νά χαρίσουν σέ όλους, μαζί μέ τήν έπαγγελματική ταυτότητα, και τήν έπαγγελματική συνείδηση. Δέν είμαι δέσμιος καμιάς αυταπάτης πού θεοποιεί τόν έπαγγελματισμό και τήν έγκυρότητα. Γνωρίζω πολύ καλά τό ιδεολογικό τους νόημα και τήν ταξική τους λειτουργία. Άπλως θέλω νά έπισημάνω τόν εκμαυλισμό τών συνειδήσεων κάποιων νέων ανθρώπων και νά καταδείξω τήν όσμωση τών φορέων και τών μηχανισμών πού διακονούν τήν «έπικοινωνιακή όλη», στή συγκεκριμένη δραστικότητα τους.

Ο χώρος τής δημοσιογραφίας γενικά, και ειδικότερα ή ραδιοφωνική τής έκδοχή, άποτελεί σήμερα, δίχως κα-

μιά υπερβολή, τόν τόπο σύναψης νέων πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων άνάμεσα σέ μιά νεολογική μερίδα μέ τό κράτος και τήν άστική έξουσία. Δέν άμφιβάλλω καθόλου για τήν πραγματικότητα τής παραπάνω πρότασης. Έστω και αν ή ροή τών πραγμάτων άνακοπεί, έστω και αν ή πλειονότητα τών νέων ανθρώπων πού σήμερα στοιβάζονται στά ραδιοφωνικά στούντιο και στά γραφεία έφημερίδων και περιοδικών ύπομένοντας τήν άνιαρή και μονόχωνη καθοδήγηση τών άφεντικών τους, έστω κι αν, λέω, όλοι αυτοί πεταχτούν αύριο ή μεθαύριο σάν στριμμένες λεμονόκουπες στό πραγματικό πεζοδρόμιο τούτη τή φορά, ένας νέος δρόμος θά έχει διανοιχθεί, μιά νέα ήθική θά έχει άναγγελθεί.

Έλεύθερο ραδιόφωνο, έπαγγελματικό ραδιόφωνο· έναλλακτικό ραδιόφωνο, άντι-ραδιόφωνο: στό έσωτερικό αυτών τών ίσως αντίθετων προσδιορισμών φωλάζουν οί ίδιες αξίες, επενδύονται ταυτόσημα ύπαρξιακά αλλά και συλλογικά άγχη. Για τήν τιμή και τό χρήμα, για τήν καριέρα, για τήν έναγώνια άναζήτηση τής χαμένης κοινωνικής ταυτότητας. Μού έρχεται στό νοΰ μιά φράση του Άλαίν Τουρέν, πού άποτελεί τήν άνθρωπιστική έκδοχή τών όσων εκτέθηκαν: «Κάθε κοινωνία είναι σάν μιά καμπίνα καθεδρικού ναού: συγκροτείται άνάμεσα στό Θεό τής μεγαλοπρέπειας και στή γλώσσα τής κόλασης».

Άν ή μιά συνιστώσα του προβλήματος είναι αυτή πού συνοπτικά εκτέθηκε — και ή όποία σπονδυλώνει κατά τό μεγαλύτερο μέρος τό νέο έπικοινωνιακό διάβημα— έντούτοις ύπάρχει και μιά άλλη πού εκτός τών άλλων σκοπεύει νά του προσδώσει ένα έναλλακτικό πολιτικό προφίλ και μιά σχετικά συνεκτική ιδεολογική κάλυψη. Τό προνομιακό πεδίο, πάνω στό όποιο «παίζεται» και κρίνεται αυτή ή άπόπειρα, είναι τό πεδίο του ριζοσπαστισμού, του έναλλακτισμού. Έρασιτέχνες ραδιοφωνιτζήδες τής προηγούμενης κυρίως δεκαετίας, ίσως πολιτικά άχρωμοι, ίσως «τρυφοπόντικες» στά έγκατα τής κοινωνικής άριστερας, πραγματικά πρωτοπόροι στήν ψηλάφηση, αν μή τι άλλο, νέων έπικοινωνιακών πρακτικών, άποτελούν τούς φυσικούς φορείς αυτού του παιχνιδιού. Έτσι θά πρέπει νά πούμε έξαρχής ότι σλόγκαν όπως έναλλακτικό ραδιόφωνο κ.λπ. δέν εκφέρονται εν κενώ τελείως, έστω και αν ή ιδεολογική φόρτιση τής εκφοράς τους δέν ανταποκρίνεται, σέ τελευταία άνάλυση, στήν παρελθούσα πραγματικότητα. Πράγματι ό έρασιτεχνισμός στό ραδιόφωνο ύπηρεξέ και εξακολουθεί νά ύπάρχει.

Σήμερα άρκετοί μοναχικοί και «έπιτυχημένοι» ραδιοερασιτέχνες, κοινωνικές ομάδες πού συγκροτήθηκαν

μέσα από ένα ραδιοφωνικό σταθμό, πολιτικές ομάδες πού άποδόθηκαν σέ ένα «σημειολογικό άνταρτοπόλεμο» μέσω τών έρτζιανών, όλοι αυτοί και ό καθένας μέ τόν τρόπο του προσπαθούν νά άναβαθμίσουν τό έγγχείρημά τους. Όλος αυτός ό κόσμος εν δυνάμει άποτελεί τό κοινωνικό ύπέδαφος τής ραδιοφωνικής εκρήξης. Μέ αυτό δέν έννοούμε ότι εν δυνάμει ό τάδε ραδιοφωνιτζής θά ένσωματωθεί στόν Έβερτ ή στόν Λαμπράκη· άπλως θέλουμε νά καταστήσουμε όρατούς τούς διαύλους μέσα από τούς όποιους ό έναλλακτικός ραδιοερασιτέχνης τών άρχής τής δεκαετίας του '80 βρίσκεται σήμερα, και πολύ περισσότερο αύριο, σέ μιά άξιοζήλευτη προσωπική έπαγγελματική θέση.

Έτσι, αν, σέ ένα πρώτο επίπεδο, αυτοί πού στελεχώνουν μαζικά τούς νέους ραδιοφωνικούς σταθμούς είναι νέοι άνθρωποι, άσχετοι μέ τό άντικείμενό τους στή συντριπτική τους πλειοψηφία, σέ ένα δεύτερο επίπεδο, αυτοί πού νοηματοδοτούν τό έγγχείρημα, καθιστώντας τό πρόσφορο και βατό στήν «κοινή γνώμη», διαχέοντας τήν άτομική τους έμπειρία, τό διαφορετικό τους στυλ, τέλος πάντων ό, τι θά μπορούσε νά συμπυκνωθεί σέ ένα ραδιοφωνικό «new look», είναι όσοι στό παρελθόν έζησαν ώρες άτέλειωτες μαζί μέ τό μικρόφωνο, τά πικάπ, τούς δίσκους και τίς άντένες. Πραγματικά μπορούμε νά μιλήσουμε άφοβα για τήν ενηλικίωση τής έρασιτεχνικής έμπειρίας, τήν ποιοτική τής μετεξέλιξη, τόν επαγγελματισμό της. Είναι αυτού του είδους ό έπαγγελματισμός πού βρίσκεται στίς κορυφές του μη κρατικού ραδιοφώνου και ό όποιος τό χαρακτηρίζει σχεδόν ολοκληρωτικά.

Δέν θεωρώ, άς τό δηλώσω και πάλι, ότι όλα αυτά πού συμβαίνουν θά πρέπει νά σταθμιστούν μέ ήθικη κριτήρια. Άλλωστε λίγο-πολύ ό καθένας στή ζωή του έξαργυρώνει αυτό πού κατέχει ή πού νομίζει ότι κατέχει.

Τό πρόβλημα βρίσκεται άλλο. Τό ραδιόφωνο σήμερα άποτελεί τό προνομιακό πεδίο πάνω στό όποιο συντελείται μιά ποιοτική άναδιάρθρωση του ιδεολογικού έπικοινωνιακού μηχανισμού του κράτους. Άδιαφιλονίκητοι έταίροι του παιχνιδιού, ύπό τήν αιγίδα τής άστικής έξουσίας, άνθρωποι και ομάδες πού τείνουν νά συγκροτήσουν μιά σχετικά αυτόνομη κοινωνική κατηγορία· ζούμε πραγματικά ιστορικές στιγμές.

Άλέξης Παπαλιάς

Γιά τήν οἰκολογία

ΠΑΓΙΔΕΣ ΜΙΑΣ ΑΝΑΓΩΓΗΣ

ΚΑΙ ΕΝΟΣ ΜΥΘΟΥ

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

Πρόκειται μᾶλλον γιά ὑπερβολικές κι αὐθαίρετες ἐκτιμήσεις, πού δέν λαμβάνουν ὑπόψη τους τίς δυνατότητες αὐτομεταμόρφωσης τοῦ καπιταλισμοῦ προκειμένου νά ἀποφύγει τήν κατάρρευσή του. Ἄλλωστε αὐτό συνέβη καί κατά τό παρελθόν. Ἐπειδή ὁμως αὐτές οἱ ἐκτιμήσεις προκύπτουν ἀπό τήν πραγματικότητα, τό ζήτημα τῆς ἐπιβίωσης τῶν ἀνθρώπων, ὡς φυσικῶν ὄντων, διαθέτει στήν ἐποχή μας ὀλική βάση.

Ἐχοντας ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἐντοπίζουμε στά ἐπόμενα κάποιους κινδύνους ἀποπροσανατολισμοῦ καί σύγχυσης πού ἐλλοχεύουν στό Οἰκολογικό κίνημα καί τήν Ἀριστερά, ἀναθεματίζοντας προκαταβολικά ἕναν ἀπό τούς μέγιστους κινδύνους: τήν παγίδα τοῦ ἀναγωγισμοῦ. Ὁ προφανῆς συσχετισμός οἰκολογικῶν καί κοινωνικῶν ζητημάτων δέν σημαίνει κιόλας ὅτι τά μὲν ἀνάγονται στά δέ. Ἄπλῶς ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Οἰκολογία ἐμπλέκεται στήν ταξική πάλη διευρύνοντάς την.

Δέν ὑπάρχουν, ὅπως ἴσως πιστεύουν κάποιοι, δύο ξεχωριστά θέματα: ἀπό τή μία πλευρά τά κοινωνικά καί ἀπό τήν ἄλλη τά οἰκολογικά προβλήματα. Ἡ οἰκολογική κρίση εἶναι μιά ὄψη τῆς κοινωνικῆς κρίσης. Ἡ καπιταλιστική ἀνάπτυξη — συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἀνάπτυξης τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου— σημαδεύει ἀνεξίτηλα τή φύση. Ἡ οἰκολογική μελλοντολογία ἀναφέρεται ἤδη σέ σοβαροῦς κινδύνους ἀπό μή-ἀντιστρεπτές οἰκολογικές καταστροφές μείζονος σημασίας, ἀν συνεχιστεῖ αὐτή ἡ ἀνεξέλεγκτη καπιταλιστική ἀνάπτυξη.

Ἡ κοινωνία δέν εἶναι οἰκοσύστημα

Ἡ Οἰκολογία εἶναι ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος τῆς Βιολογίας, κατοχυρωμένος ἀκαδημαϊκά. Ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ κλάδου εἶναι ἡ μελέτη τῶν σχέσεων ἀλληλεξάρτησης ζωικῶν καί

φυτικῶν ὀργανισμῶν καθώς καί συγκροτημένων δμάδων/κοινοτήτων ὀργανισμῶν μέ τό περιβάλλον στό ὅποιο διαβιοῦν καί ἀναπαράγονται. Ἀντικείμενο τῆς Οἰκολογίας εἶναι τά οἰκοσυστήματα. Τό Οἰκολογικό κίνημα εἶναι ἕνα κοινωνικό κίνημα πού ὡς γνωστόν δέν περιορίζεται στή διαφύλαξη τῶν οἰκοσυστημάτων. Ἐχει εὐρύτερο πεδίο ἀναφορᾶς καί δράσης. Ἀντικείμενό του δέν εἶναι μόνο ἡ φύση, ἀλλά καί ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καθώς καί οἱ σχέσεις κοινωνίας-φύσης. Ὅπως τονίζει καί ὁ Ἀριστείδης Μπαλτάς (βλέπε ἀρθρο του «Γιά τό οἰκολογικό κίνημα κ.λπ.» στόν *Πολίτη*, τεύχος 63, Ὀκτώβριος 1983) σημειώνεται ἐδῶ ἕνα παράδοξο γεγονός: «Ἐνα συγκεκριμένο κοινωνικό κίνημα θεμελιώνει τό λόγο του καί παίρνει τό δνομά του ἀπό ἕνα συγκεκριμένο ἐπιστημονικό κλάδο, ἐπιστημονικό κλάδο ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀνήκει στήν "ἡπειρο" τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν».

Αὐτό τό παράδοξο, ἡ συσχέτιση δηλαδή ἑνός κοινωνικοῦ κινήματος καί μιᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἰρεται κατά

τόν Α.Μ. ως ακόλουθως: «Τό οικολογικό κίνημα δέν μπορεί νά είναι κίνημα ταυτόχρονα κοινωνικό καί οικολογικό παρά μόνο στή βάση μιās συστατικής γιά τό θεωρητικό του λόγο, «αυτόνομη» γιά τό ίδιο, επιστημολογικής παραδοχής: ή ανθρώπινη κοινωνία αποτελεί κι αυτή αντικείμενο τής οικολογίας, ή κοινωνία είναι οικοσύστημα καί ως τέτοιο πρέπει νά αντιμετωπιστεί».

Ή επίσημανση είναι εδστοχη καί αποκαλυπτική τής αφετηριακής θέσης του οικολογικού κινήματος. Ήν όμως αυτή ή θέση συνιστά τήν αφετηριακή παραδοχή του οικολογικού κινήματος, ήταν οί αντι-βιομηχανικές καί αντι-αναπτυξιακές ιδεολογίες (οί οποίες ξαναγεννήθηκαν καί γνώρισαν πρωτοφανή διάδοση πάνω στο πρόσφορο έδαφος τής καπιταλιστικής ανάπτυξης κατά τή δεκαετία του '70) πού απέτέλεσαν τήν ύλική αφετηρία του οικολογικού κινήματος. Είναι αυτές οί ίδιες ή παρεμφερείς ιδεολογίες, όπως μετεξελίχθηκαν από αντι-βιομηχανικές καί αντι-αναπτυξιακές

ιδεολογίες (από αντιθέσεις σε θέσεις), σε ιδεολογίες τής χαλάρωσης, πού συνεχουν καί συγκροτούν τά οικολογικά κινήματα σήμερα. Ζητήματα γιά τά όποια παραπέμπω στή σχετική βιβλιογραφία.

Ή υπόμνηση αυτών των ζητημάτων έδω, αποσκοπεί στο νά περιορίσει τή συζήτηση περί του αν ή κοινωνία είναι οικοσύστημα ή όχι, στις πραγματικές τής διαστάσεις. Ή ύπαινιγμός αφορά τό ότι, κι αν ακόμα δέν νομιμοποιείται επιστημολογικά ή παραδοχή του οικολογικού κινήματος «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» (γιατί δντως ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα), τό οικολογικό κίνημα έχει πλέον ποικίλους λόγους καί ύλικούς δρους ύπαρξης καί ανάπτυξης του. Αφορά επίσης (δ ύπαινιγμός) καί τό ότι ή συζήτηση γιά τους λόγους πού τό κοινωνικό είναι αδύνατο νά αναχθεί στο φυσικό, έχει τή δική της αυταξία.

Τά μέτωπα πού μās απασχολούν είναι δύο:

— τό μέτωπο εκείνων των οικολόγων καί άλλων πού πιστεύουν πώς «ή κοι-

ωνία είναι οικοσύστημα» (σημειώνουμε ότι υπάρχουν καί οικολόγοι πού δέν συμφωνούν μ' αυτή τή θέση).

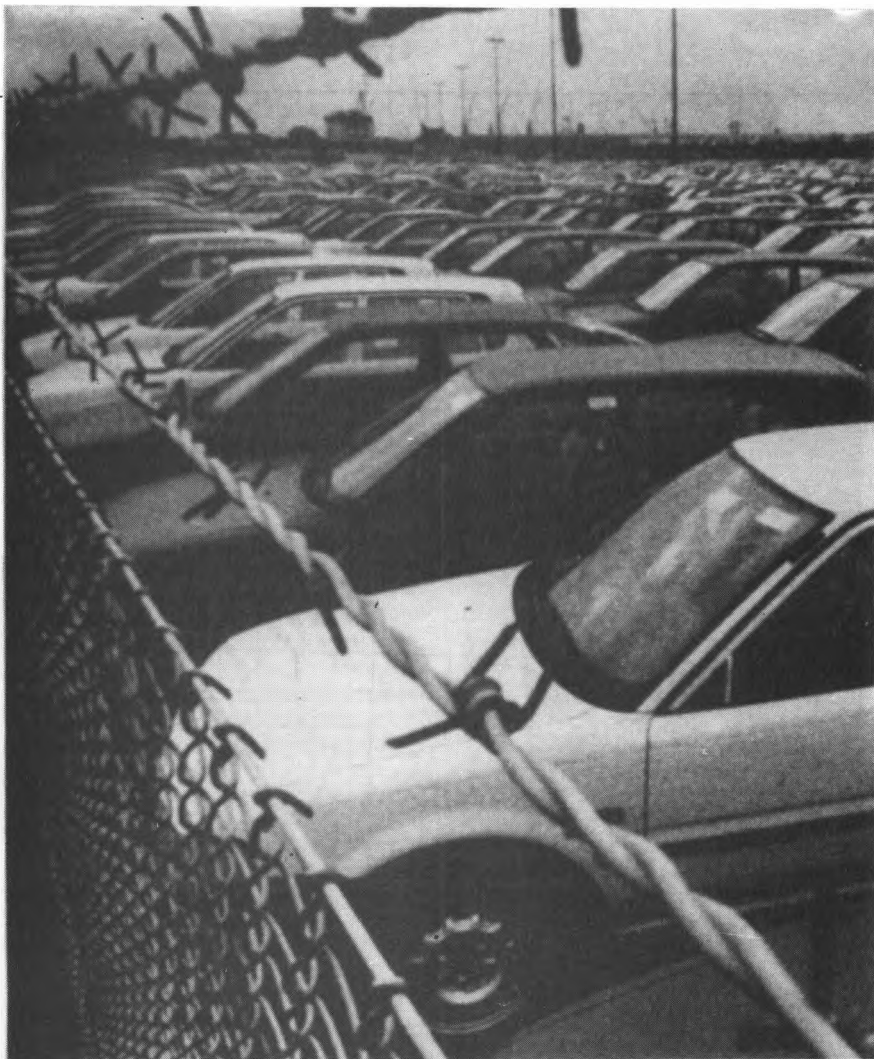
— τό μέτωπο εκείνων των άριστερών πού συνεχίζουν νά άντλούν επιχειρήματα από μιιά δρισμένη παράδοση του εργατικού κινήματος, γιά νά αποδείξουν τό γιατί «ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα».

Δέν ύπάρχει καμιά θεωρία άντάξια του όνόματος, ή όποια νά είναι σε θέση νά έρμηνεύσει συστηματικά τήν ανθρώπινη κοινωνία ως οικοσύστημα. Ή χρήση τής εξίσωσης «κοινωνία = οικοσύστημα» γίνεται αποσπασματικά, δίκην παραδειγμάτων. Πρόκειται γιά μιιά αναγωγή τής κοινωνίας στή φύση πού ύποστηρίζεται μόνο με τή βοήθεια επιμέρους αναγωγών. Παραδείγματος χάριν, κάθε οικοσύστημα έχει μιιά δομή καί παρουσιάζει κάποια εξέλιξη. Τά οικοσυστήματα είναι συστήματα περίπου ίσορροπίας καί γενικώς ή εξέλιξή τους τείνει πός καταστάσεις μεγίστης ευστάθειας. Ή διατήρηση του οικοσυστήματος ως έχει είναι ή κυρίως επιβαλλόμενη συνθήκη λειτουργ-

γίας. Σέ κάθε οικοσύστημα πού εξελίσσεται χωρίς βίαιες εξωτερικές διαταραχές, ή εξέλιξή του καθορίζεται από μηχανισμούς *αυτοέλεγχου* καί *αυτορύθμισης*. Τέτοιου τύπου χαρακτηριστικά είναι «εδκολο καί προφανές» νά αναγνωριστούν καί στίς ανθρώπινες κοινωνίες. Αύτή ή αναγνώριση άποτελεί καί τό άλλοθι άναγωγής τής 'Ιστορίας στή Φυσική 'Ιστορία καί συνεπώς τό άλλοθι τής ταύτισης τών αντικειμένων τους (κοινωνίας καί οικοσυστημάτων). 'Ακόμη καί άγοραίες άναγωγές είναι επιτρεπτές: οί κοινωνικές τάξεις εκλαμβάνονται ως *είδη* (τό φυσικόν είδος άστός καί τό φυσικόν είδος προλετάριος). "Ετσι, ένθ ή κοινωνία αναγνωρίζεται ως ταξική καί δέν άμφισβητούνται οί κοινωνικές αντιθέσεις, αύτή ή αναγνώριση δέν καλλιεργεί καμιά επαναστατική διαθεσιμότητα άνατροπής γιατί εκλαμβάνεται ως *φυσικό* χαρακτηριστικό διαχρονικής ισχύος. Αύτου τού τύπου ή άναφορά σέ κάποιους «φυσικούς κανόνες» πού είναι τού συρμού, άποτελεί τόν καμβά όπου ύφαίνεται τό ιδεολόγημα: ή κοινωνία είναι οικοσύστημα. 'Ιδεολόγημα πού μέ τή σειρά του τροφοδοτεί διάφορες πρακτικές ιδεολογίες, όπως ή *ιδεολογία τής επιβίωσης*, πού έξυψώνει τό κατά τά άλλα πραγματικό πρόβλημα τής επιβίωσης ως τό *πρόβλημα* τών κοινωνικών προβλημάτων. Σάμπως καί ή εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο νά συνιστά φυσική συνθήκη γιά τήν άτομική καί κοινωνική επιβίωση!

'Η θέση «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα», ανεξάρτητα από τό ότι δέν νομιμοποιείται θεωρητικά καί ως έκ τούτου είναι μιά θέση *έκκρεμής*, λειτουργεί έντούτοις σέ τελευταία άνάλυση ως σημείο άναφορής, ως μεταφυσικός τόπος άναβάπτισης μιάς σειράς πρακτικών ιδεολογιών, πού οί άνθρωποι έχουν άνάγκη, γιά νά έννομηματώσουν τήν κοινωνική πραγματικότητα καί νά νομιμοποιούν τήν κοινωνική τους πρακτική. 'Η πάλι άνάμεσα σ' αύτή τή θέση καί τήν αντίθετή της δέν διεξάγεται στά ίσια, σέ ένα καί μοναδικό σαφώς καθορισμένο μέτωπο, άλλα σέ πολλά σημεία μέτωπα: *είναι μιά πάλι ιδεολογική*.

"Ας στρέψουμε τώρα τήν προσοχή μας στό δεύτερο μέτωπο πού μās ενδιαφέρει. Σύμφωνα με μιά όρισμένη παράδοση τού εργατικού κινήματος, ή όποια μάλιστα γιά ένα μεγάλο διάστημα φάνταζε ως ή πεμπτουσία τού μάρξισμού-λενινισμού, ή κεντρική έννοια πού διαφοροποιεί τήν κοινωνία από τό οικοσύστημα είναι οί *νόμοι*. "Άλλοι είναι οί νόμοι τών οικοσυστημάτων καί άλλοι είναι οί νόμοι τής κοινωνίας. Σ' ένα πρόσφατο άρθρο¹ διαβάζουμε: «οί σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες πρέπει νά μάθουν νά χρησιμοποιούν τούς νόμους τών φυσικών

κών οικοσυστημάτων, άλλα ταυτόχρονα νά τούς ξεπερνούν γιατί ή δυναμική τους είναι διαφορετική, άνώτερου επιπέδου, καί πρέπει νά έρμηνεύεται μέ αντίστοιχους νόμους».

Πρόκειται γιά μιά θέση *άδύνατη* καί *άντιδραστική*. Τό ότι οί νόμοι τής κοινωνίας είναι διαφορετικοί από τούς νόμους τών οικοσυστημάτων δέν έξορίζει αυτόμάτως τήν αντίληψη ότι «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα». "Όπως άναφέραμε προηγουμένως, αύτή ή αντίληψη συγκροτείται από πολλές πρακτικές αντίληψεις καί είναι επιδεκτική νοηματικών μετατοπίσεων.

Τό ότι «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» μπορεί νά έκληφθει καί ως «ή κοινωνία είναι περίπου οικοσύστημα» καί ως «ή κοινωνία μπορεί νά άναχθει σέ οικοσύστημα» σέ τελευταία άνάλυση κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις.

Ναί μέν οί νόμοι τής κοινωνίας είναι διαφορετικοί από τούς νόμους τών οικοσυστημάτων, άλλα *ως νόμοι*, όσο διαφορετικοί κι άν είναι, είναι επιδεκτικοί άντιστοιχίσης με τή βοήθεια τών καταλλήλων διευκρινίσεων. Βλέπε σχετικά παραδείγματα από τήν πλούσια βιβλιογραφία περί «διεπιστημονικότητας» πού συνεχώς «άνακαλύπτει» νέα περιθώρια επικοινωνίας άνάμεσα στίς έπιστήμες, άνάμεσα στίς κοινωνικές καί στίς φυσικές έπιστήμες.

'Η έννοια τού νόμου παραπέμπει στήν έννοια 'έπιστήμη'. 'Η ιδεολογική πάλι άνάμεσα στίς θέσεις «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» καί «ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα» παραμερίζεται: ό έπιστημονικός λόγος άναλαμβάνει τήν εϋθύνη τής έτυμηγορίας. Μιά τέτοια όμως έτυμηγορία δέν μπορεί νά είναι *τελεσίδικη*. Γιατί ύπόκειται σέ κοινωνικούς προσδιορισμούς, είναι ύποχρεωμένη νά δικαιωθεί *κοινωνικά*. Ξαναγυρίζουμε έτσι στό σημείο έκκίνησης, έχοντας διαγράψει ένα φαύλο κύκλο.

Δέν άρκει νά επικαλεϊται κανείς τήν ταξική φύση τών ανθρώπινων κοινωνιών γιά νά αντιπαρατεθεί ως μαρξιστής άπέναντι σέ μη-μαρξιστικές θεωρήσεις. "Όταν μαζί με τήν ταξική φύση τής κοινωνίας επικαλεϊται καί κάποιους «νόμους» κίνησης τής κοινωνίας, είναι πολύ πιθανό αύτοί οί «νό-

1. «'Ανθρώπινη Οικολογία», άρθρο τού 'Ηλ. Κιάνη στό περιοδικό 'Επιστημονική Σκέψη, τεύχος 36, Δεκ. 1987. Σημειώνω ότι παρ' όλες τής ριζικής διαφωνίας με πολλά σημεία τών άρθρων γιά τό περιβάλλον πού περιέχονται σ' αύτό τό τεύχος (πρόκειται γιά τεύχος με άφιέραμα στό περιβάλλον), ή προσπάθεια είναι αξιέπαινη.

μοι» να μην είναι παρά τὰ δεσμά της κοινωνίας. Βλέπε τὸ παράδειγμα τῆς Σοβιετικῆς κοινωνίας καὶ τοὺς «σιδερένιους νόμους» τῆς σταλινικῆς διαλεκτικῆς. Βλέπε τὴν ἀνακήρυξη τῆς «ἐνότητας παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ παραγωγικῶν σχέσεων» σὲ παντοδύναμο κανόνα «ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» πάση θυσία, ὡς τὴν ἀπαραίτητη τάχα προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπέλθει κάποτε (πότε;) καὶ ἡ πολυπόθητη ἀλλαγὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ἡ ταξικὴ φύση τῆς κοινωνίας δὲν παραπέμπει σὲ κάποιους «νόμους», ἀλλὰ στὴν ταξικὴ πάλη, πού εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς κοινωνίας, ὅταν δὲν διεξάγεται στὰ τυφλά.

Ἡ ἐπὶ κλίση, λοιπόν, τῆς διαφορετικότητας τῶν κοινωνικῶν καὶ φυσικῶν νόμων εἶναι ἐντέλει ἀντιδραστικὴ. Ὅσο περὶ τεχνα ἢ ἀν διατυπῶθῃ, ἐμπεριέχει ἕνα λανθάνοντα ἐξελικτισμὸ.

Πίσω ἀπὸ τοὺς «νόμους» κίνησης τῆς κοινωνίας κρύβεται ἡ «μοιραία κατάρρευση τοῦ καπιταλισμοῦ» λόγω τῶν ἀντιφάσεων του, ἐξυπνοεῖται ἡ ἔλευση τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τῶν κοινωνικῶν «νόμων», ὡς ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν κατάσταση μεγίστης εὐστάθειας πού εἶναι ἡ ἀταξικὴ κοινωνία. Σὲ τί ἄραγε διαφέρει αὐτὸ ἀπὸ τῆς φυσιολογικῆς ἐξέλιξη ἑνὸς οἰκοσυστήματος;

Ἀνάπτυξη καὶ περιβάλλον

Ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης (βλέπε ἔρθρο του «Οἰκολογία καὶ Ἀριστερά» στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τεύχος 15, 1984) ἀντιμετωπίζοντας τὸ διπλὸ ἐρώτημα: «γιατί οἱ ἀριστεροὶ δὲν ἦταν καὶ οἰκολόγοι;», «γιατί οἱ οἰκολόγοι δὲν ἦταν καὶ ἀριστεροί;», διαπιστώνει πὼς ἐνῶ ἡ Ἀριστερά καὶ ἡ Οἰκολογία συναντῶνται στὸ *ἰδεολογικὸ* ἐπίπεδο, ἐντούτοις παραμένουν ἀντίπαλες στὸ *πολιτικὸ* ἐπίπεδο. Ὁ ἀναπτυξιακὸς λόγος τῆς Ἀριστερᾶς ἀντίπαλος τοῦ ἀντιαναπτυξιακοῦ μύθου τῆς Οἰκολογίας.

Ἐφ' ὅσον ὁμως Ἀριστερά καὶ Οἰκολογία ἔχουν ἕναν κοινὸ *ἰδεολογικὸ* τόπο,² «τὸ δράμα μιᾶς κοινωνίας πού δὲν θά δυναστεύεται ἀπὸ τὸν νόμο τῆς ἀξίας, τὸ δράμα τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας», ἡ πολιτικὴ τους ἀντιπαλότητα εἶναι δυνατό νὰ ἀρθεῖ. Τίθεται, λοιπόν, καὶ ἐδῶ ἕνα στοίχημα: τὸ στοίχημα τῆς πολιτικῆς συνάντησης (ὄχι κατ' ἀνάγκην καὶ συμφωνίας) Ἀριστερᾶς καὶ Οἰκολογίας.

Γιὰ νὰ κερδηθεῖ αὐτὸ τὸ στοίχημα μένουν πάρα πολλὰ πού ὁμως δὲν θά μᾶς ἀπασχολήσουν συστηματικὰ ἐδῶ. Ὁ δρόμος εἶναι μακρὸς, ἀλλὰ εἶναι ἐπιτακτικὰ ἐπὶ καιρὸ νὰ διανυθεῖ.

Ἡ Ἀριστερά καὶ ἡ Οἰκολογία πρέπει καταρχὴν νὰ *πολιτικοποιήσουν*

τὴν πολιτικὴ τους, νὰ ξαναθέσουν δηλαδή μὲ πραγματικούς δρους τὸ ζήτημα τῆς ἐπαναστατικοποίησης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐπαναστατικοποίησης τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τῆ φύση. Οἱ Ἀριστεροὶ πρέπει νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς προτεραιότητας τῆς «ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» καὶ τῆ θετικιστικῆς ἰδεολογία γιὰ τὴν πανάκεια τῆς «ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης» ὅταν αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς «ἐπαγγελματίες κομμουνιστές».

Οἱ Οἰκολόγοι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν ἀντιαναπτυξιακὸ μῦθο πού ἐνσπείρει σύγχυση καὶ διάλυση στὸ ἀντικαπιταλιστικὸ κίνημα τῶν μαζῶν. Κι αὐτὸ γιὰ τὸ μῦθος αὐτὸς ὄντας μιὰ ἠθικὴ ἀμφισβήτηση περιορίζει τὴν ἐξέγερση στὰ ἀνώδυνα —γιὰ τὸν καπιταλισμὸ— πλαίσια τῆς διαμαρτυρίας καὶ τῆς γκρίνιας γιὰ τίς συνθήκες διαβίωσης τῶν ἀνθρώπων. Γιατί ὁ μῦθος αὐτὸς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα εἴτε τὴν καλλιέργεια τῆς φυσιολατρίας καὶ τελικῶς τῆς ιδιώτευσης, εἴτε γιὰ ἐπιτρέψει στὴν ἀστικὴ τάξη νὰ ἰδιοποιηθεῖ καὶ νὰ ἐντάξει στὴ δική της στρατηγικὴ ὅλες συλλήβδην τίς οἰκολογικὲς προτάσεις. Προφασισζομένη μάλιστα ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ μιὰ «καλύτερη ποιότητα ζωῆς», ἀποσπώντας ἐπὶ τὴν ἀνοχὴ καὶ τὴν σφαίραση τῶν μαζῶν πού ὑφίστανται στὸ μέγιστο βαθμὸ τὴν καπιταλιστικὴ ἀθλιότητα.

Ἀσφαλῶς καὶ ἡ πραγματικότητα δὲν ἀλλάζει μὲ εὐχολογία. Ἐξάλλου τὰ παραπάνω δὲν ἀπευθύνονται ὡς τέτοια στοὺς ἀνθρώπους γενικῶς. Ὑποβοηθοῦν ἀπλῶς τὴ διατύπωση ἑνὸς ἀπὸ τὰ ζητήματα πού παραμένουν ἀνοικτά: καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη καὶ περιβάλλον μποροῦν νὰ συμβαδίσουν; Ἡ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ χωρὶς νὰ προκαλέσει μιὰ συνολικὴ οἰκολογικὴ ἀκατάρευση;

Τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἀνάπτυξη καὶ περιβάλλον εἶναι ἀδύνατο νὰ συμβιώσουν. Ἄν οἱ οἰκολόγοι καὶ γενικῶς οἱ ὑφιστάμενοι τὴν ἐκμετάλλευση ἔχουν ἐντοπίσει τοὺς κινδύνους καὶ τίς οἰκολογικὲς καταστροφές πού συνοδεύουν τὴν καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη, τὸ ἴδιο προφανῶς ἔχει γίνῃ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκμεταλλευτές τους. Ἡ ἀστικὴ τάξη ἐνδιαφέρεται πρωτίστως γιὰ τὴν ἐπιβίωσή της καὶ μάλιστα μὲ ταυτόχρονη διατήρηση τῆς κυριαρχίας της πᾶνω στὶς ἄλλες τάξεις.

Ἡ ἀνάπτυξη πού γνωρίσαμε μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μπορεῖ νὰ πάρει κι ἄλλες μορφές. Δὲν ὑπάρχει μιὰ καὶ μοναδικὴ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη. Μία καὶ μοναδικὴ εἶναι ἡ ἐπίδωξη τοῦ κεφαλαίου γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἐπαύξηση τοῦ ποσοστοῦ κέρδους, γιὰ τὴν κερδοφορία καὶ ἀναπαγωγή του.

Ἄν ὁ οἰκολογισμὸς, οἱ ἐναλλακτικὲς τεχνολογίες, ἡ βιοτεχνολογία, ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας, τὰ κύματα, ἡ ἀνακύκλωση τῶν ὕλικῶν, τὸ παλαιὸ σύνθημα τῶν οἰκολόγων «small is beautiful», χρειαστεῖ νὰ ἀντικαταστήσουν ὅ,τι σήμερα συγκροτεῖ τὴν ἀναπτυξιακὴ διαδικασία καὶ ἰδεολογία, πρέπει μᾶλλον νὰ ἀναμένεται ὅτι θά γίνει κιόλας. Γιὰ νὰ μὴν κινδυνεύσει ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου λόγω ἐπικείμενης μὴ ἀντιστρεπτῆς οἰκολογικῆς καταστροφῆς.

Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμὸς ἔχει τόσες ταχυδακτυλουργικὲς ἰκανότητες ὥστε νὰ ξεγλιστρή καὶ νὰ ἀναδιαρθρῶνεται χωρὶς ἀπώλειες. Ὅτε ὅτι αὐτὸ εἶναι μοιραῖο νὰ συμβεῖ καὶ μάλιστα χωρὶς περαιτέρω οἰκολογικὲς ἐπιπτώσεις. Ὅτε πολὺ περισσότερο ὅτι θά συμβαίνει στὸν αἰῶνα τὸν ἄπαντα.

Ἀπλῶς σημαίνει ὅτι, γιὰ τὸ ἄμεσο μέλλον πού μᾶς ἀφορᾷ, ὁ καπιταλισμὸς διαθέτει πολλὲς ἀκόμη ἐφεδρικές δυνατότητες ἀνασυγκρότησης. Ἡ ἀπαξίωση κάποιων ἀτομικῶν κεφαλαίων καὶ ἡ κατάρρευση κάποιων οἰκολογικῶν συστημάτων δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν καπιταλιστικὴ ἀναδιαρθρωση. Δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν διαχείριση τῆς καπιταλιστικῆς ἀθλιότητας. Ἐκτός ἐάν στὸ μεταξύ ἀνατραπεῖ ὁ καπιταλισμὸς.

Χίλισεπωμένο, μονίμως ἐπαναλαμβάνόμενο, πλὴν μοναδικὸ μας στήριγμα κι ἐλπίδα εἶναι αὐτὸ τὸ «ἐκτός ἐάν...». Γι' αὐτὸ τὸ βάρος τῆς πολιτικοποίησης τῆς πολιτικῆς ἐφέπει πρωτίστως στὶς πλάτες τῆς Ἀριστερᾶς. Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση πρέπει νὰ ρίξει ὅλο τοῦ τὸ βάρος τὸ οἰκολογικὸ κίνημα. Κι ὄχι νὰ ἀρκεῖται στὴν ἀδυναμία τῆς Ἀριστερᾶς νὰ περιγράψῃ τὴν «ἄλλη ἀνάπτυξη», τὴν «μὴ-ἀνάπτυξη», τὴν «οἰκολογικὴ τῆς πρόταξη γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία» καὶ λοιπὰ συναφῆ. Γιατί αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶναι *ζητούμενα*, εἶναι *πρακτικὰ* προβλήματα τοῦ μέλλοντος. Οἱ ἀπαντήσεις πού ἐκβάλλονται δὲν ἀπαιτοῦνται ὡς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ καπιταλισμοῦ. Τὸ οἰκολογικὸ κίνημα πρέπει νὰ κατηγορεῖ τὴν Ἀριστερά γιὰ τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐκ τῶν πραγμάτων τίθεται τὸ ζήτημα τῆς ἐπικαιρότητας τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς κοινωνικοποίησης δηλαδή τῆς κοινωνίας, αὐτὴ (ἡ Ἀριστερά) ἔχει καταστρεῖ περίπου *ἀνεπίκαιρη*.

2. Στὸ κείμενό μου ἀναφέρω τὸ Οἰκολογικὸ Κίνημα σὺν νὰ ἦταν ἕνα ἐνιαῖο κίνημα χωρὶς τάσεις ὡς καὶ σαφῶς ἀντιτιθέμενες ἰδεολογίες. Ἀσφαλῶς καὶ πρόκειται γιὰ περισσότερα τοῦ ἐνός οἰκολογικὰ κινήματα Ἄπλῶς οἱ ἀνάγκες τοῦ κειμένου δὲν ἐπέβαλλαν μιὰ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν θεμάτων. Παραπέμπω στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

γράφουν: Σοφία Μπουτιλιέ
Δημήτρης Ουζουνίδης

Αυτές που ονομάζουμε «νέες τεχνολογίες μικροηλεκτρονικής» αναπτύχθηκαν, διαδόθηκαν με γρήγορους ρυθμούς και άρχισαν να δημιουργούν τις μεγάλες ανακατατάξεις των παραγωγικών συστημάτων κατά τη δεκαετία του 1970. Επιπλέον, είναι οι μεγάλες βιομηχανικές- χρηματοσυγκεντρωτικές εταιρίες που, με την άμεση ή έμμεση υποστήριξη του κράτους, δημιούργησαν ή/και έγιναν οι πρώτοι χρήστες των ηλεκτρονικών υπολογιστών (H/Y) και των ηλεκτρονικών αυτοματισμών.

Γιατί αυτή η συγκεκριμένη χρονική περίοδος της μικροηλεκτρονικής αποθέωσης; Γιατί τό μεγάλο κεφάλαιο με τό κράτος έδωσαν τό έναυσμα της αποθέωσης αυτής; Και τί περιμένουν οι ήγεμονικές τάξεις από την ηλεκτρονικοποίηση των τρόπων παραγωγής, κατανάλωσης, κυκλοφορίας ή ανθρωποποίησης; Οι απαντήσεις στις έρωτήσεις αυτές απορρέουν από τόν ίδιο τόν όρισμό της τεχνολογίας, ό όποιος τελικά αντικατοπτρίζει τούς μηχανισμούς αναπαραγωγής μιās δεδομένης κοινωνίας.

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ»

Η τεχνολογία είναι σύνολο εφαρμοσμένων γνώσεων, επιστημονικών και εμπειρικών, στην παραγωγή προϊόντων και συναφών υπηρεσιών. Διαδικασία που ξεκινά και εξελίσσεται σύμφωνα με τις ανάγκες εύρειας ανα-

παραγωγής, στην περίπτωση μας, του καπιταλισμού. Ανάγκες που συνεπάγονται αντιμετώπιση των εμποδίων, από την μία πλευρά, αξιοποίησης του ήδη συγκεντρωμένου κεφαλαίου μέσα από νέες παραγωγικές επενδύσεις υψηλότερης αποδοτικότητας (βλ. εξαγωγή όλο και περισσότερης υπεραξίας) και, από την άλλη, πραγματοποίησης κερδών πουλώντας νέα προϊόντα (βλ. κρίση υπερπαραγωγής στις παγκόσμιες αγορές): οι ανάγκες αυτές οδήγησαν στην παραγωγή, με την εισαγωγή της μικροηλεκτρονικής, νέων κεφαλαιουχικών αγαθών (Τομέας I), που επιτρέπουν την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και την κατασκευή νέων καταναλωτικών αγαθών (Τομέας II).

Μέσα στό πλαίσιο αυτό, ή έπιστήμη (βασική προσανατολισμένη έρευνα) έγινε ένα καθαρά οικονομικό μέγεθος, γιατί είναι πλέον γεγονός τό ότι οι νέες τεχνικές ριζώνουν μέσα στό υπερσύγχρονα γραφειοκρατικά όργανωμένα εργαστήρια έρευνας, έξαρτημένα από τά μεγάλα πολυεθνικά συγκροτήματα. Εταιρίες που, επιπλέον, δάμασαν την πανεπιστημιακή έρευνα, κατευθύνοντας την πρός τις ειδικές ανάγκες της συσσωρευτικής τους επέκτασης. Η πορεία αυτή της «επιστημονικοποίησης της τεχνολογίας» συνοδεύεται από την «τεχνικοποίηση της έπιστήμης», αφού τά εργαλεία έρευνας αποκρυσταλλώνουν ένα όλο και μεγαλύτερο σωρό έπιστημονικής δραστηριότητας.¹

Συνεπώς, ή τεχνολογία, ιδιαίτερα οι μικροηλεκτρονικές εφαρμογές, είναι

έξειδικευμένη έργασία και μέσα παραγωγής και είναι έμπορεύμα που ή χρησιμοποίηση ή ή κατανάλωσή της δείχνει σήμερα έναν άπερίοριστα μεγάλο βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στό κέντρα της καπιταλιστικής δυναμικής (ΗΠΑ, Ίαπωνία, Δ. Ευρώπη). Η διάδοση των τεχνολογιών αυτών μέσα στό όλο τό παραγωγικό σύστημα, συνοψιζόμενη στό λέξη «σύγκλιση», καταλήγει και θεσμοποιεί νέες τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις παραγωγής: ό H/Y γίνεται μέρος των τηλεπικοινωνιακών συστημάτων, μέρος όλου σχεδόν του φάσματος των ενδιαμέσων παραγωγικών και καταναλωτικών αγαθών,² και με την σύνδεσή του με άλλους H/Y γίνεται τό κύριο υπόβαθρο κυκλοφορίας των πληροφοριών.

Η ανάπτυξη και ή εφαρμογή τεχνολογιών γίνεται για την άνεπαφη αναπαραγωγή των σταθερών του καπιταλισμού: ταξιακές σχέσεις κυριαρχίας για την ιδιοποίηση της κοινωνικής παραγόμενης υπεραξίας, αλλά και αύξηση των πιθανοτήτων εξαγωγής της υπεραξίας αυτής. Αυτό επιδρά και στις τρεις μορφές του κεφαλαίου: παραγωγικό, χρηματικό, έμπορικό.

1. Βλ. J. Habermas, *Η τεχνική και ή έπιστήμη σάν ιδεολογία* (στό γαλλικά), Έκδ. Gallimard, Παρίσι 1973.

2. Ειδών-ειδών μηχανήματα, αυτοκίνητο, τηλεόραση, παιχνίδια, βίντεο, τηλέφωνο κ.λπ. γέμισαν «κοριούς».

Ἡ τεχνολογία εἶναι λοιπόν μιά πολιτική ἔννοια. Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας μετατρέπει τὶς λέξεις σὲ εἰκόνες, εἰδικές γιὰ κάθε κοινωνικό σύστημα, ἀναπαράστασης τῶν σχέσεων φύσης-ἀνθρώπου καὶ ἀνθρώπου-ἀνθρώπου.³

Ἄν τὸ νέο τεχνικό σύστημα⁴ προσφέρει δυνατότητες ἀναπαραγωγῆς στὸν καπιταλισμό, ἀπὸ τὴν ἄλλη, περιέχει ἕνα σύνολο προκλήσεων πού μέχρι τώρα τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν ἔδειξε ἱκανότητες ἀντιμετώπισής τους.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Στὴ σφαῖρα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, οἱ νέες τεχνολογίες ἐπιτρέπουν τὴ συμπίεση τοῦ κόστους παραγωγῆς καὶ τὴν ἀύξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου: οἱ γραφειακοὶ καὶ βιομηχανικοὶ αὐτοματισμοὶ ὄχι μόνο ἀντικαθιστοῦν τὴ λιγότερο ἐξειδικευμένη ἐργασία, ἀλλὰ καὶ μποροῦν νὰ λειτουργοῦν χωρὶς παύση εἴκοσι τέσσερις ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο, 365 μέρες τὸ χρόνο. Συγχρόνως, τὰ δίκτυα αὐτομάτης ἐπεξεργασίας πληροφοριῶν μειώνουν τὸ χρόνο καὶ τὶς ἀποστάσεις ἐπιτρέποντας μιά γρηγορότερη καὶ ἀποτελεσματικότερη διαχείριση καὶ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, τῶν ἀποθεμάτων καὶ τῆς, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ἐργασίας.

Στὸ μακρο-κοινωνικό ἐπίπεδο, οἱ παραγωγικές σχέσεις μεταμορφώνονται: Ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μικροηλεκτρονικῆς γίνονται αἰτίες ἐμφάνισης νέων ἐπιχειρήσεων μικροῦ μεγέθους, πολὺ ἐξειδικευμένων στὸς τομεῖς ἐντατικῆς σὲ φαῖα οὐσία διαδικασίας παραγωγῆς.⁵

Στὴ σφαῖρα τοῦ ἐμπορίου, εἶδαμε πὼς νέα προϊόντα δημιουργοῦνται καὶ γίνεται «lifting» στὰ παραδοσιακά. Οἱ αὐτοματισμοὶ σπάζουν τὴ φορντική ἀλυσίδα παραγωγῆς μὲ τὴν αὐτόχρονη διάδοση τοῦ μοντέλου διαφοροποιημένων ἀγορῶν πού ἀντικαθιστᾶ τὴ μαζικὴ τυποποιημένη κατανάλωση. Σὲ συνάρτηση μὲ τὶς τροποποιήσεις στὸ χώρο τῆς παραγωγῆς, ἕνα σύνολο ὑπηρεσιῶν ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴ μονάδα παραγωγῆς (σχεδιασμός προϊόντων, «marketing», συντήρηση κ.λπ.) ἀλλὰ καὶ νέες μορφές ὑπηρεσιῶν δημιουργοῦνται (χρηματιστικές, ἐπικοινωνίας, πληροφόρησης, λογισμικοῦ, ἐλεύθερου χρόνου κ.λπ.).

Στὴ σφαῖρα τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, κάνοντας τὴν ὑπόθεση πὼς τὰ νέα προϊόντα καὶ ὑπηρεσίες βρίσκουν ἀγοραστὲς, τὰ ὑπερκέρδη αὐξάνουν ἐπιτρέποντας τὴν κινητοποίηση περισσότερου πιστωτικοῦ κεφαλαίου, πού μὲ τὴ σειρά του δίνει τὴν εὐκαιρία

πολιτικο-οικονομικῆς ἐνδυνάμωσης τῶν βιομηχανικῶν, ἐμπορικῶν καὶ τραπεζικῶν κατεστημένων, ἐπιταχύνοντας τὸ ρυθμὸ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ συνεπῶς τῆς σουμπεριανῆ «δημιουργικῆς καταστροφῆς τοῦ κεφαλαίου»,⁶ δηλαδή, γιὰ μᾶς, τὴν τεχνικὴ πρόοδο· ὅμως, τὸ σενάριο αὐτὸ, ἂν τὸ συνδέσουμε μὲ τὴν κοινωνικὴ δυναμικὴ τῆς σύγχρονης κρίσιμης φάσης ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ, παύει νὰ εἶναι ἀγγελικό. Ἡ ἠλεκτρονικοποίηση δημιουργεῖ ἕνα σύνολο οὐσιωδῶν προκλήσεων πού δείχνουν πόσο ἀβέβαιη εἶναι ἡ διαδικασία τῆς εὐρείας ἀναπαραγωγῆς τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Οἱ προκλήσεις, πού καταντοῦν ἀδιέξοδα, ἀφοροῦν ἐκ νέου τὴν πορεία τῶν τριῶν μορφῶν τοῦ κεφαλαίου, καὶ κατὰ προέκταση ὅλες τὶς κοινωνικὲς σχέσεις.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ἐκινώντας ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐργοστασίου, διαφαίνονται δύο εἰδῶν προκλήσεις στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς: Ἡ ἀύξηση τῆς ἀνεργίας καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν εἰδικότητων καὶ ἐπαγγελμάτων. Ἄλλὰ, γιὰ ποιά ἀνασυγκρότηση μιλάμε ὅταν, ὅπως δεῖξαμε, οἱ νέες τεχνολογίες ἀναπτύχθηκαν, διαδόθηκαν, ἐφαρμόστηκαν γιὰ νὰ προσφέρουν στὸν ἰδιοκτήτη τῶν μέσων παραγωγῆς περισσότερη σχετικὴ ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη ὑπεραξία;

Εἶναι ἐπόμενο λοιπόν νὰ αὐξάνεται ἡ στρατιὰ τῶν ἀνέργων, ἀλλὰ καὶ, στὸ πολιτικό ἐπίπεδο, νὰ προωθεῖται ἡ τάση ἐλιτισμοῦ τῶν στατιστικῶν νομιμοποιημένων ἐργαζόμενων. Τάσεις δυῖσμου λοιπόν: Ἡ ἀλλοτρίωση πού χαρακτηρίζει τὴ μισθωτὴ ἐργασία χτυπᾶ ὅσο ποτὲ ἄλλοτε τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸν τεχνικό ὑψηλῆς στάθμης (κύρια στὴ σύλληψη νέων προϊόντων καὶ διαδικασιῶν). Αὐτὸ ἄλλωστε δείχνουν ὅλες οἱ κρατικές καὶ ἐπιχειρησιακές προσπάθειες σύνδεσης τῆς ἔρευνας μὲ τὴ βιομηχανία πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ἀνάπτυξη ὅλου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ οικοδομήματος στὸν ἀναπτυγμένο καπιταλισμό: Ἰδιωτικοποίηση τῶν πανεπιστημίων στὴν ὑπηρεσία τῶν τράστ, διάδοση τῶν ἰδιωτικῶν σχολῶν, δημιουργία κρατικῶν σχολῶν (παιδεία δύο ταχυτήτων). Ταυτόχρονα, ἀναπτύσσονται ἡ ἀνείδικευτὴ ἐργασία (ἐποπτεία) ὅπως καὶ ἡ ἀνεργία. Ἐνῶ ἡ μιά τροφοδοτεῖ τὴν ἄλλη, ἡ ἐλίτ ἀναπαράγεται ἐγωιστικά κατὰ τρόπο ἀδιάβροχο.

Ἰδιες εἶναι οἱ τάσεις δυῖσμου μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν βιομηχανικῶν τομέων. Ὁ διεθνὴς ἀνταγωνισμός ἀλλὰ καὶ ἡ κινητοποίηση τῆς πληθώρας τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου γιὰ τὴν παραγωγή νέων τεχνολογιῶν ὁδηγοῦν στὸν παραγκωνισμό καὶ τὴ μετέπειτα καταστροφὴ βιομηχανικῶν συνόλων (σιδηρογεία, ναυπηγικὴ, ἐνέργεια κ.λπ.). Τὰ ἐπιχειρησιακά συγκροτήματα μικροηλεκτρονικῆς γίνονται τὰ κέντρα ἀποφάσεων τῆς ἐξέλιξης τῆς παραγωγῆς. Κι αὐτὸ σ' ἕνα συλλογικὸ ἐπίπεδο, ὅπως δείχνει ἡ καρτελοποίηση τῆς παραγωγικῆς γνώσης. Κατὰ προῖον, τμήμα, τομέα ἢ διατομεακὰ γκρούπ τείνουν νὰ εἰσχωρήσουν σὲ ὅλα τὰ παρακλάδια ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων ὕλων τῆς μικροηλεκτρονικῆς: τὰ μικροκυκλώματα καὶ τὸ λογισμικό. Ἔτσι, δημιουργοῦνται συνεργασίες (κοινὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐργαστήρια ἔρευνας, cross financing κ.λπ.) πού ἄλλοτε θὰ τὶς θεωρούσαμε «παρὰ φύσιν». Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει κάποια ἐπιβεβαίωση τῶν καουτσικῶν συμπερασμάτων.⁷ Οἱ συνεργασίες αὐτές δὲν ὁδηγοῦν στὸ μοίρασμα τοῦ κόσμου ἀπὸ τὶς πανεθνικὲς ἐπιχειρήσεις ἀφοῦ ὁ ἀνταγωνισμός εἶναι ἰδιαίτερα ἀγριὸς γιὰ τὴ σύσταση τῶν συμπλεγμάτων αὐτῶν. Οἱ δυνατότητες τῶν ἀγορῶν τροφοδοτοῦν τὸν ἀνταγωνισμό, ὁ ὅποιος καθορίζει τὸ ρυθμὸ τῆς τεχνολογικῆς προόδου, πού μὲ τὴ σειρά τῆς ὑποθάλλει νέες συμπλοκές. Δηλαδή, ἡ συνεργασία εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο σταθερὴ ὅταν οἱ ἐπενδύσεις γιὰ ἔρευνα-ἀνάπτυξη εἶναι μεγάλες καὶ

3. J. D. Bernal, *Ἡ ἐπιστὴμὴ στὴν ἱστορία* (στὰ ἀγγλικά), Ἔκδ. Penguin, Λονδίνο 1970.

4. Ὁ γάλλος ἱστορικός τῶν τεχνολογιῶν, B. Gille, εἶναι αὐτὸς πού ἔκανε τὴν πρῶτη φιλότιμη προσπάθεια ἐπεξεργασίας καὶ μελέτης τοῦ «τεχνικοῦ συστήματος». Βλ. *Ἱστορία τῶν τεχνικῶν* (στὰ γαλλικά), Ἔκδ. Gallimard, Παρίσι 1978.

5. Τομεῖς ἔρευνας, ἀνάπτυξη μικροηλεκτρονικῶν πρωτοτύπων καὶ χρησιμοποίησης τῆς ρομποτικῆς γιὰ τὴν παραγωγή εἰδικῶν εξαρτημάτων καλὰ ὀρισμένων χρήσεων ὑψηλῆς στάθμης.

6. Βλ. τὰ δύο βιβλία-κλειδιά τοῦ J. Schumpeter, *Κύκλος ἐνασχολήσεων* (στὰ ἀγγλικά), Ἔκδ. Graw Hill, Λονδίνο 1939 καὶ *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός καὶ Δημοκρατία* (στὰ ἀγγλικά), Ἔκδ. G. Allen and Unwin, Λονδίνο 1951.

7. Ὁ Κάουτσκι ὑποστήριξε πὼς ἡ ἀνάπτυξη τῶν τράστ θὰ καταλήξει σ' ἕνα ὑψηλὸ βαθμὸ παγκόσμιας βιομηχανικῆς συγκέντρωσης, ἡ ὅποια, μὲ τὴ σειρά τῆς, θὰ καταλήξει στὴ μοιρασιά τοῦ κόσμου, φέρνοντας... τὴν παγκόσμια εἰρήνη! Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀμείλικτη κριτικὴ τῆς θέσης αὐτῆς ἀπὸ τὸν Λένιν, ὁ ὅποιος ἔδειξε πόσο ὀργανικά δεμένοι εἶναι ὁ ἀνταγωνισμός, ὁ πόλεμος καὶ ὁ καπιταλισμός.

χρονοβόρες και όταν οι αγορές είναι αρκετά σίγουρες, όπου ο καθένας μπορεί να έχει το μερίδιό του (βλ. πολεμικά ή διαστημικά, τηλεπικοινωνιακά, κρατικά ή δια-κρατικά προγράμματα).

Ενώ οι μεγάλες παραδοσιακές επιχειρήσεις, χάρη στην ικανότητα απελευθέρωσης ιδίων κεφαλαίων ή και άνευρέως χρηματικών πηγών, εισχωρούν στις νέες τεχνολογίες,⁸ οι αντίστοιχες μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) άπλωθουν από το σύστημα: Πτωχεύουν,⁹ δημιουργώντας τον «λοϋμπεν καπιταλισμό». Και εδώ επίσης είναι αδύνατο να συζητήσουμε για επαναπροσδιορισμό των δραστηριοτήτων των μικρότερων επιχειρήσεων. Πρώτο, οι νέες ιδρύονται από εξειδικευμένο προσωπικό που μετατρέπεται σε επιχειρηματία. Δεύτερο, αυτές οι δυναμικές ΜΜΕ είναι εξαρτημένες οντότητες. Εξαρτημένες γιατί, εξειδικευμένες, λειτουργούν ως υπεργολάβοι ή ως αποκλειστικοί προμηθευτές των μεγάλων επιχειρήσεων, ή ακόμα γιατί ιδρύονται και ελέγχονται άμεσα από τα τράστ.¹⁰ Και όταν «ανεξάρτητες» ΜΜΕ δημιουργούνται, ο χρόνος ζωής πριν την απορρόφησή τους από τις μεγάλες (βλ. συγκέντρωση του κεφαλαίου) μειώνεται με την παράταση της κρίσης. Παράδειγμα, οι πολύ καινοτόμες ΜΜΕ λογισμικού, μικροεπεξεργαστών ή βιοτεχνολογιών.¹¹

Στή σφαίρα του εμπορίου τίποτα δεν δείχνει κάποια εδκόλη πραγματοποίηση κερδών χάρη στην ύπαρξη φερέγγων έκτεταμένων αγορών. Αντίθετα... Η ανεργία, αλλά και η περιθωριοποίηση ενός μεγάλου μέρους στελεχών και μικρο-επιχειρηματιών μειώνουν το βάρος της ζήτησης. Πρόβλημα που δξύνεται με την πολιτική λιτότητας, που επιτρέπει, εκτός από τη συμπίεση του κόσμου, την αποστράγγιση των μικροαστικών αποταμιεύσεων, αλλά και μιας δλο και μεγαλύτερης ποσότητας αγοραστικής δύναμης της μισωτής εργασίας. Μέσω του πληθωρισμού, της αύξησης της ανεργίας ή και των μικρότερων γενικά αδήσεων εισοδημάτων εξασφαλίζονται φρέσκοι χρηματικοί πόροι που τροφοδοτούν τη διαδικασία συσσώρευσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Έτσι, εξηγείται η διαφοροποίηση της προσφοράς σε σχέση με την ένδυνάμωση των τάσεων δύσμοι της ζήτησης: δλο και περισσότερο ύψηλης γκάμας προϊόντα για μιά δλο και στενότερη τάξη πλουσίων.¹²

Τό ίδιο για τό διαβιομηχανικό εμπόριο αυτοματισμών. Όπως ή βιομηχανία είναι υπό διάλυση, ή ζήτηση περιορίζεται στις μεγάλες μονάδες για την αυτοματοποίηση των άλυσιδων παραγωγής μεγάλων σειρών. Οι επενδύσεις σε νέα μηχανήματα είναι επενδύσεις άντικατάστασης και όχι αύξησης των

παραγωγικών δυνατοτήτων. Αδξάνεται έτσι ή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και έπομένως ή ανεργία, βλέπε ή μάζα των «νέων πτωχών». Δηλαδή, κι εδώ ή ζήτηση είναι προβληματική.

Η προβληματική ζήτηση γίνεται εμπόδιο στη μετατροπή σε κέρδη της αδξάνόμενης ήλεκτρονικά άποσπασμένης υπεραξίας, κάτι που δημιουργεί πρόσθετες άντιφάσεις μέσα στο χώρο του πιστωτικού κεφαλαίου και της σύνδεσής του με την παραγωγή. Άποκομμένο από αυτήν, τό χρηματικό κεφάλαιο άναπαράγεται χάρη στο ότι τό χρήμα παράγει χρήμα με την άνάπτυξη μηχανισμών τεχνητής επέκτασης της νομισματικής κυκλοφορούσας μάζας και τή διαδικασία δανεισμού-χρέωσης (έξωτερικής ή δημόσιας)-δανεισμού ένισχύοντας έτσι τις τάσεις παρασιτισμού του κυρίαρχου κεφαλαίου. Τράπεζες και χρηματιστήρια μέσω του έκτεταμένου δανεισμού άπομυζούν άκόμα και τό πιο στοιχειώδη άπελευθερωμένα κεφάλαια από τους «παραδοσιακούς» τομείς για να τά κατευθύνουν προς τους γιγάντες παραγωγής νέων τεχνολογιών. Άκόμα, τό νέο χρήμα πλημμυρίζει τους τομείς αυτούς γιατί, χάρη στον κρατικό παρεμβατισμό, οι αγορές και έπομένως τό κέρδη, είναι χωρίς ιδιαίτερο κίνδυνο:¹³ Στά ζεστά, κάτω από τις μητρικές φερούγες του «κράτους πρόνοιας»... για τό μεγαλο-«δυναμικό» κεφάλαιο, και από την ήγεμονία του χρηματιστικού κεφαλαίου, άναπαράγεται παρασιτικά σε βάρος της συντριπτικής πλειοψηφίας οι δλιγάριθμες άρχουσες τάξεις.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΚΡΑΤΟΥΣ-ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Τό κύριο χαρακτηριστικό της σημερινής μορφής του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού είναι ή ένδυνάμωση της οργανικής άλληλεγγύης άνάμεσα στο κράτος και τό μεγάλο κεφάλαιο. Τό κράτος, θεσμοθέτης, επιχειρηματίας, πελάτης, μπαινει στην ύπηρεσία του κυρίαρχου κεφαλαίου από τό όποιο και άντλει τή νομιμοποίηση της πολιτικής του έξουσίας.

Νόμοι, κρατικές επενδύσεις, παραγγελίες σε επιχειρήσεις καλά επιλεγμένες... τό κράτος νοιάζεται για τή δημιουργία της πλέον πρόσφορης οικονομικής ύποδομής και του καταλληλότερου «επιχειρηματικού κλίματος» ώστε να προωθήσει εργασιακές σχέσεις άλλων εποχών: Τεχνοπόλεις και ζώνες επιχειρήσεων άναπτύσσονται με ταχύ ρυθμό στις περισσότερες «δυναμικές» καπιταλιστικές χώρες. Οι τεχνοπόλεις συνδυάζουν τις παραδοσιακές βιομηχανικές ζώνες με τά πα-

νιστημακά και έρευνητικά campus.

Τό Άμερικανικό, Γαλλικό, Άγγλικό ή Ιαπωνικό κράτος, χάρη σε πιστωτικά και φορολογικά κίνητρα, όριοθέτησε και προωθει τις δραστηριότητες στη Silicon Valley, στη Sophia Antipolis, στο Cambridge ή στην Tsukouba. Μικρές καινοτόμες επιχειρήσεις και δημόσια κέντρα έρευνας παράγουν εκεί έφαρμοσμένες σύγχρονες τεχνολογικές γνώσεις, τις όποτες ιδιοποιούνται στη συνέχεια οι θυγατρικές των χρηματιστικών γιγάντων που δεσπόζουν στις τεχνοπόλεις. Οι ζώνες επιχειρήσεων είναι μιά ώραιοποίηση του δρου τριτο-κοσμικοί φορολογικοί παράδεισοι. Έπιστροφή λοιπόν στους «πρωτόγονους» τρόπους έξόρυξης της υπεραξίας. Η διαφορά τους με τις τεχνοπόλεις έγκειται στο ότι τά άναπτυγμένα κράτη νοιάζονται για την άνταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων στους τομείς άνειδίκευτης εργασίας ώστε να άντιμετωπίσουν έμπορικά τά προϊόντα «made in Korea» ή «made in Taiwan». Ένώ οι τεχνοπόλεις προορίζονται στην τεχνολογική υπεροχή των χωρών αυτών.

Η ύποδομή αυτή συνοδεύεται από την άνάπτυξη μεγαλεπίβολων κρατικών τεχνολογικών προγραμμάτων με σκοπό τή διευκόλυνση της άξιοποίησης του κεφαλαίου. Τά άμυντικά προγράμματα έπαληθεύουν τό γνωστό «Russia abroad. Labor at home».¹⁴

Τό κράτος στην ύπηρεσία των επιχειρήσεων, αλλά σαν επιχειρηματίας

8. Exxon, Ford, General Motors, Renault, Boeing κ. λ.π., ή ίδρυσαν θυγατρικές στη μικροηλεκτρονική ή ειδικεύονται στις τεχνολογίες αυτές ή είναι οι πρώτες που αυτοματοποιήθηκαν.

9. Τό ποσοστό πτώχευσης κατά μέσο δρο στις βιομηχανικές χώρες άνέβηκε από 10% σε 25% κατά τά δέκα τελευταία χρόνια.

10. Βλ. Venture capital, spin-off, θυγατρικές κ. λ.π.

11. Σοφι Μπουτιλιέ, Στρωματοποιημένο παραγωγικό σύστημα και τεχνολογική έξάρτηση (στά γαλλικά), Διδακτορικό, Πανεπιστήμιο Παρισιού 1987.

12. Άπό ήλεκτρονικές άκακες μηχανές μέχρι «haute couture» και από λούξ Ι.Χ. και άντιδιάρρηκτικά συστήματα μέχρι βίλες ή «first class travel» και «spectacles».

13. Βλ. Δ. Ούζουνίδη, «Κρίση και παρασιτισμός», Η Πρώτη, Άθήνα, 4/1/88.

14. Ο Πόλεμος των Άστρων ή τά προγράμματα Challenger στις ΗΠΑ, τά Εδρηκα, Άριάδνη, Espirit, Race ή Britie στην ΕΟΚ, ή πέμπτη γενιά Η/Υ ή τό πρόγραμμα του πυραύλου Ν-2 στην Ιαπωνία είναι παρόμοιες πολιτικο-οικονομικές δραστηριότητες με εκείνες που όδήγησαν τό άμερικανικό μιλιταρο-βιομηχανικό σύμπλεγμα να γεννήσει τον πρώτο Η/Υ, Επισ, πριν τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο ή τό πρώτο δλοκληρωμένο κύκλωμα από την Texas Instruments κατά τή διάρκεια του ψυχρού πολέμου στά τέλη της δεκαετίας του '50.

χρεωκόπησε... Κάτω από την πίεση των κοινωνικών απαιτήσεων και αγώνων, προοδευτικά επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας δημιουργήθηκαν και αργότερα βιομηχανίες ολόκληρες έθνικοποιήθηκαν ώστε να συγκρατήσουν το παραγωγικό δλίστημα των αναπτυγμένων χωρών. Μέ την κρίση και την έπακόλουθη αποδυνάμωση του συνδικαλιστικού κινήματος και της διαπραγματευτικής του ισχύος, το κράτος βρήκε ευκαιρία να προσφέρει στο μεγάλο κεφάλαιο νέους χώρους συσσώρευσης. Η εισοδηματική ανισότητα και η φυγή της ζήτησης προς προϊόντα και υπηρεσίες υψηλής στάθμης ξανακάνουν αποδοτικούς μερικούς από τους παραπάνω τομείς προς όφελος των μεγάλων εταιριών. Και όταν τα κέρδη δεν ανταποκρίνονται στις αναπαραγωγικές απαιτήσεις των τράστ, το ραντιερικό κεφάλαιο καλείται να τους ρευστοποιήσει παίζοντάς τους στην πράσινη τσόχα του χρηματιστηριακού καζίνο.

Αντίθετα, το κράτος - πελάτης και χρήστης νέων τεχνολογιών υγιαίνει. Ο στρατός, κατά κύριο λόγο, και έπειτα η γραφειοκρατία, ο κρατικός μηχανισμός βίας (βλ. αστυνομία), ή επικοινωνία και η ελιτιστική εκπαίδευση είναι αγορές που στηρίζουν, στην αρχή, τον πειραματισμό και, ύστερα, την ανάπτυξη και τη διάδοση των νέων τεχνολογιών.¹⁵ Οι μικροηλεκτρονικές εφαρμογές είναι επίσης αίτια της εύρυθμης των αγορών αυτών: οι τάσεις ολόκληρωτισμού που χαρακτηρίζουν σήμερα τα κράτη του κυρίαρχου καπιταλισμού βεβαιώνονται τεχνικά στην εύρεια χρήση των τεχνολογιών πληροφόρησης. Διευκολύνεται έτσι ο πολιτικός έλεγχος των αυξανόμενων στρατιών μίζερων ανέργων, αλλά και των περιθωριοποιημένων μικροαστών, κατά τρόπο άμεσο (αστυνομική βία) και έμμεσο με προπαγανδιστικά μέσα.¹⁶

Σε τελική ανάλυση, προωθούνται οι καθαρόαιμοι τρόποι πρωταρχικής συσσώρευσης και επανεμφανίζονται φεουδαλικές πρακτικές.

Φεουδαλισμός, γιατί το κράτος συνδεδεμένο με τα τράστ δημιουργεί, χάρη στα προγράμματα τεχνολογίας - βιομηχανίας - αγορών μιά σιγουριά, που κάθε άλλο παρά ίδιο του καπιταλισμού είναι, όπως τόνισε ο Λένιν. Ο καπιταλισμός είναι συνώνυμος με τον κίνδυνο των άβέβαιων αγορών, κάτι που σήμερα ισχύει κυρίως για τους μη συμμετέχοντες στα προγράμματα αυτά: η άναρχία της παραγωγής πλήττει τον παραδοσιακό επιχειρηματία και τους άνειδίκευτους εργαζόμενους.

Το κράτος και το μεγάλο κεφάλαιο, το πρώτο στην πολιτική, το δεύτερο στην οικονομία, μοιράζονται τις ευθύνες της κοινωνικής κυριαρχίας τους (οργανική αλληλεγγύη). Η εργασία

στά κρατικά ιδρύματα έρευνας και τεχνολογίας παράγει γνώσεις που τίς ιδιοποιείται το ήδη συγκεντρωμένο κεφάλαιο, ύπόβαθρο του πολιτικού κατεστημένου. Το μικρό κεφάλαιο επιβιώνει μέσα στην εξάρτηση: οικονομική, ως απόθεμα παραγωγικής (εμπορικής και χρηματικής) αξίας για το μεγάλο κεφάλαιο, πολιτική, ως εκλογικό απόθεμα για το κόμμα στην έξουσία (μηχανική αλληλεγγύη).

Οι διεθνείς οικονομικο-πολιτικές σχέσεις διαμορφώνονται κατά τον ίδιο τρόπο, κάτι που αφορά άμεσα και την Ελλάδα.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

Η παγκόσμια φεουδαλική ανάπτυξη και εφαρμογή παραγωγικών γνώσεων επιχειρείται με την προς κάθε κατεύθυνση προαγωγή δύο ιδιαίτερων μηχανισμών: Τίς δια-εταιρικές σχέσεις και την οικονομία του δανεισμού.

Μέσα από διακρατικά ή όχι προγράμματα, οι Αμερικανικές, ΕΟΚικές ή Ιαπωνικές πολυεθνικές κλείνουν συμφωνίες συν-ανάπτυξης και συμπαραγωγής τεχνολογιών, ανταλλαγής πληροφοριών κ.λπ. ενισχύοντας την καρτελοποίηση της γνώσης, και επομένως τη μονοπώληση της τεχνολογίας. Εξάλλου, η υπερτίμηση της τεχνικής προόδου και η άπομύζηση χρηματικών πόρων από το κοσμοπολίτικο παρασιτικό κεφάλαιο (βλ. διεθνικές τράπεζες, Δ.Ν.Τ.) μέσω του δανειοδοτικού μηχανισμού περιορίζουν ακόμη περισσότερο τη δυνατότητα πρόσβασης στις τεχνολογίες από τίς περιφερειακές χώρες και τη συσσωρευμένη ικανών επενδυτικών κεφαλαίων για την τροφοδότηση βιομηχανιών σύγχρονων προϊόντων.

Προσθέτουμε τον προστατευτισμό (δασμολογικό ή όχι) των μεγάλων κρατών που βραχυκυκλώνουν τίς πιθανότητες εξαγωγών, δηλαδή την πραγματοποίηση κέρδους για την πληρωμή του χρέους.

Και όμως, εξαιτίας των ιστορικών σχέσεων εξάρτησης από το καπιταλιστικό κέντρο, η τεχνολογία είναι μία. Είναι αυτή που παραγόμενη από το τεχνολογικό μονοπώλιο, επιβάλλεται ως πρότυπο αναπαραγωγής στους πύο αδύνατους κρίκοι της παγκόσμιας καπιταλιστικής αλυσίδας.

Μερικές εξαρτημένες χώρες (Βραζιλία, Ν. Κορέα, Ταϊβάν, Ινδία κ.λπ.) κάνουν υπεράνθρωπες προσπάθειες ανάπτυξης ενός «μοντέρνου» κοινωνικού τομέα απόκτησης, παραγωγής και εφαρμογής μικροηλεκτρονικών τεχνολογιών. Προσπάθειες που, στη-

ριζόμενες στις τριπλές συμμαχίες κράτους-έθνικων επιχειρήσεων-πολυεθνικων σκοπεύουν στη δημιουργία νέων προϊόντων σύμφωνα με τα παγκόσμια πρότυπα και στη συντήρηση ενός ανταγωνιστικού τομέα, ικανού να τροφοδοτεί τη συσσώρευση και, επομένως, την αναπαραγωγή του έθνικού κεφαλαίου: "Αν οι χώρες αυτές δεν μείωσαν το τεχνολογικό χάσμα, κατάφεραν όμως να κρατήσουν τη θέση τους στο διεθνή καταμερισμό εργασίας με την *άπλή αναπαραγωγή των σχέσεων εξάρτησης*."¹⁷

Για την Ελλάδα, το πρόβλημα ήταν, είναι και θα μείνει άλλοτο όσο παραμένουν ανέπαφες οι έσωτερικές και εξωτερικές παραγωγικές της σχέσεις. Η αύξηση της εξωστρέφειας (βλ. ΕΟΚ), ο «από φύση» παρασιτικός χαρακτήρας του έθνικού κεφαλαίου (βλ. τουρισμός, εμπόριο, κεφάλαια στην Έλβετία...) και η έλλειψη στόχων ύποκατάστασης του ξένου εμπορικού, παραγωγικού και χρηματικού κεφαλαίου είναι οι βασικές αιτίες που εμποδίζουν όχι μόνο την ανάπτυξη ενός «μοντέρνου» παραγωγικού τομέα αλλά και την κατά πλάτος και κατά βάθος διάδοση των μικροηλεκτρονικών εφαρμογών στο σύνολο της κοινωνίας.

Κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατό μόνο με την ύπαρξη ενός έθνικού έλέγχου συσσώρευσης και αξιοποίησης των έθνικων πόρων. Αλλά και πάλι, προς τί; Αφού οι νέες τεχνολογίες γεννιούνται χάρη στην (άλλα και άποκρυσταλλώνουν την) ανάπτυξη όπισθοδρομικών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και κατανάλωσης ενός άποσαθρωμένου συστήματος που θά ήθελε πολύ να αναζωογονηθεί.

15. Έχει εκτιμηθεί πως στην εμφάνισή τους τα δύο τρίτα των ήμιαγωγών άπορροφόνταν από τίς πολεμικές κρατικές προμήθειες. Σήμερα είναι το ένα τρίτο, αλλά τα 80% των εξειδικευμένων ήμιαγωγών πηγαίνουν προς τα όπλικά συστήματα.

16. Βλ. επιτήδεια χρησιμοποίηση των μέσων πληροφόρησης και παραγωγή-διάδοση-νομιμοποίηση τρόπων διασκέδασης (τυχερά παιχνίδια, σπόρ, όπτικο-ακουστικά θεάματα, χώροι-πάρκα εξειδικευμένης κατά ηλικία διασκέδασης κ.λπ.).

17. Βλ. Δ. Ουζούνιδης, *Η πρόσβαση των υπό ανάπτυξη χωρών στην τεχνολογία* (στά γαλλικά), Διδασκτορικό, Πανεπιστήμιο Παρισιού 1987.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

«κόμμα-συνείδηση» ή «κόμμα-ὀργάνωση»;

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά, προϊόν διάσπασης τοῦ ἱστορικοῦ ΚΚΕ τό 1968 —«γιορτάζουμε» τά εἰκοσάχρονα τῆς διάσπασης αὐτές τίς ἡμέρες— διέγραψε μιάν ὀλόκληρη ἱστορική τροχιά ἀποζητώντας τήν ἐνότητα: ἐνότητα τῶν κομμουνιστῶν, ἐνότητα τῶν «εὐρύτερων» ἀριστερῶν δυνάμεων, ἐνότητα τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, ἐνότητα ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ (πλὴν χουντικῶν καί μονοπωλίων), ἐνότητα ὅλων μέ ὄλα. Τό πρῶην ἐνιαῖο ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, ἐγκατεστημένο ἀμετακίνητα στήν ἰδεολογία καί τήν πρακτική τῆς ἐνότητος τά κατάφερε τελικά νά διασπαστεῖ: τό ΕΑΡ καί τό ΚΚΕ ἐσωτ. - Ἀνανεωτική Ἀριστερά κατ' ἀρχήν. Ἀλλά ταυτόχρονα ἀπό τό ἴδιο καζάνι τῆς ἐνοτητολογίας ξεπήδησε μιὰ νέα, πολυπληθέστατη, φουρνιά «ἀνέντακτων» πού ἄλλοι κοιτοῦν κατά τή συμπαράταξη μέ τό ΚΚΕ, ἄλλοι κατά τό ΠΑΣΟΚ, ἄλλοι προσβλέπουν στά νέα κοινωνικά κινήματα, ἄλλοι στόν ἐν γένει «μαζικό χῶρο» καί ἄλλοι πουθενά. Νέες ἐνότητες προδιαγράφονται, νέοι ἐνωτικοί κανονισμοί ἐξαγγέλλονται ἀλλά πολλές οἱ χαινουσες πληγές καί κακοφορμισμένα τά τραύματα.

Τί πρέπει νά γίνει; — Νά ἀλλάξουμε, νά ἐκσυγχρονισθοῦμε, νά φτιάξουμε ἓνα «πραγματικά» ἀριστερό κόμμα χωρίς τίς ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, ἀπάντησαν οἱ μὲν καί κατασκεύασαν τήν ΕΑΡ, κόμμα καλά ἀγκυρωμένο στίς δχθες τοῦ παρελθόντος, ἀπ' ὅπου, στά χνάρια τῆς ἀστι-

κῆς πολιτικῆς, ἐξαγγέλλει προγράμματα καί συγκλονιστικές προτάσεις ἐφ' ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ.

— Νά φτιάξουμε ἓνα «σωστό» ἀνανεωτικό κομμουνιστικό κόμμα, ἀπαντήσαμε ἐμεῖς τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ. — Ἀνανεωτική Ἀριστερά καί στέκουμε μετέωροι στά ὄρια τῆς ἀδυναμίας, τῆς ἀπορίας, κοινότοπων παραδοχῶν, καί ἐβ-

θραυστων κατακτήσεων.

— Κάτω τά κόμματα, κάτω τά μαγαζάκια κι οἱ μηχανισμοί, ἀπαντοῦν ἄλλοι καί ὀρέγονται τήν παρθενικότητα ὑπαρκτῶν καί ἀνύπαρκτων κοινωνικῶν κινήματων ἢ συσπειρώσεων, αὐτῶν τῆς «ἄλλης» πολιτικῆς, τῶν «ἄλλων» σχέσεων, τῆς «ἄλλης» ἀνάπτυξης, τῆς «αὐτονομίας» ἢ τοῦ ἐναλ-

λακτικού ρεύματος.

Στό επίκεντρο λοιπόν των προβλημάτων και των προσπαθειών των άριστων της ανανέωσης, κομμουνιστών και μή, τό πρόβλημα του κόμματος πού γιά τούς μέν πρέπει νά είναι έτσι ή άλλως και γιά τούς δέ νά μήν υπάρχει καθόλου καθόσον κόμμα = άλλοτρίωση και καταναγκασμός. "Όσο όμως περισσότερη κουβέντα γίνεται γιά τό κόμμα τόσο περισσότερο απομακρυνόμαστε από τήν έννοιά του, από τή θεωρητική του θεμελίωση, τόσο περισσότερο απομακρυνόμαστε από τίς κοινωνικές πηγές πού θά αναδείκνυαν τήν αναγκαιότητά του αλλά και τούς αναγκαίους σήμερα μετασχηματισμούς του. Γι' αυτό και ή επίκληση τής ένότητας και τά συνθήματα γιά συσπείρωση στό ένα ή στό άλλο μόρφωμα καταντούν σκέτη ήθικολογία πού δέν καταφέρνει νά αποτρέψει τόν κατακερματισμό των δυνάμεων.

Υποτίθεται ώστόσο ότι δλοι ξεκινάμε από μία κοινή θεωρητική παρακαταθήκη, τό μαρξισμό και τή μαρξιστική παράδοση του εργατικού κινήματος. "Αλλά σύμφωνα μέ τόν Μάρξ και τή μαρξιστική παράδοση ούτε ή ένότητα του κόμματος είναι αυτοσκοπός: ούτε καν τό ίδιο τό κόμμα. Κόμμα και ένότητα των κομματικών δυνάμεων είναι μέσον, αποφασιστικής σημασίας, γιά νά προωθηθεί ή ταξική πάλη, νά συνειδητοποιήσουν οι άνθρωποι τίς συγκρούσεις πού διεξάγονται στήν Ίδια τήν παραγωγική διαδικασία αλλά και στό ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο και «νά τίς φέρουν σέ πέρας». ¹ Τό ζήτημα δέν είναι ή ένότητα των δυνάμεων πού αναγνωρίζονται ή πού θά μπορούσαν νά αναγνωρισθούν σέ κάποιο κομματικό μόρφωμα αλλά ή ένότητα τής προλεταριακής τάξης, ή «συγκρότηση τής τάξης σέ κόμμα» (Κομμουνιστικό Μανιφέστο) ώστε νά φέρει σέ πέρας τούς σκοπούς της: τήν ανατροπή τής καπιταλιστικής κυριαρχίας.

Τί είναι λοιπόν τό κόμμα, έν όνόματι του όποιου γίνεται ή επίκληση γιά ένότητα των άριστων; Πόσο αυτόνομη μπορεί νά θεωρηθεί σήμερα ή όποια άπάντηση όταν υπάρχει τό δεδομένο του πολυκατακερματισμού στό χώρο τής "Αριστερής; Πόσο μπορεί νά Ικανοποιούν άπαντήσεις του τύπου «ένα είναι τό κόμμα τής εργατικής τάξης», ή κόμμα είναι «τό πιο συνειδητοποιημένο τμήμα τής εργατικής τάξης και των συμμάχων της»;

Έννοείται ότι ή συζήτηση είναι πάντα γιά τό κομμουνιστικό κόμμα. Στή συζήτηση αυτή δέν είναι δυνατό νά μήν ληφθεί όψη ή πρόσφατη παταγώδης άποτυχία των σοσιαλιστικών-σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων νά αποτελέσουν τήν «άλλη» άπάντηση όντας στήν έξουσία —Γαλλία, Ίταλία, Ίσπανία, Πορτογαλία, Σκανδι-

ναυικές χώρες, Γερμανία λίγο παλιότερα— όχι άπλώς διαχειρίσθηκαν «έντίμως» τά συμφέροντα του καπιταλισμού αλλά συχνά, μέσα σέ μιάν άκραιφή νεοφιλελεύθερη λογική, εξέφρασαν τίς προοπτικές τής καπιταλιστικής ανασυγκρότησης ως κόμματα του άστισμού. Τό γεγονός αυτό έχει σημασία γιατί ή όποιαδήποτε συζήτηση γιά τό κόμμα ή θεωρητικοποίηση τής έννοιάς του είναι έκτός θέματος άν δέν στοχάζεται τίς στρατηγικές αναφορές του, πράγμα πού συχνά λησμονιέται —βλέπε περίπτωση ΕΑΡ στήν Έλλάδα— και τό ζήτημα επικεντρώνεται αποκλειστικά στους κομματικούς θεσμούς. "Η αναζήτηση τής κομματικής ένότητας αποκλειστικά στά θέματα δομής και λειτουργίας του κόμματος, σέ ένα επίπεδο δηλαδή αύστηρά θεσμικό, πάσχει από άφορητο φορμαλισμό διότι άποκρύπτει τά προβλήματα στρατηγικής μέσα από τά όποια άνιχνεύεται ή συγκεκριμένος ταξικός χαρακτήρας του κάθε κόμματος και ή πραγματικότητα τής ιδεολογίας του.

Πολύ επιγραμματικά, θά σταθώ σέ δυό άπαντήσεις πού συνυπήρξαν αντιφατικά και αντιθετικά στις θεωρητικές αναζητήσεις γιά τό κόμμα και προσδιόρισαν, πάλι αντιφατικά, τίς κομματικές πρακτικές όλων των κομμάτων πού επαγγέλθηκαν τή σοσιαλιστική προοπτική.

«ΚΟΜΜΑ – ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ»

Η πρώτη, πού δέν είναι ανεξάρτητη και από όρισμένες διατυπώσεις του Μάρξ —ιδίως στό Κομμουνιστικό Μανιφέστο και σέ άλλα κείμενα τής νεότητάς του— κόμμα είναι ή «συνειδηση» τής τάξης, ή άποφρακτισμένη αὐτοσυνειδησία του κοινωνικού είναι του «ϊστορικού ύποκειμένου» (προλεταριάτο) πού αγωνίζεται νά άποκαταστήσει τή διασπασμένη όλότητα τής κοινωνίας, νά καταργήσει τή διχοτομία πολίτης-ιδιώτης, κράτος-πολιτική κοινωνία-κοινωνία των πολιτών. "Αν τό άστικό κράτος άποτελεί τήν άπατηλή ένότητα πολιτών θεωρούμενων Ίσων και ελεύθερων ενώ στήν πραγματική ζωή οι άνθρωποι δέν είναι ούτε Ίσοι ούτε ελεύθεροι αλλά υπόκεινται στις εκμεταλλευτικές σχέσεις και ως εκ τούτου άποεξανθρωπίζονται («πραγματοποιημένοι», έμπορευματοποιημένοι), τό κόμμα άποτελεί τή συνείδηση αυτής τής άπατηλής συνθήκης, τήν άρνηση τής «κίβδηλης» συνείδησης πού επιβάλλει ή έμπορευματοποίηση τής εργατικής δύναμης, ή άποξένωση από τά μέσα παραγωγής και ή κυριαρχία άστική ιδεολογία.

Τό ουσιώδες σέ αυτή τήν αντίληψη

περί κόμματος είναι ότι, από πρακτική άποψη, μετατοπίζει τό πρόβλημα τής κομματικής οικοδόμησης σέ στόχους διαπαιδαγώγησης, προπαγάνδας, ζύμωσης. Τό κόμμα άρθρώνεται άφενός μέ βάση μιάν τελεολογική τύπου ιστορική άποστολή και άφετέρου, πράγμα πού είναι ή άλλη όψη του νομίσματος, μέ βάση τό γενικό πρόγραμμα του κοινωνικού μετασχηματισμού, τό πρόταγμα δηλαδή πού αντίστοιχεί στήν ιστορική άποστολή.

Τό δεύτερο, και βασικό χαρακτηριστικό τής αντίληψης γιά τό «κόμμα-συνείδηση», πού βάρυνε αποφασιστικά στήν ιστορία του εργατικού κινήματος καθώς ή αντίληψη αυτή μεταλαμπαδεύτηκε στά κόμματα της Β' Διεθνούς κι από εκεί στά σοσιαλιστικά - σοσιαλδημοκρατικά κόμματα του 20ου αιώνα, είναι ή συνακόλουθη ύποτίμηση τής διάστασης *όργάνωση*. "Ο διάμεσος τάξης-επανάσταση δέν είναι ή όργάνωση στήν όποια ένσωματώνονται ταξικά στοιχεία ούτε ή όργάνωση άρθρώνεται μέ τήν τάξη: ύπάρχει μεταξύ τους μιά καταστατική σχέση έξωτερικότητας. Τό πρόγραμμα δέν προκύπτει από τή διαλεκτική σχέση όργάνωση-τάξη στή συγκεκριμένη συγκυρία τής ταξικής πάλης αλλά προϋπάρχει ως συνείδηση πρός τήν όποια πρέπει νά τείνει ή τάξη. Καθιερώνονται έτσι μεταξύ τάξης και κόμματος ιδιαίτερες ιδεολογικές σχέσεις όπου τό κόμμα διά τής ήγέσις του ύπερκαθορίζει τήν κομματική βάση και δι' αυτής τήν τάξη. Τό παράδοξο βέβαια είναι ότι τόσο στήν περίπτωση τής σοσιαλδημοκρατίας όσο και στήν περίπτωση του σταλινισμού τό κόμμα άποβαίνει «ίμάντας μεταβίβασης», μέ διαφορετικές μορφές στήν κάθε μιά, πράγμα πού μετατρέπει τό κόμμα σέ έλίτ στήν όποια εκχωρούνται οι έξουσίες εκπροσώπησης και ή αποκλειστική άρμοδιότητα γιά τήν άσκηση τής πολιτικής. "Η έλλειψη συνάρθρωσης στό πλαίσιο τής όργάνωσης οικονομικού και πολιτικού άγώνα εγκαθίδρυσε τό ιστορικό ζεύγμα κόμμα-συνδικάτο όπου τό κόμμα (ή έλίτ του κόμματος) «άσχολείται» μέ τήν πολιτική και τό συνδικάτο αναλαμβάνει τήν έκφραση και διοργάνωση των οικονομικών διεκδικήσεων τής τάξης περιορίζοντας τήν σέ αντιδράσεις άμυντικού χαρακτήρα. Χαρακτηριστική άπ' αυτή τήν άποψη είναι ή περίπτωση του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, του γερμανικού SPD και όλων των παραδοσιακών σταλινικών κομμουνιστικών κομμάτων μέ καθαρότερο και πιο μακρόβιο παράδειγμα τό Ίδιο τό ΚΚΕΕ

«ΚΟΜΜΑ – ΟΡΓΑΝΩΣΗ»

Από τή μαρξιστική παράδοση επίσης προκύπτει και μιά άλλη αντίληψη

γιά τό κόμμα: εκείνη πού τό θεωρεί ως οργανική συνάρθρωση τής εργατικής τάξης σέ διάταξη μάχης: μηχανισμό ταξικό πού μετέχει τού κοινωνικού και πολιτικού ταξικού άγώνα, πίο σωστά: πού κατέχει θέση στρατηγική στό πεδίο τού ταξικού άγώνα. Είναι ή αντίπαλη στόν άστισμό *όργάνωση* πού διευθύνει πολιτικά τήν ταξική σύγκρουση. Καί επειδή κάθε ταξική πάλη είναι τελικά πολιτική (*Μανιφέστο*) τό κόμμα είναι πολιτικός μηχανισμός πού έξυπηρετεί τήν εργατική τάξη, όντας οργανικό στοιχείο τής ίδιας τής τάξης πού οργανώνεται σέ κόμμα, ώστε νά ανατρέψει τήν άστική κυριαρχία και νά κατακτήσει τήν πολιτική έξουσία.

Αν επομένως άποδεχθούμε έτούτη τήν κατ' άρχήν θεωρητική θεμελίωση τού κόμματος πού βρίσκει τήν πρακτική τής άποσαφήνιση στό θεωρητικό και πρακτικό έργο τού Λένιν (θεωρία τού «κόμματος νέου τύπου»),² αν δηλαδή άποδεχθούμε ως βάση τήν έννοια *κόμμα-όργάνωση* και όχι τήν έννοια *κόμμα-συνείδηση*,³ ή ένότητα δέν μπορεί νά στοιχειοθετηθεί παρά μόνο στή βάση εκείνης τής *στρατηγικής* πού αντίστοιχεί στήν ένύπαρκτη στό καπιταλιστικό σύστημα τάση: τήν κομμουνιστική τάση. Τουτό σημαίνει ότι τό κόμμα ως πολιτική ένότητα τοποθετείται εκτός τού πεδίου πού όρίζεται από τό «ίερό» δικαίωμα τής άτομικής ιδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής ή διαφορετικά ότι ή πολιτική του άπορρέει, άκριβώς, από τήν άρνηση έτούτου τού δικαίωματος.

Η τελευταία αυτή θέση, θεμελιακή στή μαρξιστική παράδοση, καθορίζει τή διαφορά περιεχομένου και μορφής τής άστικής και τής κομμουνιστικής πολιτικής. Από τή σκοπία τής μαχόμενης εργατικής τάξης (κι άς πούμε έδώ, καταχρηστικά, από τή σκοπία τής Άριστεράς) ή περιάλλητη και μέ τήν άόριστη άντανουμία επιζητούμενη σήμερα «άλλη» πολιτική δέν είναι άλλη από εκείνη πού θέτει σέ άμφισβήτηση τό δικαίωμα τής ιδιοκτησίας στά μέσα παραγωγής, τς έκμεταλλευτικές και τς κοινωνικές σχέσεις πού άρθρώνονται στή βάση τής καπιταλιστικής σχέσης. Άλλά αυτή ή «άλλη» πολιτική δέν μπορεί νά έκφραστεί μέ τά μέσα τής άστικής πολιτικής ιδεολογίας, δέν μπορεί νά οργανωθεί μέσα στις μορφές όργάνωσης ή τούς θεσμούς πού καθιέρωσε τό άστικό κράτος, άκριβώς για νά καθιστά άπρόσκοπτη τήν άνάπτυξη τής καπιταλιστικής ιδιοκτησίας. Η στό βαθμό πού τό πράττει παύει νά είναι «άλλη» και άποκαλύπτεται ίδια κι όμοια μέ τήν άστική έστω κι αν στηρίζεται σέ κοινωνικά ριζοσπαστικές και καταπιεζόμενες δυνάμεις. Τό τελευταίο σημείο άλλωστε, δηλαδή μία ρεφορμιστική πολιτική καμωμένη από άριστερές δυνάμεις, συνιστά μιάν έσωτερική

άντίφαση τής Άριστεράς, τής κομμουνιστικής και τής μή κομμουνιστικής, πού περιοδικά ξεσπά σέ κρίσεις και διασπάσεις, άποδυναμώνει τό κίνημα τς και τό ένσωματώνει στήν άστική προοπτική.

ΚΡΑΤΟΣ - ΚΟΜΜΑ

Είναι σαφές επίσης ότι ό ρόλος τού κόμματος είναι κατ' έξοχήν πολιτικός. Τό κόμμα κινείται στή σφαίρα τού πολιτικού και ή δράση του συνδέεται μέ τό ζήτημα τού κράτους. Αν επομένως άποδεχθούμε εκείνη τήν αντίληψη περί κράτους πού δέν τό θεωρεί ύπερβατικό ύποκείμενο ούτε εργαλειό αλλά πεδίο συμπύκνωσης ταξικών σχέσεων υπό ήγεμονία,⁴ αν δηλαδή θεωρήσουμε, όπως πρέπει νά θεωρήσουμε, ότι τό κράτος εδράζεται πάνω στήν υλικότητα τών σχέσεων παραγωγής και τών κοινωνικών σχέσεων κι ότι λειτουργίες του είναι ή όργάνωση τής κυριαρχίας τού κεφαλαίου και τών γενικών όρων άναπαραγωγής του καθώς και ή καθυπόταξη τών αντίστασεων μέ τήν άσκηση «νόμιμης» βίας αλλά και τήν άπόσπαση τής συναινεσης χάρη στους κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς, αν λοιπόν βασιστούμε σέ αυτήν τή θεώρηση τού κράτους, πού ένδω προκύπτει από τή θεωρητική μαρξιστική παράδοση δέν προκύπτει από τήν παραδοσιακή πρακτική τού κομμουνιστικού κινήματος, τότε είμαστε ύποχρεωμένοι νά δούμε τό ζήτημα τού κόμματος άπ' αυτή τήν ίδια σκοπία. Διότι άνάμεσα στό πρόβλημα τού κράτους και τού κόμματος ύπάρχει μία αντίστοιχία. Αν κράτος είναι εργαλειό στά χέρια τής άστικής τάξης τότε, αυτή ή εργαλειακή αντίληψη μετατρέπεται και τό κόμμα σέ εργαλειό, έξωτερικό ως προς τς ταξικές δυνάμεις τς όποιες έκφράζει, όπότε άποβαίνει κι αυτό μέ τή σειρά του εργαλειό στά χέρια ήγετικών ομάδων πού δρούν στό όνομα τών εργαζόμενων μαζών. Από κει και πέρα ό δρόμος είναι άνοιχτός για τήν όλοσχερή έκχώρηση έξουσιών πού θά όδηγήσει στις σύγχρονες κρατικιστικές και κρατολατρικά όργανωμένες κοινωνίες σοβιετικού τύπου μέ τόν άπόλυτο πολιτικό παραγκωνισμό τών μαζών. Η στρατιωτικά όργανωμένη πρωτοπορία (άλλωστε και ό ίδιος ό όρος πρωτοπορία προέρχεται από τό στρατιωτικό λεξιλόγιο) διαρρηγγώνει τς σχέσεις οργανικής σύνδεσης μέ τς εργαζόμενες μάζες, άποσπάται από εκεί πού έκτρέφεται ή κομμουνιστική τάση, δηλαδή από τό επίπεδο τών σχέσεων παραγωγής, άνασσυροτεείται ως ιδιαίτερη και κυρίαρχη τάξη τού κρατικού καπιταλισμού. Καί όταν δέν

βρίσκεται στήν έξουσία, όπως συμβαίνει μέ τά κομμουνιστικά κόμματα τής Δύσης, τότε αυτή ή άπόσπαση, ή έξωτερική σχέση ως προς τς διαδικασίες εμφάνισης και άνάπτυξης τής κομμουνιστικής τάσης, καθηλώνει τό κόμμα σέ άδράνεια και δέν του επιτρέπει νά παρακολουθήσει τή δυναμική τών ταξικών άγώνων.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι αντίληψεις για τό κράτος-εργαλειό ή για τό κράτος-ύποκείμενο (όντότητα ύπεράνω τής κοινωνίας τών πολιτών) έγκαλούν τό κόμμα-εργαλειό, κόμμα-ύποκείμενο (τό συνειδητοποιημένο «ιστορικό» ύποκείμενο) μέ τεράστιες πολιτικές και ιδεολογικές συνέπειες για τό ίδιο κόμμα και τήν επαναστατική πολιτική. Καί οι δύο αντίληψεις ύπαγορεύουν μία σχέση έξωτερικότητας τού κόμματος ως προς τήν τάξη και τούς ταξικούς άγώνες (διότι βεβαίως τούς ταξικούς άγώνες διεξάγει ή τάξη κι όχι τό κόμμα).

1. Κ. Μάρξ, *Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας*, έκδ. Νέοι Στόχοι, 1971, σ. 14.

2. Βλ. Νίκου Μουσούρου, *Γιά τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό και τή σταλινική κωδικοποίησή του*, έκδ. Άγώνας, Άθήνα 1979. «Ό δημοκρατικός συγκεντρωτισμός δέν είναι μία τεχνική (...). Είναι ή πολιτική θεωρία τής όργάνωσης τής πρωτοπορίας τής εργατικής τάξης (τού κόμματος Νέου Τύπου) νοούμενης ως καθοδηγητικού ύποβοηθητικού μοχλού στή σχέση μάζες-επανάσταση. Θεωρία τής όργάνωσης πού άποβλέπει στήν άποτελεσματικότητα τής πρωτοπορίας. Άποτελεσματικότητα τήν όποία έγγυάται ή ένιαία δράση τού κόμματος και ή συμμετοχή τών κομματικών μελών στή διαμόρφωση και έπεξεργασία τής γραμμής τού κόμματος καθώς και στόν συνεχή και ουσιαστικό έλεγχο όλων τών καθοδηγητικών όργάνων από τή βάση ως τήν κορυφή. Θεωρία τής όργάνωσης πού όλοκληρώνεται μόνο στή σύνδεσή της μέ τή θεωρία τού κόμματος Νέου Τύπου. Πού σημαίνει ότι για νά είναι ή δράση τού κόμματος άποτελεσματική δέν άρκει τό κόμμα νά δρά ένιαία και τά κομματικά μέλη νά συμμετέχουν στή διαμόρφωση και έπεξεργασία τής γραμμής και νά έλέγχουν ουσιαστικά τά καθοδηγητικά όργανα από τή βάση μέχρι τήν κορυφή αλλά πρέπει επίσης τό κόμμα νά είναι αυτόνομο πολιτικό κόμμα, στενά δεμένο μέ τήν εργατική τάξη και τς λαϊκές μάζες και νά επεξεργάζεται συνεχώς τήν τακτική και στρατηγική του εφαρμόζοντας τή μαρξιστική θεωρία στις συγκεκριμένες συνθήκες».

3. Βλ. Έτιέν Μπαλιμπάρ «Κράτος-κόμμα-ιδεολογία, σκιαγράφηση ενός προβλήματος» στό *Κριτική τής Πολιτικής στόν Μάρξ*, σ. 141 έπ., μετάφραση-επιμέλεια Τάκης Καφετζής, έκδ. Πολύτυπο, Άθήνα 1984.

4. Βλ. Νίκου Πουλαντζά, *Passim*.

ΚΟΜΜΑ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

* Αντιπαρέρχομαι τό ζήτημα κατά πόσο οι αντίληψεις γιά τό «κόμμα-συνείδηση» ή τό «κόμμα-όργάνωση» θεμελιώνονται στό έργο του ίδιου του Μάρξ και κατά πόσο οι αντιφάσεις των άποσπασματικών και σχεδόν φευγαλέων έπιστημών του γιά τό κόμμα «εϋθύνονται» γιά τίς ιστορικές κομματικές μορφές πού αναφέρθηκαν στό έργο του. Έπιστημαίνω μόνο ότι γιά τόν Μάρξ τό κύριο ήταν πάντα ή πάλη των τάξεων. 'Απ' αϋτή τήν άποψη σημασία έχει κυρίως ή γενική συμπεριφορά του άπέναντι στά προβλήματα πού, στόν καιρό του, αναδεικνυε ή ταξική πάλη: «δέ παρουσιαζόμαστε, έγραφε, στόν κόσμο δογματικά μέ μία νέα άρχή πού θά διακήρυττε: ίδού ή αλήθεια, προσκυνήστε την». Κι ακόμα «άντικαταστείτε τά όπλα τής κριτικής μέ τήν κριτική των όπλων» (έπιστολή στόν Ρούγκε).

Τό μεγάλο έρώτημα, όπως πάντα, όπως και στά χρόνια του Μάρξ, είναι ή κριτική των όπλων: ή δράση πού θά οδηγήσει τίς τάξεις των υφισταμένων τήν εκμετάλλευση και τήν καταπίεση να φέρουν σέ πέρας τήν άποστολή τους.

Ένα πρώτο σημείο. 'Ο καπιταλισμός δέν έπαψε να άποτελεί εκμεταλλευτικό και καταπιεστικό σύστημα όργάνωσης τής κοινωνικής ζωής. Μάλιστα αντίθετα πρós τίς ιδεολογίες του «έκ-συγχρονισμού» πού επιδιώκουν «νά πιάσουν τά νέα φαινόμενα τής εποχής μας» δέν θά έπρεπε να διώχνουμε ούτε στιγμή από τή σκέψη μας ότι ό καπιταλισμός στίς μέρες μας έχει γίνει τό παγκόσμιο θηριώδες σύστημα πού άπορρόφησε όλες τίς άλλες μορφές παραγωγής, ότι ή μισθωτή εργασία είναι σύστημα γενικευμένο, ότι ή αντίφαση κεφαλαίου-εργασίας έχει γίνει πλέον καθοριστική: άφορά τή συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων μαζών. Κατά συνέπεια ή σύγκρουση πού γεννιέται στην ίδια τήν παραγωγική-οικονομική διαδικασία, μία και ό καπιταλισμός γεννά τούς δρους τής ίδιας του τής αναίρεσης, έχει εκλάβει διαστάσεις παγκόσμιες κι έκρηκτικές, έστω κι αν ή σύγκρουση μέσα στην οικονομική δομή είναι λανθάνουσα. Αϋτή ή ώριμηση επιβάλλει τήν επικαιρότητα του σοσιαλισμού.

Όσοι άριστεροί δέν θέτουν στό έπίκεντρο των άναζητήσεών τους έτούτες τίς πραγματικότητες είναι έκτός τόπου και χρόνου, δέν αντιμετωπίζουν τά πράγματα του κόσμου τούτου.

Ένα δεύτερο σημείο. Σήμερα οι δυνάμεις τής εργασίας βρίσκονται άπομακρυσμένες από τό στόχο τής άντικα-

πιταλιστικής ρήξης περισσότερο από κάθε άλλη φορά. 'Η έπέκταση και ή κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνοδεύτηκε μέ μίαν έκπληκτική σέ διαστάσεις και δραστηκότητα άπορρόφηση, και ένσωμάτωση στό σύστημα, των πάσης φύσεως άντικαπιταλιστικών τάσεων. Κι αυτό τό έξίσου παγκόσμιας έμβέλειας και ιστορικής σημασίας γεγονός, πού δέν επιτρέπει μυθευτικές αισιοδοξίες, δημιουργεί ένα διπλό αδιέξοδο: μέ μπλοκαρισμένες τίς άντικαπιταλιστικές τάσεις, μέ έξουθενωμένες τίς σοσιαλιστικές δυνάμεις, πώς θά τεθεί τό πρόβλημα τής επικαιρότητας του σοσιαλισμού και στό επίπεδο τής πρωταρχικής ταξικής σύγκρουσης πού διεξάγεται άέναα στην οικονομική δομή αλλά και στό πολιτικοϊδεολογικό επίπεδο όπου, άκριβώς, μπλοκάρονται οι άντικαπιταλιστικές τάσεις, εκεί δηλαδή πού μπλοκάρεται ή πολιτική;

Όσοι άριστεροί δέν βλέπουν έτούτο τό διπλό μπλοκάρισμα δέν πολιτεύονται μέ βάση τίς πραγματικότητες του κόσμου τούτου.

Έπιστρέφουμε στό πρόβλημα του κόμματος από άλλο δρόμο. 'Η άστική κυριαρχία μπορεί και υπάρχει πολιτικά έπειδή υπάρχει ό κρατικός συγκεντρωτισμός. Μήπως ώς έκ τούτου τό κόμμα θά έπρεπε να είναι ένας ταξικός άντι-μηχανισμός; 'Αναντίρρητα. 'Αλλά τί όρίζει τό χαρακτήρα αϋτού του μηχανισμού;

Θά μπορούσαμε να πούμε ότι εκείνο πού προσδιορίζει τό κόμμα και τήν ενότητά του —διότι αν ενότητα δέν υπάρχει, δέν είναι μηχανισμός— είναι ή κομματική ιδεολογία. 'Η διατύπωση μιός και μās ξαναφέρνει στά χνάρια του «κόμματος-συνείδηση». 'Οχι όμως άναγκαστικά. 'Η 2η και ή 3η Διεθνής είχαν θεσμοθετήσει ότι κομματική ιδεολογία είναι ή προλεταριακή αϋτή ή τελευταία δέν ήταν παρά ή έπιστημονική γνώση πού προκύπτει από τή διαλεκτική μέθοδο του μαρξισμού, πράγμα πού γρήγορα όδηγησε στην ύπαυξη τής μαρξιστικής έπιστήμης στην όρθοδοξία του διαλεκτικού υλισμού και από κεί στην κομματική 'Αλήθεια, τό άλάθητο του κόμματος, τό 'Αλάθητο του Γενικού Γραμματέα πού εκφράζει ή άπαγγέλλει τήν «αλήθεια» του κόμματός του. Τοϋτο τό πλήρως ταυτολογικό σχήμα πού ξεκινά από τό ζητούμενο (ιδεολογία του κόμματος-κομμουνιστική ιδεολογία) γιά να ξαναγυρίσει στό δεδομένο τής «κομματικής αλήθειας» βρέθηκε στή ρίζα όλων των όρθοδοξιών τόσο του σοσιαλδημοκρατικού όσο και του σταλινικού τύπου, μέ τά γνωστά άποτελέσματα.

Όστόσο, στό βαθμό πού μιλάμε γιά κομμουνιστικό κόμμα, κομματική ιδεολογία δέν μπορεί παρά να είναι ή κομμουνιστική, δηλαδή εκείνη πού ά-

πορρεί από τήν έπιστημονική γνώση των καπιταλιστικών σχέσεων, τήν έπιστημονική θεωρία του κοινωνικού (ιστορικός υλισμός) σέ άρρηκτη συνάφεια μέ τήν αϋθόρμητη κομμουνιστική τάση πού αναπτύσσεται στους πόρους του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος και πού «φορέας» τής είναι ή εργατική τάξη. Μέ άλλα λόγια, τό κομμουνιστικό κόμμα δέν μπορεί παρά να οικοδομηθεί στό έδαφος τής κομμουνιστικής ιδεολογίας, ή διαφορετικά, κομματική ενότητα υπάρχει μόνο όταν ή κομμουνιστική ιδεολογία λειτουργεί συνεκτικά. Τοϋτο έχει ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο γιάτι σχετίζεται μέ δλόκληρη τήν ιστορία του εργατικού κινήματος αλλά γιάτι σήμερα υπάρχει πλήρης παραγνώριση του ιδεολογικού στοιχείου μέ άποτέλεσμα να αναζητείται ή ενότητα (ή πολυθρύλητη ενότητα τής 'Αριστεράς) σέ στοιχεία πολιτικών συμπώσεων-συμφωνιών και μόνο. Χαρακτηριστική από αϋτή τήν άποψη είναι ή περίπτωση τής ΕΑΡ πού εκκλειςε τό πρόβλημα τής κομματικής ιδεολογικής ενότητας έντός παρενθέσεως άποφασίζοντας ότι είναι κόμμα «πολιτικής ενότητας» και όχι «ιδεολογικής ενότητας». 'Αν ή κατάληξη αϋτή δέν όφείλεται σέ πλήρη σύγχυση, μόνο σέ άκραίες επιδόσεις καιροσκοπισμού μπορεί να άποδοθεί. 'Ας πούμε όμως και του στραβού τό δίκιο. 'Αν θά 'πρεπε ή ΕΑΡ να όρίσει (και πολύ περισσότερο να καλλιεργήσει) μίαν κομματική ιδεολογία, όα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο έστω να όνομάσει κάποια. Διότι, έξαιρουμένης τής κομμουνιστικής ιδεολογίας, ποιά θά μπορούσε να επικαλεσθεί;

Τό περίπλοκο ζήτημα τής κομματικής ιδεολογίας και των ιστορικών τής παραμορφώσεων θά άπαιτούσε ιδιαίτερη, έξονυχιστική συζήτηση και έπεξεργασία. 'Εδω θίγω συνοπτικά ότι κομματική ιδεολογία δέν μπορεί να βασισθεί σ' αϋτό πού συνήθως λέμε «δραμα», τό προεיקασμα δηλαδή τής μελλοντικής κομμουνιστικής κοινωνίας διότι αϋτή ή δραματική αναπαράσταση του μέλλοντος, του τέλους των ταξικών συγκρούσεων και τής επίγειας άρμονίας, άνοίγει τό δρόμο σέ παντοειδείς προκατασκευές πού κινούνται στό χώρο τής οϋτοπίας. Η οϋτοπία μέ τόν άναγκαστικά μεσσιανικό της χαρακτήρα βρίσκεται όμως πάντα στή βάση των μεγάλων διαψεύσεων και των ιδεολογικών καταρρεύσεων καθώς ή πραγματικότητα έρχεται συνεχώς σέ κατάφωρη αντίφαση μέ τόν φαντασιακό άρμονικό κόσμο τής οϋτοπίας. 'Από τήν άλλη μεριά, ή ιδεολογία ως προεיקασμα του μέλλοντος, δραμα και προσδοκία, στό βαθμό πού θέλει να είναι συγκεκριμένη δέν άποφεύγει άλλου είδους προκατασκευές πού όνομάζονται «μοντέλα», τά όποια, έκτός άπο τήν ασάφειά τους, τίς γενικεύσεις τους ή τίς αϋθαί-

ρετες παραδοχές τους, δέν είναι παρά νοητικά τεχνήματα πού περιστέλλουν τόν πραγματικό κόσμο και τόν κόσμο τών αναπαραστάσεων τού πραγματικού κόσμου σέ μιά γλώσσα τεχνική και άφόρητα σχηματική, πού ματαίως και επί τού χάρτου τών τεχνοκρατών προσπαθεί νά άπαμβλύνει τίς αντίθεσεις και νά τιθασεύσει τίς άπροσδιοριστίες τών ταξικών συγκρούσεων άνάγοντας τήν κοινωνική περιπλοκή σέ συντεταγμένες ή παραμέτρους. Άντίθετα ή κομμουνιστική ιδεολογία έχει άυστηρά ύλική άγκύρωση: άντλεί τά στοιχεία της άφ' ενός άπό τήν κοινωνική συνθήκη και σύγκρουση, άφ' έτέρου άπό τήν επιστημονική θεώρηση αύτών τών ίδιων στοιχείων και μεταφράζεται σέ 'αίσιοδοξία της βούλησης' πού έλεγε ό Γκράμσι. Είναι ιδεολογία μαζών άποτυπωμένη σέ συγκεκριμένες μορφές πρακτικής και όχι οί ιδέες πού έχουμε στό κεφάλι μας.⁵ 'Η κομματική ιδεολογία, τονίζει ό Άλτουσέρ, είναι τό «θερμόμετρο πού μās επιτρέπει νά μετρήσουμε τήν κατάσταση της ένότητας τού κόμματος και τή σχέση του μέ τίς μάζες όσο και μέ τή θεωρία».⁶ Άντικαθρεφτίζει και υποβαστάζει τή συγκεκριμένη πρακτική τού κόμματος και τά άποτελέσματά της, τήν ύποστασιοποίηση της στρατηγικής και τακτικής τού κόμματος σέ συγκεκριμένες μορφές πρακτικής, σχετίζεται μέ τόν ταξικό άγώνα και τή μαρξιστική θεωρία πού θά έπεξεργασθεί τίς έμπειρίες της πολιτικής πρακτικής, θά παράξει ή θά χρησιμοποιήσει επιστημονικές γνώσεις για τήν άποδελτίωση της κοινωνικής άδιαφάνειας.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ – ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗ

Πού βρισκόμαστε σήμερα; Είναι γνωστός ό κατακερματισμός τών δυνάμεων της Άριστερας. Μιά είκοσαετία μετά τή διάσπαση τού ιστορικού ΚΚΕ, ή πολυδιάσπαση συνεχίζεται γνωρίζοντας μάλιστα μιά νέα έξαρση μετά τή διάσπαση και τού ΚΚΕ έσωτερικού. Γνωστές και οί άπαντήσεις, μέ κυριότερη σήμερα τήν πρόταση τού ΚΚΕ για τή «συμπαράταξη» τών δυνάμεων της Άριστερας για τήν καταπολέμηση τού δικομματισμού κ.λπ. Δέν θά άσχοληθώ έδώ μέ τήν πολιτική διάσταση αύτης της «άπάντησης» για τήν όποία πολλά έχουν ειπωθεί άλλα μέ τίς ιδεολογικές παραγνώρισεις αύτης της δήθεν ένωτικής πρότασης. 'Η προτεινόμενη «συμπαράταξη» έκτοπίζει άπό τό πεδίο της πολιτικής τό ζήτημα της επικαιρότητας τού σοσιαλισμού καθώς στόχος της είναι ή προώθηση της «πραγματικής άλλαγής» πού τό ΠΑΣΟΚ άφησε μεσοστρατίς. Καθώς στοχεύει (όπως και ή ΕΑΡ) τόν έκδημοκρατισμό ενός κράτους πού εγκαθίσταται όλοένα και περισσότερο στίς άλλοτριωτικές πρακτικές τού άυταρχισμού⁷ επιδιώκει τόν άνέφικτο στόχο πού δίπλα του παραμονεύει ή σαγήνη της «κυβερνητικής ευθύνης». Άλλά ποιά σχέση μπορεί νά έχουν αύτού τού είδους οί προοπτικές μέ τό πραγματικό έρώτημα της άντικαπιταλιστικής ρήξης; 'Ετσι τό ΚΚΕ παραγνώριζοντας τήν επικαιρότητα τού σοσιαλισμού πελαγοδροεί σέ άναχρονιστικές μορφές «κομμουνιστικής» ιδεο-

λογίας, έκείνες πού τού κληροδότησε ή παραμορφωμένη και παραμορφωτική σταλινική του παράδοση και πού φαίνονται έναργέστερα στό είδος της κομματικής του ιδεολογίας και τών κομματικών του θεσμών πού καθαγιασμένες τους άρχές είναι ή πειθαρχία και ή σιωπή. 'Ο Λένιν όμως, αύτό τό τεράστιο άνοιχτό βιβλίο για τσιτατολογία στό μέρη τού ΚΚΕ, έλεγε:

«Άπό τήν άποψη τών άρχών επανειλημμένα έχουμε καθορίσει τήν άποψη μας σχετικά μέ τή σημασία και τήν έννοια της πειθαρχίας στό εργατικό κόμμα. 'Ενότητα δράσης, έλευθερία συζήτησης και κριτικής — νά ό δικός μας όρισμός. Μόνο μιά τέτοια πειθαρχία είναι άξια ενός δημοκρατικού κόμματος της πρωτοπόρας τάξης. 'Η δύναμη της εργατικής τάξης είναι ή όργάνωση. Χωρίς τήν όργάνωση τών μαζών τό προλεταριάτο δέν είναι τίποτε. 'Οργανωμένο είναι τό πάν. 'Οργάνωση θά πεί ένότητα δράσης, ένότητα πρακτικής εκδήλωσης. Μά, έννοείται, κάθε δράση και κάθε εκδήλωση έχουν άξία μόνον έφ' όσον και στό βαθμό πού ώθούν προς τά μπρός κι όχι προς τά πίσω, στό βαθμό πού συσπειρώνουν ιδεολογικά τό προλεταριάτο, τό έξυψώνουν και δέν τό υποβιβάζουν, δέν τό διαφθείρουν, δέν τό άδυνατίζουν. 'Η όργάνωση χωρίς ιδεολογικό περιεχόμενο είναι παραλογισμός πού στήν πράξη μετατρέπει τούς εργάτες σέ θύθλια τσιράκια της άστικής τάξης πού έχει τήν έξουσία. Γι' αύτό χωρίς έλευθερία συζήτησης και κριτικής τό προλεταριάτο δέν άναγνωρίζει τήν ένότητα δράσης. Γι' αύτό οί συνειδητοί εργάτες δέν πρέπει νά ξεχνούν ότι όταν γίνεται όρισμένες σοβαρές παραβιάσεις άρχών πρέπει ύποχρεωτικά νά διακόψουν κάθε όργανωτική σχέση».

Πώς άκούγεται ή άποψη αύτή στόν Περισσό;

Οί άριστεροί μεταξύ μας κυρίως ως προς αύτό τό ζήτημα είναι πού είχαμε και έχουμε άνοιχτούς λογαριασμούς: όχι μόνο τούς παλαιούς και ληξιπρόθεσμούς άλλα και τούς σημερινούς.

'Η διάσπαση τού 1968 πού έφερε στόν κόσμο τήν άνανεωτική κομμουνιστική Άριστερά, δέν ήταν καβγάς για τό πάπλωμα, ή καμώματα θεωρητικολογούντων σοφολογιότατων της Άριστερας. 'Ηταν αντίδραση στόν καταστατικό έκρωτισμό τού ΚΚΕ, αντίδραση στή μονολιθικότητα και τό άποστεωμένο έσοκομματικό καθεστώς, αντίδραση στόν έγκληματισμένο σταλινισμό, τήν όλέθρια για τό κομμουνι-

στικό κίνημα προσήλωσε στο «μοντέλο» των κοινωνιών σοβιετικού τύπου, ήταν ή προσπάθεια — τήν οποία οι ιστορικοί κομμουνιστές της ανανέωσης άκύρωναν συνεχώς — νά άνιχνευθούν νέοι δρόμοι ώστε ο κομμουνισμός νά ξαναποκτήσει τήν επαναστατική του αίγλη, νά έκσυγχρονιστεί, νά άπαντήσει ως σύγχρονο επαναστατικό ρεύμα στα σύγχρονα προβλήματα. Ήταν δηλαδή μία σύγκρουση ανάμεσα σε νέες και άναχρονιστικές δυνάμεις γιά τήν έπικαιροποίηση τής κομμουνιστικής ιδεολογίας. Κανείς από τούς στόχους εκείνους δέν είναι γιά τό χρονοντούλαπο. Άντίθετα άποτελούν τό πιο έπικαιρο και δραματικό, θά 'λεγε κανείς, στοίχημα. Σήμερα τό ΚΚΕ ύποτίθεται —περεστρόικα γάρ— «άναθεωρεί» παλαιότερες έπεξεργασίες του, έξαπολύοντας συνάμα μιάν επίθεση φιλίας πρός αὐτούς πού μέχρι προχθές τούς περνούσε γενεές δεκατέσσερις. Όμως έξακολουθεί, παρά τήν έξωτερική προσήνεια, νά παραγνωρίζει ότι τό πραγματικό πρόβλημα τών άριστερών είναι ή ιδεολογία τους και άναπαύεται στήν άκίνησια τής ιδεολογίας-παραγνώρισης.

MIA NEA ENOTHTA

Κι ωστόσο τό πρόβλημα δέν είναι οι προτάσεις του ΚΚΕ ούτε καν ή άναχρονιστική του ιδεολογία. Στο κάτω κάτω κι αυτό, όπως τόσα άλλα κόμματα και άριστερα κινήσεις, άπέτυχε και συνεχίζει νά άποτυγχάνει στο νά συγκροτήσει τήν εργατική τάξη σε κόμμα (*Μανιφέστο*) κι άκόμη περισσότερο νά συγκροτήσει όλες τίσ αντικαπιταλιστικές τάσεις τής κοινωνίας σε ένα νέο τύπου μπλόκ άντικαπιταλιστικής ρήξης. Και τό κόμμα αυτό, είτε τό παραδέχεται είτε όχι, ύφίσταται τίσ συνέπειες τής κρίσης τής «μορφής-κόμμα».

Τό πρόβλημα είναι ή κρίση τής μορφής-κόμμα πού ή άλλη της πλευρά είναι ή άπορρόφηση και ή ένσωμάτωση τών λαϊκών μαζών στο σύστημα του άυταρχικού κρατισμού, ή άπολιτικοποίηση και ή ιδιώτευση. Τό πολιτικό σύστημα τών προηγμένων μας δημοκρατιών μοιάζει νά κινείται χωρίς πολιτική καθώς οι πολιτικοί θεσμοί και οι κρατικές ρυθμίσεις στερούν από τούς ανθρώπους τό δικαίωμα στήν πολιτική. Ή κοινωνία, μέσα σε μιάν καταπληκτική άκυβερνησία, διοικείται με προεδρικά διατάγματα και τηλεοπτικές έξαγγελίες. Άν οι λαϊκές μάζες δέν «κατάλαβαν» τά κόμματα τής άριστεράς, τόσο τό χειρότερο γι' αὐτά. Φαίνεται ότι και τά κόμματα δέν κατάλαβαν ότι ο μόνος τρόπος νά τά κατανοήσουν οι άνθρωποι ήταν νά

δείξουν ότι ειλικρινά αντίστέκονται στήν κρατική ένσωμάτωση.

Δέν ύπάρχει βασιλική δδός γιά τό κομμουνιστικό κόμμα· πρέπει νά στρέψει τήν προσοχή του από τήν άλλη πλευρά του λόφου, πίσω από τό προπέτασμα τής κρατικά έλεγχόμενης πολιτικής ζωής, εκεί πού άνάβει ή φλόγα τής άπειθείας, εκεί πού παράγεται και άναπαράγεται ή υλική ζωή, εκεί πού γεννιέται και χάνεται τό πνεύμα τής επανάστασης, εκεί πού άρθρώνονται και άποδιαρθρώνονται κινήματα πολιτικής και κοινωνικής κριτικής, παλαιά και νέα. Τότε θά δει ότι:

«οι προλεταριακές επαναστάσεις, όπως οι επαναστάσεις του δεκάτου ένατου αιώνα, κάνουν άδιάκοπη κριτική στον ίδιο τους τον εαυτό, διακόπτουν κάθε στιγμή τήν πορεία τους, γυρίζουν πάλι σ' εκείνο πού έχει πραγματοποιηθεί γιά νά ξαναρχίσουν από τήν αρχή, χλευάζουν ώμά τίσ άσυνέπειες, τίσ άδυναμίες και τίσ έλεινότητες πού παρουσιάζουν οι πρώτες τους δοκιμές, φαίνεται πώς ξαπλώνουν κάτω τον αντίπαλό τους μόνο γιά νά άντλήσει καινούριες δυνάμεις από τή Γη και νά σηκωθεί μπροστά τους πιο γιγάντιος, όπισθοχωρούν όλοένα μπροστά στήν άπροσδιόριστη άπεραντοσύνη των ίδιων των σκοπών τους, ώσπου νά δημιουργηθούν οι όροι πού κά-

νουν άδύνατο κάθε ξαναγύρισμα και οι ίδιες οι περιστάσεις φωνάζουν:

*Hic Rhodus, hic salta
(Ίδου ή Ρόδος, ίδου και τό πήδημα)»*

5. Georges Labica, *Le paradigme du Grand-Hornu*, essai sur l' idéologie, σ. 130 έπ. La Brèche, Παρίσι, 1987 (μετάφραση άποσπάσματος, *Πολίτης*, τεύχος 86, 1987).

6. Λουί Άλτουσέρ, *Τί πρέπει ν' αλλάξει στο κομμουνιστικό κόμμα*, εκδ. Άγώνας, Άθήνα 1978, σελ. 91.

7. Βλ. άρθρο μου «Αύταρχικός κρατισμός και δημοκρατικός σοσιαλισμός» *Πολίτης*, σελ. 16, τεύχος 84, Όκτ. 1987.

8. Λένιν «Ή πάλη ενάντια στους καντετίζοντες σοσιαλδημοκράτες και ή κομματική πειθαρχία» (1906), *Άπαντα*, τόμος II, σελ. 299.

9. Κ. Μάρξ, *Ή 18 Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, σελ. 20, Θεμέλιο.

Σκηνές δημοσιογραφικής δεοντολογίας

ΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ,

Ο Κ. ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ, ΤΟ «ΒΗΜΑ»

ΚΑΙ ΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ

του Άριστεΐδη Μπαλτά

1. Άπό τό περασμένο καλοκαίρι, τό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο άποτελεί άντικείμενο μιάς άσυνήθιστα συστηματικής και —άπ' ό,τι φαίνεται πλέον όλο και καθαρότερα— μακρόπνων στόχων επίθεσης άπό τή μεριά τής εφημερίδας *Τό Βήμα*. Έπώνυμα άρθρα τών καθηγητών του Ίδρύματος κυρίων Θ. Α. Λουκάκη, Θ. Π. Τάσιου, του έπίκουρου καθηγητή και άντιπροέδρου του ΙΚΥ κ. Α. Ράπτη αλλά και του Άναπληρωτή Ύπουργού Έξωτερικών κ. Θ. Πάγκαλου και του ύπουργού Παιδείας κ. Α. Τρίτση ενδιέτριψαν σέ διάφορες πτυχές τής λειτουργίας του Πολυτεχνείου και σέ διάφορες —πραγματικές ή και φανταστικές— πράξεις και άποφάσεις τών όργάνων του για νά καταλήξουν —λιγότερο ή περισσότερο άπερίφραστα αλλά πάντως όμόφωνα— στό συμπέρασμα ότι στό πρώτο τεχνολογικό Ίδρυμα τής χώρας συμβαίνουν πράγματα άπαράδεκτα και ότι τίποτε εκεί δέν λειτουργεί, ένώ, σέ τελευταία ή και πρώτη άνάλυση, για όλα ξφταιγε —και άπ' ό,τι φαίνεται άκόμη φταίει— ό τώως πρύτανης του Ίδρύματος κ. Γ. Βουδούρης.

Οί άνακρίβειες, ή μονομέρεια, ή έμπάθεια ή άκόμη και ό συκοφαντικός χαρακτήρας αυτής τής άρθρογραφίας άπαντήθηκαν αναλυτικά, συγκεκριμένα και νηφάλια άπό ένα πολιτικό άρθρο του ίδιου του κ. Βουδούρη στην *Έλευθεροτυπία* τής 8.8.1987 και, πίο πρόσφατα, άπό ένα όλοκληρωμένο κείμενο του Συλλόγου Διδακτικού

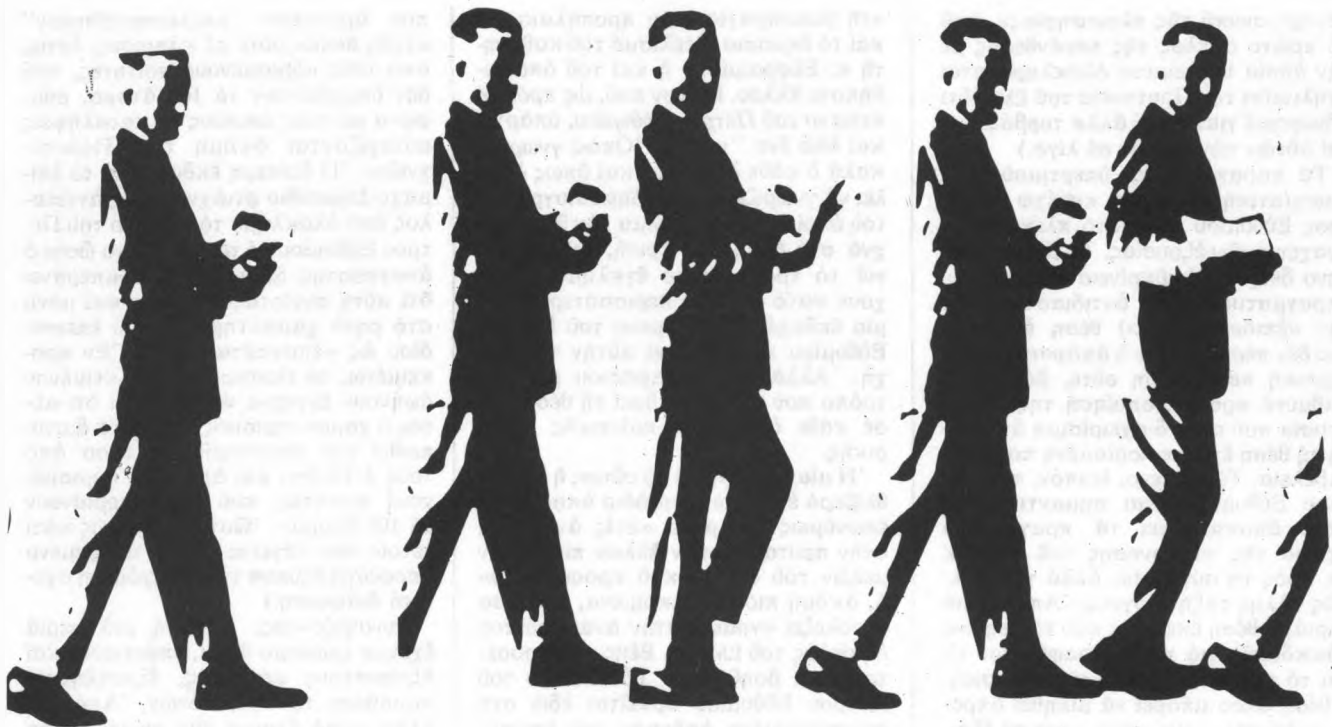
Προσωπικού του ΕΜΠ (*Πολύπτυχο*, τεύχος 1, Νοέμβριος 1987). *Τό Βήμα*, παρ' όλη τή δήλωσή του κάποια στιγμή ότι άνοίγει τίσ στήλες του στό σχετικό «διάλογο», άρνήθηκε μέχρι τέλους νά δημοσιεύσει ή έστω νά γνωστοποιήσει τήν ύπαρξη άπαντήσεων, ένώ συγχρόνως άπέκλεισε συστηματικά άπό τήν κατ' εϋφημισμόν «Έρευνά» του για τήν Άνώτατη Παιδεία κάθε άντίθετη ή έστω διαφορετική γνώμη για τό ζήτημα. Χαρακτηριστική είναι ή τύχη πού είχε ένα υπόμνημα του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Σπουδαστών του ΕΜΠ και ιδιαίτερα εγλωττη είναι ή ύποσημείωση του κ. Βουδούρη στό παραπάνω άρθρο του στην *Έλευθεροτυπία*: «Άν τό άρθρο αυτό δέν στάλθηκε στό *Βήμα*, τούτο όφείλεται στό γεγονός ότι ένα σύντομο γράμμα μου και μιά αναλυτική ανακοίνωση του Πρυτανικού Συμβουλίου δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα αυτή (5 και 12 Ίουλίου) στη θέση τών "Έπιστολών" μέ περικοπές και μονόπλευρα σχόλια».

Η πρώτη αυτή περί δημοσιογραφικής δεοντολογίας σκηνή δέν διεκδικεί, βέβαια, καμιά ιδιαίτερη πρωτοτυπία ή «άποκλειστικότητα».

2. Σέ συνδυασμό μέ τήν παραπάνω έπώνυμη και «άντικειμενική» άρθρογραφία, *Τό Βήμα* εξαπέλυσε (αυτή είναι ή λέξη) μιά όριστα μεθοδευμένη και πρωτοφανούς συστηματικότητας επίθεση —άνωνύμως αυτήν— ένάντια

στό πρόσωπο του κ. Βουδούρη. Μέ άφορμή τό «λαυράκι» τής δήθεν άρνησης του κ. Βουδούρη νά συνταξιοδοτηθεί, μιά μακρά σειρά άπό εκείνα τά «χαριτωμένα» σχόλια πού έχουν σήμερα ιδιαίτερη πέραση (όλο και περισσότεροι Περίοικοι, Βηματοδότες, Σίβυλλες, Μπουμπλήδες κ.λπ. κοσμοϋν τό άθλιο αυτό είδος) και τά όποια συναγωνίζονταν άλληλα σέ κακοήθεια, άχρειότητα και ήλίθιο έξυπναδισμό, κατέκλυζαν άπό Κυριακή σέ Κυριακή τίσ σχετικές στήλες τής εφημερίδας μέ προφανή στόχο τήν *προσωπική έξόντωση* του κ. Βουδούρη. Έν προκειμένω, *Τό Βήμα* ξεπέρασε τίσ άνάλογες επιδόσεις τής *Αύριανής* συστήνοντας ένα δείγμα αυτού πού ό άρθρογράφος του *Βήματος* Πέτρος Εϋθυμίου, σέ άρθρο του πού άποτελέσε τήν άφορμή και άποτελεί τό κύριο αντικείμενο του παρόντος κειμένου, άποκαλεί «... μικρή έστία ενός κοινωνικού έκφασισμού».

Έπιβάλλεται νά λεχθεί έδώ για όσους άκόμη δέν τό γνωρίζουν ότι τό ζήτημα τής συνταξιοδότησης του κ. Βουδούρη δέν άποτελέσε ποτέ κανόνος είδους δημοσιογραφική «άνακάλυψη». Τό θέμα είχε ήδη τεθεί άνοικτά άπό τήν εποχή τών σχετικών πρυτανικών έκλογών, ένώ, μέ πρωτοβουλία του ίδιου του κ. Βουδούρη και σέ άνόποτο χρόνο, τό ίδιο ζήτημα τέθηκε σέ *δημόσια συζήτηση* άπό τίσ στήλες του Ένημερωτικού Δελτίου του ΕΜΠ (Παρένθεση: Τό Δελτίο αυτό δημιουργήθηκε επί Πρυτανείας Βουδούρη μέ

στόχο τήν ἀποκατάσταση διαφάνειας ὡς πρὸς ὄλες τίς λειτουργίες τοῦ Ἰδρύματος. Οἱ κατοπινές ἐξελίξεις δείχνουν ἄρκετά καθαρά γιατί ἡ πρωτοβουλία αὐτῆς τῆς ἐκδοσης ἐγινε δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου μὲ ἀδιαφορία, μὲ εἰρωνεία καὶ μὲ περιφρόνηση). Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐνδοπολυτεχνειακῆς συζήτησης ὁ κ. Βουδούρης εἶχε προβάσει καὶ λειτουργικά καὶ νομικά ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀποψή του. Ἦταν τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἀμφισβητήσιμα; Ἐνδεχομένως. Ἦταν λανθασμένα; Πιθανόν. Ἀλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ συζήτηση ἀπέτρεψε μὲ ἄκρα ἀποτελεσματικότητα ἢ μεθόδευση τοῦ *Βήματος* καὶ αὐτῶν πού ἐσπευσαν μὲ ἰδιοτέλεια ἢ ἀπὸ ἀνοησία νὰ χορεύουν στὸν ἴδιο χορὸ μαζί του.

Καὶ ἐδῶ ἡ ὑποτιθέμενη «ἐγκυρότητα» τοῦ *Βήματος* λειτουργήσε ὡς τὸ τέλειο ἄλλοθι. Πολλοὶ καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι πού δέν γνώριζαν πρόσωπα καὶ πράγματα ἔφτασαν νὰ ἀναρωτηθοῦν τί ἐπιτέλους συμβαίνει στὸ Πολυτεχνεῖο καὶ ὀργισμένοι νὰ ρωτήσουν γιατί ὁ Κακὸς Δαίμονας τόσο τοῦ ἴδιου ὄσο καὶ τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης συνολικά ἀφήνεται νὰ καταστρέψει ἀνεξέλεγκτος τὸ πρῶτο τεχνολογικὸ ἴδρυμα τῆς χώρας. (Ἐχω προσωπικὴ ἐμπειρία τέτοιων ἀντιδράσεων.) Ἐδῶ δέν ἔχουμε πλέον ἀπλῶς πρόβλημα δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμη, ἰδιαίτερα σοβαρὸ, σύμπλημα *κιτρινισμού* ἐνάντια στὸ ὅποιο, ὅπως καὶ σέ

ἄλλα παρόμοια, ὁ συστηματικὰ καλλιεργούμενος μιθριδατισμὸς μας μᾶς ἀπαγορεύει ὄλο καὶ περισσότερο νὰ ἀντιδράσουμε κατάλληλα...

3. Τῆ συνέχιση τῆς ἐκστρατείας τοῦ *Βήματος* ἐνάντια στὸ Πολυτεχνεῖο καὶ στὸν (παραιτηθέντα πλέον) κ. Βουδούρη ἀνέλαβε, ἀνάμεσα σέ ἄλλους, ὁ τακτικὸς ἀρθρογράφος τῆς ἐφημερίδας Πέτρος Εὐθυμίου μὲ χριστουγεννιάτικο κείμενό του («Ἔπερα Μπούφα», *Τὸ Βῆμα* 25/12/87). Τὸ κείμενο αὐτό, ὄλοσέλιδα ἀπλωμένο, καταλαμβάνει τὸ μισὸ περίπου τῆς πέμπτης σελίδας τοῦ φύλλου καὶ κλείνει πρῶτότυπα μὲ μιά παρένθεση 8 περίπου ἀράδων. Ἀφορμὴ τοῦ ἀρθρου ὑπῆρξε «ἡ βιαιοπραγία, ὁ προπηλακισμὸς καὶ ὁ δημόσιος εὐτελισμὸς τοῦ καθηγητῆ (τοῦ ΕΜΠ πάντα...) κ. Εὐφραιμίδη» καὶ κύριο θέμα του —ὅπως ὁ ἴδιος ὁ τίτλος τοῦ ἀρθρου ὑποδηλώνει— ἡ «ἀποσύνθεση», κατὰ τὸν ἀρθρογράφο, τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος καὶ οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς «ἀποσύνθεσης».

Δέν θὰ σταθῶ σχεδόν καθόλου στὸ κυρίως σῶμα τοῦ κειμένου. Ἀξιωματικά καὶ ἄκρως δογματικά θὰ ἰσχυριστῶ μόνον ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα σπάνιας καθαρότητος *ἀντιδραστικὸ* κείμενο τὸ ὅποιο, ὡς πρότυπο τοῦ εἶδους, ἀξίζει νὰ διδαχθεῖ σέ ὄλα τὰ σεμινάρια πού πραγματεύονται τίς μορφές καὶ τίς τροπικότητες τῆς πολιτικῆς ρητορικῆς. Τὸν ὄρο δέ «ἀντιδραστικὸς»

δέν τὸν χρησιμοποιοῦ ἐδῶ κατὰ τίς τρέχουσες συνθηματολογικῆς καὶ εὐτελισμένες ἐκδοχῆς του (ἢ «ἀντιδραστικὴ» δεξιά, ἢ μανιχαϊκὴ διάκριση τῶν «προσδευτικῶν» καὶ τῶν «ἀντιδραστικῶν» δυνάμεων καὶ τὰ συναφή). Πολύ συγκεκριμένα καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐστηρὰ, ἐννοῶ ὅτι ἡ θέση ἐκφορᾶς στὴν ὁποία τὸ ἴδιο τὸ κείμενο «ἐπιδιώκει» νὰ τοποθετήσει τὸ συγγραφέα του —ἀνεξάρτητα ἴσως ἀπὸ τίς προθέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα— εἶναι ἡ θέση τῆς γυμνῆς ἐξουσίας σέ ἐκείνη τὴν προνομιακὴ στιγμή τῆς λειτουργίας τῆς ὅπου ὄλα σχεδόν τὰ ἰδεολογικά καλύμματα τῆς ἔχουν ἀποσυρθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἀναδεικνύεται ἀπροσημάτιστα σ' αὐτὸ πού ὄντως εἶναι. Εἰδικότερα ἐδῶ, εἶναι ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐξουσία ἐτοιμάζεται νὰ χτυπήσει ἀποφασιστικά ἓνα κοινωνικὸ κίνημα τὸ ὅποιο ἡ ἴδια ἐκτιμᾷ ὅτι βρίσκεται στὰ τελευταῖα του. Ἡ διεγκυστίνδα τῶν διαπραγματεύσεων, τῶν ἀναβολῶν, τῶν καθυστερήσεων ἔχει τελειώσει καὶ τὸ μόνο πού μένει εἶναι ἀφ' ἑνός νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ κατάλληλη ἀφορμὴ (τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν κ. Εὐφραιμίδη) καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ κατασκευαστοῦν τὰ ἄλλοθι τῆς ἐπέμβασης μέσω τῆς προκαταβολικῆς ἐνοχοποίησης ἐκείνων τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἡ ὀλιγωρία ὑποχρεώνει τὴν ἐξουσία νὰ ἀναλάβει τελεσίδικα τίς δικῆς τῆς ἀπαράγραπτες εὐθύνες. (Ἡ τελευταῖα φράση τοῦ κυρίως κειμένου τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου παραπέμπει ἐντελῶς κλασικά στὴν

«ένοχη σωπή τῆς πλειοψηφίας», ἐνῶ τὸ πρῶτο σκέλος τῆς παρένθεσης μέ τὴν ὁποία τὸ κείμενο ὁλοκληρώνεται στηλιτεύει τὴν Πρυτανεία τοῦ ΕΜΠ διὰ ἀδιαφορεῖ γιατί περὶ ἄλλα τυρβάζει — ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἄλλων σέ λίγο.)

Τὰ παραπάνω δὲν ὑπερτιμοῦν τὴν πραγματικὴ θέση πού κατέχει ὁ Πέτρος Εὐθυμίου μέσα στό πλέγμα τῶν συσχετισμῶν ἐξουσίας. Τό ἴδιο τὸ κείμενο δείχνει μέ εὐκρίνεια διὰ ἀπό τὴν «πραγματικὴ» (σέ ἀντιδιαστολή μέ τὴν «ἐπιδικώμενη») θέση ἐκφορᾶς τοῦ δέν περνάει οὔτε ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ σχετικὴ παρέμβαση οὔτε, βέβαια, ἡ καθαυτὸ πραγματοποιήσῃ τῆς. Ἡ ἐξουσία πού εἶναι διαχειρίσιμη ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση ἔχει περιορισμένη πολιτικὴ ἐμβέλεια. Τὸ κείμενο, λοιπόν, τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου εἶναι σημαντικό διὰ γιατί ἀποκαλύπτει τὰ πραγματικὰ σχέδια τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς πρὸς τὴ συγκυρία, ἀλλά γιὰ ἐντελῶς ἄλλης τάξης λόγους: Ἐπὶ τὴ μιά μεριά, ἡ θέση ἐκφορᾶς πού τὸ κείμενο «διεκδικεῖ» γιὰ τὸ συγγραφέα του εἶναι τὸ καθαυτὸ κέντρο τῆς ἐξουσίας, ἡ θέση ὅπου μπορεῖ νὰ μιληθεῖ ἀπροσχημάτιστα —καὶ αὐτὸ μόνο σέ ἐξαιρετικές στιγμές— ὁ λόγος τῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ «πραγματικὴ» θέση ἐκφορᾶς τοῦ κειμένου εἶναι ἡ θέση τοῦ ὀργανικοῦ διανοομένου τῆς ἐξουσίας (διαπιστευμένου, ἐπίδοξου ἢ ἀπλῶς πεπλανημένου, ἂν οἱ προθέσεις του εἶναι ἐντελῶς ἄλλες — τὸ κείμενο δὲν ἀποφαίνεται ἐπ’ αὐτοῦ), ἡ θέση ἀπ’ ὅπου ὁ διανοοῦμενος συμβουλεύει τὴν ἐξουσία τηρώντας ὑποχρεωτικὰ τίς καταστατικές ἀποστάσεις. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ προσπάθεια πού καταβάλλει τὸ κείμενο γιὰ τὴν ἀδύνατη ταύτιση αὐτῶν τῶν δύο θέσεων αὐτὸ πού δημιουργεῖ τὴν ἐσωτερικὴ ἔνταση καὶ τὸν ἰδιαίτερο παλμό του, αὐτὸ πού συνιστᾶ τὸν ὑποδειγματικὸ του χαρακτῆρα καὶ φτιάχνει τὴ μοναδικότητά του.

4. Ὁ ἰσχυρισμὸς πού μόλις διατύπωσε παραμένει βέβαια ἀναπόδεικτος, κάτι πού σέ ἄλλες ἐποχές πολλοὶ —καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πέτρος Εὐθυμίου— θὰ ἔβρισκαν προφανές σέ πρώτη ἀνάγνωση σήμερα ἀπαιτεῖ ἐπεξεργασμένα ἐπιχειρήματα καὶ μακρὲς ἀναλύσεις. Δέν θὰ προχωρήσω ἐδῶ στὴν ἀνάλυση αὐτῆς. Θὰ παραπέμψω ἀπλῶς στό κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου καὶ θὰ δηλώσω μόνο πῶς θεωρῶ τὸν ἑαυτὸ μου ὑποχρεωμένο, ἂν καὶ ὅταν χρειαστεῖ, νὰ ἐξαντλήσει τὸ θέμα.

Ἐπομένως, ἐπειδὴ οἱ πονηροὶ καιροὶ πού ζοῦμε ἐπιβάλλουν κάποια στοιχειώδη μέτρα αὐτοπροστασίας, νομίζω πῶς χρειάζεται νὰ κάνω ἐδῶ προκαταβολικὰ μιά διευκρίνιση πού κι αὐτὴ ἄλλοτε θὰ ἦταν προφανὴς ὡς αὐτονόητη: Ὅχι, δέν ἐγκρίνω καθόλου

«τὴ βιαιοπραγία, τὸν προπηλακισμό καὶ τὸ δημόσιο εὐτελισμὸ τοῦ καθηγητῆ κ. Εὐφραιμίδου» ἢ καὶ τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου. Μόνον πού, ὡς πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου, ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἓνα “μόνο”. Ὅπως γνωρίζει καλὰ ὁ κάθε δικαστὴς καὶ ὅπως ὀφείλει νὰ γνωρίζει ὁ κάθε δημοσιογράφος τοῦ ὁποιοῦ τὸ ἐπάγγελμα τὸν θέτει συχνὰ στὴ θέση τοῦ κριτῆ, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ τρομερότερο ἐγκλημα ὑπάρχουν κατὰ κανόνα περισσότερες ἀπὸ μία ἐκδοχές. Τὸ κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου καταφάσκει αὐτὴν τὴν ἀρχή: Ἐπὶ τὴν καταφάσκει μ’ ἓναν τρόπο πού ἀξίζει νὰ βρεῖ τὴ θέση του σέ κάθε ἀνθολόγιο πολιτικῆς ρητορικῆς.

Ἡ μιά ἐκδοχὴ γιὰ τὸ οὕτως ἢ ἄλλως θλιβερό ἐν λόγω ἐπεισόδιο ἀποδίδεται ἐπὶ πρῶτον καὶ ρητὰ «στὶς ἀναφορὲς στὴν πρυτανεία τῶν ἄλλων παρόντων μελῶν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ» ἢ, ἀκόμη πῶς συγκεκριμένα, στὰ ὅσα αὐτολεξεῖ «γράφει στὴν ἀναφορά του ὁ βοηθὸς τοῦ ΕΜΠ κ. Βένης πού προσέτρεξε νὰ βοηθήσει». Τὸ κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου ἀρκεῖται ἐδῶ στὴ συμπεκνωμένη ἀφήγηση τοῦ ἐπεισοδίου πρὸς χάριν τῶν ἀναγνῶστων οἱ ὅποιοι, βέβαια, δέν ἔχουν στὰ χέρια τους τίς σχετικές ἀναφορὲς καὶ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα. Ἀκολουθώντας γνήσια κινηματογραφικὴ τεχνικὴ, τὸ κείμενο κάνει ντεκουπάζ τοῦ ἐπεισοδίου σέ «σκηνές», ἐνῶ τὰ μὲν τράβελινγκ περνοῦν ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἐκείνα ἀντικείμενα («τὰ συρτάρια», «ὁ ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστὴς», «ἡ τσάντα») πού μεταφέρουν τὸν ἀναγνῶστη στό χῶρο ὅπου τελεῖται ἡ δράση («τὸ γραφεῖο τοῦ καθηγητῆ»), τὰ δὲ ζοῦμε ἐστιάζοντας στὶς χειρονομίες πού ἀνεβάζουν τὴν ἔνταση («ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ βίαιη ἀπόσπασή τῆς τσάντας», «ἡ καταδίωξη», «τὸ κράτημα ἀπὸ τὰ χέρια», «τὸ τράβηγμα ἀπὸ τὰ πόδια»). Τελικὰ ἡ κορυφωση συντελεῖται «ἔξω πιά ἀπὸ τὸ Πολυτεχνεῖο», στὸν ἀνοιχτὸ χῶρο τῆς «ὁδοῦ Τζώρτζ» ὅπου, ἀνάμεσα στὸν «ἐκπληκτὸ κόσμο», θὰ μπορούσε νὰ βρίσκεται ὁ κάθε ἀναγνῶστης τοῦ κειμένου πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς του χώρους, μετατρέπόμενος ἔτσι, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι καὶ ἔστω μόνο δυνάμει, σέ κυριολεκτικὰ αὐτόπτη μάρτυρα. Ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς ἐπίκλησης στὴν «ένοχη σωπή τῆς πλειοψηφίας» ἔχει θεμελιωθεῖ. Ὁ τυχὼν ἀναγνῶστης —ipso facto μέλος τῆς «σιωπηλῆς πλειοψηφίας» καὶ αὐτόχρημα ἐγκαλούμενος ὡς ἐνοχος— θὰ συνεχίσει νὰ σιωπᾷ ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ ὅσα εἶδε;

Ὁ φορέας τῆς ἄλλης ἐκδοχῆς δέν κατονομάζεται. Αὐτὴ δὲν ἀποδίδεται, ὅπως γιὰ λόγους δικονομικῆς συμμετρίας θὰ περιμένε κανεὶς, οὔτε σέ κάποιους «ἀπὸ τοὺς τέσσερις φοιτητῆς

πού ἀργότερα “μαζικοποιήθηκαν” στοὺς δέκα» οὔτε σέ κάποιους, ἔστω, ἀπὸ τοὺς «ὀρισμένους φοιτητῆς, πού δέν ὑπερβαίνουν τὰ 100 άτομα, σύμφωνα μέ τοὺς ὁποίους οἱ καταλήψεις συνεχίζονται ἀκόμη στό Πολυτεχνεῖο». Ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ γιὰ τὸ ἐπίμαχο ἐπεισόδιο φτιάχνεται ὡς ἀντίπαλος ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου μέ τέτοια τρόπο ὥστε ὁ ἀναγνῶστης ἀβίαστα νὰ συμπεράνει διὰ αὐτὴ συνίσταται ἀπλῶς καὶ μόνο στό ρητὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἐπεισοδίου ὡς «ἐπαναστατικό». (Ἐν προκειμένῳ, τὰ εἰσαγωγικά τοῦ κειμένου ἀφήνουν ἐντεχνα νὰ ἐννοηθεῖ διὰ αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἔχει ρητὰ διατυπωθεῖ καὶ ὑποστηρίζεται τόσο ἀπὸ τοὺς 4/10 ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς «ὀρισμένους φοιτητῆς, πού δέν ὑπερβαίνουν τὰ 100 άτομα». Ὡστόσο, καθὼς κάτι τέτοιο δέν λέγεται ρητὰ, τὸ κείμενο ἀποφεύγει ἐξυπνα τὴν ἐνδεχόμενη σχετικὴ διάψευση.)

Συνοψίζοντας, ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἔχουμε ἐπὶ πρῶτον θύμα, ἐπὶ πρῶτον καὶ ἀξιόπιστους μάρτυρες, ἐξαντλητικὴ παράθεση τῶν γεγονότων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔχουμε τὴν περιπλάνηση μῆς νεφελώδους ἐννοίας («ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ», «ἐπαναστατικὴ γλώσσα», «ἐπαναστατικὸ σύνθημα») ἢ ὁποῖα καταλήγει στό συγκεκριμένο «ἐπαναστατικὸ ἐπεισόδιο» «ἐπαναστατικῆς βίας». (Ἐὰς σημειωθεῖ διὰ τὸ κείμενο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου μόνο τὸ «ἐπαναστατικὸ ἐπεισόδιο» καὶ ἡ «ἐπαναστατικὴ βία» βρίσκονται σέ εἰσαγωγικά γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν ἔτσι τὰ μόλις λεχθέντα. Ἐὰς σημειωθεῖ ἐπίσης διὰ τὴ σχεδὸν ψυχαναγκαστικὴ κατάχρηση —στό κείμενο, ὄχι ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πέτρος Εὐθυμίου— τοῦ σημαίνοντος «ἐπαναστατικός» ἐπιδέχεται μιά πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση, ἡ ὁποία ὅμως δέν μπορεῖ νὰ γίνει ἐδῶ.) Ἡ ἀντίθεση ἔχει οἰκοδομηθεῖ, οἱ δύο ἐκδοχῆς ἔχουν παρουσιαστεῖ, τὸ κείμενο ἔχει ὁλοκληρωθεῖ. Εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὸ πῶς θὰ δικάσουν οἱ νοικοκυραῖοι πού θὰ τὸ διαβάσουν;

5. Ἡ παρένθεση μέ τὴν ὁποία ὁλοκληρώνεται τὸ ἄρθρο τοῦ Πέτρος Εὐθυμίου ἀναδεικνύει μέ ἰδιαίτερη ἐνέργεια τοὺς συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους τοῦ κειμένου δικαιολογώντας ἔτσι μέ μεγάλη σαφήνεια τὸ λόγο ὑπαρξῆς του μέσα στὴ δεδομένη συγκυρία. Παραθέτω τὴν παρένθεση αὐτὴ ὁλόκληρη.

«(Γιὰ τὴν ἱστορία ἂς σημειωθεῖ διὰ ἔχουν περάσει σχεδὸν δύο ἐβδομάδες ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ἐπεισοδίου εἰς βάρος τοῦ καθηγητῆ καὶ παρά τίς γραπτές καταγγελίες ἢ Πρυτανεία τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου οὐδὲν ἐπραξε. Βεβαίως ἡ Πρυτανεία εἶχε τὴν πρόνοια (στὶς ἀρχὲς τοῦ μηνός —καὶ παρά τίς «καταλήψεις») νὰ στείλει σέ μεγάλο

αριθμό αποδεκτών ειδικό έγγραφο με τό όποιο πληροφορούσε σέ ποιά διεύθυνση πρέπει νά αποστέλλονται προσκλήσεις κ.λπ. πού άπευθύνονται στόν συνταξιοϋχο καθηγητή κ. Βουδούρη, πού ήθελε νά παραμείνει πρύτανης καί μετά τή συνταξιοδότησή του...»).

Μετά από όλα τά προηγούμενα, τό μόνο πού μένει νά πώ έδω είναι ότι ή παρένθεση αυτή είναι όντως «γιά τήν ιστορία», αλλά μέ μία έννοια πολύ πλουσιότερη από αυτήν πού ή επιφάνεια του κειμένου αφήνει μετριόφρονα νά έννοηθεί.

α) Κατά τήν παρένθεση, ή όλιγωρία τής Πρυτανείας του ΕΜΠ πού λέγαμε πίο πάνω δέν είναι άπλως καί μόνον ένα άτυχές αλλά τυχαίο γεγονός: ύπάχει γι' αυτήν συγκεκριμένη ιστορική εξέλιξη: *‘Η ύπάρχουσα Πρυτανεία είναι τό «ύπόλοιπο» τής Πρυτανείας Βουδούρη.* Καί όπως βέβαια θυμούνται οι τακτικοί άναγνώστες του *Βήματος* στους όποιούς ό τακτικός άρθρογράφος τής εφημερίδας κλείνει τό μάτι, ό μέν κ. Βουδούρης ύπήρξε ό Μεγάλος Ένοχος όλων εκείνων των φοβερών καί τρομερών πού συνέβαιναν στό Πολυτεχνείο πολύ πρίν έμφανισθοϋν στόν όρίζοντα οι σημερινές καταλήψεις ή «καταλήψεις», τό δέ «ύπόλοιπο» τής Πρυτανείας του —όπως άποδεικνύει τό περί ποία θέματα τυρβάζει σήμερα αυτό τό «ύπόλοιπο»— ό συνένοχος άν όχι καί ό συναυτουργός αυτών των έγκλημάτων. Η φαινομενικά άσχετη μέ τό θέμα του άρθρου έπίκληση του όνόματος του κ. Βουδούρη άποτελεί μία πολύ συγκεκριμένη, ιστορική ακριβώς, λειτουργία. Συνδέει τό παρόν μέ τό παρελθόν δείχνοντας έτσι, σχεδόν ρητά, ότι άκόμα καί τό έπεισόδιο μέ τόν κ. Εϋφραιμίδη έχει τίς βαθύτερες αιτίες του σέ εκείνα τά περασμένα έγκλήματα: *‘Αν τό Πολυτεχνείο λειτουργούσε τότε καλά, άν ό κ.*

Βουδούρης δέν «ήθελε νά παραμείνει πρύτανης καί μετά τή συνταξιοδότησή του», δέν είναι εβλογο νά ύποθέσουμε ότι —άν όχι ότι δέν θά συνέβαιναν καταλήψεις— τουλάχιστον όμως ότι ή σημερινή κατάσταση δέν θά είχε φτάσει έδω πού έφτασε; Μήπως λοιπόν, σέ τελευταία βέβαια μόνο άνάλυση, είναι ό κ. Βουδούρης πού φταίει άκόμη καί γιά τό έπεισόδιο Εϋφραιμίδη; Διαβάζοντας τό άρθρο του Πέτρου Εϋθυμίου, ό άναγνώστης του *Βήματος* έχει κάθε δικαίωμα νά τό πιστέψει.

β) Η γιά τήν ιστορία όμως σημασία τής παρένθεσης πού εξετάζουμε δέν έξαντλείται στή σχέση του παρόντος μέ τό παρελθόν. Διαγράφει έπιπλέον μέ σαφήνεια τόν τρόπο μέ τόν όποιο τό παρόν όφείλει νά όδηγήσει στό μέλλον. Η έπίκληση του όνόματος του κ. Βουδούρη ύπενθυμίζει *στους πραγματικούς πολιτικούς άποδέκτες του κειμένου* (οί όποιοι, βέβαια, δέν ταυτίζονται μέ τούς άπλούς άναγνώστες του *Βήματος*) ότι ναι μέν ή μάχη ενάντια στόν Βουδούρη κερδήθηκε κατά κράτος άφού ό ίδιος όχι μόνον παραιτήθηκε αλλά καί έξοντώθηκε προσωπικά, αλλά παραμένουν ώστόσο «ύπόλοιπα». Για νά εϋδοωθοϋν τά σχέδια καί νά έπιτευχθοϋν οι στόχοι πού ύπαγόρευσαν από τήν άρχή τήν όλη έκστρατεία (δέν δημαγωγώ ούτε ύπαινίσσομαι σκοτεινές δυνάμεις, κύκλους τής άνωμαλίας, τό ΝΑΤΟ, τήν CIA, τήν ΕΟΚ καί τά μονοπώλια: αναφέρομαι πολύ συγκεκριμένα στους πεντακάθαρους στόχους καί στά έντελώς διαφανή σχέδια πού συνιστούν τόν κοινό τόπο όλόκληρης τής άρθρογραφίας του *Βήματος* τούς 7-8 τελευταίους μήνες) πρέπει αυτά τά «ύπόλοιπα», πού άκόμη έμποδίζουν —όπως άποδεικνύεται— τήν άποκατάσταση τής έννομης τάξης στό Πολυτεχνείο, νά αντιμετωπιστούν έγκαιρα καί άποφασιστικά χωρίς δισταγμούς καί ταλαντεύσεις. Μήν ξεχνάμε πώς οι πρυτανικές έκλο-

γές πλησιάζουν. Τά άποσωπητικά πού κλείνουν τήν παρένθεση πού έξετάζουμε άνοίγοντας όλόκληρο τό κείμενο στό μέλλον είναι έτοιμα νά δεχτούν τά άμεσα καί μακροπρόθεσμα άποτελέσματα αυτής τής προτροπής. Τό κείμενο του Πέτρου Εϋθυμίου θέλει νά είναι ιστορικός σταθμός: αναλύει τή συγκυρία γιά νά προετοιμάσει τήν υπέρβασή της.

γ) Όπως θά έγινε ήδη προφανές, ή έν λόγω παρένθεση διεκδικεί καί μία άλλη, διαφορετικής τάξης, σχέση μέ τήν ιστορία. *‘Αν τό κείμενο του Πέτρου Εϋθυμίου στό σύνολό του έχει θέση σέ κάθε άνθολόγιο πολιτικής ρητορικής καί, μέ αυτήν τήν έννοια, μπορεί νά μείνει ιστορικό, ή παρένθεση πού τό όλοκληρώνει άξιώνει κάτι παραπάνω.* Ός ακριβώς παρένθεση, δηλαδή ως σχετικά αυτόνομο τμήμα του όλου κειμένου πού ύπόκειται στή διαφορούμενη λογική του συμπληρώματος, αυτή δέν συνιστά τίποτε λιγότερο από ένα μικρό μνημείο πού μπορεί νά σταθεί άφοβα καί νά μείνει άγέρωχα όρθιο στό ιστορικό διάβα των κειμένων: Σπάνια θά συναντήσει κανείς δείγμα πίο άδίστακτης, πίο άνενδοίαστης, πίο άπερίσπαστης καί στοχοπροσηλωμένης κακοπιστίας. Τό ύπόλοιπο του παρόντος κειμένου θά αιτιολογήσει αυτόν τό χαρακτηρισμό.

6. Προσωπικά ύπήρξα στενός συνεργάτης του κ. Βουδούρη (δέν γράφω «είχα τήν τιμή νά ύπάρξω») μόνο γιαντί αυτός είναι ένας καθιερωμένος τύπος ευγένειας καί τό παρόν κείμενο δέν θέλει νά είναι ούτε τυπικό ούτε ευγενικό) από τό διορισμό μου στό Πολυτεχνείο, δηλαδή έδω καί περισσότερο από δέκα χρόνια. Η, γιά νά χρησιμοποιήσω μία γλώσσα πίο συνηθισμένη στους Πανεπιστημιακούς χώρους ή όποια δέν ένέχει ύπόνοιες έξωραϊσμού, διορίστηκε βοηθός στήν έδρα όπου ό κ. Βουδούρης είχε έκλεγεί τακτικός καθηγητής μόλις λίγο καιρό πρίν. Μέ αυτό θέλω πολύ άπλά νά πώ μόνον ότι *γνωρίζω άριστα όλόκληρη* τήν πολιτεία του κ. Βουδούρη στό Πολυτεχνείο γιά νά δηλώσω —μ' όποιο βάρος μπορεί νά έχει στους καιρούς μας ή ένυπόγραφη ύπογράμμιση του ρήματος *έστω* καί από έναν πρών βοηθό— ότι ή πολιτεία αυτή *μόνο μέ τούς όρους του δημοκρατικού ήθους πού ή ίδια προσάθησε νά καθιερώσει μπορεί νά κριθεί.* Βέβαια αυτή ή δήλωση είναι αυτονοήτως εκ περισσοϋ. Η πολιτεία του κ. Βουδούρη είναι δημόσια, κανένας —ούτε καν οι άξιοι δημοσιογράφοι του *Βήματος*— δέν έχει τή δυνατότητα νά επικαλεστεί άγνοια καί ως *άκριβώς αυτό πού ήταν,* ή πολιτεία αυτή δέν έχει ανάγκη από τή συνηγορία κανενός. (*‘Αλλωστε, πώς νά τό κά- νουμε, βρέ παιδιά, άκόμη κι άν μιλή-*

σουμε τή γλώσσα τών δικών σας διακηρύξεων περί δημοκρατίας, ὁ κ. Βουδούρης, ανάμεσα στ' ἄλλα, ἐκλέχθηκε καί δύο φορές Πρύτανης τοῦ Πολυτεχνείου. Τήν μὲν πρώτη φορά σχεδόν ὁμόφωνα, τή δέ δεύτερη χωρίς οὔτε κἀν τὸ ΠΑΣΟΚ (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἀρμόδια ὄργανά του) νά τολμήσει νά ἀντιταχθεῖ ἐπίσημα παρ' ὄλο πού ἀνεπίσημα ὑποστήριζε ἀντίπαλο ψηφοδέλτιο. Καί, παρενθετικά, ἰδοῦ μιά σκέψη πού μοῦ γεννήθηκε ἐν προκειμένω: Μήπως —ὄποια φοβερή ὑποψία— λέγω μήπως τὸ εἶδος καί ἡ μορφή τῆς ἐπίθεσης τῆς ὁποίας ὁ κ. Βουδούρης ὑπῆρξε θύμα ἐπιλέχθηκε ἀπὸ τοὺς παντοίους διορισμένους ἢ αὐτόκλητους ἐκφραστὲς καί ὑπαλλήλους τοῦ ΠΑΣΟΚ ἢ ἔστω ἀπλῶς ἐν συγκυρία συμμάχους τοῦ ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κυβερνῶν κόμμα δέν ἦταν ἐδῶ σέ θέση, ἐν ὄψει τῶν ἐπιλογῶν του, νά διαθέσει ἱκανά κανονικά πολεμοφόδια; Ἀνάλογα κεριστικά τοῦ παρελθόντος ἐπιτρέπουν ἴσως στὸ ἐρώτημα νά τεθεῖ: ἀλλὰ τὸ κείμενο τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου δέν στοιχειοθετεῖ ἀπὸ μόνο του τελεσιδικία ἀπάντησης.)

Ἄν λοιπόν, γιὰ νά ξαναγυρίσουμε στὸ θέμα, παραβιάζω μὲ τὴν παραπάνω δήλωση τὰ αὐταπόδεικτα, αὐτὸ τὸ κάνω μόνο γιατί θέλω νά θυμίσω ἕνα χαρακτηριστικὸ «ἐπεισόδιο» ἀπὸ τὴν πολιτεία Βουδούρη στὸ Πολυτεχνεῖο τὸ ὁποῖο, ἤδη ἀπὸ τότε πού συνέβη, παραμένει ἐν πολλοῖς «ξεχασμένο». Πρόκειται γιὰ ἕνα «ἐπεισόδιο» πού καί πολλά ἐνδιαφέροντα περὶ δημοκρατίας ἔχει νά διδάξει καί διεκδικεῖ μιά ἐξέχουσα θέση στὴ σημερινή πανεπιστημιακὴ ἐπικαιρότητα. Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐπεισοδίου εἶναι τέτοιος πού τὸ ἦθος τοῦ κ. Βουδούρη δέν θά τοῦ ἐπέτρεπε ποτέ νά ἀναφερθεῖ σ' αὐτὸ ὁ ἴδιος. Ζητώντας, λοιπόν, ἐκ τῶν προτέρων συγγνώμη ἀπὸ τὸν κ. Βουδούρη, ἄς ἀφηγηθῶ καί ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου, ὅσο πιὸ ξερά καί συνοπτικά μπορῶ, αὐτὸ τὸ ἄλλο «ἐπεισόδιο».

Ὁ κ. Βουδούρης ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς στὸ Πολυτεχνεῖο στὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας τῆς ἔδρας. Ὡς δὲ μόνου τακτικὸς καθηγητὴ Φυσικῆς, ἡ ἐξουσία του, σέ ὅσα τουλάχιστον ἀφοροῦσαν αὐτὴν τὴν περιοχὴ, ἦταν, τόσο θεσμικά ὅσο καί ἐθιμικά, περίπου ἀπόλυτη. Τὴν ἐξουσία δὲ αὐτὴ ὁ κ. Βουδούρης τὴ διαχειρίστηκε μὲ τὸν ἐξῆς πολὺ ἀπλό καί πρωτότυπο τρόπο: *τὴ μεταβίβασε ὀλόκληρη* σέ ἕνα συλλογικὸ «ὄργανο» τὸ ὁποῖο μὲ δική του πρωτοβουλία δημιουργήθηκε. Μὲ ἄλλα λόγια καί γιὰ νά γίνω ἀπολύτως σαφής, ὁ κ. Βουδούρης κατέστησε τὸν ἑαυτὸ του ἀπλό μέλος αὐτοῦ τοῦ νομικά ἀνύπαρκτου «ὄργάνου» *ὑπάγοντας* σ' αὐτὸ τὴ δική του νομοθετημένη ἐξουσία. Τὸ «ὄργανο» αὐτὸ (ἢ «Τριμερῆς τῆς Φυσικῆς»,

ὅπως ὀνομάστηκε) ἀποτελέσει τὸ πρόπλασμα ἂν ὄχι τὸ πρότυπο τοῦ Τομέα πού ἀργότερα θέσπισε ὁ Νόμος-Πλαίσιο καί περιλάμβανε τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων τότε στὴν περιοχὴ τῆς Φυσικῆς καθώς καί ἐκπροσώπους τῶν σπουδαστῶν.

Δέν θά σταθῶ ἐδῶ καθόλου στὴν ἱστορία τῆς «Τριμεροῦς τῆς Φυσικῆς», στὰ ὅσα αὐτὴ πέτυχε, στὰ προβλήματα πού συνάντησε καί στίς λύσεις πού προσπάθησε νά δώσει. Γιὰ νά ἀναδειχθεῖ ὁ ριζοσπαστικὸς χαρακτήρας αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας στίς τότε συνθήκες, γιὰ νά ἀναλυθεῖ ἡ ἐμπειρία πού προέκυψε καί γιὰ νά ἀντληθοῦν τὰ συμπεράσματα ἐκεῖνα πού παραμένουν —ὅπως πιστεύω— ἀκόμη καί σήμερα ἐπικαίρα, ἀπαιτεῖται κείμενο ἄλλης τάξης καί ἄλλου ἀντικειμένου. Ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία αὐτὴ θά περιοριστῶ ἐδῶ σέ ἕνα καί μόνο, πολυλαπλά διδακτικὸ, συμβάν.

Σχεδόν μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς λειτουργίας της, ἡ «Τριμερῆς τῆς Φυσικῆς» κλήθηκε νά ἀντιμετωπίσει τὴν ἐξῆς πρόταση τοῦ κ. Βουδούρη: Γραπτὸ στήριγμα τῆς διδασκαλίας τῆς Φυσικῆς στὰ δύο πρῶτα χρόνια σπουδῶν καί γιὰ ὄλες τίς Σχολές τοῦ Πολυτεχνείου νά μὴν ἀποτελοῦν τὰ διάφορα, ἀναγκαστικά ἀνίσης ποιότητας, πονήματα τοῦ ἐκάστοτε διδάσκοντος ἀλλὰ ἕνα σύγγραμμα διεθνoῦς κύρους τὸ ὁποῖο νά μεταφραστεῖ συλλογικά ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς Φυσικῆς. Μετὰ δὲ ἀπὸ ἐξαντλητικὴ συζήτηση, ἡ πρόταση αὐτὴ —ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι προφανές, καί νέα ἦθη εἰσήγαγε καί ἱεραρχίες ἀνέτρεπε καί συμφέροντα ἔθιγε καί εὐρύτερες ἐπιπτώσεις γιὰ ὀλόκληρο τὸ Πολυτεχνεῖο (καί ἴσως ὄχι μόνο αὐτὸ) διεκδικοῦσε— ἔγινε δεκτὴ καί ἀποφασίστηκε ἡ μετάφραση τοῦ πεντάτομου ἔργου «Μαθήματα Φυσικῆς τοῦ Πανε-

πιστημίου τοῦ Μπέρκλεϋ». (Γιὰ μιά ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων διδακτικῶν στόχων καί τῶν προσδοκώμενων συνεπειῶν αὐτῆς τῆς ἀπόφασης ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά παραπέμψω στὸ: Γ. Βουδούρης καί Α. Μπαλτάς, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συνόλου τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο ἐδρῶν Φυσικῆς τοῦ ΕΜΠ καί ἐκπαιδευτῶν τῶν φοιτητῶν, «Ἀναμόρφωση τῆς διδασκαλίας τῆς Φυσικῆς στὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο», Α' Πανελληνίου Συνέδριου Φυσικῆς, 1977, Πρακτικά, σσ. 350-355, ὅπως καί στὸ «Τὰ "Μαθήματα Φυσικῆς" τοῦ Πανεπιστημίου Μπέρκλεϋ καί ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή τους», Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τοῦ ΤΕΕ, τεύχος 992, 8 Ἀπριλίου 1978).

Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ σήμαινε πολλὰ γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς «Τριμεροῦς τῆς Φυσικῆς». Εἰδικὰ τὸ «κατώτερο» διδακτικὸ προσωπικὸ ὄχι μόνο συμμετεῖχε γιὰ πρώτη φορά σ' ἕνα «ὄργανο» ὅπου ἡ γνώμη του μέτραγε ἀλλά, καί κυριότερα, γιὰ πρώτη φορά ἀναλάμβανε νά φέρει σέ πέρας ἕνα ἔργο μακρᾶς πνοῆς καί μεγάλης σημασίας. Ὅλοι δὲ κρυφὰ ἔλπιζαν (χωρὶς κανένας νά τολμήσει νά τὸ διατυπώσει ρητᾶ) ὅτι στὸν πρόλογο πού θά ἔγραφε μὲ τὸ τέλος τοῦ ἔργου ὁ κ. Βουδούρης θά ἀνέφερε ὀνομαστικά τὸν καθένα καί θά τὸν εὐχαριστοῦσε γιὰ τὴ συμβολή του. Οἱ «δημοκρατικοὶ καθηγητές» ἔτσι ἔκαναν καί, μέσα στίς τότε συνθήκες, κανένας δέν ἦταν σέ θέση νά φανταστεῖ περισσότερα.

Ὅμως ἡ πρόταση τοῦ κ. Βουδούρη δέν ἀντιλαμβανόταν τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἔτσι. Γι' αὐτὴν, «συλλογικὴ μετάφραση» σήμαινε τὴν ἀπὸ κοινοῦ καί δημόσια ἀνάληψη ὀλόκληρης τῆς σχετικῆς εὐθύνης. Δηλαδή τὸ ἔργο δέν θά παρουσιαζόταν ὡς ἔργο τοῦ κ. Βουδούρη (ἔστω μὲ ρητὰ ἀναγνωρισμένη τὴ συμβολὴ τῶν ἄλλων μεταφραστῶν) ἀλλὰ ὡς ἔργο συλλογικὸ μὲ τὴν ἰσότη-

μη παρουσία όλων των ονομάτων στη σχετική σελίδα του βιβλίου. (Ζητώ συγγνώμη για όλες αυτές τις λεπτομέρειες. Ή παράθεσή τους δεν επιδιώκει να φτιάξει ατμόσφαιρα, αλλά στοιχειωδώς να περιγράψει τα επικρατούντα πανεπιστημιακά ήθη. Άλλωστε έτσι φαίνονται και μερικές από τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ή ίδια ή λειτουργία της «Τριμερούς της Φυσικής»: Φέροντας τό φορτίο του συγκεκριμένου τρόπου λειτουργίας του Έλληνικού Πανεπιστημίου στις πλάτες τους, αρκετά από τα μέλη του «κατώτερου» διδακτικού προσωπικού κυριολεκτικά δεν ήξεραν πώς να ασκήσουν την εξουσία που πλέον διέθεταν.)

Τό πράγμα ήταν πρωτοφανές. Οι βοηθοί και επιμελητές δεν αντιμετώπιζονταν πιά ως αυτοί που επικουρούν άφανως τόν κ. καθηγητή σέ δ,τι αυτός προαίρει να προστάξει (ας πούμε, ανάμεσα στ' άλλα, να φωνίζουν γι' αυτόν φρέσκα ψάρια από τήν αγορά ή να βγάζουν περίπατο τά παιδιά του — είναι γνωστά αυτά και πολλοί άσφαλώς θυμούνται διτι παλαιότερα οι σπουδαστές αποκαλούσαν «δούλους» τούς βοηθούς και επιμελητές), αλλά ως επιστήμονες που αναλαμβάνουν τις ευθύνες του λειτουργήματός τους. Τά ιερά και τά δσια 150 σχεδόν χρόνων ιστορίας του Έλληνικού Πανεπιστημίου κινδύνευαν πλέον σοβαρά. Όταν δέ έγινε προφανές διτι ή πρόταση δεν συνιστούσε ένα κομψό τρόπο γιά να πλουτίσει ό κ. Βουδούρης, αλλά ολοκληρωνόταν και μέ τό ανάλογο οικονομικό της σκέλος —τά όποια έσοδα από τό έργο θά διανεμόνταν έξίσου σέ όλους τούς μεταφραστές— τό σκάνδαλο —γιατί αυτό (δπως και άλλα ανάλογα) ήταν τό πραγματικό «σκάνδαλο» τής πολιτείας Βουδούρη στό Πολυτεχνείο, όχι ή δήθεν άρνησή του

νά συνταξιοδοτηθεί— ξεπερνούσε πλέον κάθε άνεκτό όριο: ή μόνη αντιμετώπιση πού χωρούσε άπέναντι στό όλο γεγονός ήταν ή πιό συστηματική, ή πιό συνεπής, ή πιό έμπαθής, ή πιό αδιάλλακτη σωπή. («Ας σημειωθεί έδώ διτι κανένας γραπτός ή άγραφος πανεπιστημιακός κανόνας δεν άπαγόρευε στόν κ. Βουδούρη νά καρπωθεί αυτός —έστω από κοινού μέ τά άλλα τρία τότε μέλη του «άνώτερου» διδακτικού προσωπικού τής Φυσικής— τό σύνολο των έσόδων από τό έργο. Τά δέ έσοδα αυτά διαιρούμενα έστω σέ τέσσερα μερίδια —και όχι σέ περίπου είκοσι, όπως τελικά έγινε— δεν ήταν εύκαταφρόνητα. Άλλωστε έχει έπισημανθεί από πολλές μεριές διτι οι καθηγητές των ΑΕΙ —ή τουλάχιστον πολλοί από αυτούς— δεν έχουν ανάγκη νά προβάλλουν μισθολογικές διεκδικήσεις γιατί συμπληρώνουν ίκανοποιητικά τό εισόδημά τους μέσω των έσόδων πού προέρχονται από τή «δωρεάν» διανομή των συγγραμμάτων τους.)

Αυτό, χωρίς φιοριτούρες και περιττά σχόλια, είναι ένα χαρακτηριστικό «έπεισόδιο» από τήν πολιτεία Βουδούρη στό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Ή πολλαπλή δέ σημασία του «έπεισοδίου» αυτού γιά τή σημερινή πανεπιστημιακή επικαιρότητα είναι πιστεύω προφανής χωρίς ιδιαίτερη ανάλυση. Καί, μιάς και μιλάμε γιά δημοσιογραφική δεοντολογία, ας συμπληρώσω έδώ διτι, γιά τούς παροικούντες —και οι περί τά πανεπιστημιακά άσχολούμενοι δημοσιογράφοι δεν δικαιούνται νά είναι τίποτε λιγότερο από κατ' έξοχήν παροικούντες— τό «έπεισόδιο» αυτό, όπως και τά άλλα παρόμοια τής πολιτείας Βουδούρη, δεν ήταν καθόλου άγνωστο. Τουλάχιστον ό ύπογράφων προσπάθησε όσο μόρεσε νά τό κάνει ευρύτερα γνω-

στό, όχι γιά νά αποδώσει εδσημα στόν κ. Βουδούρη αλλά γιά νά αναδείξει τήν ούσιαστική του σημασία. (Έκτός από τίς παραπάνω παραπομπές, βλέπε επίσης άρθρο στην *Αύγή*, τόν Ίούλιο του 1977, πού αναδημοσιεύτηκε στό τεύχος 957 του *Ένημερωτικό Δελτίου του ΤΕΕ*, συνέντευξη στην *Καθημερινή* τής 5.4.78 κ.λπ.). Μέ αυτά δεδομένα, τό γιατί χαρακτηρίζω τήν παρένθεση μέ τήν όποία ολοκληρώνει τό κείμενό του ό Πέτρος Εύθυμιού ως άξεπέραστο μνημείο κακοπιστίας γίνεται, έλπίζω, προφανές. Έδώ δέν έχω νά προσθέσω τίποτε περισσότερο.

7. Γνωρίζω προσωπικά τόν Πέτρο Εύθυμιού έδώ και αρκετά χρόνια. Παρά δέ τίς σημαντικές πολιτικές διαφωνίες μας μετά τό 1981, διατηρήσαμε, όπως θέλω νά πιστεύω, φιλικές σχέσεις γιατί, ούτε δημόσια ούτε ιδιωτικά, κανένας από τούς δύο δεν άνήγαγε τήν πολιτική διαφωνία σέ δική προθέσεων ούτε άμφισβήτησε τό άνυστερόβουλο των πολιτικών επιλογών του άλλου. Ό Πέτρος Εύθυμιού ήξερε διτι εργαζομαι στό Πολυτεχνείο και διτι είμαι σέ θέση νά γνωρίζω πρόσωπα και πράγματα. Καί ενώ ό κάθε δημοσιογράφος έχει βέβαια τό δικαίωμα νά επιλέγει τίς πηγές του, ή σχέση μου μέ τόν Πέτρο Εύθυμιού μου έπέτρεπε νά περιμένω διτι —γιά νά έλέγξει αυτός στοιχειωδώς τίς πληροφορίες του και γιά νά δοκιμάσει ένδεχομένως τίς εκτιμήσεις του— θά μπορούσε ίσως κάποια στιγμή νά άπευθυνθεί προσωπικά και σέ μένα. Άν αυτό είχε συμβεί, θέλω νά πιστεύω —όχι επειδή υπερεκτιμώ τίς δυνατότητές μου αλλά επειδή ακριβώς γνωρίζω τόν Πέτρο Εύθυμιού— ότι τό δικό του κείμενο θά ήταν έντελώς άλλο και τό παρόν δυσάρεστο κείμενο δεν θά είχε ανάγκη νά γραφεί όπως γράφτηκε. Τό παρόν κείμενο γράφτηκε —δύσκολα— γιατί θεωρήσα χρέος μου νά άπαντήσω πολιτικά στό πολιτικό κείμενο του Πέτρου Εύθυμιού. Όμως, αν τό κείμενο αυτό είναι στό σύνολό του πολιτικό, ή παρένθεση πού τό ολοκληρώνει και ιδιαίτερα ή άκροτελεύτια φράση αυτής τής παρένθεσης είναι κάτι άκόμα. Ή δέ προσωπική μου σχέση μέ τόν συγγραφέα του κειμένου μου δίνει τό δικαίωμα —αν δεν μέ ύποχρεώνει— νά άπευθυνθώ από έδώ δημόσια όχι πιά στό κείμενο αλλά στόν ίδιο γιά νά πώ: Πέτρο, τουλάχιστον αυτή ή τελευταία φράση σου ξεφυγε. Γιατί, πέρα από τήν όποια «πολιτική» λειτουργία της, αυτή συνιστά μιά δωρεάν έκφανση άφόρητης άλαζονείας άπέναντι στόν αντίπαλο πού ή ίδια έκλαμβάνει ως συντετριμμένο. Καί σάν τέτοια είναι —και ζυγίζω ιδιαίτερα και μέ κόπο τή λέξη— χυδαία.

6/1/88, ήμέρα των Θεοφανείων

ΕΣΣΔ:

Πρός συγκρότηση μιᾶς νέας Ἀριστερᾶς;

τοῦ Ἀλεξάντρ Σεβερύχιν

Τόν τελευταῖο καιρό ἡ σοβιετική κοινωνία γνωρίζει μιὰ πρωτοφανή ἀν-
θηση ἀτυπων καί αὐτοοργανωμένων ὁμάδων, κύκλων καί ὁμίλων. Ἀ-
νάμεσά τους κεντρικό ρόλο παίζουν ὁμάδες μέ ἀριστερό-ριζοσπαστικό
προσανατολισμό πού προσπαθοῦν, μέσα στίς πολλές ὅσο καί εὐνόητες
δυσκολίες, νά συγκροτήσουν τόν πολιτικό τους λόγο. Τόν Αὐγουστο τοῦ
᾽87 πραγματοποιήθηκε στή Μόσχα συνδιάσκεψη τῶν ἀνεξάρτητων σο-
σιαλιστικῶν ὁργανώσεων. Ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυση Ὁμοσπονδίας Σο-
σιαλιστικῶν Ὁμίλων καί υἱοθετήθηκε κοινή διακήρυξη (πού ἔχει δημο-
σιευτεῖ στόν *Σχολιαστή*, ἀρ. 58, 5.1.88). Γιά τό θέμα αὐτό ἔγραψε στό πε-
ριοδικό *Labour Focus on Eastern Europe*, Νοέμβριος ᾽87-Φεβρουάριος
᾽88, ὁ σοβιετικός ἀγωνιστής Ἀλεξάντρ Σεβερύχιν (ψευδώνυμο), συνέν-
τευξη τοῦ ὁποίου γιά τή σοβιετική Ἀριστερά εἶχαμε μεταφράσει πρόσφα-
τα (τεῦχος 80, Ἰούνιος ᾽87).

Μόσχα, 7 Σεπτεμβρίου 1987

Ὅπως δείχνουν ὅλα, ἡ διαδικασία τῶν ἀλλαγῶν στή Σ.Ε. μπήκε σέ μιὰ
νέα καί, πιθανῶς, ἀποφασιστική φά-
ση. Μετά τήν ὁμιλία τοῦ Γκορμπα-
τσώφ, τόν Ἰανουάριο, στήν Ὁλομέ-
λεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΣΕ, ἡ φιλελευθε-
ροποίηση ἄρχισε ὄχι μόνο νά ἀναγ-
γέλλεται ἀλλά καί νά μπαίνει σέ ἐφαρ-
μογή. Κυβερνητικές ἀποφάσεις δη-
μιουργήσαν τίς νομικές προϋποθέσεις
γιά πολλαπλές μορφές κοινωνικῶν
δραστηριοτήτων πού προηγουμένως
ἔθεωροῦντο, ἂν ὄχι «ἀνατρεπτικές»,
τουλάχιστον «καταδικαστέες» καί
«βλαβερές». Ἀντί γιά τήν παραδοσια-
κή ἀρχή «κάθε τί πού δέν ἐπιτρέπεται
ἀπαγορεύεται», ἡ ἀντίθετη θέση «κά-
θε τί πού δέν ἀπαγορεύεται ἐπιτρέπε-
ται» ἄρχισε νά θριαμβεύει.

Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ἐκ τῶν ἄνω φιλε-
λεύθερες διακηρύξεις δέν θά εἶχαν ἀλ-
λάξει τίποτε ἂν δέν ὑπῆρχαν πραγμα-
τικές δυνάμεις, ἱκανές νά ἐκμεταλ-
λευθοῦν τίς νέες συνθήκες, μέσα στήν
ἴδια τήν κοινωνία. Ἡ γρήγορη ἀνά-
πτυξη μέσα στό 1987 διαφόρων ὁрга-
νώσεων, ἐνώσεων καί ὁμάδων ποικί-

λων τάσεων ἐδείξε ὅτι τέτοιες δυνά-
μεις πράγματι ὑπάρχουν.

Παρ' ὅλες τίς πολυάριθμες προτρο-
πές τους γιά ἀνάληψη δημοκρατικῶν
πρωτοβουλιῶν ἀπό τοὺς πολίτες, οἱ
ἀρχές φάνηκαν ἀρχικά φανερά τρο-
μαγμένες ἀντιμετωπίζοντας τό και-
νούριο κοινωνικό κίνημα. Ἀκόμα καί
στελέχη τῆς μεταρρυθμιστικῆς πτέρυ-
γας τῆς ἡγεσίας δέν εἶχαν καμιὰ ἐμ-
πειρία ἀπό ἐπαφές μέ αὐτοοργανωμέ-
νους ἐκπροσώπους ποικίλων κοινωνι-
κῶν στρωμάτων. Ἀφοῦ πολλές ἀπό
τίς νεοσύστατες ὁργανώσεις προτι-
μοῦσαν νά μὴν καταγραφοῦν καί ἄλ-
λες ἀπέφευγαν ὅσο μπορούσαν ὅποια
ἐπαφή μέ τίς γραφειοκρατικές δομές,
οἱ ἀρχές τίς βάφτισαν «ἀτυπες ἐνώ-
σεις».

Οἱ ἱδρυτές τῶν πρώτων ὁργανώσεων

Ἀρκετές νέες ὁργανώσεις σύντομα ἀ-
πέκτησαν ἓνα νομικό καθεστῶς καί
δημιούργησαν δεσμούς μέ τά μέσα
μαζικῆς ἐνημέρωσης, πού ἔχουν κερ-
δίσει μιὰ σχετική ἀνεξαρτησία χάρη
στήν πολιτική τῆς «γκλάσνοστ». Ἀλ-

λες παρέμειναν σέ μιὰ ἡμι-νόμιμη κα-
τάσταση, μὴν ἔχοντας καμιὰ ἐμπιστο-
σύνη στήν κυβερνητική ἀνοχή.

Ἡ προσοχή καί τοῦ σοβιετικοῦ καί
τοῦ δυτικοῦ Τύπου ἐπικεντρώθηκε σέ
μιὰ ἀκροδεξιὰ ὁργάνωση, τήν «Πά-
μνατ» (Μνήμη) πού κηρύττει τό Μεγά-
λο Ρωσικό σωβινισμό καί τόν ἀντιση-
μιτισμό. Παρ' ὅλα αὐτά, πολυάριθμες
ἀριστερές ὁργανώσεις εἶχαν σχηματι-
στεῖ ἤδη ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ ᾽87 καί
ἀναγκάστηκαν νά κάνουν γνωστή τήν
ὑπαρξή τους. Ἡ κυριότερη ἀπό αὐτές,
ὁ Μοσχοβίτικος «Ὁμίλος γιά Κοινω-
νικές Πρωτοβουλίες» (ΚΣΙ) εἶχε στήν
οὐσία ἱδρυθεῖ τόν Αὐγουστο τοῦ 1986.
Οἱ ἱδρυτές τοῦ ΚΣΙ ἦταν οἱ κοινωνιολό-
γοι Πέλμαν καί Καγκαρλίτσκι, ὁ δη-
μοσιογράφος Παβλόφσκι καί ὁ φιλό-
σοφος Μαλιούτιν. Στήν ἀρχή, αὐτή ἡ
ὁμάδα ἀσχολοῦταν μέ τήν ἀνάλυση
τῶν γραμμάτων πρὸς τήν ἐφημερίδα
τῆς νεολαίας *Κομσομόλσκαγια Πρά-
βδα*, ὅμως μετὰ ἐγινε ἀνεξάρτητη ὁρ-
γάνωση μέ στόχο, σύμφωνα μέ τόν
Καγκαρλίτσκι, τή συγκρότηση τῆς ἀ-
ριστερῆς πτέρυγας τῆς περестρόικα.
Ἡ δραστηριότητα τοῦ ΚΣΙ βασίζοταν
σέ σοσιαλιστικές ἰδέες καί μαρξιστι-

κές παραδόσεις. Τόν καιρό του Μπρέζνιεφ, ο Παβλόφσκι ήταν εκδότης της παράνομης άριστερης έφημερίδας *Ποίσκι* ("Έρευνες) και ο Καγκαρλίτσκι συμμετείχε σε μία παράνομη ομάδα, τους «Νέους Σοσιαλιστές». Και οι δύο είχαν συλληφθεί στο τέλος της περιόδου Μπρέζνιεφ και άφείθηκαν ελεύθεροι μόνο χάρη στις πολιτικές αλλαγές που έπακολούθησαν. Παρ' όλα αυτά η πλειοψηφία των στελεχών και μελών του ΚΣΙ δεν είχαν, ή δεν είχαν σχεδόν ποτέ, καμιά εμπειρία από συμμετοχή σε πολιτικές δραστηριότητες. Άσχολήθηκαν με τά κοινά ακριβώς λόγω της φιλελευθεροποίησης που συμβαίνει στη χώρα μας. Κάποιοι ήταν ακόμα και μέλη του Κόμματος, γιά παράδειγμα ο Μαλιούτιν. Όλοι ένώθηκαν πρώτα και κύρια από την έπιθυμία νά μετατρέψουν τή «ριζική μεταρρύθμιση» που ύποσχέθηκε ο Γκορμπατσώφ από ύπαγορευόμενη θεωρία σε αυθόρμητη πράξη, νά συνδέσουν τις μεταρρυθμιστικές προοπτικές με τις έπαναστατικές παραδόσεις. Μέσα στον ΚΣΙ οργανώθηκαν σεμινάρια και συζητήσεις και ιδρύθηκαν ομάδες εργασίας πάνω στα προβλήματα της νεολαίας και της αυτοδιαχείρισης, της νομικής θέσης της εργατικής τάξης κ.τ.λ. Ύλικό από τή δραστηριότητα του όμίλου άρχισε νά εμφανίζεται σε περιοδικά και στο ραδιόφωνο. Ριζοσπαστικές άριστερές ομάδες στο χώρο της νεολαίας και των φοιτητών, ο αριθμός των όποιων είχε άρχισι νά μεγαλώνει γρήγορα μετά την όλομέλεια του Ίανουαρίου, άρχισαν νά συνεργάζονται μαζί του.

Παράλληλα με τον ΚΣΙ, ξεπήδησαν και άρκετές σημαντικές οργανώσεις με άριστερο προσανατολισμό. Ό όμιλος «Περεστρόικα» στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ συγκέντρωσε κυρίως νέους φοιτητές, δικηγόρους, κοινωνιολόγους, οικονομολόγους. Άντίθετα από τό ΚΣΙ, ή μοσχοβίτικη «Περεστρόικα» δεν είχε μία ένιαία αντίληψη γιά τή δουλειά της και άνθρωποι με πολύ διαφορετικές όπτικές ήρθαν σε σύγκρουση μέσα στις γραμμές της. Ήξαιτίας αυτού, μέλη του όμίλου, γιά μία μακρά περίοδο, ξόδεψαν πολύ καιρό στο νά διαφωνούν μεταξύ τους παρά σε πρακτική δουλειά. Παρ' όλο πού στα ντοκουμέντα της «Περεστρόικα» διακηρύχθηκαν σοσιαλιστικές άρχές σάν βάση της δραστηριότητάς τους, οι νεολαιίστικες ομάδες την όποπεύθηκαν, κατά κανόνα, γιά «φιλελεύθερο φιλοδυτικισμό» προτιμώντας τή συνεργασία με τον περισσότερο όμογενή ιδεολογικά ΚΣΙ.

Στό Λένινγκραντ, παράλληλα με τή σχετικά μικρή «Περεστρόικα», εμφανίστηκε και τό «Συμβούλιο γιά τήν Οικολογία του Πολιτισμού» (SEK) και ή πολιτιστική - δημοκρατική κίνηση «Έπίκεντρο». Μιά διαδήλωση ύπο-

στηρικτών του SEK ένάντια στην κατεδάφιση του παλιού ξενοδοχείου «Angleterre» καλύφθηκε από μεγάλες μοσχοβίτικες έφημερίδες. Άκόμα, τό «Έπίκεντρο» έφτιαξε τό δικό του όργανο πληροφόρησης, τον *Έρμη*, αντίτυπα του όποιου διανεμήθηκαν κατά εκατοντάδες στο Λένινγκραντ. Τόν Αύγουστο του '87 ο *Έρμης* έγινε μάλιστα αντικείμενο φιλικών αναφορών από τον έπίσημο μοσχοβίτικο Τύπο — γεγονός χωρίς προηγούμενο στην ιστορία της σαμιζνάντ, του παράνομου Τύπου.

Διαφωνίες

Πολυάριθμες άριστερές ομάδες ξεπήδησαν επίσης στη Ρίγα, στη Βίλνα, στο Κίεβο και σε άλλες μεγάλες πόλεις. Τό Μάιο, οι πύο ριζοσπαστικές από αυτές ήρθαν στη Μόσχα, στη συνδιάσκεψη του «Πανσοβιετικού πολιτικο-κοινωνικού συλλόγου» (VZSPK). Από τήν άρχή, αυτή ή όργάνωση δήλωσε τήν πρόθεσή της νά προωθήσει τά πύο άκραία αιτήματα: «καμιά συνεργασία με τις άρχές», «πάλη γιά δημοκρατικό σοσιαλισμό», «έπαναστατική αύτοοργάνωση των

μαζών» κ.τ.λ. Άλλά έξαιτίας διαφωνιών μέσα στις ίδιες της τίς γραμμές, άποδείχθηκε άνίκανη νά υίοθετήσει κοινές άποφάσεις ή νά προγραμματίσει τή δουλειά της.

Όμως δεν ήταν μόνο ο VZSPK πού διχάστηκε από διαφωνίες. Μιά όξεία διαμάχη ανατύχθηκε και άνάμεσα στον ΚΣΙ και τήν «Περεστρόικα». Κάτι πού όδήγησε σε διάσπαση του ίδιου του ΚΣΙ. Τό Μάιο του '87 ή πύο μετριπαθής ομάδα έφυγε και ίδρυσε ένα νέο σύλλογο. Ένα μήνα άργότερα νέες τριβές άνέκυψαν και τελικά ο σύλλογος διασπάστηκε σε δύο ομάδες πού προσπάθησαν και οι δύο νά κρατήσουν τό παλιό όνομα. Παρ' όλα αυτά τό κίνημα συνέχισε νά αναπτύσσεται. Ένα μήνα μετά τή δεύτερη διάσπαση ένας από τους συμμετέχοντες στά γεγονότα παρατήρησε με κάποια έκπληξη ότι ή κάθε μία από τις αντίπαλες ομάδες ήταν τώρα μεγαλύτερη και ισχυρότερη από τον άρχικό ένιαίο ΚΣΙ. Ή έπιθυμία γιά συνεργασία είχε διατηρηθεί σε πείσμα των διαφωνιών. Άκόμα, τό Μάιο, τό συμβούλιο του ΚΣΙ πήρε τήν άπόφαση νά πραγματοποιήσει μία συνδιάσκεψη όλων των προοδευτικών ομάδων, όλης της χώρας, όχι άργότερα από τον Αύγουστο του '87. Οι άρχές συμφώνησαν νά γίνει ή συνδιάσκεψη με τον όρο ότι θά μετονομαζόταν «Συνάντηση / Διάλογος πληροφόρησης: "Λαϊκές πρωτοβουλίες στην περεστρόικα"».

Οι προετοιμασίες γιά τή συνάντηση προχώρησαν μέσα σε μία τεταμένη άτμόσφαιρα λόγω της διαμάχης άνάμεσα στις μοσχοβίτικες ομάδες. Παρ' όλα αυτά ή συνδιάσκεψη άνοιξε στις 20 Αύγουστου με 250 αντιπροσώπους παρόντες πού εκπροσωπούσαν περί τίς 40 διαφορετικές ομάδες. Κατά τή διάρκεια των τεσσάρων ήμερών αντιπρόσωποι έπαρχιακών οργανώσεων έξακολουθούσαν νά φτάνουν. Στο κλείσιμο της συνδιάσκεψης, ή οργανωτική έπιτροπή άνακοίνωσε ότι συμμετείχαν περίπου έξακόσια άτομα και τουλάχιστον πενήντα ομάδες οικολογικών, πολιτιστικών, δημοκρατικών και σοσιαλιστικών τάσεων.

Οι πρώτες μέρες της συνάντησης άναλώθηκαν σε συγκρούσεις μεταξύ των εκπροσώπων της «Περεστρόικα» και της οργανωτικής έπιτροπής πού περιλάμβανε αντιπροσώπους και των δύο τάσεων του ΚΣΙ. Ή «Περεστρόικα» ύποστήριζε τή δημιουργία μιάς εύρειας ένωσης όμίλων και ομάδων χωρίς κανενός είδους ιδεολογικούς περιορισμούς ή άυστηρά καθορισμένο πρόγραμμα. Άντίθετα, από τή μεριά του ΚΣΙ προτάθηκε ή δημιουργία όμοσπονδίας σοσιαλιστικών ομάδων. Όξείες διαφωνίες δημιουργήθηκαν επίσης γιά διαδικαστικά θέματα. Συμβιβαστικές προτάσεις της οργανωτικής έπιτροπής στάθηκαν άνίκανες νά όδη-

γήσουν σέ λύση. Τήν ίδια στιγμή οί μαρξιστικές πολιτικές ομάδες επιδόθηκαν σέ μιά σκληρή πολεμική έναντίον μελών τής ειρηνιστικής φιλελεύθερης ομάδας «Έμπιστοσύνη» καί του σεμιναρίου «Δημοκρατία καί Ουμανισμός», οργανωμένου από τέως αντιφρονούντες. Οί εκπρόσωποι τών αρχών αισθάνθηκαν αρκετά άβολα καί από τούς λόγους τών αντιφρονούντων νέων καί λόγω τών ριζοσπαστικών αίτημάτων τών μαρξιστικών ομάδων: κατάργηση τής προληπτικής λογοκρισίας, άνέγερση ενός μνημείου στή Μόσχα γιά τά θύματα του Σταλισμού, άποκατάσταση δσον υπέφεραν επί Μπρέζνιεφ, τιμωρία τών ύψηλά Ιστάμενων στό Κόμμα πού εϋθύνονται γιά τήν οικονομική κατάρπωση καί τή διαφθορά. Στους διαδρόμους άρχισαν νά κυκλοφοροϋν φήμες ότι ή συνδιάσκεψη μπορεί νά διακοπεί πριν τό τέλος τής.

Ένότητα

Κάτω από αυτές τίς συνθήκες οί βασικές ομάδες πού διαφρονούσαν άρχισαν νά ένώνονται. Οί δύο ομάδες του ΚΣΙ συγχωνεύθηκαν καί, σύμφωνα μέ έναν συμμετέχοντα στό συνέδριο, «άρχισαν νά φέρονται σάν μιά καλά έναρμονισμένη ομάδα». Σύντομα έπιτεύχθηκε συμφωνία άνάμεσα στόν ΚΣΙ καί τήν «Περεστρόικα» σχετικά μέ τήν ταυτόχρονη δημιουργία δύο οργανώσεων — τής όργάνωσης «Κύκλος γιά Κοινωνικές Πρωτοβουλίες», μέ άνοιχτή συμμετοχή καί έδρү δημοκρατικό πρόγραμμα, καί μιάς Όμοσπονδίας σοσιαλιστικών ομάδων.

Μερικά μέλη τής «Περεστρόικα» συνέχισαν νά ταλαντεύονται, δηλώνοντας πώς τέτοιες άποφάσεις ήταν άνώριμες καί ύπερβολικά ριζοσπαστικές. Όμως κατά τήν πορεία τής συνδιάσκεψης ό συσχετισμός δυνάμεων είχε αλλάξει. Οί ριζοσπαστικές νεολαιίστικες όργανώσεις — «Όμποςίνα» (Άγροτική Κομμούνα), «Νέοι Κομμουνάροι - Διεθμιστές», «Ταξιαρχία Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα» κ.τ.λ. — γρήγορα βρήκαν μιά κοινή γλώσσα. Ήταν αυτοί, καθώς έπίσης καί οί άγωνιστές του ΚΣΙ πού δέν εκπροσωπούσαν στό Συμβούλιο, πού καθόρισαν τό ψυχολογικό κλίμα τής συνδιάσκεψης στό τελικό της στάδιο. Είχαν μαζευτεί έδω γιά νά πάρουν συγκεκριμένες άποφάσεις καί δέν είχαν σκοπό νά φύγουν μέ άδεια χέρια. Ή έπιτυχία τής συνδιάσκεψης θά ήταν άδύνατη χωρίς τήν άποφασιστικότητα καί τήν πίεσή τους.

Τά άποτελέσματα τών τεσσάρων ήμερών τής συνδιάσκεψης φαίνονταν έντυπωσιακά άκόμα καί γιά πολλούς πού πήραν μέρος στίς συζητήσεις. Ή διακήρυξη τών σοσιαλιστικών κοινωνικών ομάδων, πού διαβάστηκε από τόν Καγκαρλίτσι στίς 23 Αύγουστου 1987, κήρυττε τήν άνεξαρτησία του κινήματος καί τό δικαίωμά του «νά εκφράζει καί νά υπερασπίζει τά συμφέροντά του άνεξάρτητα καί χωρίς διαμεσολαβητές».

«Αναγνωρίζουμε τό συνταγματικό ρόλο του Κ.Κ. τής Σ.Ε. στήν κοινωνία μας», συνέχισε ή διακήρυξη, «άλλά τό Κόμμα δέν είναι όμοιογενές. Μέσα στίς γραμμές του βρισκονται εκείνοι πού φέρουν τήν εϋθύνη γιά τίς καταχρήσεις

καί τά λάθη τών τελευταίων χρόνων, αυτοί πού άνδρώσαν τή γραφειοκρατία, αυτή ή αυτο-δαιωνιζόμενη μάζα άξιωματούχων, άποκομμένη από τίς άνάγκες καί τίς προσδοκίες του λαού. Θέλουμε νά ύποστηρίξουμε εκείνους τούς ήγέτες καί τά άπλά μέλη του Κόμματος πού εκπροσωποϋν ύγιείς καί προοδευτικές δυνάμεις».

Αιτήματα

Οί σοσιαλιστικές ομάδες δήλωσαν τή σταθερή τους πρόθεση νά παλέψουν ένάντια στό γραφειοκρατικό συντηρητισμό, στίς φασιστικές ομάδες τύπου «Πάμνατ» καί σέ κάθε είδος έξτρεμισμού «άπό τά πάνω καί άπό τά κάτω», όπως δηλώθηκε σέ μιά από τίς συνεδριάσεις τής συνδιάσκεψης. Ή άνακοίνωση σημείωνε ότι άμεση άπειλή γιά τό κοινωνικό κίνημα είναι ό «ρατσισμός καί ό σωβινισμός, ό φασισμός καί ό σταλινισμός» πού άπλώνονται σέ όρισμένα στρώματα τής κοινωνίας.

Ή άνακοίνωση άπαιτήσε άλλαγές στό εκλογικό σύστημα, διεύρυνση τών λειτουργιών καί τών δυνάμεων τών Σοβιέτ σέ όλα τά επίπεδα, τό δικαίωμα τών ομάδων νά προτείνουν τούς δικούς τους αντιπροσώπους στά Σοβιέτ χωρίς περιορισμούς, τέλος πρόσβαση στα μέσα μαζικής ένπληρώσεως.

Στό οικονομικό πεδίο, οί σοσιαλιστικές ομάδες εκδήλωσαν τήν ύποστήριξή τους στήν άνάπτυξη σχέσεων άγοράς μέ ταυτόχρονη όμως διαφύλαξη του συστήματος κοινωνικών έγγυήσεων καί εκδημοκρατισμό του σχεδιασμού. Μιά σειρά αυτών πού συμμετείχαν στίς συζητήσεις έδωσαν μάλιστα έμφαση στήν άναγκαιότητα νά διευρυνθοϋν ταυτόχρονα τό σύστημα κοινωνικών έγγυήσεων μέ τήν άνάπτυξη τής άγοράς έτσι ώστε νά μπορεί νά άντισταθμίζεται άποτελεσματικότερα καί δημοκρατικότερα τό κόστος τών αναδιανομών τής άγοράς. Πέρα από αυτά ή διακήρυξη μίλησε γιά τήν άυθεντική αυτοδιαχείριση στίς εργατικές κολλεκτιβες σάν έγγύηση τής έπιτυχίας τής μεταρρύθμισης καί γιά τήν άναγκαιότητα τής πάλης ένάντια στίς προσπάθειες τής γραφειοκρατίας νά χειραγωγήσει τά όργανα τής αυτοδιαχείρισης.

Ή άπόφαση διακήρυξε τήν αρχή τής έλευθερίας τής πληροφόρησης καί ζήτησε τήν κατάργηση τής προληπτικής λογοκρισίας τή διάλυση «ειδικών» κλειστών ίδρυμάτων, βιβλιοθηκών καί αρχείων τήν ίδρυση άνεξάρτητων συνεταιριστικών εκδοτικών οίκων τό δικαίωμα νά οργανώνονται πορείες καί διαδηλώσεις. Μετά από τήν έπιμονή τών ριζοσπαστικών νεολαιίστικων ομάδων, ή διακήρυξη περιέλαβε έπίσης ένα κομμάτι γιά τήν

άλληλεγγύη με τις επαναστατικές και άριστερες δυνάμεις στις καπιταλιστικές και αναπτυσσόμενες χώρες.

Η διακήρυξη υπογράφηκε από 16 ομάδες περιλαμβανομένων του ΚΣΙ, της «Πετρεστρόικα», της «Ομπστίνα» και της μοσχοβίτικης πτέρυγας του VZSPK. Ένώ στηνόταν τό γραφείο Τύπου της συνδιάσκεψης, ο Γκ. Παβλόφσκι ίδρυσε ένα ανεξάρτητο κέντρο δημόσιας πληροφόρησης. Στή συνδιάσκεψη μιά ειδική ομάδα εργασίας σχηματίστηκε επίσης με στόχο τήν οργάνωση καμπάνιας για τήν ανέγερση, στη Μόσχα, ενός μνημείου για τά θύματα της καταπίεσης. Η ιδέα ενός τέτοιου μνημείου είχε προταθεί στο 22ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ αλλά οι κομματικοί ήγέτες φρόντισαν νά τήν ξεχάσουν. Μιά ομάδα εργασίας πάνω στον εξτρεμισμό (RGE) ξεκίνησε επίσης τίς εργασίες της. Η τελευταία σκοπεύει στό συντονισμό τών προσπαθειών τών άριστερών ομάδων στά πλαίσια της πάλης τους ενάντια στους έθνικιστές της «Πάμνατ», «στό φασισμό και τό σταλινισμό». Η εμφάνιση ενός τέτοιου αντιφασιστικού κέντρου προκάλεσε σοβαρές άνησυχίες στήν άκρα δεξιά. Μόνο λίγες μέρες μετά τό τέλος της συνδιάσκεψης, άγνωστοι διέρρηξαν τό διαμέρισμα του Ν. Λβόφ, ένεργου μέλους της ομάδας, και άφαιραν όλα τά ντοκουμέντα και τίς ήχογραφήσεις τών λόγων ήγετών της «Πάμνατ». Ένα άλλο στέλεχος της ομάδας δέχθηκε άπειλές. Όμως τέτοια γεγονότα δέν μπορούσαν νά αλλάξουν τήν πορεία τών πραγμάτων. Δεκάδες προοδευτικών ομάδων, έχοντας καθιερώσει δεσμούς ανάμεσά τους στή συνδιάσκεψη και έχοντας επιβεβαιώσει κοινές άρχές, ξεκίνησαν ομαδική δουλειά σέ μιά ολόκληρη σειρά θεμάτων.

Θά έλεγε κανείς ότι τό κίνημα γνώρισε τόν έαυτό του. Τά στελέχη του

δέν ένιωθαν πιά άπομονωμένα και άποξενωμένα. Πολλά θέματα πού, στήν αρχή της συνδιάσκεψης, προκάλεσαν σκληρές πολεμικές, ακόμα και διασπάσεις, άρχισαν τώρα νά λύνονται μέσα από μεθοδικές και δημιουργικές συζητήσεις. Φυσικά, οι διαφορές ανάμεσα στήν άριστερή και τή δεξιά πτέρυγα του κινήματος, ανάμεσα στους υποστηρικτές μιάς «επαναστατικής επίθεσης» ενάντια στή γραφειοκρατία και σέ πιά έπιφυλακτικές ομάδες, παρέμειναν, αλλά έγινε κατανοητό ότι τέτοιες διαφορές δέν θά έπρεπε νά έμποδίσουν τήν ομαδική δουλειά για τήν επίτευξη κοινών στόχων.

Άντιδράσεις

Ό επίσημος Τύπος δέν άντέδρασε άμέσως στή συνδιάσκεψη. Άν και ένας μεγάλος αριθμός δημοσιογράφων συμμετείχε στις διεργασίες, τά μέσα μαζικής ενημέρωσης στήν αρχή παρέμειναν σιωπηλά, μέ μόνη εξαίρεση τό ραδιοφωνικό πρόγραμμα «Φάρος» πού έδωσε μιά μικρή άναφορά της τελευταίας μέρας της συνδιάσκεψης. Ήταν ολόφανερο ότι οι διευθύνσεις τών κρατικών εκδόσεων περίμεναν κάποια αντίδραση από τήν κορυφή. Έν τώ μεταξύ πληροφορίες άρχισαν νά κυκλοφορούν στή Μόσχα σχετικά μέ τίς διεργασίες και τίς αποφάσεις και φυσικά πέρασαν στόν παράνομο Τύπο. Λίγο μετά, ή «Φωνή της Άμερικής» άναφέρθηκε στή συνδιάσκεψη. Τό δυτικό ραδιόφωνο δέν μετέδωσε καμιά σοβαρή πληροφορία ούτε άνέφερε τίποτε σπουδαίο στους Σοβιετικούς άκροατές του, αλλά αυτό άποδείχτηκε σοβαρή ώθηση για τόν κρατικό Τύπο: ήταν φανερό ότι ύλικο για τή συνδιάσκεψη έπρεπε νά τυπωθεί γρήγορα, πρίν τό κάνουν οι δυτικοί δημοσιογράφοι.

Στίς 5 Σεπτεμβρίου μιά άρκετά λε-

πτομερής άναφορά στή συνδιάσκεψη έμφανίστηκε τελικά στις σελίδες του *Ογκανιόκ*, ενός από τά πιά γνωστά έβδομαδιαία περιοδικά της Σ.Ε. Τό άρθρο δέν άνέφερε τήν ίδρυση της ομοσπονδίας σοσιαλιστικών ομάδων ούτε τή διακήρυξη, όμως τό υπόλοιπο ύλικό παρουσιάστηκε άρκετά εύσυνείδητα. Στό μεταξύ οι ομάδες της ομοσπονδίας και τό κέντρο Τύπου του Παβλόφσκι δήλωσαν τήν πρόθεσή τους νά έτοιμάσουν τή δική τους συλλογή πληροφοριών, δίνοντας μιά πληρέστερη και «άχτένιστη» άναφορά της δραστηριότητας τών άριστερών ομάδων και όμίλων. Άπ' τή μεριά τους οι ήγέτες της καμπάνιας για τήν ανέγερση του μνημείου για τά θύματα του Σταλινισμού άρχισαν άμέσως προετοιμασίες για μιά μαζική συλλογή ύπογραφών για τό αίτημά τους και για μιά εύρεια διανομή του ύλικού τους. Η δραστηριότητα της άριστερας είχε γίνει κτήμα της γκλάσνοστ. Έχοντας ξεπεράσει τίς ίδιες του τίς αντιδράσεις και άδυναμίες, τό κίνημα τών άριστερών ομάδων έχει γίνει ένας πραγματικός παράγοντας της πολιτικής ζωής της χώρας. Η πραγματική σημασία τών αποφάσεων της 23ης Αύγουστου 1987 δέν έχει ακόμα άναλυθεί, όμως ένα πράγμα είναι πιά ξεκάθαρο: Για πρώτη φορά, κατά τή διακυβέρνηση Γκορμπατσώφ, μπορούμε νά μιλάμε όχι μόνο για μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες από τά πάνω άλλα και για ένα σοβαρό κοινωνικό κίνημα στή βάση. Και αυτό σημαίνει ότι ολόκληρη ή εικόνα της πολιτικής ζωής στή χώρα μας αλλάζει σημαντικά. Και ή άλλαγή είναι πρós τό καλύτερο.

Μετάφραση: Γιώργος Κοπακάκης

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

*Κάφα πυχτή, ξεγλωσσομένη ή μέρα
σά σκύλα άχνη στίς πέτρες λαχανιάζει·
ταψί άναμένα κάρβουνα στή χέρα
κρατάει ό Θεός στή γής και τά τινάζει.
Φίδια γλιστρούν σάν ποταμοί,
κι οί κάχτοι
μές στό λιοπύρι άγριομανοῦν γαλάζιοι·
μασκάλη άντρός μυρίζει ή γής και στάχτη,
κι άκοῦς χνουδάτα, άγκαθερά μπουμπούκια
μέ γαῦρο έρωτικό νά τρίζουν άχτι*

«Τόντα ράμπα»

Γιά τις «Τερτσίνες»

του Νίκου Καζαντζάκη

για την υλιστική ανάγνωση της «'Οδύσσειας»

του Βρασίδα Καραλή

Ε

ίναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσουμε ή και να απολαύσουμε ένα είδος ποίησης, όταν έχει πάψει να καλλιεργείται και να εξελίσσεται. Ειδικά μάλιστα όταν πρόκειται για τό ποιητικό είδος στό οποίο εντάσσονται οί *Τερτσίνες* του Νίκου Καζαντζάκη — είδος χωρίς μεγάλη προϊστορία στή γλώσσα μας και πού ή παράδοσή του στή χώρα καταγωγής του, τήν 'Ιταλία, είναι τόσο μεγάλη, ώστε να μήν είναι, ίσως, έφικτό να ανανεωθεί ή να μετεξελιχθεί σε κάτι διαφορετικό.

Βέβαια, ακόμη και μιά επίπολαιη ανάγνωση αυτών των ποιημάτων του Καζαντζάκη θά έδειχνε πώς πρόκειται για εκείνο τό είδος πού παλαιότερα αποκαλούσαν «σκοτεινή ποίηση». Πράγματι, παρά τόν ύμνητικό και μεγαλήγορο τόνο τους, οί *Τερτσίνες* παρουσιάζουν μιάν άπροσδόκητη πυκνότητα ιδεών και εικόνων, μιάν όραματική ταραχή και μιά σοβαρή μεγαλοπρέπεια, χαρακτηριστικά πού τις καθιστούν δυσπρόσιτες στους λεπταίσθητους άναγνώστες τής ποίησης ή δυσανάγνωστες σε όσους απολαμβάνουν και κρίνουν τήν ποίηση μέ βάση ένα ύφος μεσόφωνο και καλλιγραφημένο. Μιά ψυχραιμη ανάγνωση τους θά τις συσχετίζε μέ τόν Πίνδαρο, κυρίως, και κατόπιν μέ τόν "Άγγελο Σικελιανό, άν εξαιρέσουμε βέβαια τις συγγενείες τους μέ τόν Δάντη. Και μόνο λοιπόν οί συσχετισμοί τους θά μάς οδηγούσαν σε ποιητές πού τόσο πίο πολύ έπαινοῦνται όσο λιγότερο διαβάζονται, και οί αντίληψεις των οποίων δέν επικρίνονται άπλά και μόνο έπειδή είναι ή πολύ θολές ή πολύ άπόμακρες.

Μέ τις *Τερτσίνες* όμως και μέ τόν Καζαντζάκη συμβαίνει μάλλον τό αντίθετο. Έπειδή οί αντίληψεις του, άν και δυσνόητες σε όλο τους τό πλάτος, είναι όπωσδήποτε καθαρές και λογικά διατυπωμένες, προκαλούν είτε τήν εύκολη άποδοχή είτε τόν άφελή ψόγο του άναγνώστη τους, μέ άποτέλεσμα να παραμερίζεται ή ιδιαίτερη γλωσσική τους

πρακτική και, έπομένως, να μήν έντοπίζεται ή λειτουργία αυτής τής λογοτεχνικής γλώσσας σε όλα τά επίπεδα τής άτομικής και κοινωνικής συνείδησης.

Ό Καζαντζάκης, επιπλέον, είχε τήν άτυχία να συστήσει μιά πρωτότυπη και καθολική κοσμοθεωρία και να τήν προβάλλει σε όλο τό έργο του. Τήν προσέφερε όμως, καταρχήν, σε ανθρώπους μέ ελάχιστες διανοητικές άνησυχίες, σε ανθρώπους έφησυχασμένους και φρόνιμους, σε άστους πού απολάμβαναν τά προνόμιά τους, και άνάμεσα σε αυτά, μιά τέχνη φιλόνομη και έφησυχαστική πού δημιουργήθηκε κατά τήν δεκαετία του 1920 και πού άφηνε να εκδηλωθεί ή άτομική δυσaréσκεια μόνο μέ πικρά ύπονοούμενα. Τήν προσέφερε επίσης σε μιά κουλτούρα έτερόφωτη, πού άνακαλούσε τό παρελθόν της για να ξεχάσει τό μέλλον της, και ή όποία στήριζε τήν κρατική ιδεολογία των άστοποιημένων χωρικών, των μεταπρατών και του έξαρτημένου μικροκεφαλαίου.

Ό Καζαντζάκης, λοιπόν, είχε τήν άτυχία να αντίτιθεται σε μιά τοπική κουλτούρα καταφατική, οί επιμέρους συμβολές στήν όποία επιβεβαιώνων και καθαγίαζαν μιά δεδομένη κοσμοαντίληψη και, τό σημαντικότερο, άπωθοῦσαν τήν δυνατότητα μιās άρνησής της. Έξαιτίας τής δικής του άπροσάρμοστης στάσης, όχι μόνο ή σκέψη του θεωρήθηκε άπό τήν παραδοσιακή-άστική διάνοηση ως μιά έφηβική έξαρση και μιά εύλογη αντίδραση έντός όρισμένων πλαισίων, αλλά και υποβαθμίστηκε, συκοφαντήθηκε και άπορρίφθηκε ή καλλιτεχνική του έπίτευξη. Μέ μιά ειδική όρολογία θά λέγαμε ότι, έπειδή ή κυρίαρχη ιδεολογία δέν κατόρθωσε να άνακαλύψει τόν λόγο της στή γλώσσα του Καζαντζάκη, για τούτο άρνήθηκε να άναγνωρίσει αυτή τήν γλώσσα ως λογοτεχνική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό άλλωστε είναι ή διφορούμενη άποτίμηση του Καζαντζάκη άπό τόν Κ.Θ. Δημαρά στήν *Ιστορία τής Νεοελλη-*

νικης Λογοτεχνίας, πού μάλλον πρέπει πλέον νά φέρνει σέ ἀμνηχανία καί τόν ίδιο τόν συγγραφέα.

Χάρη στόν ξυπνο διαχωρισμό ιδεολογίας καί αίσθητικῆς, μορφῆς καί περιεχομένου, ἡ παραδοσιακή-ἀστική σκέψη ἐπαινοῦσε τό μορφοπλαστικό αἶσθημα τοῦ Καζαντζάκη, ὅταν ἤθελε νά ἀπορρίψει τήν φιλοσοφία του, καί συζητοῦσε τίς ἀντιλήψεις του, ὅταν σκόπευε νά ἀπορρίψει τήν καλλιτεχνική του συνειδηση. Μέ αὐτήν τήν προοπτική, ὁ πεζός λόγος του ἐπαινέθηκε, ὅταν ὑποβαθμιζόταν ἡ ποίησή του, ὅπως καί τό ἀντίθετο. Κοντολογίς, ἡ ἀστική-παραδοσιακή διάνοηση τοῦ τόπου μας, ἀκόμα καί ἐκείνη πού φόρεσε τά ράσα τῆς Ἀριστερᾶς, ὅπως ὁ Μάρκος Αὐγέρης καί ὁ Βασίλης Ρώτας, προσπάθησε συστηματικά νά ἀδρανοποιήσει κάθε ἀπροσάρμοστο στοιχεῖο τῆς δημιουργίας τοῦ Καζαντζάκη καί νά κρίνει τό ἔργο του μέ τά κριτήρια μιᾶς αὐτονομημένης αίσθητικῆς πού ἀξιολογοῦσε τά λογοτεχνήματα καταμερίζοντας τίς λειτουργίες τους, ὅπως ἀκριβῶς, ἡ παρόμοια, καταμερίζονταν ἡ ἐργασία στήν ὑλική βάση τῆς κοινωνίας μας. Μέ αὐτές τίς προϋποθέσεις καί χάρη στήν ἀνύπαρκτη θεωρητική παράδοση καί ἔρευνα τοῦ τόπου μας, διέσπασε τό ἔργο σέ ὀρισμένα θεωρητικά συστατικά, ἀνέλυσε τίς ἀναφορές αὐτῶν τῶν συστατικῶν καί ἔμεινε ἱκανοποιημένη ἐκδίδοντας μερικούς μονολεκτικούς χαρακτηρισμούς, ὅπως μηδενιστής, ἀγχωτικός, γραφικός κ.λπ., πού φανέρωναν μιᾶ ὀρισμένη χρήση ἱστορικά καθορισμένη, τήν ὁποία ἐπιδεχόταν κάθε ἔργο τοῦ Καζαντζάκη, ὅπως ἄλλωστε καί τά ἔργα ἑνός ἐπιπλοποιοῦ.

Οἱ Τερτσίνες δέν ἀποτελοῦν φυσικά τό κορυφαῖο ἔργο τῆς δημιουργίας του. Ἀποτελοῦν, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, τούς «εἰκοσιένα σωματοφύλακες» τῆς Ὀδύσειας, δηλαδή τήν καλλιτεχνική εἰσαγωγή στό μεγάλο ἔπος του. Στίς Τερτσίνες φανερώνονται σέ μικρογραφία καί σέ τόνο ὑψηλό τά χαρακτηριστικά τοῦ «ρεομένου λυρισμοῦ» πού ἐπιδίωξε νά ἀποκτήσει τό πολυστιχο ποίημά του. Ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος στόν μικρό του πρόλογο, τόν γεμάτο ὑπερφάνεια καί πίκρα, ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα πού δυσανασχετοῦν τόν ἀπροετοίμαστο ἀναγνώστη. Πρῶτα «ὁ στίχος, ὁ ρυθμός», καί δεύτερο ὁ «ἀνέλπιδος τρόπος πού ἀντικρίζω τήν ἀτομική καί παγκόσμια περιπέτεια». Θά ἀναγκαστοῦμε λοιπόν ἐδῶ νά κατατημέσουμε τό ἔργο του σέ αὐτά τά θεωρητικά συστατικά — πού ἀποτελοῦν τελικῶς τήν φυσιολογική ὀφειλή τοῦ Καζαντζάκη στήν προβληματική τῆς ἐποχῆς του — γιά νά ἐρμηνεύσουμε λογικά ὅ,τι προσφέρει ἡ ἀνάγνωσή τους.

Ὡς πρὸς τόν ρυθμό καί τόν στίχο, οἱ Τερτσίνες παρουσιάζουν ἐκεῖνο πού ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεῖς ὀνόμαζε «αὐστηρή ἄρμονία» μέ σφριγηλό τόνο καί πεποιημένες λέξεις. Τό μετρικό σχῆμα ἐπίσης δίνει στά ποιήματα τόν βαρῦ καί ἐπίσημο τόνο, ἀπό τόν ὁποῖο ὡστόσο δέν λείπει ἡ χάρη, ὅπως στό κάντο «Ἐλένη», ἡ δραματικότητα, ὅπως στό «Δόν Κιχώτης», ἡ γλαφυρότητα, ὅπως στό «Χριστός», ἡ σάτιρα ὅπως στό «Εἰς ἑαυτόν» κ.λπ. Στά ποιήματα ὑπάρχουν μεταφορές καί λογότυποι πού ἐπαναλαμβάνονται, καί πάνω ἀπ' ὅλα μιᾶ ἰδιάζουσα ἀντίληψη ὡς πρὸς τήν σύνθεση νεολογισμῶν, πού θυμίζουν Αἰσχύλο καί Πίνδαρο. Ἐπειδὴ οἱ ρυθμοί, οἱ νεολογισμοί καί οἱ μεταφορές τοῦ Καζαντζάκη εἶναι ἐντελῶς νεόκοποι στήν γλῶσσα μας, ἡ ἀνάγνωσή τους ἀναδίδει ἐκείνη τήν τραχιά αἴσθηση πού ἐπισημαίνει ὁ ἴδιος. Βέβαια, στίς Τερτσίνες ὑπάρχουν

ὀρισμένα «κάντα» πού ἀποτελοῦν μοναδικές ἐπιτευξεις τοῦ νεοελληνικοῦ λυρισμοῦ καί ἀξεπέραστες σελίδες ποιητικοῦ μεγαλείου καί δύναμης. Τέτοια εἶναι ὁ «Βούδας», ὁ «Λένιν», ὁ «Δόν Κιχώτης», ὁ «Δάντης», ὁ «Γκρέκο», ἡ «Ἐλένη» καί το «Εἰς ἑαυτόν». Ὅμως, ἡ ποίηση στά ἔργα αὐτά εἶναι ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τήν ποίηση πού καταναλώνεται τά πρόσφατα χρόνια καί ἐντελῶς ἀποκομμένη ἀπό τήν ποιητική ἀντίληψη πού ἐπικρατοῦσε κατά τήν δεκαετία τοῦ '30, ὅταν δηλαδή γράφονταν οἱ Τερτσίνες. Ὅταν, ὡστόσο, λέμε διαφορετική, δέν ἐννοοῦμε μιᾶ ἀπλή παραλλαγή ἑνός κοινῶν ποιητικοῦ ιδιώματος. Ὅταν διαβάζουμε, λόγου χάρη, Σολωμό καί Μαρκορά, ἀναγνωρίζουμε ὅτι πρόκειται γιά ποιητές πού χρησιμοποιοῦν τίς ἴδιες συμβάσεις καί ἔχουν μιᾶ συναφή ἀναφορικότητα, ἐνῶ οἱ τεχνικές τους διαφοροποιεῖς ἐρμηνεύονται μέ τήν ἀναγωγή τους σέ ἕναν προϋφιστάμενο τύπο κοινωνικῆς ὀμιλίας. Τό ἴδιο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ καί γιά τόν Παλαμά καί τόν Γρυπάρη, τόν Καρυωτάκη καί τόν Φιλύρα, τόν Σινόπουλο καί τόν Σαχτούρη. Δέν μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε τό ἴδιο γιά τήν ποίηση τοῦ Καζαντζάκη συγκριτικά μέ ἐκείνη τοῦ Γ. Σεφέρη. Καί ἐπειδὴ κυρίαρχη τεχνοτροπία σήμερα εἶναι ἐκείνη πού εἰσήγαγε ὁ Γιώργος Σεφέρης, ἡ ποίηση σέ ἔργα ὅπως οἱ Τερτσίνες δύσκολα παρακολουθεῖται καί ἐντοπίζεται, ἐνῶ εὐκολα παρερμηνεύεται καί παραμερίζεται.

Οἱ Τερτσίνες λοιπόν εἶναι ποίηση διαφορετική ἀπό τήν ποίηση πού γράφεται σήμερα — καί αὐτή ἡ χρήσιμη διαπίστωση δέν πρέπει νά ὑπονοεῖ ὅτι οἱ Τερτσίνες εἶναι ἀντιποιητικές καί ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος στιχουργικῆς ἐπιδειξιμανίας. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς γενιᾶς τοῦ '30 συνηθίσαμε νά πιστεύουμε ὅτι ἡ ποίηση εἶναι μιᾶ γλωσσική ἄσκηση τοῦ νοῦ σέ κατάσταση εὐφορίας καί γαλήνης, ἡ ἕνας στοχαστικός φῆβρος στό αὐτί κάποιου χωρίς συγκεκριμένα χαρακτηριστικά καί, κυρίως, χωρίς δική του ἱστορία. Παράλληλα, ἡ ποίηση μετὰ ἀπό αὐτούς τούς ποιητές, καί ἂν ἐξαιρέσουμε βέβαια τόν Ὀδυσσεῖα Ἐλύτη, ἔχασε τό βασικό κριτήριο τῆς ἀπαγγελίας, καί περιέπεσε σέ μιάν ἄφωνη ἀπόλαυση τῶν ματιῶν, σέ ἕνα ὀπτικό ἐρέθισμα χωρίς εἰκόνας καί χωρίς μῦθο, στήν λεκτική μεταγραφή συναισθημάτων πού ἀπό μόνον τους ἔτειναν πρὸς τή σιωπή. Αὐτά τά χαρακτηριστικά βλέπουμε νά κυριαρχοῦν τόσο ὡς ἀρχές τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ὅσο καί στους μαθητές ἐκείνων τῶν ποιητῶν, καί εἰδικά τοῦ Γιώργου Σεφέρη, μέ κυριότερα γνωρίσματα τήν ὀλιγόστιχη ἔκφραση, τήν ἀνεικονική διατύπωση καί τήν ἔλλειψη συνθετικῆς ἐνόητας, πράγματα ἄλλωστε πού ὑπάρχουν στόν Σεφέρη, ἰδιαίτερα κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς δημιουργίας του.

Ἄν ὅμως αὐτά ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς τά χαρακτηριστικά μιᾶς σχολῆς ἢ μιᾶς τεχνοτροπίας, τό πρόβλημα θά ἦταν εὐκολο καί θά ὑπενθύμιζε, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τήν διαμάχη Παλαμά καί Καβάφη. Θά ἦταν δηλαδή οἱ ὀφεις μιᾶς ἔκφρασης, ἀντίθετης βέβαια, ἀλλά στό βάθος συμπληρωματικῆς, ἀφοῦ ἡ γλωσσική διαφοροποίηση τοῦ Καβάφη προϋποθέτει τήν γλωσσική ἐνοποίηση τοῦ Παλαμά. Ὁ Σεφέρης ὅμως καί οἱ μαθητές του ἔπεσαν θύματα τῆς γενικότερης ἐξέλιξης τοῦ τόπου μας. Ἐξαιτίας τῆς κάπως ἀόριστης, ἐξιδανικευτικῆς καί εὐπρόσπιτης βιοθεωρίας τους κατέστησαν τά πρότυπα τῆς ποιητικῆς γραφῆς κι ἔδωσαν τέτοιες κατευθύνσεις στήν κριτική σκέψη καί τήν θεωρητική ἀναζήτηση πού δύσκολα μποροῦμε νά ὑποστηρίξου-

με ότι ξεπερνούσαν τά όρια ενός διανοητικού έπαρχιωτισμού και μιας έμπειρικότητας που αδυνατούσε νά δει πέρα από τόν έαυτό της.

Τά έσωτερικά χαρακτηριστικά της τέχνης τους μέ τήν εύκολη προσοικειώσή τους και χάρη sé μερικούς καλοπροαίρετους, αλλά εύνοημένους μελετητές έξογκώθηκαν sé αξιώματα μιας κυρίαρχης αισθητικής και sé άρχές ενός έλέγχου στόν όποιο, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, ύποβλήθηκε όλη ή προηγούμενη δημιουργία του τόπου μας. Αποτέλεσμα του έλέγχου αυτού είναι νά αξιολογούνται σήμερα τά έργα για τήν όμοιότητα του φωνητικού τόνου, τήν όμαλότητα της γλώσσας και τήν όμοιογένεια του ύφους τους, για τά χαρακτηριστικά δηλαδή εκείνα που δέν αποτελούσαν διέπουσες άρχές τους, άφου, ως λογοτεχνικές συμβάσεις και ως κριτήρια ποιητικότητας, έμφανίζονται κάποια ειδική περίοδο της ιστορίας αποτελώντας τίσ λογοτεχνικές άπολήξεις μιας ειδικής κοινωνικής ήθικης.

Έτσι, ότιδήποτε άνακαλύφθηκε είχε μικρή έρμηνευτική αξία και αποτελούσε μία περιγραφή, ή ούδετερότητα της όποίας ήταν σκόπιμη και, ένίοτε, ύποπτη. Χάρη sé αυτήν τήν προσέγγιση, είδαμε πώς δουλεύει ή στήνεται ό μηχανισμός όρισμένων ποιημάτων, άν και δέν είμαστε σίγουροι γι' αυτά που έλεγαν.

Τό γεγονός ήταν άναμφίβολα σκόπιμο, αλλά δέν έφταιγε γι' αυτό κανένας, ούτε άκόμα και ό πολύ συνειδητός Σεφέρης. Έρθε όμως σαν άποτέλεσμα μιας κοινωνικής διαδικασίας κατά τήν έποχή του έξαστισμού της Ελλάδας, μέσα στην όποία όλα τά έργα περιβλήθηκαν, ή άφομοιώθηκαν, sé μία ιεραρχία αξιών, που σκόπευε νά τά σημασιοδοτήσει σύμφωνα μέ τίσ δικές της τάσεις. Σύμφωνα μέ μία από αυτές, ή λογοτεχνική γλώσσα κατατιμήθηκε sé μορφή και περιεχόμενο, δηλαδή sé μία σχέση πρωτοτύπου-άντιτύπου. Τό αντίτυπο, ή λογοτεχνία, έπρεπε νά μεταγράφει μέ τά δικά της μέσα μία στιγμιαία αλλά δεδομένη μορφή της πραγματικότητας. Και αυτό έπρεπε νά γίνεται τόσο ευδιάκριτα, ώστε νά μπορούν οι κριτικοί νά μιλούν για τό ένα ή τό άλλο κατά περίπτωση. Sé αυτήν τήν τάση, ή γλωσσολογία, που άναπτυσσόταν τότε, προσέφερε μερικές χρήσιμες μά διαφορούμενες παρατηρήσεις, ένω ή σύγχρονη μαρξιστική κριτική, βασισμένη sé μία λαθεμένη εκτίμηση της άρχης της άντανάκλασης, πάσχιζε νά βρει μία ταξική πάλη που κρυπτογραφήθηκε, ή νά δηλώσει μέ καθαρά έπικριτικό τόνο τήν ταξική προέλευση του συγγραφέα, βάσει της όποίας, νόμιζαν ότι, θά κρινόταν και τό «περιεχόμενο» του έργου. Πίσω άπ' όλα αυτά, οι άστοί διανοούμενοι χαμογελούσαν, άφου τό παιχνίδι παιζόταν μέ τούς δικούς τους κανόνες και γραφόταν στην δική τους γλώσσα.

Ό Καζαντζάκης έγραφε μία γλώσσα που άποκλειόταν από τήν ιεραρχία αξιών της άστικής κουλτούρας. Και αυτό για δύο λόγους: πρώτον, γιατί έλυνε όριστικά τούς δεσμούς της σκέψης μέ τήν προγενέστερη ιδεολογία της θρησκείας, και δεύτερο γιατί, παρακάμπτοντας τήν σύγχρονη του κυρίαρχη γραφή, συνέθετε μία ιδεολογία χωρίς, φαινομενικά, μία ύλική βάση, και έστηνε τό έποικοδόμημα μιας κοινωνικής ύποδομής που δέν φαινόταν άκόμα στόν όρίζοντα. Όπως όμως ή «γραφή» συναρτάται μέ διαδικασίες της ύλικής βάσης, κατά τόν ίδιο τρόπο συναρτάται και ή «ανάγνωση». Ό Καζαντζάκης διαβάστηκε μέσα sé ένα πλαίσιο άναφορών που τόν άποσυνέδεε από τίσ ιστορικές

περιστάσεις στις όποιες συμμετείχε και εξέφραζε. Έτσι, οι μελετητές του πήραν τίσ θεωρητικές έννοιες και τά σύμβολα, που στά έργα του άντιπροσώπευαν συγκεκριμένες πράξεις και συνθήκες, τίσ μετέτρεπαν sé όρους ιδεολογίας και τίσ συνέκριναν μέ άλλες, σαν νά μιλούσαν για αθύπαρκτες όντότητες. Φυσικά, ό Καζαντζάκης κάθε άλλο παρά άφηρημένος συγγραφέας είναι: αντίθετα, είχε βαθύτερη γνώση των καταβολών της τέχνης του και sé κάθε σύμβολό του συμπύκνωνε βασικές διεργασίες της ύλικής βάσης, όσο αυτές μπορούν νά άντανάκλασθούν στό γλωσσικό σύστημα. Αυτό που δέν κατανόησαν στό έργο του ήταν ότι τά σύμβολά του μοιάζουν άντιφατικά έπειδή άντιφατικές είναι οι κοινωνικές διεργασίες που άναπαράγουν. Πιο συγκεκριμένα, δηλαδή περισσότερο ιστορικά, τά έργα του Καζαντζάκη άναπαράγουν, και επεκτείνουν, τίσ αντίθεσεις των κοινωνικών διεργασιών μέσα από λογοτεχνικές μορφές που δέν δημιουργήθηκαν κατά τήν άστική περίοδο, αλλά μέ έκφραστικές μορφές, όπως τό έπος και τό δράμα, τίσ όποιες ή έπιβολή της άστικής ιδεολογίας ουσιαστικά κατήργησε μέ τήν έπινόηση του μυθιστορήματος. Η έπαναχρησιμοποίηση τέτοιων μορφών, όταν οι πρωτοποριακοί άστοί τίσ θεωρούσαν έξαντλημένες και άχρηστες και όταν οι μαρξιστές έμεναν προσκολλημένοι στό καθαρώς άστικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα, έφερε τούς πάντες sé άμηχανία, γιατί κατέρριπτε μιάν ιδιότυπη μεταφυσική των μορφών που καλλιεργήθηκε από τούς ιδεαλιστές όλων των άποχρώσεων τότε. Ό Καζαντζάκης υπερέβη μέ τίσ

έπιλογές του τά δρια της αισθητικής νομιμότητας που είχε θεσπίσει ή άστική ιδεολογία και ώς σήμερα παραμένει μιά μόνιμη πρόκληση σέ αυτήν τήν αισθητική που έπιβλήθηκε τόσο, ώστε ακόμα και οι μαρξιστές νά τήν θεωρούν αυτόνομη και νά τήν δέχονται αναντίρρητα.

Ένα μέρος τής προσπάθειας του Καζαντζάκη βλέπουμε σέ σμίκρυνση στις *Τερτσίνες*. Τά ποιήματα, γραμμένα για τίς «φυχές που έθρεφαν τήν ψυχή μου», διασπούν τήν έξιδανικευτική τάση που προσφέρει ή άστική λογοτεχνία στους άναγνώστες της, μέ τόν συγχρονισμό των συμβόλων του Βούδα, του Μεγαλέξανδρου, τής Έλένης, ακολουθώντας τήν έπιταγή που δέν ζητά νά κρυπτογραφηθεί έκ νέου ο κόσμος, μά νά αλλάξει. 'Ο Τσιγκισχάνος, ο Τόντα Ράμπα, ο Μωυσής δέν είναι για τόν Καζαντζάκη τά σύμβολα-ήρωες, μέ τά όποια ή άστική τέχνη ταυτίζει τούς άναγνώστες της, αλλά κενά σχήματα που μέσα στις σύγχρονες διαδικασίες αποχτούν τήν σημασία τους. 'Η παραδοσιακή-άστική κριτική κατηγορήσε τόν Καζαντζάκη υποστηρίζοντας ότι «αυτός δέν ήταν ο Ψυχάρης, ούτε σκεφτόταν έτσι ο Νίτσε, ούτε άμάρτησε ο Χριστός». Ευτυχώς ο Καζαντζάκης γράφοντας ποίηση δέν έκανε ιστορία και πήρε τά δεδομένα σχήματα από τίς παλαιότερες χρήσεις τής λογοτεχνίας, τά έξατομίκευσε και φανέρωσε τήν συγχρονικότητά τους. 'Απέριψε, δηλαδή, τίς ιδεαλιστικές προσεγγίσεις και τίς αναλλοίωτες οντότητες που, όταν δέν βρίσκονται στό 'Απόλυτο Πνεύμα, καταφεύγουν στην 'Ιστορία, και υποσήμανε τόν αντιφατικό, δηλαδή τόν διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα των γλωσσικών συμβόλων. 'Αλλά, έπειδή έζησε σέ μιάν έποχή μέ έμπιστοσύνη ακόμα στις έπιτεύξεις της, θέλησε νά συστήσει μέ τήν σειρά του μιά γνήσια ιδεολογία, μιά «παν-ιδεολογία», θά λέγαμε καλύτερα, που άποσκοπούσε σέ μιά δική του γλωσσική ένοποίηση, σέ ένα νέο δηλαδή σύστημα αξιών, τό όποιο φυσικά ή πραγματικότητα τής Έλλάδας άδυνατούσε νά ένστερνιστεί και νά άφομοιώσει. Τότε έγραψε τήν 'Οδύσσεια, τό έπος ενός μεταγενέστερου από τό δικό μας πολιτισμού, ή σημασία του όποιου σήμερα μόνο σέ χώρες διαπολιτισμικές, όπως είναι οι Ένωμένες Πολιτείες, μπορεί νά κατανοηθεί.

Σέ κοινωνίες φαινομενικά όμοιογενείς, αλλά κατά βάση έλάχιστα έξειδικευμένες και άδιαφοροποίητες, όπως ή έλληνική, τό έργο αυτό κρίνεται μέσα από τούς φακούς μιάς άστικής τάξης συντηρητικής που άφήνεται κατά καιρούς νά ήδονίζεται μέ τίς θρησκευτικές της καταβολές και νά ζητά τό κέντρο εκείνο γύρω από τό όποιο θά ταξιθετήσει τόν κόσμο. 'Ακριβώς, όμως, έπειδή και αυτό άποτελεί μιά πράξη που διακρινεί μιάν έσωτερική άναγκαιότητα τής κοινωνίας μας, οι άστοί διανοούμενοι καλλιεργούν τήν αντίληψη μιάς κοινωνίας σέ ύφεση, μιάς κοινωνίας προσωπικών σχέσεων, μιάς κοινωνίας χωρικών στην όποια έκμετάλλευση δέν υπάρχει είτε καταργείται μέσα από τήν άπόλυτη ταύτιση, που σήμερα άποκαλείται βίωση, μέ τούς έξιδανικευτικούς τύπους τής λογοτεχνίας. Τότε ακριβώς άνακαλύπτεται ο 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ένας συγγραφέας έιδυλλιακός που προσφέρει στους σύγχρονους άστους τήν ψευδαίσθηση τής παραδείσιας ήρεμίας, άγνότητας και ένότητας, όλες εκείνες τίς αξίες δηλαδή που στις άρχές του αιώνα μας είχε παραμερήσει ο Κωστής Παλαμής και ή έπανάσταση του 1909. Πράγματι, όλα αυτά γίνονται τόσο

σκόπιμα όσο νά έπιβεβαιωθεί ή άποψη του Μάρξ πώς, όταν ένα γεγονός έπαναλαμβάνεται, τήν δεύτερη φορά μοιάζει μέ γελοιογραφία.

Οι *Τερτσίνες* όμως φαίνονται πλησιέστερες προς τήν δική μας πραγματικότητα και προς τίς λογοτεχνικές αξίες που έπικρατούν στην κουλτούρα μας. 'Η άπόχρωση τόνου μάς θυμίζει τά *Σατυρικά Γυμνάσματα* του Παλαμά και άρκετούς λυρικούς ύμνους του Σικελιανού. Βέβαια, ως θεματολογία, οι *Τερτσίνες* είναι άρκετά προκλητικές. Δέν αφήνουν τόν Βούδα ήσυχο στις συνειδήσεις των βουδιστών, ούτε τόν Χριστό στις έρμηνείες των όπαδών του. 'Αντίθετα, σέ κάθε ένα από αυτά τά σύμβολα έμβάλλουν ένα ιστορικό περιεχόμενο που φαινομενικά δέν τούς άνηκε. 'Ο Καζαντζάκης υπάγει τά σύμβολά του στον ρυθμό μιάς φιλοσοφίας τής ιστορίας που έπέδιωκε νά είναι καθολική και ένιαία. Και έδω ακριβώς βρίσκεται ή δική του όφειλή στην άστική ιδεολογία. Σέ μιά έποχή που ή κυρίαρχη ιδεολογία έπιβαλλόταν μέ έναν όλο και πιό ολοκληρωτικό τρόπο, ο Καζαντζάκης συνέστησε μιάν «παν-ιδεολογία» από όσα ή άστική τάξη είχε άπορρίψει κατά τήν περίοδο τής άνόδου της. 'Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας ότι κατά τήν δεκαετία του 1930 ή έδραιωμένη άστική τάξη αντιπαρατάχθηκε στην έκτροπή ενός κατώτερου τμήματός της, του φασισμού, τότε καταλαβαίνουμε πώς για εκείνη τήν έποχή τό έγχείρημα του Καζαντζάκη γινόταν μιά υπενθύμιση, μιά άμυνα αλλά και, τελικώς, μιά άφεση άμαρτιών.

“Όμως, μόνο για εκείνη τήν εποχή. Τά βιβλία διαβάζονται μέσα σε όρισμένες εποχές και σήμερα ένα βιβλίο όπως η *‘Οδύσσεια* επανασηματοδοτείται μέσα στο σύγχρονο πλαίσιο αναφορικότητας της κοινωνίας μας. Τό ίδιο πράγμα συμβαίνει και με τίς *Τερτοίνες*· με τήν τραχύτητα, δηλαδή τον νεωτερισμό τους, αποδεικνύουν δραστικά τον ψευδαισθητικό μηχανισμό της λογοτεχνίας και αποστασιοποιούν τούς αναγνώστες τους από τά σύμβολα-ταμπού που οι κατεστημένες κοινωνίες έχουν αποδεχθεί ως ιδεολογικά τους όρια ή σταθμούς. Προτείνει έτσι ο Καζαντζάκης ένα σχήμα χωρίς περιεχόμενο, που αναζητά από τούς αναγνώστες νά τό σηματοδοτήσουν και νά καταγράψουν έτσι τήν έναλλαγή των συνθηκών, δηλαδή τήν σύγχρονη πρακτική, των ταξικών αντιθέσεων. “Όσο για τήν παραδοσιακή-αστική κριτική, αυτή θά επιμένει ότι οι *Τερτοίνες* και η *‘Οδύσσεια* δέν έχουν μεγάλη ή αξία λόγου αισθητική ουσία και ποιότητα, αποσκοπώντας απλώς και μόνο νά επιβεβαιώσουν τό άλλοθι της, τό ότι δηλαδή δέν έμαθε πώς παράγεται ή λογοτεχνία και πώς επομένως αξιολογείται.

‘Ο Καζαντζάκης επέλεξε αυτά τά πρόσωπα επειδή αποτελούσαν «ιδεολογικούς κόμβους» της κουλτούρας της εποχής του. Σημεία δηλαδή τομής των διαφόρων τάσεων των ευρωπαϊκών κοινωνιών ή σημεία βάσης πάνω στά όποια στηρίζεται τό πολιτισμικό έποικοδόμημά τους, και τά όποια έχουν τόσο καθιερωθεί από τήν παράδοση, ώστε δρούν στίς ατομικές συνειδήσεις ως ξεχωριστοί υλικόι παράγοντες, έπηρεάζοντας τάσεις του υλικού και θεσμικού πλαισίου της κοινωνίας. Πράγματι, ή επίδραση του συμβόλου «Χριστός» στο σώμα και στην συνείδηση του πιστού είναι τόσο πραγματική και δραστική, όσο και ο μισθός του ως εργαζομένου. ‘Ορισμένα διανοητικά έφευρήματα αποκτούν με τον καιρό υλικές επιδράσεις. Αυτή ή πραγματικότητα στην αστική κοινωνία, και σε όσες τήν μιμήθηκαν, έστιασθηκε κυρίως στην προσωπολατρία και τήν προσπάθεια νά εξαρθεί ένα άτομο με χαρισματικές ικανότητες υπεράνω συνθηκών και ατόμων. Στην λογοτεχνία, ή τάση αυτή εκδηλώθηκε με τήν ήρωοποίηση, που ή αστική διάνοηση καλλιέργησε στο έπακρο, προσπαθώντας νά διοχετεύσει τίς αξίες της μέσω κυρίως του μηχανισμού της ταύτισης του αναγνώστη ή του θεατή. Γνωρίζουμε τήν απάντηση του Μπέρτολτ Μπρέχτ. Δέν αναγνωρίζουμε όμως εύκολα τήν απάντηση του Καζαντζάκη, γιατί αυτός έπαιξε τό παιχνίδι μέσα στο χώρο των ίδιων των συμβόλων, αϊφνιδιάζοντας και τίς δύο πλευρές. Παρεμβαίνοντας λοιπόν εκεί, άρνήθηκε τήν κυριότητα του Χριστού από τήν Έκκλησία, του Μέγα ‘Αλέξανδρου από τήν Ελλάδα, του Λένιν από τήν Σοβιετική Ένωση. Έπιχείρησε έξ ύπαρχής μιάν επέμβαση στον μηχανισμό παραγωγής των συμβόλων, έμβάλλοντάς τους μιάν βιοθεωρία που άρνιόταν ένα συντηρητικό και αποστεωμένο περιεχόμενο, ένω ταυτόχρονα συνέθεσε τή βιοθεωρία αυτή κατά τέτοιο τρόπο, ώστε έγινε σκάνδαλο για τούς μεταφυσικούς και μωρία για τούς αστούς, επειδή άκριβώς υποδείκνυε τά κοινωνικά προβλήματα που άμφότεροι ήθελαν νά παραμερίσουν. “Όταν σε λίγο θά συνθέσει τον νέο ‘Οδυσσέα, εκεί θά παρουσιάσει σε έκταση έναν προς έναν τούς ψευδαισθητικούς μηχανισμούς, ή αναγνώριση των όποιων άποτελεϊ, άλλωστε, και δικό μας σημερινό πρόβλημα, έπιτυγχάνοντας νά στραφούν κα-

τά των αστών και των μεταφυσικών τά μέσα που έπινοήθηκαν για νά άμβλύσουν τήν όξύτητα των κοινωνικών αντιθέσεων.

Γιά τον λόγο αυτό ή *‘Οδύσσεια* θά μείνει για πολύν καιρό, όσον καιρό θά βρισκόμαστε μέσα στον όρίζοντα της αστικής ιδεολογίας, ένα έργο που θά του άρνούονται τήν αναγνώρισή του ως κειμένου ποιητικού και λογοτεχνικού, ξεχνώντας δύο πράγματα ταυτόχρονα: ότι δέν είναι άπαραίτητο νά γράφεται ένα έργο με τίς συμβάσεις της λογοτεχνίας για νά καταταχθεί στή λογοτεχνία και, δεύτερο, άκόμη και όταν γράφεται με όλες τίς λογοτεχνικές συμβάσεις, δέν είναι πάντα λογοτεχνικό. Και τέλος, ξεχνώντας ένα τρίτο σημείο, ότι ή λογοτεχνία ακολουθεί τήν εξέλιξη της κοινωνίας και οι άλλαγές κοινωνιών και αντίληψων μετατρέπουν τον ‘Όμηρο και τήν Βίβλο από κείμενα θρησκευτικά σε έργα καλλιτεχνικά, μολοντί δέν γράφτηκαν με κανέναν προφανή λογοτεχνικό σκοπό. Και ότι τελικά ή «λογοτεχνικότητα» δέν είναι μιάν ουσία που ύπάρχει κάπου και μεταγγίζεται διά των λέξεων στον αναγνώστη, αλλά είναι μιάν έννοιολογική κατηγορία που μαθαίνεται στα σχολεία και τά Πανεπιστήμια και άπονέμεται σε κάποια ιστορική στιγμή σε όρισμένα κείμενα.

Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις γνωστές πρέπει νά πούμε ότι ή *‘Οδύσσεια* δέν κάνει λογοτεχνία ούτε είναι λογοτεχνία, άν και, άνάμεσα στα άλλα, ίκανοποιεί μερικά κριτήρια μιās όρισμένης περιόδου της λογοτεχνικής μας γλώσσας και έχει γραφεί με όλες τίς λογοτεχνικές συμβάσεις. Ένέχει, παράλληλα, όρισμένα έξωλογοτεχνικά μηνύματα και καταγράφει όρισμένους γλωσσικούς δείκτες, που ή άνάλυσή τους δίνει πορίσματα όχι μόνο για τήν λειτουργία του ίδιου του κειμένου αλλά και για τή φύση των κοινωνικών διαδικασιών που τό παρήγαγαν. Μέ τον τρόπο αυτό, παραμερίζοντας τήν άφελή άποψη ότι έζησε στο περιθώριο των προβληματισμών του καιρού του, ο Καζαντζάκης επανασύνδεσε τή λογοτεχνική χρήση της γλώσσας με τίς ρίζες και τίς προεκτάσεις της, γράφοντας ένα βιβλίο άσυνεπές, άπροσδιόριστο και άντιφατικό, βασισμένο σε μιάν θεωρία που τό ίδιο τό έργο τελικά διαψεύδει. Εύτυχως, καμιά συνοχή ιδεών και αισθημάτων δέν διαφαίνεται ούτε στίς *Τερτοίνες* ούτε στην *‘Οδύσσεια*. Οι μύθοι και οι ιδέες πάνω στίς όποίες στηρίζονται και παίρνουν τήν αναφορικότητά τους, κατά τήν τελική συναρμογή μετασχηματίζουν τό περιεχόμενό τους σε ένα νέο δυναμικό σύνολο, τό όποιο δέν μπορούμε νά έποπτεύσουμε στην πληρότητά του στο σημερινό στάδιο των γνώσεών μας. “Όσο πιό πολύ άντιφατικό είναι όμως τό έργο του Καζαντζάκη, τόσο πιό πιστά καταγράφει τίς αντιφάσεις της κοινωνικής εξέλιξης της εποχής του και τόσο διορατικότερα αντιλαμβάνεται τίς μελλοντικές της εκδηλώσεις. Οι αντιφάσεις στην ιδεολογία, τήν μυθοπλασία και τήν γλώσσα ενός έργου άποτελούν άνακλάσεις κοινωνικών αντιφάσεων και ταξικών διαφοροποιήσεων — άν όχι συγκρούσεων. ‘Η δυναμικότητα του έργου του Καζαντζάκη θά αυξάνει, ή θά άνακαλύπτεται, όσο περισσότερο ή κοινωνία μας διαφοροποιείται και ή ταξική της διαστρωμάτωση όξύνει τίς έσωτερικές της σχέσεις. ‘Ακόμα και οι ύφολογικές επιλογές, που κατά τό παρελθόν θεωρήθηκαν εκδηλώσεις μιās άπαραβίαστης ατομικότητας, άποτελούν μιάν κοινωνική λειτουργία. Μιάν λειτουργία μάλιστα που άποκτά ιστορική άποτελεσματικότητα στον

τόπο και στον χώρο που εμφανίζεται και σε συσχετισμό μετά φαινόμενα που την επιβοηθούν ή την εμποδίζουν.

Τελικά, συμπεραίνουμε ότι ο Καζαντζάκης διαφοροποιήθηκε τόσο πολύ από τη λογοτεχνία της εποχής του, επειδή κατέγραφε αμεσότερα την πολυπλοκότητα της εποχής αυτής σε όλα τα επίπεδα. Επιπλέον, διαφοροποιήθηκε με τις ύφολογικές επιλογές του, επειδή η γλώσσα και η θεματολογία που χρησιμοποίησε υποδήλωναν την κριτική στάση που ο ίδιος κρατούσε απέναντι στον κυρίαρχο κοινό λόγο της εποχής και, επομένως, στις δυνάμεις που τον επέβαλλαν. Γι' αυτό ο Καζαντζάκης και η 'Οδύσειά του αποτελούν για τη λογοτεχνία μας ένα σημείο τομής, όπου η ελληνική κοινωνία, έξω από τους ταξικούς αγώνες, πραγματώσε τη φυσιογνωμία της και ρίχτηκε στους νέους κινδύνους που έφερε η συνειδητοποίηση των χαρακτηριστικών της. Ίσως όμως δεν έχουμε κατανοήσει επαρκώς ότι η

'Ελλάδα άλλαξε περισσότερο με το έργο του Καζαντζάκη και λιγότερο από το έργο της γενιάς του '30. Κι αυτό πιθανώς συμβαίνει γιατί διαβάζουμε τη λογοτεχνία σαν ένα αυτόνομο κλάδο της γνώσης, ή της ζωής, χωρίς να επιζητούμε την έρμηνεία των όρων που την αποτελούν και την κατανόηση της λειτουργίας τους. Τό ότι η λογοτεχνία μας άλλαξε γύρω στην δεκαετία του 1930 είναι φανερό· αλλά, ακριβώς επειδή δεν έγιναν οι αναγκαίοι συσχετισμοί, η αλλαγή αυτή θεωρήθηκε ως αλλαγή μέσα σε ένα εργαστήριο και όχι έξω, στην κοινωνία. Και επειδή δεν έγινε η απαραίτητη ανάλυση των όρων, η νεωτερικότητα κρίθηκε από τον έναρμονισμό της ποιητικής με τις ανάγκες της κυρίαρχης ιδεολογίας και όχι από την ποίηση στα ρήγματα αυτής της ιδεολογίας. 'Αλλά, όπως φαίνεται, από αυτές τις προκαταλήψεις δεν έχουμε ξεφύγει ούτε και σήμερα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Εκδόσεις Χατζηνικολή
Σόλωνος 76, Αθήνα - Τηλ. 36.29.923

Φιλολόγοι σφασζόμενοι άμειλίκτως

ή ή άλληγορία τών άνοικτών θυρών

του Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Στό 49ο τεύχος (φθιν. 1987), σ. 203-209, του περιοδικού *Φιλολόγος*, ό κ. Ν. Παρίσης άποπειράται νά «άποκρυπτογραφήσει» τό ποίημα του Α. Έμπειρίκου «Κορυδαλλοί σφασζόμενοι μειλιχίως» (*Υψικάμινος*, Άγρα, σ. 40). Έπί του παρόντος άς μή συζητήσουμε κατά πόσο είναι όρθή ή «άποκρυπτογράφησή» του. Πιστεύουμε, ώστόσο, ότι αυτής της φύσεως οί «άναλύσεις», πού περιορίζονται άποκλειστικώς σέ ένα και μόνο ποίημα, δέν μπορούν νά όδηγήσουν σέ ίσχυρά συμπεράσματα, καθώς δημιουργείται ή έντύπωση ότι τό άπομονωμένο αυτό ποίημα άποτελεί κάτι τό μοναδικό μέσα στό έργο ενός δημιουργού, και μάλιστα του Α. Έμπειρίκου, πού επέμενε τόσο πολύ στην ένότητα και στη συνέχεια του έργου του. Πάντως δέν είναι αυτό τό άντικείμενό μας. Μάλιστα, σπεύδω νά ύπογραμμίσω ότι ούτε τά γραφόμενα του κ. Ν.Π. θά μάς άπασχολούσαν, εάν δέν συνέβαινε νά έγείρει τό άρθρο του ένα μείζον, θά έλεγα, ζήτημα πού δέν έχει πλέον σχέση με τή δημιουργική κριτική, ούτε κατά πόσο ό κριτικός έχει δικιο ή άδικιο. Τό μείζον αυτό ζήτημα έχει νά κάνει με τήν ήθική της έρευνας και της έπιστήμης και μάς άπασχολεί άκριβώς διότι άποτελεί, όπως πιστεύουμε, ένα χαρακτηριστικό δείγμα και σύμπτωμα τών καιρών πού ζούμε.

Όπως ήδη έχω πει, ό κ. Ν.Π., περιέργως, δέν αναφέρεται μέσα στό άρθρο του σέ άλλο ποίημα του Έμπειρίκου. Ούτε και ύποστηρίζει τήν εργασία του με κάποια σχετική βιβλιογραφία, πράγμα όμοίως περιέργο, άν λάβει κανείς ύπόψη ότι, ειδικά τά τελευταία χρόνια, έχει γίνει άρκετή και σοβαρή δουλειά πάνω στό έργο του Έμπειρίκου. Ό κ. Π. επιλέγει τόν μοναχικό δρόμο του έρευνητή εκείνου πού ή άγνοει ή καμώνεται πώς άγνοει ό,τι πρό αυτού σχετικό έχει γραφεί. Άλ-

λά τουτο προσωπική έπιλογή του άποτελεί και έν πάση περιπτώσει έτσι αυτός άντιλαμβάνεται τήν έρευνα. Φέρει όμως τό άρθρο του, σ. 205 (έκτός της παραπομπής του στην *Υψικάμινος*), μιά ύποσημείωση, ιδιαίτέρως ευγλωττη, θά λέγαμε, τήν όποία παραθέτω (τά κεφαλαία είναι δικά μου): «Ό Γ. Γιατρομανωλάκης, στό βιβλίο του για τόν Άνδρέα Έμπειρίκο, αναφέρεται εύκαιριακά ΚΑΙ στό “Κορυδαλλοί σφασζόμενοι μειλιχίως” και έπισημαίνει ότι ή “μεταφορική γλώσσα, πού χρησιμοποιείται για τήν περιγραφή της τωρινής καταστάσεως, έγγίζει τά όρια μιάς άπροκάλυπτης άλληγορίας”, τήν όποία όμως ό μελετητής ΔΕΝ ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΚΑΙ ΔΕΝ ΑΝΑΛΥΕΙ». (Άκολουθεί ή παραπομπή στό βιβλίο μου, Άνδρέας Έμπειρίκος, ό ποιητής του έρωτα και του νόστου, Άθήνα 1983, σ. 72).

Έτσι λοιπόν ό κ. Π. άφ' ενός φέρεται νά περιφρονεί ή νά άγνοεί όλόκληρη τή σχετική βιβλιογραφία, άφ' έτέρου κατεβάζει μέσα στην μονάκριβή του ύποσημείωση τόν κριτικό του πέλεου πάνω στό βιβλίο μου, πιστεύοντας ότι με τόν τρόπο αυτό ξυλεύει εκ του ασφαλούς. Προτού ώστόσο έξηγήσω τί άκριβώς συμβαίνει άς μου έπιτραπεί νά αναφερθώ όσο τό δυνατόν συντομότερα στό βιβλίο μου για τόν Έμπειρίκο. Λέω «ας μου έπιτραπεί», μολονότι πιστεύω ότι ένας συγγραφέας όφείλει κάποτε νά μιλά για τό έργο του, όταν αυτό άποσιωπάται, διαστρεβλώνεται ή, τό χειρότερο, όταν λεηλατείται άσύστολα και τήν ίδια στιγμή διαβάλλεται.

Τό βιβλίο αυτό, ή πρώτη και για τήν ώρα μοναδική μονογραφία για τόν Έμπειρίκο, άποτελεί μιά προσπάθεια νά αντιμετωπισθεί ως όλον και ως όλον νά έρμηνευθεί τόσο ή ιδεολογία, όσο και ή ποιητική του μεγάλου έλληνα ύπερρεαλιστή,

είναι δηλαδή ένα βιβλίο συνθετικό πού δέν ενδιαφέρεται για αναλύσεις μεμονωμένων ποιημάτων ή στίχων του Έμπειρικού. "Ας δούμε πώς δηλώνεται εξ αρχής ο σκοπός αυτής τής τής μονογραφίας: «'Απώτερος σκοπός μας, ως έκ τούτου, είναι νά παρακολουθήσουμε, όσο γίνεται μεθοδικότερα, τήν παλίνδρομη κίνηση καί πορεία του Έμπειρικού από τό ώραϊο, ιδεωδες καί ανεξίτηλο παρελθόν στή συσφαίρωση καί πήξη ενός μελλοντικού καθολικού δράματος τής απόλυτης έλευθερίας καί του απόλυτου έρωτα. Τόποι ύποχρεωτικοί διελεύσεως καί στάσεις αναγκαστικές είναι τά εκδοθέντα κείμενα του Έμπειρικού — καί μόνο αυτά. Η εξέταση τής κατασκευής των ποιημάτων, ή φιλολογική ανάγνωσή τους καί ή διερεύνηση κάθε φορά νέων σημείων τής πορείας αποτελούν ένδιάμεσους αλλά για κανένα λόγο δευτερεύοντες στόχους μας. Δέν είναι, άλλωστε, ύπερβολικό νά λεχθεί ότι ή διαμόρφωση του ιδεολογικού καί κοσμικού συστήματος του ποιητή, δηλαδή ή έκφραση τής νοσταλγίας καί του έρωτα μέσα από ένα ρητό καί σαφές σχέδιο ιδεών, συμπορεύεται μέ τήν ποιητική, "κατασκευαστική" τεχνική του Έμπειρικού. Συγκεκριμένα, ή πορεία του από τό πολυκεντρικό καί πολυκέφαλο ποίημα-διακήρυξη τής Ύψικαμίνου σέ μιά μονοθεματική "ίστορία" τής Ένδοχώρας καί στίς καθαρές αφήγηματικές ιστορίες ή "μυθιστορίες" των Γραπτών, στήν Άργώ καί στό σχοινοτενές κείμενο του Μεγάλου Άνατολικού, οδηγούν ταυτόχρονα σέ καθαρότερες διακηρύξεις καί σέ πιό συγκεκριμένους όραματισμούς. Οί όριακές θέσεις τής Όκτάνας κλείνουν τήν καμπύλη τής αφήγηματικότητας καί τής μονοθεματικής ιστορίας καί αποτελούν κατ' έξοχήν κείμενα-διακηρύξεις» (σ. 39-40).

Αυτό είναι οί στόχοι του βιβλίου, σαφέστατα καί καθαρότητα διατυπωμένοι. Τό πρόβλημα είναι κατά πόσο οί στόχοι αυτοί έπιτυγχάνονται, κατά πόσο τά συμπεράσματα είναι όρθά. Άλλά καί αν ακόμη ύποθεθεί ότι τά συμπεράσματα του βιβλίου είναι έσφαλμένα (καί τουτο φυσικά χρήζει αποδείξεως) μέ κανένα τρόπο δέν γίνεται νά ύποστηριχθεί ότι τό βιβλίο τρέπεται σέ «εύκαιριακές» αναφορές ή αναλύσεις κάποιων ποιημάτων ή ακόμη καί στίχων του Έμπειρικού. Τοϋτο αποτελεί ένασχόληση άλλων.

"Ας δούμε τώρα τό κεφάλαιο εκείνο του βιβλίου, μέσα στό όποιο χρησιμοποιείται καί τό έπίμαχο ποίημα τής Ύψικαμίνου, τό όποιο ό καιρίος κ. Ν.Π. πιστεύει ότι ΚΑΙ εύκαιριακά αναφέρεται ΚΑΙ ουδόλως αναλύεται ή σχολιάζεται. Δύο από τά κεντρικά θέματα πού τίγονται στήν ένότητα τής Ύψικαμίνου (σ. 43-75) είναι τά εξής: 1. Τό φαινομενικά «άλογο» τής ύπερρεαλιστικής ποιήσεως, καί ειδικά στήν περίπτωση τής αίρετικής Ύψικαμίνου, δέν ύφίσταται. Ό συνειρμικός χαρακτήρας τής κατασκευής των ποιημάτων τής συλλογής, ό συνειρμός των εικόνων συντελεί, ώστε ακόμη καί τά πιό «θερμά», όπως τά αποκαλώ, ποιήματα τής συλλογής αυτής νά έχουν τό δικό τους νόημα. Άλλωστε ό ίδιος ό Έμπειρικός (στό κείμενο «'Αντί Προλόγου», πού είναι ένα είδος μανιφέστου) γράφει πώς οί εικόνες των ποιημάτων του μπορούν καί έχουν «ένα λογικό ή μή λογικό είρμό, πού νά αποτελεί τρόπον τινά ένα θέμα». Αυτή ή «λογικότητα» των «θερμών» καί «άλογων» ποιημάτων τής Ύψικαμίνου ύποστηρίζεται καί αποδεικνύεται μέ άλλεπάλληλα παραδείγματα μέσα στό βιβλίο μου, ώστε περιττεύει νά τά επαναλάβω έδω. 2. Τίθεται τό έρώτημα (σ. 69 κ. εξ.) κατά πόσο είναι δυνατό νά ανιχνεύσουμε μέσα στήν Ύψικαμίνου κάποια «θέση» του ποιητή.

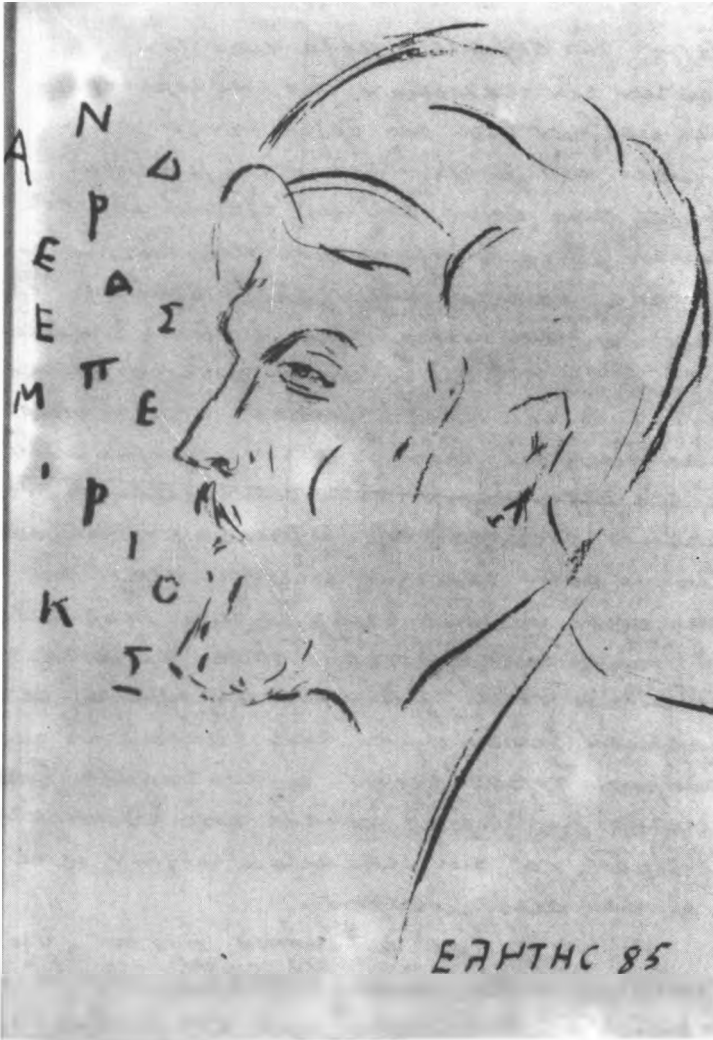
"Αν δηλαδή καί έδω έκφράζεται «σέ όποιο ποσοστό ή διακήρυξη του ποιητή για ένα μελλοντικό έναϊο κόσμο, πού μέσα στήν ώριμη Όκτάνα θά ήχήσει ως σημαντική έπαγγελία». Έτσι διαπιστώνεται ότι καί μέσα στή συλλογή αυτή «διαμορφώνονται καί διαχωρίζονται δύο κόσμοι, του έμεις καί των άλλων, ενός ύγιους, νέου καί όρμητικού, καί ενός παλαιού, ψευδοϋς καί πιεστικού συστήματος». Παρέχονται έν συνεχεία άρκετά παραδείγματα αυτής τής αντίθεσης του παλαιού προς τό νέο. Μάλιστα, στα παραδείγματα πού προσκομίζω για νά δείξω τήν έχθρική στάση όρισμένων έναντίον του νέου κόσμου, κατονομάζονται καί «οί σημερινοί δήμιοι», πού έμφανίζονται καί στό έπίμαχο ποίημα. Τό ίδιο άκριβώς παράδειγμα χρησιμοποιεί καί ό προσεκτικός κ. Ν.Π., προκειμένου νά αποδείξει τό ίδιο πράγμα! (Πρβλ. σ. 70 του βιβλίου μου καί σ. 206 του κ. Π.).

Μέ όλα αυτά τά δεδομένα ύπογραμμίζω λίγο παρακάτω (σ. 71): «Μέσα από μιά σειρά ποιημάτων, αναδεικνύεται, είτε μεταφορικά είτε άμεσα καί κυριολεκτικά, τό όραμα του νέου κόσμου καί πραγματοποιείται σέ πρώτο στάδιο, καί μέσα στήν ύπαινεκτικότητα των ποιημάτων τής Ύψικαμίνου, ό ευαγγελισμός εκείνος πού θά διασαλισθεί (σημειώστε τό ρήμα) έντονότερα στα έπόμενα κείμενα του ποιητή». Άκολουθεί ως παράδειγμα τής θέσεως αυτής ή αναφορά στίχων από τά ποιήματα «Φυγή του νήματος», «Πυρότριχες όλολύζοντες» (μέ παραπομπή στό «'Ελυτρον»). Τό ίδιο δραματικό θεωρείται (σ. 72) τό ποίημα «Τριαντάφυλλα στό παράθυρο», πού συσχετίζεται μέ τίς διακηρύξεις τής Όκτάνας. Άκολουθεί — πάντοτε στήν ίδια παράγραφο, καί πάντοτε σχετικά μέ τήν ίδια θέση — ή αναφορά (καί όχι βέβαια μόνο του τίτλου του) του δραματικού «Τσόχα ριπιδίου» καί ή παράγραφος κλείνει μέ τή μνεία του «Κορυδαλλοί σφαζόμενοι μειλιχίως», όπου τονίζεται πώς «ή περιγραφή τής τωρινής καταστάσεως έγγίζει τά όρια μιας ΑΠΡΟΚΑΛΥΠΤΗΣ (τά κεφαλαία όχι στό βιβλίο) άλληγορίας». Έπειδή άκριβώς ή άλληγορία αυτή είναι τόσο προφανής παραθέτω τό δεύτερο μέρος του ποιήματος, χωρίς σχόλια φυσικά, άφου ήδη ό αναγνώστης έχει άκούσει άρκετά (καί θά άκούσει καί παρακάτω άλλα) παραδείγματα των διακηρύξεων καί του όραματισμού του Έμπειρικού.

Μόνο ό κ. Ν.Π. χρειάζεται ειδική άνάλυση καί σχολιασμό νά έννοήσει (ύστερα από όσα έχουν προηγηθεί) τήν όντως άπροκαλύπτη άλληγορία του ποιήματος καί μάλιστα άφου καί στήν έπόμενη παράγραφο έξακολουθούν τά παραδείγματα αυτής τής άλληγορίας. «Πολιτική άλληγορία καί μάλιστα διάφανη (...) είναι καί "Τά πούπουλα ευδαιμονίας" όπου κ.λπ. κ.λπ.». "Επονται, πάντοτε στό ίδιο θέμα άναφερόμενα, τά ποιήματα «'Ελονοσία», «'Οργανική διάσωσης τής χαράς» καί ή ένότητα κλείνει μέ τό «Κλωστήριον νυκτερινής άνάπαυλας» του όποίου ό μελλοντισμός καί ό έρωτισμός αποτελούν «όριακή θέση καί έπιστέγασμα των διακηρύξεων τής Ύψικαμίνου, (σ. 75).

Ίδου συνεπώς σέ ποιό περιβάλλον καί μέσα σέ ποιά συμφραζόμενα αναφέρεται καί τό ποίημα αυτό, τήν άλληγορία του όποιο ό κ. Ν.Π. προσπαθεί νά «άποκρυπτογραφήσει». "Ας δούμε τώρα τί νέον εκόμισε ό μελετητής αυτός του Έμπειρικού μέ τό άρθρο του.

1. Στίς σ. 203 κ. εξ. άναφερόμενος ό κ. Π. στήν «ποιητική γραφή» διατυπώνει τήν εξής κρίση: «Δέν ύπάρχει θεματική

2. Στή σ. 204 γράφει: «ή πληθυντικότητα (sic) τοῦ δευτέρου ρήματος («ἔιχαμε») καί τά δύο πρωτοπρόσωπα πληθυντικά ἀντωνυμιακά στοιχεῖα (μας, μας) ὑποδηλώνουν συμμετοχή στά ἀφηγηματικά δρώμενα κάποιων προσώπων κι ἀκόμα συμμετοχική ἐμπλοκή τοῦ ἀφηγητῆ-ποιητῆ... (ὑπογράμμιση δική μου).

Στή σ. 70 γράφω: «...εἶναι σημαντικό καί ἐνδεικτικό τό γεγονός ὅτι τά περισσότερα ἀπό τά μισά ποιήματα τῆς Ὑψικαμίνου ἐκφέρονται σέ πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο (...). Μέσα στά ποιήματα-διακηρύξεις τῆς Ὑψικαμίνου ὁ ποιητής ὄχι μόνο δέν αἰσθάνεται ἀπομονωμένος, ἀλλά ὡς ἐκφραστής ἀπόψεων καί αἰσθημάτων μιᾶς "ομάδας" ἢ ἐνός κινήματος ἀναλαμβάνει νά ὀμιλήσει ἐξ ὀνόματος ὄλων». Σύμπτωση καί ἐδῶ; Σύμπτωση.

3. Ἔχω ἤδη πεῖ ὅτι ὁ κ. Ν.Π. βρῖσκει, βασισμένοι στήν στίξη, πῶς τό ποίημα ἀποτελεῖται ἀπό ἑπτά «προτάσεις». Τό «εὐρημα» αὐτό εἶναι ὄντως δικό του. Βρῖσκει ὅμως ὅτι οἱ ἑξι πρῶτες (πού καλύπτουν περίπου τά δύο τρίτα τοῦ ποιήματος) συγκροτοῦν μιᾶ νοηματική ἐνότητα (τό ἀφηγηματικό ἐπίπεδο, ὅπως τό λέει) καί ἡ τελευταία ἄλλη μιᾶ (τό μὴ ἀφηγηματικό ἐπίπεδο). Στό πρῶτο ἐπίπεδο μᾶς διδάσκει ὁ κ. Π. ὅτι ὁ ποιητής καταγγέλλει «ἔμμεσα καί πλάγια, μιᾶ "κατάσταση" (...) πού τή θεωρεῖ ἤδη παρωχημένη. Στό ἄλλο ἐπίπεδο εἶναι ὁ ποιητής προφήτης: προφητεύει καί ἐξαγγέλλει μιᾶ μεταστροφή καί ἀλλαγὴ τῶν πραγμάτων» (σ. 208). Λίγο παρακάτω διαβάζουμε ἐπίσης ὅτι «ὁ ποιητής-ἀφηγητής διατυπώνει ἕνα συγκεκριμένο ποιητικό ὄραμα· ὀραματίζεται ἕναν καινούριο ἀπελευθερωμένο κόσμο». Τό ἴδιο καί στήν ἐπόμενη σελίδα: «ὄλα αὐτά συνιστοῦν ποιητική-ἀλληγορική ἀπεικόνιση τοῦ κόσμου πού ἔρχεται μέ καινούριες ἀπελευθερωτικές ἀντιλήψεις». Ἄλλά τί ἄλλο ἄραγε ἐννοῶ γράφοντας καί ξαναγράφοντας γιά τόν «παλαιό» κόσμο πού ἀντιτίθεται στή νέα κατάσταση, ἢ γιά τό ὄραμα καί τόν εὐαγγελισμό τοῦ μελλοντικού κόσμου; Αὐτή δέν εἶναι μιᾶ ἀπό τίς κεντρικές θέσεις πού διατρέχει ὁλόκληρο τό βιβλίο καί πού δηλώνεται τόσο καθαρά καί τόσο ἐπίπονα; Ποιά διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ ἐκεῖνα τά «μοντέρνα» δῆθεν «ἀφηγηματικά» καί «μὴ ἀφηγηματικά» ἐπίπεδα καί σέ ἐκεῖνο πού παρατηρῶ νά συμβαίνει κατά κανόνα στά ποιήματα τοῦ Ἐμπειρικού, ὅπου «γινόμαστε μάρτυρες μιᾶς "καταστάσεως" πού, ἐνῶ ἀρχικά ἐμφανίζεται ἀρνητική, τρέπεται σέ θετική μέσα ἀπό τήν ἴδια τή διαδικασία τῆς γραφῆς»; Ἄν μάλιστα ὁ κ. Π. μᾶς ἔκανε τήν τιμὴ καί διάβαζε τίς σ. 20 καί ἐξῆς τοῦ βιβλίου, θά ἔβλεπε πῶς αὐτά τά περί ἀφηγηματικοῦ καί μὴ τά ἔχει ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης ἐπισημάνει στή *Ρητορική* του καί πῶς ἐρμηνεύω τήν ἀφηγηματική τέχνη τοῦ Ἐμπειρικού μέ τήν ἀνάλογη δομὴ ἐνός «λόγου ρητορικής ἑφῆς», δηλ. μέ τήν περιγραφή, τήν ἀφήγηση καί τήν προτροπὴ ἢ ἀναφώνηση.

4. Τί προσφέρει περισσότερο στήν κατανόηση τοῦ ποιήματος ὁ κατάλογος τῶν «ρηματικῶν ἐνοιῶν» πού ἐκπονεῖ ὁ κ. Π. καί ὅπου ἀναλύει τό αὐτόνομο («θυμᾶμαι... ἐγώ», «θά ἔλθῃ... μέρα», «θά κοσμήσῃ... τό διαμάντι» κ.ἄ.) ἀπό ἐκεῖνο πού γράφω σχετικά μέ τή λειτουργία τῶν ρηματικῶν τύπων μέσα στά ποιήματα τῆς Ὑψικαμίνου, ὅτι δηλαδή «ἐνῶ μᾶς εἶναι δύσκολο νά συνδέσουμε "λογικῶς" τίς ἀλλεπάλληλες περιόδους-εἰκόνες, ἢ ἀνάγνωση τοῦ ποιήματος δέν ἀφήνει συγχινησιακά κενά καθὼς οἱ ρηματικοὶ τύποι μᾶς ὀδηγοῦν μέ συνέπεια νά αἰσθανθοῦμε τή μεταβολὴ μιᾶς παλαιᾶς κα-

καθαρότητα καί λογικὴ εὐκρίνεια. Οἱ ποιητικές ὅμως προτάσεις (πιθανόν ἐδῶ ἐννοεῖ τίς ἑπτὰ «συντακτικές περιόδους τοῦ ποιήματος», πού λίγο παρακάτω τίς μετρᾶ καί ὡς «προτάσεις... ποιητικές-θεματικές») —μικρές καί μεγάλες— ἔχουν στρωτὴ διατύπωση καί ὁ λόγος δέν παρουσιάζεται συντακτικὰ ἀποδιοργανωμένος» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

Στό βιβλίο μου (σ. 43 κ. ἐξ.) ἀναφερόμενος καί ἐγώ στή συντακτικὴ δομὴ τῶν ποιημάτων τῆς Ὑψικαμίνου, τονίζω ὅτι «ἡ διάταξη τῶν ὄρων τῆς προτάσεως εἶναι συνεπέστατη καί ἀδιατάρακτη. Πουθενά μέσα στήν "αἰρετική" Ὑψικαμίνου (καί σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ δημοσιευμένου ἔργου) δέν παρατηροῦμε κάποια συντακτικὴ ἀποδιοργάνωση». Χαίρομαι πού τά πνεύματά μας συναντήθηκαν καί ἐδῶ μάλιστα ἐκφράζονται μέ τίς ἴδιες λέξεις. Σύμπτωση ἐνδεχομένως.

ταστάσεως σέ νέα, θέμα συνηθισμένο στην 'Υφικάμινο;» (σ. 66).

5. Ποιά διαφορά έχει (άλλά και τί περισσότερο λέει) ή «ανάλυση» και ή «άποκρυπτογράφηση», πού άποπειράται ό κ. Π. σχετικά μέ τίς «νότες μιās άρχιμισμένης έποποιίας» από όσα γράφω γιά τή «νέα» μουσική πού άκούγεται στό ποίημα «'Ιππεύων όνους άγαπών κυρίες» και πού ήχει και μέσα στό έξεταζόμενο ποίημα; (σ. 66 και 72).

6. "Ας μάς πει ό κ. Ν.Π. πόσο μακριά κείται ή διατύπωσή του ότι «...τό ποίημα, μέσα από μιά δυναμική και ήχηρή ρητορική υπερρεαλιστικής γραφής, κυριολεκτικά διασαλπίζει (άρεσκόμαστε και οι δύο στά ίδια ρήματα) τή σίγουρη νίκη ένόσ άλλου κόσμου όπως τόν όραματίσθηκε ή λογική και ή ιδεολογία του όρθόδοξου υπερρεαλισμού πού στην (!) 'Ελλάδα κάνει τά πρώτα γενέθλια βήματα (sic) τή χρονιά του 1935», από εκείνο πού γράφω στην σ. 74: «'Η έλευση του νέου αυτού κόσμου, πού όραματίζεται ό ποιητής, δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσα από τίς διακηρύξεις του υπερρεαλισμού και νά βασίζεται στην πρωτοπόρα ήθική και ποιητική άντληψη του κινήματος»; Γιά τό θέμα τής «ρητορικής» στον 'Εμπειρικό δέν νομίζω πώς χρειάζεται νά επανέλθω.

Διάβασε άραγε ό κ. Π. τό βιβλίό μου; Δέν τό διάβασε και άπλώς τό φυλλομέτρησε «πλαγίως»; Τό διάβασε και δέν τό κατάλαβε; 'Η μήπως τό άφομοίωσε τόσο πολύ ώστε νά «διασαλπίζει» άσυνειδήτως τίς ιδέες του; 'Αλλιώς πώς νά έξηγήσω τόσες διαβολικές συμπτώσεις; Νά έρμηνεύσω έπίσης μέ τήν ψυχολογία τήν άκριτη και κακόπιστη ύποσημείωσή του; Δέν πρόκειται φυσικά νά προβώ σέ χαρακτηρισμό του κ. Ν.Π. ό όποιος, όπως μαθαίνω, είναι και εκπαιδευτικός. "Ο,τι μέ παρεκίνησε νά καταφύγω σέ τούτη τήν καταγγελία είναι (όπως είπα και στην άρχή) ή ήθική τής έρευνας και τής έπιστήμης. "Αν άδικώ, ώστόσο, τόν έπικριτή μου, άς μάς άποδείξει πώς και πού τόν άδικώ. Κυρίως άς μάς άπαντήσει σέ δύο άπλά έρωτήματα.

ΠΡΩΤΟΝ, τί νέο προσφέρει ή «ανάλύσή» του στην κατανόηση του ποιήματος, πού δέν ύπάρχει στό βιβλίό μου; Έκτός βέβαια και θεωρεί συμβολή αυτό πού μάς λέει γιά τά «ράσα», ότι δηλαδή άποτελούν «συνεκδοχική άλληγορία όλων των παλαιών και κατεστημένων άντληψέων» ή πώς ή «μοιχαλός» συμβολίζει, τή δυναμική τής άπελευθέρωσης από τά πιεστικά δεσμά τής κατεστημένης στενάχωρης ήθικης» (sic). ΔΕΥΤΕΡΟΝ, σέ ποιό άλλο ποίημα (έκτός, ύποτίθεται, στό παρόν) αναφέρομαι εύκαιριακά μέσα στό βιβλίό μου; "Ας μάς άπαντήσει στά δύο αυτά έρωτήματα και θά δεχθώ πώς τά πνεύματά μας συνήθιζαν νά συναντώνται κατά τήν άνάγνωση και μελέτη του 'Εμπειρικού.

Τέλος, μιá πού ό κ. Ν.Π. μάς έκανε τό μάθημά του, άς μάς έπιτρέψει μέ τή σειρά μας νά του κάνουμε κι έμεις ένα. Γράφει λοιπόν (σ. 204), πιστεύω από ύπερβολικό φιλολογικό ζήλο, τό έξής: «οί τρεις λέξεις του τίτλου (ουσιαστικό, παθητική μετοχή, έπίρρημα) είναι "λέξεις άπαξ": δέν επαναφέρονται και δέν "άκούγονται" στό κυρίως ποιητικό κείμενο» (ύπογραμμίζω). "Ομως, αν αυτό πού γράφει ό κ. Π. γιά τίς «λέξεις άπαξ» τό διδάσκει κιόλας, μάλλον θά πρέπει νά άναθεωρήσει τίς άπόψεις του. Διότι μέ τόν φιλολογικό όρο «λέξεις άπαξ» (ή «άπαξ λεγόμενον») δέν έννοούμε ό,τι αυτός έννοεί. "Ο όρος, στην κλασική φιλολογία, σημαίνει πώς μιá λέξη (ή ένας γραμματικός ή συντακτικός τύπος) άπαντά σέ ό-

μιόν των σφαιρών, αλλά και των
μαζών των κατόικων μας, άπό τήν
των κρυσθών και των έργων των, ή
έχειν όχι μόνο διαφύσει, μά και
ψου των νόων γαίτων, είτε άνιμαρι
εις τήν μόνιμον σφαιροσφαι
χάρδε από των νόων, ή ενισχύει
εμείων σι' άποράφοιαι σι' άποράφοιαι.

Και ή νόμι ενισχύει και
άναστύσειαι μεμειλιχίως
και όσως εις μιάν ενίσχυσιν συμφορμίν,
ή εις μιάν ενίσχυσιν άντιανεμυραίου
υμνών, ένωσεν τα' άναμφορμίν και
εις των νόων γαίτων, άναμφορμίν και
τα' άποράφοιαι συμφορμίν των φορμίν των,
ή ενισχύει μεμειλιχίως. μεμειλιχίως,
μη άνισχύσειαι, μη άνισχύσειαι μεμειλιχίως
καρμίν ξένων προς τήν ένωσίν των
ρυσθών ποροσφαιμίν ή ενισχύει. ενισχύει
μεμειλιχίως εις τήν ενίσχυσιν, ή εις τήν ενίσχυσιν
έξ ύμνών, τα' των καζανού ενισχύει και
τα' των άνισχύσειαι.

Και ή νόμι όσως ενισχύει και
ένισχύει και άναστύσειαι και ενισχύει
ται. Τα' ενισχύειαι μεμειλιχίως
και άνά νόων ενισχύειαι ενισχύειαι μέχρι
ενισχύειαι προς ενισχύειαι ενισχύειαι
άλλα, όσως και άν άνισχύσειαι από
τα' ενισχύειαι, όσως και άν ενισχύσειαι

λόκληρη τήν γραμματεία μόνο ΜΙΑ φορά. Καταχρηστικώς μπορεί νά σημαίνει πώς μιá λέξη κ.λπ. άπαντά σέ ένα συγκεκριμένο συγγραφέα μόνο ΜΙΑ φορά (βλ. πρόχειρα, Ε.Α. Κοκόλης, «Λέξεις άπαξ»: Στοιχείο ύφους. Θεωρητική έξεταση-καταγραφή στα «Ποιήματα» του Γ. Σεφέρη, 1975, σ. 28 κ. έξ.). Συνεπώς οι λέξεις του τίτλου «κορυδαλλοί», «σφαζόμενοι» και «μειλιχίως» δέν είναι «λέξεις άπαξ» επειδή δέν άπαντούν ΜΕΣΑ στό ποίημα. Θά ήταν «λέξεις άπαξ» στον 'Εμπειρικό, εάν ό ποιητής τίς χρησιμοποιούσε μόνο έδώ και πουθενά άλλου μέσα σέ όλόκληρο τό έργο του. Έξ όσων όμως γνωρίζουμε ή λέξη «κορυδαλλός» άπαντά στό δημοσιευμένο έργο του πέντε-έξι φορές. Τή συχνότητα των δύο άλλων λέξεων δέν τή γνωρίζω. "Αν όμως είναι πράγματι «λέξεις άπαξ», είναι γιά λόγους έντελώς διαφορετικούς από εκείνους πού ό κ. Ν.Π. νομίζει.

Περί λογοτεχνικῶν εἰδῶν

μιά κειμενική ἀνάγνωση τῆς «Κρίσης»
τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ

τοῦ Δημήτρη Ἀγγελιάτου

διαβάζοντας κανείς τὴν *Κρίση*¹ τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ κατὰ τὴν ὁδηγία τοῦ ὑπότιτλου: «Ἀφήγημα», γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει κάποια νύξη παρακάτω, διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ δεδομένων πού μὲ ἀρκετὴ δυσκολία θὰ ἦταν δυνατό νὰ θεωρηθοῦν ὡς «κανονικά» γνωρίσματα τοῦ ἀφηγηματος, ἐνωώντας κυρίως τὴν προσανατολισμένη πρὸς κάποιο τέλος δράση, τὴ χρονικὴ καὶ λογικὴ ἀλληλουχία τῶν ἐπεισοδίων πού τὴν προωθοῦν καθῶς καὶ τὴ συγκρότηση ἀλλὰ καὶ συνέπεια τῶν ἡρώων οἱ ὁποῖοι ἐμπλέκονται σ' αὐτή.

Δράση —Ἀλληλουχία ἢ συναρμογὴ τῶν ἐπεισοδίων— Ἡρωες, ἀποτελοῦν τὶς πλέον τυπικὲς εἰδολογικὲς παραμέτρους τοῦ ἀφηγηματος ἀλλὰ καὶ τῆς πεζογραφίας γενικότερα, καὶ αὐτό δίχως νὰ ὑπεισέλθουμε στὶς λεπτομερέστερες διακρίσεις τῆς ἀφηγηματολογίας, πράγμα πού θὰ ἀπαιτοῦσε —ἰδίως γιὰ τὴν *Κρίση*— ξεχωριστὴ μελέτη.

Αὐτὰ τὰ «μὴ κανονικά» γνωρίσματα τῆς *Κρίσης* ὡς πρὸς τὶς τρεῖς προηγούμενες παραμέτρους πού ὑπαινιχθήκαμε, συμπληρώνονται ἀπὸ κάτι ἄλλο τὸ ὁποῖο πραγματικὰ δέν συναντοῦμε παρά σπάνια στὸ ἀφήγημα ἀλλὰ ἀσφαλῶς συχνότερα στὴν ποίηση, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ βασικὴ εἰδολογικὴ παράμετρο· πρόκειται γιὰ τὴν περιοδικότητα καὶ τὴ συναφὴ δυναμικότητα τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν θεματικῶν καὶ μορφικῶν (γιὰ νὰ μείνουμε τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν σ' αὐτὴ τὴν προχειρὴ ἀλλὰ διόλου ἄκαιρῃ διάκριση, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μεθοδολογικῶν ἀναγκαιοτήτων πού προβάλλονται στὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ) παραλληλισμῶν οἱ ὁποῖοι προσδίδουν ἕναν ἰδιαίτερο ρυθμὸ στὸ κείμενο, ἄξιο γιὰ περαιτέρω διερεύνηση.

«Ἀφήγημα» λοιπὸν στηριζόμενο ἀφ' ἑνὸς σὲ ἀποκλίνοντα δεδομένα ἀπὸ τὸ εἶδος πεζογραφία καὶ ἀφ' ἑτέρου σὲ δεδομένα πού ἀνήχουν στὸ εἶδος ποίηση· καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δεδομένων καὶ ἡ περιοδικότητα μὲ τὴν ὁποία συγκλίνουν κάθε φορὰ στὸ κείμενο, πού κάνει ὄρατὴ τὴν εἰδολογικὴ διαφοροποίηση.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κεντρικὸ διττὸ πρόβλημα πού δημιουργεῖ τὴ *Κρίση* (καὶ πού ἀποτελεῖ βεβαίως τὴ βασικὴ ὑπόθεση ἐργασίας γιὰ τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ): πρῶτα στὸν ἀναγνώστη

πού ἔχει μάθει νὰ κατατάσσει τακτοποιώντας «πρὸς εὐχερύτεραν κατάληψιν» τὰ κείμενα στὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα εἶδος ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν καλύπτουν τὶς κάθε φορὰ τυπικὲς εἰδολογικὲς συμβάσεις, ἔτσι ὅπως διατυπώθηκαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας· ὕστερα στὴν ἴδια τὴ θεωρία τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ τὴν Ποιητικὴ γενικότερα, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐπαναποθετεῖ τὸ πρόβλημα τῶν συνδυαστικῶν δυνατοτήτων —διότι αὐτὸ ἀκριβῶς προβάλλει ἡ *Κρίση*: νέους συνδυασμοὺς ἱκανοὺς νὰ ἀκυρώνουν τὴν τυπικὴ διάκριση ποίηση - πεζογραφία, καὶ νὰ τοποθετοῦν τὸ ζήτημα σὲ ἄλλη προοπτικὴ —γιὰ τὶς ποικίλες εἰδολογικὲς παραμέτρους, δηλαδή τὴ λειτουργικὴ - δυναμικὴ πλευρὰ τοῦ εἶδους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἔως τώρα κρατοῦσα ἀντίληψη πού ἐπέβαλλε τὴ θεώρηση τῶν εἰδῶν ὡς ἀπλῆς ὁμάδες συμβάσεων μιᾶς ἢ ἄλλης κατηγορίας ἔργων μὲ ξεκαθαρισμένα πλαίσια.

Ξεκινώντας λοιπὸν μὲ κάποιες παρα-κείμενες, κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ G. Genette,² παρατηρήσεις, ἀγγίζουμε τὸ νῆμα πού ὀδηγεῖ στὴν ἀνησυχητικὴ στρατηγικὴ τῆς *Κρίσης*: ὁ ὑπότιτλος «Ἀφήγημα» —φαινομενικὴ ἐκπλήρωση τῆς ὑποχρέωσης τοῦ συγγραφέα νὰ πληροφορήσει τοὺς ἀναγνώστες ἀλλὰ καὶ νὰ ἐναρμονιστεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τακτοποίησης καὶ κατηγοριοποίησης τῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης— δέν δημιουργεῖ ἀσφαλῶς πρόβλημα ἀφοῦ ὅλοι σχεδόν γνωρίζουν τί εἶναι ὄχι μόνο τὸ ἀφήγημα ἀλλὰ καὶ τὸ πεζογράφημα (*Ἐπίθεση Γλωσσαλγίας*, *Πεζογραφήματα*, Κέδρος, 1981) ἢ καὶ ἡ νουβέλα (*Περιπέτεια*, *Νουβέλα*, *Καστανιώτης*, 1984).³ Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως πλευρὰ μιὰ ἀπρόσμενη ἀπόκλιση ἔρχεται παραμετρικὰ νὰ ἀγκυλώσει αὐτὴν τὴν τακτοποίηση· τί ἀφήγημα εἶναι αὐτὸ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κεφάλαια τῶν ὁποίων ἡ ἔκταση διαφέρει κατὰ 109 σελίδες (τὸ πρῶτο ἀποτελεῖται ἀπὸ 4, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀπὸ 113), καὶ ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ νὰ κρατᾶει «σχολαστικά» τὶς συγκεκριμένες συνδηλώσεις πού ἐνυπάρχουν στὸν ὄρο «κεφάλαια»;

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ στὴν ἐρώτηση τοῦ τί εἶδους δράση ἢ τί εἶδους ἐπεισόδια ἔχουμε στὴν *Κρίση*, τὴν ἀπάντηση δίνει ἡ σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀφήγηση πού κυριαρχικὰ διατρέχει τὸ

κείμενο: «σκέπτομαι», «ὄνειρεύομαι», «θυμήθηκα», «λέω», «θέλω νά πῶ», «παραμιλῶ» κτλ. εἶναι οἱ πλέον συνηθισμένες ρηματικές ἐνέργειες πού εἰσάγουν καί συντονίζουν τά διαδραματιζόμενα, ξενίζοντας τόν ἀναγνώστη πού ὡς συνήθως θά ἀνέμενε τήν ἄμεση καί ἐξωτερικευμένη τυπική μυθιστορηματική δράση. Ἐσωτερικευμένη δράση λοιπόν πού τονίζεται περισσότερο ἀπό τίς ἀναφορές τοῦ συγγραφέα εἰς ἑαυτόν κατά τή συγγραφή τοῦ κειμένου: «ὄφειλω νά τό πῶ. Δέν θά κρύψω τίποτα... Ὁ δεῖκτης εἶναι ἀγκυλωμένος ἀπό παραμορφωτική ἀρθρίτιδα... Πῆρα λοιπόν ἕνα πρῶι τό σκαρπέλο καί τσάκισα τό χέρι. Γράφω τώρα καλύτερα...» (σ. 49).

Δέν εἶναι μόνο ἡ ἐκφορά, ἡ ἀπόφανση (énoncé) τοῦ ρήματος αὐτό στοῦ ὁποῖο ἀποσκοπεῖ ὁ συγγραφέας, ἀλλά καί ἡ ἐκθεση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο αὐτή ἡ ἀπόφανση σαρκούται (énonciation): νά παρασταθεῖ δηλαδή ἡ δυσκολία ἄρθρωσης τοῦ λόγου, αὐτοῦ τοῦ ἀνατρεπτικοῦ γιά τόν Γ. Ἀριστηνὸ συμβεβηκότος: «Ὅμως θά ἐπανεῖλθω σ' αὐτό τό σόι, ἀφοῦ στοῦ μεταξύ ἀνοίξει ἡ φωνή μου καί μιλήσει. Ἀλήθεια, ποιός μιλάει; Ποιός θέλει νά μιλήσει...» (σ. 79). Ἐκφώνηση καί παράσταση τῆς ἐκφώνησης συστοιχοῦν στήν ἀκέραيه ἐπίθεση τῆς Κρίσης κατά τοῦ Λόγου καί ὄλων τῶν συναφῶν συνιστωσῶν πού θεμελιώσαν τό δυτικὸ Cogito· τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χρόνου, τῆς Αἰτίας («Αὐτό πού ράγισε καί ἔσκασε καί εἶναι ὄλ' αὐτά ἀνάιτια, ὅμως αὐτάρκη, γιὰτί ἅμα τούς δώσεις τήν αἰτία τὰ ἀποστραγγίζεις ἀπ' ὅ,τι τὰ μεγαλύνει καί ἀνέθμα στοῦ τί καί τό γιατί...» σ. 45), τοῦ Κέντρου, τοῦ Μύθου, τοῦ Σώματος: καί κοντά σ' αὐτά ἡ ἀμελικτη στάση ἀπέναντι στοῦ Μυθιστόρημα καί τήν κατασκευή τῆς πρὸς διήγηση Ἱστορίας.

Ἀντίθετα εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ συμβεβηκότος, τοῦ γεγονότος πού ἀποκτᾶ μιὰ συγκλονιστική αὐτοτέλεια ὕστερα ἀπό τό διαμελισμὸ τῆς ὑπερβατικῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου, τῆς «τυραννικῆς οὐσίας πού τόσο γιγαντομάχησε μαζί της ἡ αὐτάρεσκη καί κορδωμένη Δύση (σ. 47), τό ὁποῖο ἀναδεικνύεται σ' αὐτόν τόν διαρκῆ διάλογο τῆς ἐκφώνησης καί τῆς παράστασής της. Αὐτό τό συμβεβηκότος, «τό τυχάσπαστο μαυριδερό ἀποπαιδί πού καμιὰ μήτρα δέν τό ξέρασε καί σέ καμιὰ μήτρα δέν ὀφείλει, σπέρμα πού ξεστράτισε μέσ στή βουή τῶν γεγονότων καί ξεράθηκε καί ἔμεινε ἐκεῖ, νοσταλγία τοῦ ἀγέννητου...» (σ. 47), εἶναι ἡ Οὐσία πού εὐαγγελίζεται ἡ Κρίση. Αὐτός ὁ διάλογος ὅμως θά ἐνισχυθεῖ καί ἀπό ἕνα ἄλλο δεδομένο οὕτως ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ τό εὖρος τοῦ κλονισμοῦ πού θά δεχθεῖ ὁ Λόγος στίς σελίδες τῆς Κρίσης. Αὐτό τό δεδομένο ἀφορᾶ στήν εἰσβολή στήν Κρίση ἐνοτήτων λόγου «ἀποδεικτικοῦ» (πού διαφοροποιεῖται καί γραφηματικά —πλάγια στοιχεῖα— ἀπό τό ὑπόλοιπο κείμενο) διά τοῦ ὁποῖου ἀνακεφαλαιώνεται καί σχολιάζεται τό προηγηθέν «ἐπεισόδιο». Μέ αὐτή τή φιλολογική διαμεσολάβηση ὁ ἀναγνώστης συνδυάζει τούς ἀρμούς τῆς ἰδιότυπης «δράσης» στήν Κρίση καί συνειδητοποιεῖ τή διευρυμένη της προοπτική.

Ὅλα αὐτά δέν ἀναιροῦν βεβαίως τήν τυπική μυθιστορηματική δράση πού εἶναι ἐξωτερικευμένη· ὄντως ὑπάρχουν ἐπεισόδια μέ πρωταγωνιστές - ἥρωες (ἡ ἱστορία τοῦ Θάνου, πρωτοστάτη στήν ἐξέγερση τῆς Σαγκάης καί Ἱησουίτη μοναχοῦ πού σπούδασε στή σχολή τῆς Escobar, ἀλλά καί ἀπέκτησε τή φήμη τοῦ «μέγα σφαγιασθῆ τῶν ἀνυποφίαστων ἀθῶων» —σ. 111-114, ἢ ἡ ἱστορία τοῦ Κωστάκη, γιοῦ κάλφα ἀπό τὰ Γιάννενα— σ. 117-120), πληθώρα πληροφοριῶν ἱστορικοῦ περιεχομένου (κύρια ὀνόματα τόπων, προσώπων τοῦ πρόσφατου ἢ ἀπώτερου παρελθόντος, χρονολογίες κτλ.),

σκηνές μέ ἐξαιρετικά ἐπίκαιρα γιά τό συγγραφέα πρόσωπα πού παρεμβαίνουν καίρια (ἡ Ἑλένη, γιά παράδειγμα, πού εἰσβάλλει στοῦ ὄνειρο μέ τόν Ἄγγελο —σ. 87-88), ἀληθοφανεῖς ἐκδοχές κτλ.

Αὐτή ἡ σέ πρῶτο ἐπίπεδο δράση δέν ἀφίσταται τοῦ κεντρικοῦ στόχου τῆς Κρίσης ἀλλά ἀντίθετα —καί ἀπό ἄλλη ὀπτική γωνία κατά τήν ὁποία διατηροῦνται τὰ τυπικά μυθιστορηματικά ἄλλοθι— τόν ἐνισχύει· ἔτσι στήν ἱστορία τοῦ Ἀντόνιο Φουέντες, «ἀγρότου ἢ ποιμένος στά ὄροπέδια τῆς Ala Kamanda» (σ. 73-75) ἐστιάζεται ἡ ἄμεση κριτική τοῦ συγγραφέα γιά τό μυθιστόρημα.

Ἡ ἀλληλουχία τῶν ἐπεισοδίων στήν Κρίση δέν σχετίζεται μέ μιὰ ὁμαλή γραμμική ὄργανωση πού θά διασφάλιζε τήν ἀφηγηματική τάξη καί κυρίως τήν ἐνότητα τῆς προσανατολισμένης δράσης.

Οἱ διάφορες σκηνές τῆς δράσης (ἐσωτερικευμένη - ἐξωτερικευμένη) ἐκτίθενται ὡς πίνακες τῶν ὁποίων ἡ συνοχή θέτει συνεχῆ προβλήματα, ἀφοῦ τίς περισσότερες φορές οἱ συνεκτικοί ἀρμοῖ εἶναι ἀδιόρατοι ἢ ἐξαιρετικά παρόντες. Ἔτσι ἐνῶ ὑπάρχει ἡ ὑπαινικτική σύνδεση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς γριᾶς στήν ὁδὸ Σόλωνος (σ. 21-22) μέ τό ἀμέσως προηγούμενο («...πάλι αὐτός ὁ πόνος πάνω ἀπό τήν κνήμη. Ἴσως συνδέεται μέ τό κλάμα πού μοῦ ῥθε ξαφνικά, κατακυλώντας, ἀπόγευμα Σαββάτου, τήν ἔρημη Σόλωνος...»), ἡ αὐτονομία τοῦ ἐπεισοδίου εἶναι ἐκδηλη, ὅπως καί τοῦ ἀντίστοιχου τῆς Μάνας (σ. 19) ἢ καί τῆς περιγραφῆς τοῦ «χειμασμένου ταρσανᾶ» (σ. 24-25).

Τό πέρασμα ἀπὸ τό παραμιλητό, στοῦ ὄνειρο τοῦ Πατέρα («...Καμιὰ λύπη ἢ τύψη δέν αἰσθάνομαι... Κι ἄς φέρθηκα μέ ἀπερισκεψία καί βαναυσότητα στοῦν καλύτερό μου φίλο... Χέ... ξέρω ἐγὼ καί βασανίζω... Ὅσοσο συμβαίνει κάτι ἄλλο... Ἄς ποῦμε ἕνα ὄνειρο πού εἶδα χθές καί εἶναι ἀκόμη ζωντανό μπροστά μου...», σ. 38-39) θά ἦταν ἀκατανόητο ἂν ὁ πατέρας δέν «ἐπανεφέρε» τήν προοπτική τοῦ Κακοῦ· σέ ἄλλη περίπτωση εἶναι ὁ Χρόνος ἢ τό Σῶμα πού ὡς «θεματικές» ἐστῆς συγκροτοῦν τούς ἀρμούς συνοχῆς τῶν διαδραματιζομένων.

Εἶναι λοιπόν ἀκριβῶς ὁ κεντρικός στόχος πού (μέσα ἀπὸ δίκτυα παγίδων, προσποιήσεων καί παραπλανήσεων, τὰ ὁποῖα ὑποβάλλει ὁ συγγραφέας, «παρατοποθετώντας» πολλές φορές τούς πίνακές του), φανερώνει τήν ἐπικίνδυνη συνοχή τοῦ κειμένου: τῆ δυναμικότητα τοῦ μαχόμενου Κακοῦ κατά τῆς Πληρότητας τοῦ Λόγου, αὐτή τήν ἔκρηξη τῆς βιαιότητος γιά τήν ὁποία ὁ G. Bachelard⁴ εἶπε ἀποφασιστικά πράγματα μέ ἀφορμὴ ἕναν ἀπὸ τούς ἄμεσους προγόνους τῆς Κρίσης, δηλαδή τόν Lautreamont.⁵ Ἡ ἐπιθετικότητα αὐτῆ δέν θά πρέπει νά νοηθεῖ ὡς ψυχολογική πραγματικότητα, ἀλλά ὡς κίνητρο οὐδὲν διάχυτο στή δομὴ τῶν παρατιθέμενων ἐπεισοδίων, ἐπιβάλλει τήν ἀκαμπτὴ πορεία ἢ ὁποία ὁδηγεῖ στήν Οὐσία τοῦ συμβεβηκότος καί τήν ἀγιότητα τοῦ Κακοῦ: «... Εἶπα νά τήν ἀκουμπήσω, σάν ἕνα κλέφτης πού ζηλεύει λίγο ἀγιασμό ἀπὸ τό δισκοπότηρο, ἀκάθαρτο μέ κατακάθια, ἀπὸ λίπος, ἀγιασμό. Γιατί μέσ στοῦ κακοῦ, ἐγὼ, ἀγιάζω, εἶπα πῶς ἀγιάζω...» (σ. 22).

Ὅσον ἀφορᾶ τούς ἥρωες πού στηρίζουν τή δράση, ἡ Κρίση ἀφίσταται θεμελιωδῶς ἀπὸ τὰ ἀνάλογα πρότυπα. Δύο ἢ τρία «βασικά» πρόσωπα πού ἐπανερχονται στίς σελίδες τοῦ κειμένου, ἀποτελοῦν τούς «συνομιλητές» καί μετόχους τῶν ὄσων διατυπώνει ὁ συγγραφέας - ἀφηγητής· ὁ Ἀλέκος κυρίως

«...πού ἄφησε τή γενέθλια γῆ καί πῆρε τῶν ὀμματιῶν του καί χάθηκε...» (σ. 34) ἢ ἡ Ἑλένη καί ἐνδεχομένως ὁ Ντίνοσ. Ἡρωες πού δέν κατασκευάστηκαν μέ λειτουργική προοπτική ἀλλά σαρκώθηκαν μέ τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη τοῦ Ὀμιλοῦντος στήν Κρίση νά πετάξει καθῶς ὁ Ἀλέκος φηλά καί «νά ἰδεῖ πέρα ἀπ' τό φύλλωμα, στά γυαλισμένα νερά τῆς λίνης, στά νερά τά νοητά, ἐκεῖ ὅπου ἡ σάρκα ἔλιωσε καί λιώνει...» (σ. 91). Πρόσωπα μ' ἄλλα λόγια πού ἀποτελοῦν ἐμβλήματα καί ἀναφορές εἰς ἑαυτόν, καί ἀνατέμνουν τό κείμενο καί στόν παραδειγματικό (ἡ ἰδιότυπη ἔννοια τοῦ συμβεβηκότος) καί στόν συνταγματικό (οἱ ἐπάλληλοι κύκλοι τῶν ἐπεισοδίων καί ἡ μεταβίβαση ἀπό τό ἓνα στό ἄλλο) ἄξονα.

Οἱ παραλληλισμοί ὡς γενική κατηγορία τῆς Ποιητικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας δέν ἀποτελοῦν καταρχήν πρόνομο τῆς ποίησης, ἀφοῦ εἶναι εὐκόλο νά διαπιστώσουμε τήν ὑπαρξή τους στά πλέον «μυθιστορηματικά» μυθιστορήματα. Αὐτό πού κάνει τόν παραλληλισμό νά προσιδιάζει στήν ποίηση ἢ/καί νά ἀφίσταται τῶν τυπικῶν μυθιστορημάτων, εἶναι ὁ συστηματικός χαρακτήρας μέ τόν ὁποῖον ἐμφανίζονται οἱ ποιητικοί ἢ ὄχι συνδυασμοί τους, ἢ/καί ἡ συνδυασμένη τους δράση μέ ἄλλα ἀποκλίνοντα δεδομένα, ὅπως συμβαίνει στήν Κρίση. Ἡ περιοδικότητα ἐμφάνισης τῶν παραλληλισμῶν ἀντιπαρτίθεται βασικά στήν ἐξέλιξη τῆς (ρηματικῆς) δράσεως: μιλοῦμε τότε γιά «στάσεις» πού προκαλοῦν τόν ἀναγνώστη καί ὀρισμένως τόν ὑποχρεώνουν νά ἀνακαλύψει τίς ἐνυπάρχουσες συστοιχίες· διαφαίνεται ἔτσι ὁ ρυθμός τόσο στό ἐπίπεδο τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐπιφανειακῶν δομῶν τοῦ λόγου ὅσο καί στό εὐρύτερο θεματικό ἐπίπεδο (τό στίγμα τοῦ κάθε ἐπεισοδίου παραπέμπει στόν διαρκῶς παρόντα ἐπιθετικό στόχο τῆς Κρίσης).

Βλέπουμε λοιπόν —γιά νά δοθοῦν καί ὀρισμένα παραδείγματα τῆς συνδυαστικῆς τῶν παραλληλισμῶν στίς ἐπιφανειακές δομές— τήν παράθεση σύντομων συντακτικῶν ἐπιφωνηματικῶν φράσεων (τό θαυμαστικό σταθερά στό τέλος) νά ἀκολουθεῖ τό σχῆμα: 1-2-1/2-2-2-3-2/· προτίθεται πάντα ἡ ρηματική ἐπίκληση (|...| / Ἄσ' τα χαμαί |τά κορμιά| /|...| / Δώρισε... / Κάνε... / Ἀγρίεψε... / Κόψε... /|...| / Νά λάμψει - σ. 49), ἡ ὁποία καταλαμβάνει τή δευτέρη θέση μόνο σέ δύο ἀρχικές φράσεις στήν πρώτη θέση τῶν ὁποίων τοποθετεῖται τό «Κύριε» καί τό «Κύριε Ποιμενάρχα». Τέλος, ἡ ἀπόκλιση τῆς προτελευταίας ὡς πρός τά προηγούμενα, ἔρχεται νά συνοψίσει τό θεμελιώδες, ἦτοι τό Κακό πού ὅμως ἐνυπάρχει συνηματικά καί στίς ἄλλες φράσεις.

Ἐχομε δηλαδή σειρά ἀπό ὁμοιότητες τῶν ὁποίων ἡ διακοπή σέ κρίσιμα σημεία (ἀρχή, 1ος συνδυασμός μετά τήν ἀρχή, 1η θέση πρὶν τό τέλος) δέν ἀναιρεῖ ἀλλά ἐνισχύει τήν ἀλυσίδα τῶν παραλληλισμῶν (διαφορετικά θά εἴχαμε νά κάνουμε μέ μηχανική καταγραφή ἢ καί συναφές), καί ἔρχεται παραμετρικά νά ἐξάρει πτυχές τοῦ ἴδου καί αὐτοῦ «θεματικοῦ» δεδομένου πού δεσπάζει στό ἀπόσπασμα.

Ἐπάλληλες ἐρωτήσεις (σ. 56) καί ἐπικλήσεις ἢ παραθέσεις τόσο σέ ἐπίπεδο λέξης ὅσο καί συντάγματος (σ. 24) ἢ καί φράσης, ἀλλά καί σέ ἐπίπεδο φωνητικῶν συντονισμῶν («...τοῦ Γιάγκου ἢ ναυτική ἀνταρσία...», σ. 48) ἀπό τήν μιά, παραλληλισμοί ἀποσιωπητικῶν πού μεσολαβοῦν ὡς γραφηματικές ἐκτάσεις ἀνάμεσα στό σημαῖνον παραμιλητό ἀπό τήν ἄλλη, ἀποτελοῦν ἄλλες ἐκδοχές στή χρήση τῶν παραλληλισμῶν στό κείμενο.

Ἄλλου λειτουργοῦν συνδυασμοί ὅπου ἀποφεύγεται τό σχῆ-

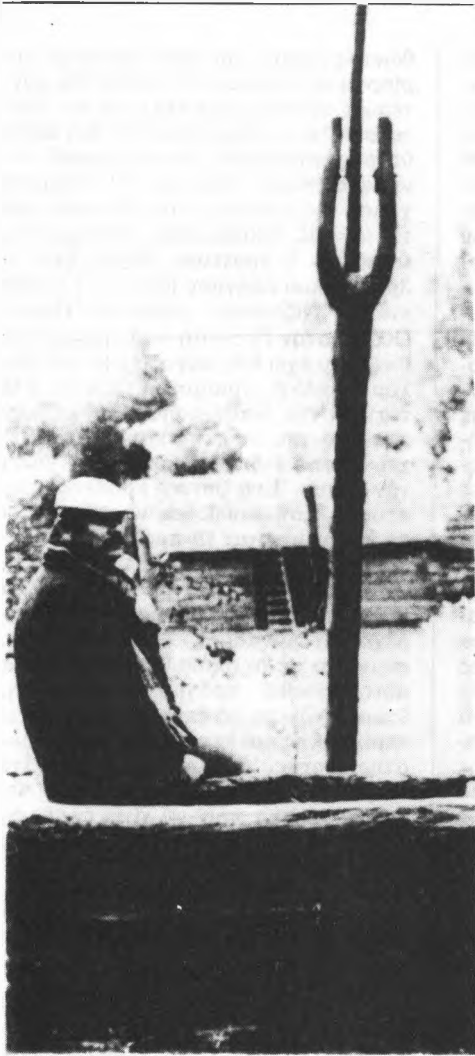
μα 1-1 καί προτίθεται τό 1-2 (σελ. 37 ὅπου συναντᾶται ἡ διαπλοκή τῶν οὐσιαστικῶν καί τῶν συνοδευόντων στοιχείων τους στήν πρώτη θέση κάθε φράσης), ἦτοι τῆς ὁμοιότητας συγκερασμένης μέ τή διαφορά, ὅπου ὅμως τά στοιχεῖα τῆς πρώτης ὑπερισχύουν καί δίνουν γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο τό ρυθμό στή φράση.

Ἡ ἰδιαιτερότητα λοιπόν τῆς Κρίσης ὅσον ἀφορᾶ τό ζήτημα τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους (πού θά πρέπει νά ἐννοηθεῖ στήν ἱστορική ἀλλά καί στή δομική του προοπτική) στό ὁποῖο ἐγγράφεται, ἐστιάζεται στήν ἀν-υπακοή ἔναντι τῆς μονομέρειας πού διακρίνει τήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας νά ὑπαγάγει τόν κινούμενο λόγο τῶν κειμένων σέ νόρμες ἀναγνώσεων —σαφῶς καθορισμένων ἀπό τήν κάθε φορά συγκεκριμένη ἱστορική στιγμή—, κατασκευάζοντας ἔτσι ὁμάδες ἔργων καί «γενετικά» χαρακτηριστικά· ἀλλά καί κατά συγκεκριμένων τάσεων ἀφ' ἐτέρου τῆς Ποιητικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας στρέφεται ἡ Κρίση, πού στηριζόμενες σέ κατά τό μᾶλλον ἢ ἥττον διαχρονικές κατηγορίες εἰδοποιῶν χαρακτηριστικῶν καί δομῶν, στεγανοποίησαν τά περιθώρια —τά ὁποῖα ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν, ἀφοῦ ἦδη ἀπό τίς ἀρχικές θέσεις τῶν Ρώσων φορμαλιστῶν, ἦταν δεδομένη καί ἡ δυναμικότητα τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἔργου καί ἡ ἐμπλοκή του στά ποιήματα περιβάλλοντα, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό κοινωνικό —μᾶς λειτουργικῆς θεώρησης τῶν εἰδῶν.⁶

Ἐπιβάλλεται λοιπόν ἡ ἀνάγκη τοῦ συνδυασμοῦ / τῶν συνδυασμῶν στή θεώρηση τῶν βασικῶν προβλημάτων τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους, ἀφοῦ αὐτό κωδικοποιεῖ κατά μία ἔννοια καί τήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας καί τήν Ποιητική.⁷

Ἡ Κρίση εἰσάγει αὐτήν τήν προβληματική τῶν συνδυασμῶν τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς (κείμενο πού ἔρχεται νά ἐναρμονιστεῖ) ἢ ὄχι μέσα σέ ἓνα συγκεκριμένο περιβάλλον λόγων, σέ μιά συγκεκριμένη ἱστορική στιγμή) μέ τή δομική - λειτουργική (ἡ διασάλευση τῶν εἰδολογικῶν κατηγοριῶν), ἀλλά καί τό συνδυασμό στήν ἐσωτερική πλευρά τοῦ ἔργου, ὡς εἶδος, στοιχείων πού ἐκβάλλουν σέ ἓνα περίεργο ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποτέλεσμα, ὅμως ἐξαιρετικά σημαῖνον: σέ ἓνα ποιητικό ἔργο τό ὁποῖο, πέραν τῆς τυπικῆς διακρίσεως πεζογραφίας - ποίησης, ἔρχεται νά καταγγεῖλει μιά ἄκρως ἐπικίνδυνη ἐπικαιρότητα, ἐκεῖνη δηλαδή πού θέλει τό ἔργο φυλακισμένο μέσα σέ κατακυρωμένες, ἔστω, ἀπό τό χρόνο ὀροθετήσεις καί συμβάσεις, ἀφοῦ ἡ ἐπιθετική ἀλητεία καί ἀ-φερεττοότητά του δείχνει νά διακυβεύει τούς καθιερωμένους λογοτεχνικούς κώδικες.

1. Γ. Ἀριστηνός: *Κρίση*, Ἀφήγημα, (Ἀθήνα), Ἄγρα, 1987.
2. Βλέπε G. Genette: *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Paris, Seuil, (1982), σσ. 7-14.
3. Πρόκειται γιά τά δύο προγενέστερα βιβλία τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ.
4. G. Bachelard: *Lautreamont*, (Paris), Corti, 1979.
5. *Oeuvres complètes du Comte de Lautréamont* (Isidore Ducasse), edit. P. Soupault, Paris, Au sens pareil, 1927.
6. Jean-Marie Schaeffer: *Du texte au genre. Notes sur la problématique* στί: G. Genette, H. R. Jauss, J.-M. Schaeffer, R. Scholles, W. D. Stempel, K. Viëtor: *Théorie des genres*, (Paris), Seuil, 1986, σσ. 179-205.
7. T. Todorov: *La notion de littérature et autres essais*, (Paris), Seuil, 1987, σ. 36.

«Δέν θυμάμαι ποιός φυσιοδίφης έκανε τούτο δώ τό πείραμα: Μέσα σ' ένα γυάλινο κώδωνα, χωρισμένον στά δύο μ' ένα επίσης γυάλινο διάφραγμα, έβαλε από τή μιά μεριά ένα μεγάλο ποταμόψαρο και από τήν άλλη διάφορα μικρά ψάρια πού χρησιμεύουν συνήθως σάν τροφή τών ποταμόψαρων. Τό ποταμόψαρο δέν αντίληφθηκε τό διάφραγμα και ρίχτηκε πάνω στή λεία του, και, φυσικά, χτύπησε δυνατά πάνω στό γυαλί. Ξαναδοκίμασε πολλές φορές, πάντα μέ τό ίδιο απογοητευτικό αποτέλεσμα. Τελικά, έχοντας διαπιστώσει ότι όλες του οι προσπάθειες πήγαιναν χαμένες, τό ποταμόψαρο παραιτήθηκε, έτσι πού όταν, κάμποσες μέρες πιά ύστερα, αφείρεσαν τό γυάλινο διάφραγμα, τό ποταμόψαρο άρχισε νά κολυμπά ειρηνικά ανάμεσα στά μικρά ψάρια, χωρίς νά σκεφτεί νά τούς έπιτεθει... Είναι δυνατόν, οι ιδέες πού σχηματίζουμε γιά τά όρια ανάμεσα σ' "αυτόν τόν κόσμο" και στόν "άλλο κόσμο" νά είναι επίσης εμπειρικές και νά μήν εξαρτώνται καθόλου ούτε από τή φύση τών πραγμάτων, όπως τό υπέθεταν ίσαμε τήν εποχή του Κάντ, ούτε από τή φύση τής λογικής μας, όπως ισχυρίζονται από τόν Κάντ και ύστερα. Τό διάφραγμα υπάρχει βέβαια, είναι δυνατόν νά υπάρχει, και ματαιώνει όλες μας τίς απόπειρες νά βρούμε έξω από τά όρια τής γνώσης· μά είναι επίσης δυνατό νά έρχεται κάποτε στή ζωή μας μιά στιγμή, πού εξαφνα ν' αφαιρεθεί τό διάφραγμα. Τότε όμως ή πεποίθηση πώς δέν μπορούμε νά ξεπεράσουμε ένα όρισμένο όριο, πώς άν πάμε πιά πέρα θά υποφέρουμε, αυτή ή πεποίθηση, θεμελιωμένη πάνω στην πείρα μας, είναι βαθιά άγκιστρωμένη μέσα μας».

Λέων Σεστώφ: Στά σύνορα τής ζωής¹

Σαμανισμός και μυστική στό έργο του 'Αντρέι Ταρκόφσκι

Ζήσαμε πρόσφατα, στιγμή προς στιγμή, τά τελευταία βήματα ενός μεγάλου δημιουργού· τήν ανέκκλητη πορεία του προς τόν θάνατο και τά τελευταία μηνύματα πού πρόλαβε νά διασώσει προς μιά ανθρωπότητα ναρκωμένη, πού φαίνεται εδώ και κάμποσο καιρό νά οδηγείται μηχανικά, και πάλι νά πισωπατεί σάν από ένστικτο, προς τό ίδιο της τό τέλος και προς τό βάραθρο πού ή ίδια ανοίγει στόν έαυτό της. 'Ο 'Αντρέι Ταρκόφσκι, ένας σύγχρονός μας δημιουργός πού έφτασε πολύ μακρύτερα απ' όσο ή ίδιος νόμισε, διέσωσε μέσα στό έργο του ένα πολύτιμο στοιχείο έλπίδας, πώς υπάρχει ένα πέρα γιά τίς ζοφερές περιπέτειες τής σημερινής ανθρωπότητας — και δέν υπάρχει τίποτα περυσότερο νά ζητήσουμε απ' ό,τι απο-

καλούμε «τέχνη» σήμερα. Διέσωσε μέ τήν ίδια κίνηση αυτόν τόν ίδιο προνομιακό χώρο τής τέχνης, μέσα σέ μιά εποχή πού άπειλεί νά τόν άλώσει ολοκληρωτικά, μαζί μέ κάθε άλλη έστία αντίστασης στίς τυφλές σκοπιμότητες, δίνοντάς του πίσω όλα όσα άπώλεσε μέσα στην ιστορική περιπέτεια τών σύγχρονων κοινωνιών. Αυτή του τή σχέση μέ τήν ανθρώπινη κοινότητα, πού έμπορεί και τίς παραμικρές εκδιπλώσεις του έργου, όπως και τή σχέση του μέ τό ίδιο τό έργο, θά πρέπει νά τά δούμε σάν συστατικά στοιχεία αυτού του έργου. Μόνο μέ τόν τρόπο αυτό μπορεί νά κατανοηθεί τό έργο σάν ένέργημα ζωντανό, αναφορικό και πολυσήμαντο, μέσα από μιά συνείδηση πού ανοίγεται σ' αυτό, όχι γιά νά τό καταγράψει αλλά γιά νά

μετασχηματιστεί διαμέσου του σέ ιστορική πράξη, σέ δημιουργό δηλαδή νέων σημασιών.

Είναι ευτύχημα πού ή Α. Ταρκόφσκι κράτησε ένα είδος πνευματικού ήμερολογίου, σημειώσεων πάνω στή ζωή του και στή σχέση του μέ τήν τέχνη, σκέψεων πάνω στά παγκόσμια προβλήματα του καιρού του, πράγμα πού φωτίζει αφάνταστα και τίς πιά διαφορούμενες όψεις του έργου του, καθώς φανερώνει τό είδος τών προθέσεων και τή μέριμνα πού τίς διαπνέει. (Αυτό, βέβαια, δέν μās δεσμεύει νά διακρίνουμε σημασίες και δυνατότητες πού υπερβαίνουν τίς ρητές προθέσεις

1. Στο 'Η νύχτα τής Γεθσημανής' (Έλ. Έκδ. Δωδώνη, 1970).

του δημιουργού — φτάνει να είμαστε σε θέση να αποκαταστήσουμε τις αναγκαίες συνδέσεις ανάμεσά τους.) Οι σημειώσεις αυτές εκδόθηκαν για πρώτη φορά στη Γερμανία, τό 1986, μισό περίπου χρόνο πριν απ' τό θάνατό του, και μεταφράστηκαν εν τώ μεταξύ σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες (και στά ελληνικά).² Ή συνάντησή μας, λοιπόν, μ' αυτό τό έργο θά περάσει, μέσα από τήν' αναγώριση μιάς ανθρωπολογικής παραλληλίας (αυτής τής λειτουργίας του ιεροῦ και τών σαμαντικών άρχετύπων), στην άνάγνωση μιάς ήθικής πρότασης, προς τήν όποία όμολογεί και μιά *αισθητική*, ή όποία καθορίζει εντέλει τή σημασία του για μās, σήμερα. Άλλά είναι άναπόφευκτες, για νά ξεκινήσουμε, μερικές προκαταρκτικές σκέψεις πάνω στη φύση και τήν ιστορία του κινηματογράφου.

Ή ιδέα ότι μιά σειρά από φωτογραφίες, αν προβληθούν συνεχόμενα σε γρήγορο και σταθερό ρυθμό, μπορούν νά μās δώσουν μιά πιστή άναπαράσταση τής συνεχούς πραγματικότητας, έκανε νά γεννηθεί μιά καινούρια τέχνη στις άρχές του αιώνα μας. Όστόσο, τό αποτέλεσμα αυτής τής «γραφής τής κίνησης» ήταν κάπως διαφορετικό από τήν άρχική ιδέα πού τό γέννησε: ή άκίνητη εικόνα τής φωτογραφίας άναπαράγει πιστά τό άκίνητο, άποστερημένο από τό πλήθος τών δυνατοτήτων του, νεκρό έξαιτίας τών συμβατικών πρακτικών του χρήσεων μέσα στά όρια τών καθημερινών άναγκαιοτήτων, άντικείμενο τής κοινής αντίληψης: αντίθετα, οι παραγόμενες από τήν κίνηση εικόνες έχουν τήν τάση νά υποχωρούν μπροστά στην ίδια τήν κίνηση, πού μέ τόν τρόπο αυτό άναγορεύεται ως πρωταρχική, μήτρα και καταγωγή όλων τών συγκεκριμένων εικόνων, τής όποίας αυτές έμφανίζονται ως περιστασιακά πυκνώματα. Έτσι τό άντικείμενο, ή εικόνα-άντικείμενο, χάνει τήν αυθυπαξία του άποδεσμευόμενο από τό έποπτικό πεδίο τής έμπειρικής συνείδησης. Λόγος-εικόνα-ρυθμός συντονίζονται και συναιροῦνται μέ τρόπο πού επιτρέπει νά έμφανιστεί ένα σύστοιχο τής πλέον «έσωτερικής», ένδο-υποκειμενικής διαδικασίας, εκείνης πού υποβασιάζει και φέρει τή δομή και τό πυκνώμα πού συνήθως έννοούμε σαν «τό» ύποκείμενο — τής *ροής του βιώματος* (μέ τήν έννοια τών φαινομενολόγων). Ή κινηματογραφική εικόνα υπήρξε έξ άρχής ύποταγμένη σε τούτη τήν άμφισημία τής εικόνας, πού κρύβει ταυτόχρονα και φανερώνει: φανερώνει έπειδή και στό βαθμό πού μορφοποιεί και σχηματοποιεί τό γίνεσθαι τής δλότητας (μορφοποίηση και σχηματοποίηση περιστασιακή πού, όπως δήποτε, θά επαναροφηθεί μέσα σ' αυτό τό γίνεσθαι), και κρύβει στό

βαθμό πού συγκαλύπτει μέσα στην πάγια και κλειστή μορφή του αισθητού άντικειμένου αυτό πού μόνον από τό γίνεσθαι τής δλότητας άντλεί τό είναι του και δικαιώνεται στό φώς του υπάρχειν. Τούτη ή άμφισημία τής εικόνας βρίσκεται σε πλήρη άντιστοιχία μέ τό διφορούμενο τής θέσης πού κατέλαβε από τήν άρχή ό κινηματογράφος μέσα στό σύνολο του πολιτισμού, τής κουλτούρας και τών κοινωνικο-ιδεολογικών συναφειών του καιρού του: από τή μιά μεριά σαν προνομιακό όργανο τής μαζικής κουλτούρας στην ύπηρεσία τής χειραγώγησης τών μαζών, προκειμένου νά καταστήσει αυτές τις μάζες, μέσω τής όμοιομορφοποίησης, τής προτυποποίησης και του φενακισμού τών πραγματικών κοινωνικών σχέσεων, παθητική πρώτη ύλη τής καπιταλιστικής άγοράς: από τήν άλλη, σαν άναπόσπαστο στοιχείο μιάς βαθιάς επαναστατικής άνατροπής στη σκέψη, τήν κουλτούρα και τις άξίες πού σημάδεψε, μέσα από τό έργο κάποιων πρωτοποριών, τις άρχές του αιώνα μας και συνεχίζει νά εκτυλίσσεται στό έσωτερικό του ότι-δήποτε άναγνωρίζουμε σήμερα ως μοντέρνο, και πού ή φαινομενολογία του Χούσερελ, ή όντικο-οντολογική διαφορά του Χάιντεγκερ, ή άρχή τής άπροσδιοριστίας του Χάιζεμπεργκ, ή έννοια του άσυνειδητου και τής επιθυμίας στον Φρόυντ, ή μετα-μαρξιστική έννοια τής πράξης και οι διαδοχικές μετα-ρομαντικές εκρήξεις του έξπρεσσιονισμού και του σουρρεαλισμού άποτελούν μερικές από τις πλέον ένδεικτικές της όψεις.

Ό κινηματογράφος λοιπόν, τέχνη σύγχρονη και τέχνη διττή, όρίζεται από μιάν όξυτάτη έσωτερική αντίθεση: χρησιμοποιώντας τά πλέον σύγχρονα και έξελιγμένα μέσα και μιά έξαιρετικά περίπλοκη τεχνική, νά άναπαράγει, νά συντονίζεται και νά άπευθύνεται στό επίπεδο τής πραγματικότητας πού άντιστοιχεί στην πιο ένστικτώδη και άλογη (ή καλύτερα: προ-λογική) πλευρά τής ύπαρξης. Αυτή του άκριβώς ή δυνατότητα, χάρη στην όποία μπόρεσε νά λειτουργήσει σαν ένα δυνατό σόκ ύποβολής, καθόρισε τήν πρώτη, και κυρίαρχη μέχρι σήμερα, ιδεολογική του χρήση (άπό τις παραγωγές τών Πατέ και Γκωμόν μέχρι τό Χόλγουντ, και άκόμα περισσότερο στις τυποποιημένες μορφές του έμπορικού φίλμ), μιά χρήση πού, στηριζόμενη σε μιά «παθητική» τάση τής εικόνας, άνεδείκνυε πάντοτε τά άπολιθωμένα και «ιδεολογικά» στοιχεία τής πραγματικότητας, μιάς *πραγματικότητας* πού ή έννοιά της συγγενεί μ' εκείνη του πράγματος και τής πραγματοποίησης και πού θά μπορούσε νά όριστει σε αντίθεση μέ τήν *άλήθεια*. Άντιδρώντας σε τούτη τήν τάση οι σημαντικότεροι από τους δημιουργούς τής πρώτης περιόδου, άκολου-

θώντας επίσης μιά τάση πού ήταν κυρίαρχη σε όλόκληρο τό πεδίο τής μοντέρνας τέχνης μέχρι και μετά τόν δεύτερο πόλεμο, όδηγήθηκαν σ' ένα είδος ύπερ-ενεργητικού, έννοιολογικού κινηματογράφου πού μέ τήν επίμονη χρήση τής κάμερας, τό ντεκουπάς και τό μοντάς, ύποδεικνύει, έπισημαίνει, συγκρίνει ή προτείνει. Αυτός ήταν ό δρόμος πού όδήγησε από τόν Γκρίφιθ και τόν Άιζενστάιν, μέσω του Όρσον Ουέλς, στον Γκοντάρ — αν και μέ τόν Γκοντάρ έχει ήδη συντελεστεί μιά άλλου επιπέδου κρίσιμη μετάβαση. (Ή τεχνική τής διαφήμισης, κατ' έξοχήν στοιχείο τής μαζικής κουλτούρας, έχει επίσης διδαχτεί πολλά απ' αυτή τήν τάση). Ένα ζωτικό πρόβλημα, ωστόσο, έξακολουθούσε νά παραμένει σε έκκενρότητα: τό πρόβλημα του έρωτήματος για τήν προέλευση του έργου τέχνης πού, όντας έγγενές μέσα σε κάθε άληθινό έργο τέχνης, του παρέχει τό μοναδικό, ίσως, κριτήριο, σύμφωνα μέ τό όποιο θά μπορούσε νά αυτοσυσταθεί πράγματι σε τέχνη, ύπερβαίνοντας τό επίπεδο μιάς, έστω περίπλοκης και λεπτής, τεχνικής δραστηριότητας. Ό κινηματογράφος είχε άρχισι νά καθιερώνεται σαν μιά τεχνική γλώσσα πριν νά γίνει άληθινός σαν τέχνη. (Ένα άνάλογο φαινόμενο χαρακτήρισε τήν γέννηση τής αυτοσχεδιαζόμενης μουσικής, τής λεγόμενης «τζάζ» — Άλλά θά μās πηγαινε μακριά νά τό διερευνήσουμε στά πλαίσια αυτής έδώ τής άναφοράς.)

Κατά τις πρώτες ήρωικές δεκαετίες μέχρι και τά χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, τήν περίοδο δηλαδή πού ό κινηματογράφος κατακτούσε ένα-ένα τά στοιχεία τής γλώσσας του, πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά θεωρηθεί ως τέχνη, μέ τήν πλήρη σημασία του όρου. Ήταν ένα παράδοξο άντικείμενο και μιά ως επί τό πλείστον τεχνική διαδικασία, κάτι σαν τή φωτογραφική μηχανή, πού μπορούσε νά καταγράψει πιστά υπό μορφή ντοκουμέντου όρισμένα συμβάντα τής έμπειρικής πραγματικότητας, ή άκόμα νά έπιτείνει μέ τή χρήση εικόνων τήν άποτελεσματικότητα ενός προπαγανδιστικού ή διδακτικού κειμένου, ή, τό πιο πολύ, νά καταγράψει ένα καλλιτεχνικό συμβάν έξωτερικό ως προς τόν ίδιο. Και πράγματι, τό είδος τής τέχνης πού ένυπήρχε στον πρώτο κινηματογράφο ήταν ή τέχνη του θεάτρου, σε σχέση μέ τήν όποία αυτός άποτελούσε ένα ιδιαίτον επίπεδο άναπαράστασης. Έκείνο πού έλλειπε για νά δώσει στον κινηματογράφο τήν καλλιτεχνική του αυταξία, τό είναι του ως αισθητικής μορφής (μέ ό,τι αυτό σημαίνει στη σύγχρονη γλώσσα) είναι έ-

2. Άντρέι Ταρκόφσκι, *Σμιλεύοντας τό χρόνο* (Έλ. Εκδ. Νεφέλη, 1987).

κεῖνο τό ἐρώτημα πού προσδένεται στό ἔργο, σάν διαρκῆς αὐτο-διάνοιξη τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου, καί πού ἀφορᾷ τήν προέλευσή του· εἶναι τοῦτο τό καλυμμένο ἢ φανερό ἐρώτημα πού ὀλοποιεῖ (ἂν καί μέ τρόπο προβληματικό, ἀφήνοντάς το τήν ἴδια στιγμή ἀνοιχτό) ὅλα ὅσα συντίθενται σ' αὐτό πού ἀποκαλοῦμε συμβατικά ἔργο τέχνης.

Τοῦτο τό ἐρώτημα, ἐγγενές στήν τέχνη ἀπό τίς ἀρχέγονες ἀπαρχές της, ριζώνει, ἀπό ἱστορική ἀποψη, μέσα στό ἐλεύθερο παιχνίδι τοῦ δημιουργοῦ μέ τά πράγματα τοῦ κόσμου, μέ τά ὕλικά ὡς αὐτοφρεῖς καί αὐτάρκειες οὐσίες πού περικλείουν δυνάμεις πολυμορφες, ἐνεργητικές ἢ καταστροφικές, παιχνίδι πού γίνεται μερικῆς φορές ἀναμέτρηση, ἀγώνας ζωῆς καί θανάτου, ἀλλά ἔχει πάντα τή μορφή μιᾶς ἄμεσης συνομιλίας μ' ἕνα κόσμο πού δέν ἔχει ἀκόμα μεσολαβηθεῖ ἀπό τήν ἐργασία καί τίς ἐργαλειακές σχέσεις, καί πού μέσα στόν ἴδιο δέν ὑπάρχει καμία διχοτομία σάν αὐτή πού ἀργότερα ὁ πολιτισμός θά ὀρίσει ὡς διάκριση μορφῆς/ὕλης. (Τοῦτο τό παιχνίδι διατηρήθηκε γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου τῆς ἀνθρωπότητας μέσα στόν περικλειστο χῶρο τῆς μαγειρίας καί τοῦ ἱεροῦ, ἀπό τή διάσπαση τοῦ ὁποῦ τροφοδοτήθηκε αὐτό πού σήμερα ἀποκαλοῦμε τέχνη).

Ὁ κινηματογράφος, ἀντίθετα, γεννήθηκε κάτω ἀπό συνθήκες πού ἡ σχέση αὐτή ἀνάμεσα στόν δημιουργό καί τόν κόσμο εἶχε καταστραφεῖ ἀνεπανόρθωτα ἀπό τήν κολοσσιαία ἀνάπτυξη μιᾶς τεχνικῆς πού εἶχε μετασηματίσει τό (ζωντανό) κόσμο σέ ἄψυχα ὕλικα, προορισμένα γιά ἐνσκόπους χειρισμούς καί ὠφέλιμες χρήσεις. Ἐγγενῶς ὑποταγμένος στίς ἀναγκαιότητες μιᾶς περίπλοκης τεχνικῆς καί στίς σκοπιμότητες μιᾶς βιομηχανίας, δέν θά μπορούσε νά ἀναπτύξει τήν ἀξίωση νά αὐτοσυσταθεῖ σέ τέχνη παρά μόνο διαρρηγνύοντας βίαια τοὺς δεσμούς, ἔστω καί περιστασιακά, μέ τό περιβάλλον πού τόν γέννησε, καί αὐτή ἡ διαδικασία χρειάστηκε μισό σχεδόν αἰῶνα γιά νά ὀλοκληρωθεῖ.

Μέσα στήν πρώτη μεταπολεμική δεκαετία (πράγμα πού πρέπει νά κατανοηθεῖ μέσα στίς εὐρύτερες κοινωνικές του συνιστώσες — ἀλλά αὐτό εἶναι μιᾶ συζήτηση πού ξεπερνάει τίς σκοπιμότητες αὐτοῦ τοῦ μικροῦ δοκιμίου) πραγματοποιήθηκε ἀπό κάποιους δημιουργούς, στήν Εὐρώπη κυρίως καί στήν Ἰαπωνία, ἕνα ποιοτικό ἄλλα πού ἀντιπροσωπεύει, κατά τή γνώμη μας, τή βαθύτερη τομή στήν ἱστορία τοῦ κινηματογράφου καί πού ἐσήμανε τή μετάβαση τοῦ κινηματογράφου ἀπό τό ἐπίπεδο μιᾶς ἰδιόμορφης τεχνικῆς γλώσσας μέ καλλιτεχνικές ἀξιώσεις στό ἐπίπεδο μιᾶς ὀλοκληρωμένης καί αὐτόνομης ἐκφραστικῆς καί σημασιακῆς τέχνης. Μέσα στά ὄρια πού ἐχάραξε γιά τόν ἑαυτό

τῆς αὐτῆς ἢ σύγχρονης καί ἰδιόμορφης τέχνης, γρήγορα ἐκφράστηκε ἕνας καινούριος δυαδισμός κατευθύνσεων, πού ὡς ἕνα σημεῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ἐπανεμφάνιση στό καινούριο ἐπίπεδο τῆς παλιᾶς διαφορᾶς ἀνάμεσα στίς ἀναπαραστατικές καί τίς ἐννοιολογικές διαθέσεις τοῦ κινηματογράφου (ἂν καί τοῦτη ἡ ἀντιστοιχία δέν πάει πάντα πολύ βαθιά, οὔτε εἶναι πάντα ἀκριβῆς, πράγμα πού ἐπιβάλλει νά τήν χρησιμοποιήσουμε μέ τήν ἀναγκαῖα περισκεψη): πρόκειται γιά τή διαφορᾶ ἀνάμεσα στίς τάσεις πού θ' ἀποκαλέσουμε κάπως σχηματικά ὡς *βλέμμα-πρός-τά-πάνω* καί *βλέμμα-πρός-τά-κάτω*. Πρόκειται, κατά μιάν ἄλλη ἔννοια, γιά τόν κινηματογράφο δοκίμιο, μέ ἀντιπροσωπευτικούς ἐκφραστής τοὺς Ἄντονιόνι (πού ὅμως καταλαμβάνει μιάν ἐνδιάμεση θέση, στό βαθμό πού θεωρεῖται ἀπό τοὺς κύριους εἰσηγητές ὀρισμένων τεχνικῶν πού θά ὀδηγήσουν στό *βλέμμα-πρός-τά-κάτω*), Γκοντάρ, Βέντερς, Φασμπίντερ, Ὁσιμα καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γιά τόν κινηματογράφο-ποίημα, πού θα ἀναγνώριζε σάν προγόνους του τόν Μπουγιουέλ καί ἴσως καί τόν Τσάπλιν, καί πού διαμορφώθηκε ἀπό δημιουργούς τοῦ ὕψους τοῦ Μιζογκούσι καί τοῦ Μπρεσσόν γιά νά βρεῖ τήν κορυφαία του μέχρι στιγμῆς ἐκφραση στό ἔργο τῶν Π.Π. Παζολίνι καί Α. Ταρκόφσκι. Στήν πρώτη περίπτωση, ἡ κινηματογραφική ματιά γίνεται κριτική, στρέφεται πρὸς τό συνολικό κοινωνικό πλαίσιο καί ρωτᾷ γιά τή σχέση της μέ τό πλαίσιο αὐτό, καταδηλώνει τὰ μέσα της καί θέλει νά κατανοῆσει τόν ἑαυτό της χρησιμοποιώντας μιᾶ παλιά τεχνική τῆς ἐπικῆς ἀφήγησης, πού τήν παραλαμβάνει μέσω

τοῦ γερμανικοῦ πολιτικοῦ θεάτρου, αὐτήν τῆς ἀποστασιοποίησης. Στή δεύτερη περίπτωση, ἀκολουθεῖ τοὺς συνειρμικούς δρόμους τῆς φαντασίας καί τῆς ἀσυνείδητης μνήμης, δίχως βέβαια νά ἀγνοεῖ τό πρόβλημα τῶν ἱστορικῶν πλαισίων (πού ἐπανεμφανίζεται, ἀλλά σέ διαφορετικὴ σχέση μέ τό ὑποκείμενο-μάτι). Δημιουργοὶ σάν τόν Μπέργκμαν καί τόν Κουροσάβα (καί τόν ἴδιο τόν Ἄντονιόνι) μᾶς δείχνουν ἀκριβῶς πῶς οἱ δύο αὐτές τάσεις μποροῦν νά συνυπάρχουν, καί ὁπως συνυπάρχουν, στό μεγαλύτερο μέρος τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς στόν κινηματογράφο.

Ὁ Πιέρ Πάολο Παζολίνι καί ὁ Ἄντρι Ταρκόφσκι εἶναι δύο καλλιτέχνες μέ ὀλοφάνερα διαφορετικὴ ἰδιοσυγκρασία καί κουλτούρα. Παρ' ὅλα αὐτά, μποροῦμε νά ἀνιχνεύσουμε μέσα στό ἔργο τους ἐντυπωσιακά βαθιές ὁμοιότητες, ὅσον ἀφορᾷ τή γραφή (πράγμα πού σημαίνει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο δομεῖται τό βλέμμα) καί ὅσον ἀφορᾷ τό θεματικό τους πυρῆνα, τίς ἀρχετυπικές μορφές πού ἀναδύονται στό ἐσωτερικό αὐτοῦ τοῦ βλέμματος. Μποροῦμε ἀμέσως νά ἐπισημάνουμε τοὺς θεμελιώδεις τρόπους αὐτῆς τῆς κινηματογραφίας, πού ὀδηγοῦν ἀπευθείας στόν θεματικό της πυρῆνα.

Ὁ ρεαλισμός. Καί οἱ δύο κινηματογραφιστές ἐμμένουν στήν ἀρνηση τῆς συμβολικῆς γραφῆς. Τίποτα πού νά παραπέμπει σέ κάτι ἄλλο, ἀλλά ἡ ἴδια ἢ πραγματικότητα μέ ὅσο βάθος μπορεῖ ἡ ἴδια νά ἀνακαλύψει. Ὁ Παζολίνι, κάτω ἀπό τό βάρος αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος, ὀδηγήθηκε νά χρησιμοποιεῖ ὄχι ἥθοποιους ἀλλά ἀνθρώπους τοῦ

δρόμου ή τής ύπαιθρου πού νά ύποδύονται τούς έαυτούς τους. 'Ο Ταρκόφσκι άρνείται επίμονα ότι ύπάρχει κάτι σάν αυτό πού λέμε «έρμηγεία» γιά όποιαδήποτε εικόνα του. Μέ κάθε εύκαιρία άποτρέπει όποιαδήποτε συμβολική άνάγνωση και έπιμένει στην αύταξία τής φυσικής πραγματικότητας, όπως μπορεί νά τή δει ένα παιδί ή ένας άνθρωπος τής ρωσικής ύπαιθρου. Αυτό ή έννοια τής πραγματικότητας συγγενεύει θεωρητικά μέ τήν έννοια τής προτεραιότητας του φαντασιακού έναντι του συμβολικού.

Η παράδοση, ή ιστορία σάν μήμη.
Στό βυθό τής πραγματικότητας άνευρίσκεται ως βιωμένο τό ιστορικό παρελθόν. Γιά τόν Παζολίνι τούτο τό (σημασιοδοτικό) παρελθόν είναι ό εύρωπαϊκός μεσαιώνας, ό αρχαίος άραβικός κόσμος, ή Ιουδαϊκή θρησκεία, ή έλληνική προέλευση του τραγικού και ή πρωτόγονη Ιερουργική ώμοφαγία. Γιά τόν Ταρκόφσκι είναι ό κόσμος τής χριστιανικής άνατολής, ή ρωσική αυτοκρατορία, ή βυζαντινή μεταφυσική ματιά αλλά και μία βαθιά, προ-χριστιανική μυστική ένόραση του κόσμου, πού έλκει τήν καταγωγή της από ένα τύπο κεντρο- και βορειο-ασιατικού σαμανισμού.

Τό Ιερό. Δέν θά ήταν καθόλου ύπερβολικό νά πούμε ότι οι δύο δημιουργοί στους όποιους αναφερόμαστε είναι οι κινηματογραφιστές του Ιερού. 'Η άναζήτηση του Ιερού μέσα από έμβλήματα καθιερωμένα στις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις, και ιδιαίτερα τής χριστιανικής πού έκφράζει τό άμεσο πνευματικό περιβάλλον των δύο δημιουργών, άποτελεί ένα φανερό κοινό πόλο γιά τό έργο και των δύο, ώστόσο δέν φανερώνει και τό βαθύτερο επίπεδο τής σχέσης τους μέ τό Ιερό: ό Παζολίνι καταδύεται βαθιά μέσα στό χώρο του δραματικού, του τελετουργικού και τής Ιερουργίας μέχρι νά φτάσει στόν πυρήνα ενός άρχέγονου έκστασιακού-όργιαστικού στοιχείου, πού, από ιστορική πλευρά, προσιδιάζει στους αρχαιότερους Ιερουργικούς τύπους του μεσογειακού χώρου: ό Ταρκόφσκι, βυθιζόμενος μέσα σέ ό,τι πνευματικότερο ύπάρχει στις άσκητικές παραδόσεις, όπως αυτή του όρθόδοξου μοναχισμού, οδηγείται σέ μία βαθιά, μυστική ένόραση του κόσμου, στην άρχέγονη νοσταλγία μιας χαμένης ενότητας των όντων. Αυτό τό κέντρο του Ιερού, αυτές οι στοιχειακές θυμικές-συγκινησιακές-φαντασιακές δομές πού παίρνουν τήν όψη έδώ τής όργιαστικής έκστασης, εκεί τής μυστικής ένωσης, έμφανίζονται μέσα από τά άκρότατα σημεία έντασης του έργου ως τό άποκαλυμμένο κέντρο πού έλκει όλόκληρο τό έργο, ως ό μυστικός τόπος τής καταγωγής των έρωτημάτων γιά τό ίδιο τό έργο και γιά τήν ίδια τήν τέχνη, γιά τή φύση και τήν προέλευσή της.

'Ο τρόπος πού δομείται τό βλέμμα των δύο κινηματογραφιστών, και πού προσπαθήσαμε νά αποδώσουμε μέ τή διατύπωση *βλέμμα-πρός-τά-κάτω*, είναι και τό όχημα πού επιτρέπει αυτή τήν περιπλάνηση από τήν πραγματικότητα ως τό Ιερό, πού άποτελεί τό μυστικό της κέντρο (πράγμα πού ισχύει πολύ περισσότερο γιά τόν Ταρκόφσκι). Τό βλέμμα έλκεται από τις μοριακές δομές τής πραγματικότητας, ώθείται πρós τή λεπτομέρεια, πρós τά μικρά σύνολα, σά νά ζητάει νά μπει «μέσα» στό πράγματα, νά έλευθερώσει τούς μικροκόσμους πού άνοίγονται όταν ή ένταση τής συγκέντρωσης και τής προσοχής αρχίσουν νά άλλοιώνουν τήν καθημερινή αντίληψη του κόσμου. Τούτο άλλθεύει πολύ περισσότερο στό βλέμμα του Α. Ταρκόφσκι, πράγμα πού άποτελεί ένα από τά άδιαμφισβήτητα και χαρακτηριστικότερα άναγνωριστικά στοιχεία τής τέχνης του. 'Η πραγματικότητα «λιώνει» κάτω από τήν πίεση ενός άυστηρά (και έκστατικά) συγκεντρωμένου βλέμματος και ύμριες κρυφές ποιότητες αναβλύζουν. 'Αποδομείται μ' αυτό τόν τρόπο ή καθημερινή αντίληψη του χρόνου και απαιτείται εύλαβική προσήλωση από τήν πλευρά του θεατή γιά νά μή χάσει τήν άμεση έπαφή μέ τή ροή των εικόνων και, πάντως, ή αντίληψη του φίλμ σάν ένιας, όργανωμένης όλότητας διακυβεύεται τήν κάθε στιγμή μέ τόν πίο δραματικό τρόπο.

Αυτός ό τρόπος του Α. Ταρκόφσκι νά κοιτάζει τά πράγματα πλησιάζει πολύ σ' εκείνο πού θεωρείται πώς είναι ή όπτική αντίληψη των πολύ μικρών παιδιών και των ζώων: μία επικέντρωση στό άπειρα μικρό του χώρου Ικανή νά αναγνωρίσει λεπτομέρειες πού δέν συλλαμβάνει τό μάτι του ενήλικα, ενώ αντίθετως δυσκολεύεται νά όλοποιήσει όλα τά επιμέρους στοιχεία τής όπτικής αντίληψης σ' ένα ένιαίο σημασιακό σύστημα, σέ διάκριση και σέ σύγκριση μέ άλλα παρόμοια σημασιακά συστήματα. Αυτός άκριβώς ό τρόπος τής όρασης, όμως, μάς είναι γνωστός και από τήν εμπειρία των μυστικών, των Ινδών γιόγκι, γιά παράδειγμα, ή των όρθόδοξων μοναχών, όντας ένα από τά καθολικά φαινόμενα τής μυστικής εμπειρίας πού συναντιέται σέ όλους τούς πολιτισμικούς κύκλους (στόν χριστιανικό, στό 'Ισλάμ, στόν 'Ινδουισμό και τό Βουδδισμό, στό Ζέν) του άνατολικού ήμισφαιρίου. Τό βλέμμα του άσκητή, είτε προσηλούμενο σ' ένα συγκεκριμένο άντικείμενο είτε άφηνόμενο στην έσωτερική ροή των εικόνων, διαπερνάει τό φράγμα τής κοινής όπτικο-διανοητικής αντίληψης κατευθυνόμενο πρós ένα κέντρο τής πραγματικότητας, όπου αυτή ή πραγματικότητα δέν συνίσταται σ' ένα σύνολο από διακριτά άντικείμενα αλλά βρίσκεται σέ μία

ζέουσα και ρέουσα κατάσταση, ως διάπυρη όλη και ως άκατάπαυστη ροή. Σ' αυτό τό σημείο έχει εξαλειφθεί πλέον ή διάκριση άνάμεσα στό βλέμμα και σέ ό,τι συνιστούσε τό όπτικό του πεδίο.

Κάτι άπ' αυτό τό ταξίδι του βλέματος έχει διατηρηθεί μέσα στις εικαστικές αναπαραστάσεις πολλών θρησκευτικών παραδόσεων και μερικές από τις όψεις του άνευρίσκονται μέσα στη βυζαντινή εικονογραφία, από τήν όποία τό έργο του Ταρκόφσκι άντλεί φανερά κάποιες πλευρές τής εμπνευστής του. 'Η έλλειψη τής προοπτικής, γιά παράδειγμα, πού, όπως έχει επανειλημμένα σημειωθεί, εισάγει τό ύποκείμενο στό έσωτερικό τής εικόνας, ή «όντολογική» χρήση τής σκιάς πού δέν ακολουθεί τή νατουραλιστική αναπαραγωγή τής εύθύγραμμης διάδοσης του φωτός, όλα τούτα συνιστούν όψεις τής τεχνικής του Ταρκόφσκι, μέσα από τις όποιες έπιζητά νά συνδεθεί μέ μία οικεία πνευματική παράδοση (βλ. *Άντρέι Ρουμπλιώφ*). Πρέπει όμως νά λυθεί μία παρεξήγηση πού φαίνεται βαθιά ριζωμένη στους κριτικούς του και πηγάζει, όπως φαίνεται, από τις άπόπειρες πού έγιναν νά χρησιμοποιηθεί τό έργο του Ταρκόφσκι γιά τους σκοπούς μιας άπολογητικής: οι συγγενείς του μέ τή βυζαντινή εικονογραφία, και άπ' εκεί μέ τόν όρθόδοξο μυστικισμό, καθόλου δέν σημαίνουν τήν άπάρνηση ή τήν άπόρριψη τής λεγόμενης δυτικής τέχνης και όλόκληρου του πολιτισμικού πλαισίου πού συνυφάινεται μ' αυτήν. 'Αντίθετα: τούτο τό έργο είναι έξ όλόκληρου στραμμένο πρós τή δυτική τέχνη, πρós τήν αναγεννησιακή κοσμοεικόνα, μέ τρόπο όμως βαθιά έρωτηματικό. 'Οχι μόνο επειδή ό κινηματογράφος από τις ίδιες τις τεχνικές του συμβάσεις είναι βαθιά συνυφασμένος μέ τήν αναγεννησιακή εικόνα, ούτε επειδή έξαιτίας των σπουδών του στις καλές τέχνες (στη μουσική, τή ζωγραφική, τή γλυπτική) ό Ταρκόφσκι έχει έξοικειωθεί μέ τό πνευματικό κλίμα τής 'Αναγέννησης και τής σύγχρονης δύσης: ό βαθύτερος λόγος είναι ότι ή δυτική τέχνη είναι όλη ή τέχνη, καμία άλλη παράδοση δέν ύπάρχει πού νά άναδεικνύει τήν περιοχή του αισθητικού (μέ όσα σημαίνει αυτό γιά μάς, σήμερα) ως αυτόνομη σφαίρα του κοινωνικού γίνεσθαι, ανεξάρτητη από τις μυθικές, θρησκευτικές και τελετουργικές συντεταγμένες. 'Ο 'Αντρέι Ταρκόφσκι δέν είναι ένας θρησκευτικός άπολογητής: είναι ένας καλλιτέχνης πού μιλάει τή γλώσσα τής εποχής του, έπωμίζεται όλόκληρη τήν ιστορική του εύθύνη και είναι μοντέρνος μέ τήν πλέον στρατευμένη έννοια του όρου. Μέσα στό πεδίο τής αυτονομημένης αισθητικής και του πολιτισμού των άτομικών αξιών έγκαθιστά τό έρώτημα γι' αυτές τις μορφές του

σύγχρονου κόσμου· ανοίγει διάλογο μέ τήν 'Αναγέννηση και τήν ρωτά εκεί πού ή ίδια αυτόλησημονήθηκε μέσα στην έπαρση τής κατάφασης, φέρνοντάς την σ' έπαφή μέ τίς μυστικές τής ρίζες, απ' όσα εκείνη θέλησε νά αποκοπεί προκειμένου νά συγκροτηθεί σ' εκείνο πού έντέλει έγινε, μιά διαρκής και μονοσήμαντη ταυτότητα πρós τόν έαυτό της. 'Η συγγένεια του Ταρκόφσκι μέ τή μυστική παράδοση αναδύεται ακριβώς στό σημείο όπου καθίσταται έρωτηματική ή σχέση του μέ τή δυτική τέχνη.

Μέσα και διαμέσου του μυστικού βλέμματος ή όραση καταδύεται ώς τήν άρχέγονη ρίζα του Ιερού και τό ταξίδι αυτό του βλέμματος γίνεται τό σαμανικό ταξίδι. 'Αναγνωρίζουμε έντέλει μέσα στό έργο αυτό τίς εικόνες-εμβλήματα μιάς πρωτόγονης σαμανικής παράδοσης πού θεωρούμε σήμερα σάν τήν κοινή ρίζα όλων τών ανεπτυγμένων Ιερουργικών μορφών. Παραθέτουμε άμέσως τά βασικά άναγνωριστικά τής σημεία.

'Η άγνωστη περιοχή, τό ταξίδι. Τό ταξίδι στην άγνωστη περιοχή είναι ένα από τά θέματα πού επανέρχονται μέ έμμονή σ' όλόκληρο τό έργο του Ταρ-

κόφσκι. 'Η άγνωστη περιοχή δέν είναι άγνωστη μέ τήν έννοια του άγνωστη-άκόμα, πού θά μπορούσε κάποτε νά αναγνωριστεί και νά γίνει γνωστή. 'Ανήκει μάλλον στην τάξη του μή-γνωσίμου, του τόπου πού υπερβαίνει όλες τίς πιθανές σημασιοδοτήσεις όντας προγενέστερος του ίδιου του ύποκειμένου και τών διακρίσεων πού αυτό έγκαθιστά ανάμεσα στον έαυτό του και τόν κόσμο. Στίς πιο καθαρές εμφανίσεις του είναι ό «'Ωκεανός» (*Σολάρις*) και ή «Ζώνη» (*Στάλκερ*). Στόν *Καθρέφτη* ταυτίζεται μέ τόν άχανή χώρο τής μνήμης πού είναι όλόκληρη ή ταινία και πού οργανώνεται μόνο από τό πρόσωπο τής μητέρας, ένώ στή *Νοσταλγία* είναι ή περιπλάνηση μακριά από τήν πατρίδα-άξονα τών αναφορών και σημασιοδοτικό κέντρο. Στήν *Θυσία* γίνεται τό όνειρο του μέλλοντος, σέ διαφορούμενη σχέση μέ τήν έξωτερική (Ιστορική) πραγματικότητα, όπου εμφανίζεται ή σχέση του ταξιδιού και τής προφητείας.

'Ο μύστης, ή μύηση. Τό ταξίδι δέν οδηγεί στην γνώση, μέ τήν τρέχουσα σημασία του όρου, προκαλεί όμως ένα βαθύ μετασχηματισμό σ' εκείνον πού τό επιχειρεί. Ποτέ, γυρνώντας, δέν εί-

ναι ό ίδιος άνθρωπος. 'Ο άκράιος κίνδυνος οδηγεί στην άφύπνιση ναρκωμένων δυνατοτήτων τής συνείδησης. 'Υπάρχει σ' αυτό μιά άλληγορία θανάτου πού ίσοδυναμεί μέ μυητική έμπειρία (*'Η Θυσία*). 'Η έμπειρία αυτή χρειάζεται έναν οδηγό: τό έπάγγελμα του *Στάλκερ* είναι «ξεναγός». 'Ο ίδιος είχε σάν δάσκαλο τόν Σκατζόχοιρο. «'Ηταν ό δάσκαλός μου», λέει. «Αυτός μου άνοιξε τά μάτια». 'Ο τρελός Ντομένικο, στή *Νοσταλγία* είναι ό μυστικός κύριος του τόπου και τά λόγια του στή σκηνή τής αυτοπυρπόλησής του γίνονται τό κέντρο βάρους όλόκληρης τής ταινίας. 'Η μορφή τής μητέρας καθοδηγεί τά άδιέξοδα στριφογυρίσματα τής μνήμης στόν *Καθρέφτη*· ό ταχυδρόμος στή *Θυσία* κατέχει γνώσεις πού τρομάζουν και ταυτόχρονα καθησυχάζουν και τό έπάγγελμα του βασίζεται, όπως φαίνεται, στή διπλή σημασία τής λέξης άγγελος.

'Η άμφισημία, τό θαύμα. Στόν τόπο πού εκδραματίζεται τό ταξίδι όλοι οι νόμοι τής έμπειρικής πραγματικότητας αίρονται. Τά πάντα μπορούν νά συμβούν και τά πάντα συμβαίνουν. Οι νεκροί ξαναγυρίζουν (*Σολάρις*), τό τραυματισμένο παιδί ξαναβρίσκει τήν

ὀμιλία του (Ὁ Καθρέφτης), τὰ σώματα ἴπτανται καὶ ἰσορροποῦν στὸν ἀέρα (Ὁ Καθρέφτης, Ἡ Θυσία), ὁ χώρος γίνεταί κυκλικός καὶ ἡ κίνηση πρὸς τὰ πίσω ὀδηγεῖ ἐμπρός (Στάλκερ), τὸ κωφάλαλο παιδί μετακινεῖ ἀντικείμενα μὲ τὸ βλέμμα (Στάλκερ). Οἱ σημασίες ἀντιστρέφονται καὶ τὰ νοήματα μεταπίπτουν ἀκατάπαυστα ἀνάλογα μὲ τὶς προθέσεις καὶ τὰ περιεχόμενα τῆς μνήμης ἢ τῆς φαντασίας τῶν ταξιδιωτῶν. Ἡ ἀμφοσημία τοῦ ἱεροῦ μεταδίδεται σὲ ὄσους ἔχουν ἐπαφὴ μαζί του: «Εἶσαι καταραμένος», λέει ἡ γυναίκα τοῦ Στάλκερ, «γὶ' αὐτὸ ἔκανες τέτοιο παιδί! Καὶ μαζί σου εἶμαι κι ἐγὼ καταραμένη!».

Ὁ ζωομορφισμός. Σὲ ὅλες τὶς σαμανικὲς παραδόσεις ἡ παρουσία τοῦ σαμάν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση κάποιου ἰδιαίτερου ζώου πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ σαμάν, ἡ ζωομορφικὴ του ὄψη. Ἰχνη αὐτῆς τῆς παράδοσης ἀνιχνεύονται ἀκόμα καὶ στίς ἐξελιγμένες θρησκευτικὲς παραστάσεις (ὁ Βούδδας ἔχει αὐτιά ἐλέφαντα, οἱ τέσσερις εὐαγγελιστὲς εἰκονίζονται μὲ τὰ ἀντίστοιχα ζῶα). Τὰ ζῶα ἐμφανίζονται συχνὰ καὶ ἀνεξήγητα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού κινηματογραφοῦνται οἱ ἄνθρωποι στίς ταινίες τοῦ Ταρκόφσκι. Ὁ δάσκαλος τοῦ Στάλκερ ἔχει τὸ παράδοξο ὄνομα «Σκατζόχοιρος» καὶ ἡ αἰνιγματικὴ παρουσία τοῦ σκύλου σ' ὅλη τὴν ταινία φαίνεται νὰ δηλώνει τὸν ἴδιο τὸν Στάλκερ. Πέρα ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐμφανίσεις, ὅπως ἔχουμε ἤδη σημειώσει, ὁ τρόπος τῆς ὄρασης πού παράγεται ἀπὸ τὴν κινηματογραφικὴ τεχνικὴ τοῦ Ταρκόφσκι συγγενεῖται ὡς πρὸς ὀρισμένα σημεῖα μὲ τὴν ὀπτικὴ ἀντίληψη πού θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ τῶν ζώων.

Πέρα ἀπὸ τοῦτα τὰ ἐμφανῆ ἀναγνωριστικὰ σημεῖα, ἡ τέχνη τοῦ Ταρκόφσκι φαίνεται νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴ σαμανικὴ παράδοση καὶ σὲ ἕνα δεύτερο, πῶς σημαντικὸ ἐπίπεδο: στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς ἴδιας τῆς τέχνης. Ὁ ἀρχαῖος σαμάν συγκεντρώνει στὸ πρόσωπό του λειτουργίες πού στὴ συνέχεια θὰ ἀποδοθοῦν χωριστὰ στὴ δραστηριότητα τοῦ ἱερέα, τοῦ θεραπευτῆ καὶ τοῦ καλλιτέχνη. Πρὶν ἡ τέχνη καθιερωθεῖ ὡς αὐτόνομη δραστηριότητα μ' ἕνα ἰδιαίτερο πεδίο καὶ μὲ ἰδιαίτερα μέσα, ἦταν ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη μὲ λειτουργίες καὶ δραστηριότητες πού ἀφοροῦσαν τὴν πρόσπιση καὶ τὴ διαφύλαξη τῆς ὀμάδας μέσα στὴν «ὄρθη» τάξη τοῦ κόσμου. Μὲ σημερινὰ λόγια θὰ λέγαμε ὅτι ἦταν ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες μεταξύ τους, στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας δραστηριότητας, μιᾶς αἰσθητικῆς καὶ μιᾶς ἠθικῆς. Καὶ εἶναι πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατεύθυνση πού ὀφείλει νὰ ἐκτιμηθεῖ σήμερα ἡ προσφορά τοῦ Ἀντρέι Ταρκόφσκι. Στὸ πρόσωπό του, μέσα στὴ γόνιμη ἀγωνία του γιὰ τὸ πεπρωμένο τοῦ σύγχρονου κόσμου,

ζωντανεῖται ὁ καλλιτέχνης-λειτουργός μέσα στὰ ὄρια καὶ πρὸς χάριν τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας — μιὰ στάση πού δίνει ἕνα καινούριο (ἐπικοινωνών-τας μ' ἐκεῖνο πού εἶναι πάρα πολὺ παλιό) νόημα σὲ μιὰ ἔννοια πού χρησιμοποιήθηκε κατὰ κόρον ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ αἰῶνα μας, αὐτὴν τῆς *στράτευσης*. «Τὰ ἔργα αὐτὰ ὀρθώνονται στὸ μονοπάτι τῆς ἀνθρωπότητας σάν σύμβολα καταστροφῆς, ἀναγγέλλοντας: "Ἀπαγορεύεται ἡ εἰσοδος! Κίνδυνος-θάνατος!" Παρατάσσονται σὲ τόπους πιθανῶν ἢ ἐπικείμενων ἱστορικῶν κατακλυσμῶν, σάν προειδοποιητικὸ σημεῖο στὸ χεῖλος κάποιου γκρεμοῦ ἢ στὴν ἄκρη ἑνὸς βάλτου. Προσδιορίζουν, μεγεθύνουν καὶ μετασχηματίζουν τὸ ἔμβρυο τοῦ κινδύνου πού ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ σχεδὸν πάντοτε γίνονται προάγγελοι τῆς σύγκρουσης παλαιοῦ καὶ νέου... Αὐτὸ τὸ ὄριο κινδύνου οἱ ποιητὲς τὸ ξεχωρίζουν πῶς γρήγορα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τους, καὶ ὅσο πῶς νωρὶς τὸ ξεχωρίζουν τόσο πῶς κοντὰ βρίσκονται στὴ μεγαλοφυΐα. Ἔτσι, πολὺ συχνὰ, ἐνόσω ὠριμάζει ἡ διαλεκτικὴ πάλη στὴ μήτρα τῆς ἱστορίας, δέν γίνονται κατανοητοί».³

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια προοπτικὴ τὸ ἔργο τέχνης ὀρίζεται σάν *πράξη*, ὀλικὴ καὶ ἐπικοινωνιακὴ, πού ἐπανενοτάσσει τὸ ἐξατομικευμένο ὄν μέσα στὴν ἀνθρώπινη καὶ κοσμικὴ ὀλόγη, διατυπώνοντας μὲ ὀξυτάτο τρόπο ἕνα ἠθικὸ αἴτημα: «Μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ὀλες μου οἱ ταινίες ἐπιση-

μαίνουν ὅτι δέν εἶμαστε μόνον κι ἐρημοὶ μέσα σ' ἕνα ἄδειο σύμπαν· ὀόρατα νήματα μᾶς συνδέουν μὲ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον· ὀτι ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο πού ζεῖ καθένας τὴ ζωὴ του, σφυρηλατεῖ κι ἕνα δεσμὸ μὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμον, ἢ μᾶλλον μὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας... ὀσο-στόσο ἡ ἐλπίδα ὅτι κάθε μεμονωμένη ζωὴ καὶ κάθε πράξη τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σημασία καθαυτὴν καθιστᾶ ἀπίστευτα πῶς μεγάλη τὴν εὐθύνη τοῦ ἀτόμου γιὰ τὴ συλλογικὴ πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς».⁴ Ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ κρίσιμο σημεῖο, ὀπου ἡ δημιουργικὴ διαδικασία συναντιέται μὲ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σημασία τῶν ἀνθρώπινων πράξεων καὶ γιὰ τὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, συναντοῦμε κι ἐμεῖς τὸν Ἀντρέι Ταρκόφσκι, ἐκεῖ πού αὐτὸς μιλάει μαζί μας, σήμερα: «Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ὀλικὴ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου δέν συμβᾶδισε μὲ τὴν πνευματικὴ του ἐξέλιξη. Φτάσαμε σ' ἕνα σημεῖο ὀπου δέν μπορούμε πιά νὰ τιθασέψουμε τὰ ὀλικά μας ἐπιτεύγματα καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὸ καλὸ μας. Δημιουργήσαμε ἕναν πολιτισμὸ πού ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψει τὴν ἀνθρωπότητα... Σ' ὀλη αὐτὴ τὴν κατάσταση μού φαίνεται πῶς ἡ τέχνη καλεῖται νὰ ἐκφράσει τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπινου πνευματικοῦ δυναμικοῦ. Νομίζω πῶς ἡ τέχνη ἦταν πάντα τὸ ὀπλο τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὰ ὀλικά πράγματα πού ἀπειλοῦσαν νὰ ἀφανίσουν τὸ πνεῦμα του... Τί εἶναι λοιπόν ἡ τέχνη; Ἀνήκει στὸ καλὸ ἢ στὸ κακό; Εἶναι τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ διαβόλου; Εἶναι ἔργο τῆς δύναμης ἢ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου; Μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τεκμήριο συντροφικότητας, εἰκόνα κοινωνικῆς ἀρμονίας; Μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ λειτουργία της; Ἡ τέχνη εἶναι ἐρωτικὴ ἐξομολόγηση — ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἐξάρτησής μας ἀπὸ τὸν ἄλλον. ὀμολογία ἐμπιστοσύνης. Πράξη ἀσυνείδητη πού ἀντανακλᾷ ὀστόσο τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς ζωῆς — ἀγάπη καὶ θυσία».⁵

Φώτης Τερζάκης

3. Σμιλεύοντας τὸ χρόνο, σ. 73 τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης.

4. ὀ.π., σελ. 281-82.

5. ὀ.π., σελ. 301-302, 306-307, 308-309.

BIBΛΙΟ

1

ΚΩΣΤΑΣ Β. ΚΡΙΜΠΑΣ

Δαρβινικά, Έρμης, Αθήνα 1986

« Ο Κοπέρνικος αποκαθήλωσε τη γη από το κέντρο του σύμπαντος, ο Δαρβίνος έδειξε πώς όσο και να 'μαστε ιδιόμορφο είδος έχουμε κοινές ρίζες με τα άλλα μας αδέρφια, τα είδη των ζωντανών οργανισμών που ζούν στον πλανήτη μας. Η δαρβινική θέαση του κόσμου επηρέασε όχι μόνο τη βιολογία και τους συγγενικούς της επιστημονικούς τομείς αλλά και γενικότερα το σύγχρονο στοχασμό απλώνοντας την επίδρασή της και σε μακρινότερα πεδία όπως είναι η γλωσσολογία, η κοινωνιολογία, η ήθικη και η φιλοσοφία γενικότερα». Παίρνω τη φράση αυτή από τον πρόλογο του ίδιου του Κώστα Κριμπά για να δικαιολογήσω κι εγώ με τη σειρά μου την άποψή μου ότι τα Δαρβινικά είναι βιβλίο που αξίζει τον κόπο να διαβαστεί όχι μόνο από βιολόγους αλλά από καθέναν που επιθυμεί να έχει μια όσο γίνεται πληρέστερη εικόνα και έρμηνεία για τα όσα συμβαίνουν όχι μόνο στη φύση αλλά και στην κοινωνία. Έλπίζω ότι η φράση μου δεν θα έκληφθει σαν αλλαγή στρατοπέδου από τον υπογράφοτα την παρουσίαση αυτή. Ότι δηλαδή εξαφνα ξγνα όπαδός της κοινωνικής βιολογίας. Αντίθετα, θά έλεγα, ότι στα Δαρβινικά του Κώστα Κριμπά βρίσκει κανείς τα επιστημονικά επιχειρήματα που αποδεικνύουν τη σοβαρότητα των θεωριών της κοινωνικής βιολογίας. Το βιβλίο όμως δεν εξαντλείται εκεί. Ας πάρουμε λοιπόν τα πράγματα από την αρχή.

Τό βιβλίο περιέχει έντεκα κείμενα που ο Κώστας Κριμπάς έχει δημοσιεύσει στην Ελλάδα ή τό έξωτερικό κατά τά τελευταία είκοσι περίπου χρόνια. Τά πρώτα πέντε κείμενα άφορούν τό δαρβινισμό και τά γενικότερα προβλήματα της σύγχρονης βιολογίας. Η αναλυτική παρουσίαση καθ' ενός από τά κείμενα αυτά χωριστά θά ήταν μάλλον άσκοπη, ενώ θά ήταν πίο ένδια-

φέρον άν παρουσιαστούν μερικά από τά θέματα που αναπτύσσονται στα πέντε αυτά κείμενα. Θέματα για τά όποια ο Κώστας Κριμπάς κάνει τη δική του έπεξεργασία και διατυπώνει τίς δικές του πρωτότυπες απόψεις-θέσεις. Θέσεις που βγαίνουν μέσα από τη βαθιά γνώση της εξελικτικής βιολογίας. Έτσι, στό πέμπτο και έν μέρει στό δεύτερο κείμενο άπασχολείται με ένα από τά κεντρικά προβλήματα της δαρβινικής θεωρίας, την έννοια της προσαρμογής. Μιά έννοια που, ενώ θεωρείται κεντρική στην εξελικτική θεωρία, έντούτοις είναι, παράλληλα, μία έννοια για την όποια δέν υπάρχει σαφής όρισμός, και της όποιας ή χρήση οδηγεί σε ταυτολογία. Όπως λέει ο ίδιος ο συγγραφέας: «Φράσεις όπως επιλέγεται διότι είναι προσαρμοσμένος, άποτελούν ταυτολογικές εκφράσεις, κενές άλλου περιεχομένου πλην της δηλώσεως ότι κάτι επιλέγεται διότι επιλέγεται». Ο Κώστας Κριμπάς, στό πέμπτο κείμενο του βιβλίου, άφου κάνει μία κριτική παρουσίαση του προβληματισμού που έχει προκύψει γύρω από αυτόν τον όρο, προτείνει την κατάργησή του θεωρώντας ότι ό όρος fitness (ή κατάσταση που προκύπτει από τό ταιριασμα ενός οργανισμού με τό περιβάλλον) είναι άρκετός για μία πλήρη, χωρίς ταυτολογίες, διατύπωση της εξελικτικής θεωρίας. Αναρωτιέμαι κατά πόσον για τον όρο fitness θά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν οι λέξεις συναρμογή ή άρμοση ή άρμογή. Ξαναγυρίζω στό πέμπτο κείμενο του Κ. Κριμπά, αυτό που είναι άφιερωμένο στην έννοια "προσαρμογή", για να πώ ότι πρόκειται για ένα υποδειγματικό κείμενο. Είναι γραμμένο από έναν επιστήμονα που δέν άρκεείται να καταφύγει στην προστασία μιας θεωρίας προκειμένου να πραγματοποιήσει τη μελέτη του, αλλά που μέσα από τη βαθιά γνώση τολμά να άμφισβητή-

σει, ν' άποκαλύψει τίς αδυναμίες και να προτείνει τολμηρές λύσεις. Ανήκει στην κατηγορία των επιστημονικών κειμένων, που μπορούν να διαβαστούν και από μη ειδικούς, και τά όποια, ενώ μάς είναι τελείως άπαραίτητα, όλο και σπανιότερα εμφανίζονται. Και εμφανίζονται όλο και σπανιότερα, διότι ή σημερινή επιστημονική έρευνα και σκέψη συνθλίβεται από τον όγκο-λιθο της τεχνολογίας. Οι σοφοί εξαφανίζονται, οι τεχνοκράτες πολλαπλασιάζονται, για να μιλήσουμε με βιολογικούς όρους.

Η άλλη σημαντική έννοια, άπαραίτητη για την κατανόηση των μηχανισμών της εξέλιξης, είναι ή έννοια της ποικιλότητας των οργανισμών. Ποικιλότητα που εμφανίζεται μεταξύ των άτόμων του ίδιου είδους και που όφείλεται στην ποικιλότητα του γενετικού ύλικού. Η σχετικά καινούρια αυτή γνώση της πληθυσμιακής γενετικής, που όφείλεται σε πληθυσμιακές έρευνες, οι όποιες στηρίχτηκαν σε τεχνικές των τελευταίων δεκαετιών — όπως αυτή της ηλεκτροφόρησης — έδωσε τη δυνατότητα να διατυπωθεί ή σύγχρονη εξελικτική θεωρία. Δηλαδή μία άπλοποιημένη διατύπωση της θά μπορούσε να είναι κάπως έτσι: «Οι επιλεκτικοί μηχανισμοί λειτουργούν επάνω σε ένα ποικίλο γενετικό ύλικό επιλέγοντας τά χαρακτηριστικά εκείνα που κάνουν τους οργανισμούς να ταιριάζουν περισσότερο με τό περιβάλλον». Βέβαια μία τέτοια διαδικασία θά οδηγούσε σε συρρίκνωση της ποικιλότητας, άν δέν υπήρχαν μηχανισμοί διατήρησής της. Αλλά είναι προφανές ότι δέν είναι δυνατόν να συζητηθούν τέτοιοι μηχανισμοί σε μία άπλή βιβλιοπαρουσίαση, και ό άναγνώστης πρέπει να καταφύγει στο βιβλίο του Κ. Κριμπά προκειμένου να βρει μία όμολογούμενως γλαφυρή άνάπτυξη όλων των παραπάνω. Ας σταθούμε όμως σε ένα πρόβλημα που προκύπτει από τά παραπάνω και που άγγίζει τό χώρο της φιλοσοφίας και διατυπώνεται ως έξης από τον Κ. Κριμπά, στη σελίδα 52: «Με τό να δέχεται ή σύγχρονη πληθυσμιακή βιολογία πρώτα ότι ό τύπος, ή μορφή κάθε είδους, δέν

παραμένει αναλλοίωτος με τό πέρασμα του χρόνου και με τό να δέχεται μετά, ότι οι πληθυσμοί τών ατόμων πού ανήκουν σε ένα είδος διαφέρουν μεταξύ τους, κι αυτές οι διαφορές αποτελούν τήν αληθινή φύση τής πραγματικότητας, ότι δηλαδή δέν είναι άπλές, λίγο-πολύ κακέκτυπες αντίγραφες ενός ιδανικού προτύπου, με τό να δέχεται δηλαδή ότι τέτοια πρότυπα δέν υπάρχουν, άκολουθεί μία σαφώς νομιναλιστική πορεία». Οι θέσεις όμως αυτές μιάς πληθυσμιακής αντιμετώπισης είναι σαφώς αντίθετες από τίς θέσεις μιάς τυπολογικής, σύμφωνα με τήν όποία, «ό τύπος (τό είδος) είναι ή πραγματικότητα και ή παραλλακτικότητα πλάνη, ενώ για αυτόν πού σκέφτεται πληθυσμιακά ό τύπος (ή μέση τιμή, ό μέσος άνθρωπος) αποτελεί άνύπαρκτη άφαίρεση και μόνο ή ποικιλομορφία είναι πραγματική». Πιο διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης τής φύσης δέν θά μπορούσαν να ύπάρχουν, γεγονός πού δίνει στον Κ. Κριμπά τήν ευκαιρία να μās ύπεθυμίσει τίς διαμάχες μεταξύ νομιναλιστών και ρεαλιστών του Μεσαίωνα και τή σχέση τής διδασκαλίας τών ρεαλιστών τής εποχής εκείνης και τών τυπολόγων του σήμερα με τίς ιδέες του Πλάτωνα.

“Ας φύγουμε όμως από τόν Πλάτωνα και τόν Μεσαίωνα και ας έλθουμε στην πρακτική σημασία πού έχει ή παραπάνω διαμάχη για τά όσα συμβαίνουν σήμερα. “Ετσι, στην ούσία, έρχόμαστε και στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του Κ. Κριμπά πού αποτελείται από πέντε ανθρωπολογικά, όπως λέει ό ίδιος ό συγγραφέας, κείμενα. “Η κεντρική ιδέα τών κειμένων αυτών είναι ότι ή τυπολογική ανθρωπολογία, δεχόμενη τήν ύπαρξη ενός «ιδανικού μέσου ανθρώπου», είναι ή βάση τών ρατσιστικών βιολογικών θεωριών του 19ου και 20ου αιώνα. “Η ανθρωπολογία αυτή θεωρώντας ότι οι ατομικές αποκλίσεις είναι άπλως άσημαντος θόρυβος από τό μέσο τύπο, χωρίζει τούς ανθρώπους σε φυλές, πού κάθε μία χαρακτηρίζεται από ένα μέσο τύπο. “Ο μέσος τύπος κάθε φυλής διαφέρει σημαντικά από τό μέσο τύπο μιάς άλλης,

ένω τά άτομα τής ίδιας φυλής είναι στην ούσία αντίγραφα του μέσου τύπου. Βέβαια μία τέτοια αντιμετώπιση είναι τελείως αντίθετη με τά επιστημονικά εύρήματα τής πληθυσμιακής βιολογίας, πού έδειξε ότι οι διαφορές του γενετικού ύλικού τών ατόμων είναι τόσο μεγάλες, ώστε κάθε άτομο να αποτελεί μία ανεπανάληπτη όντότητα, γεγονός πού δείχνει ότι οι παραπάνω φυλετικές διαιρέσεις είναι πέρα για πέρα άντιεπιστημονικές. “Ομολογούμενως ή κριτική πού κάνει ό Κ. Κριμπάς στην προσπάθεια άναγωγής τών κοινωνικών φαινομένων στο βιολογικό ύπόβαθρο είναι από τίς πλέον σημαντικές πού έχω διαβάσει στη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ παράλληλα κάνει μία πολύ ενδιαφέρουσα παρουσίαση τών δυνατοτήτων πού παρέχει ή «μελέτη τής γεωγραφικής κατανομής τών γενετικών σημάνσεων για τή διαλεύκανση τής ιστορίας τών μεταναστεύσεων». Τό τελευταίο από τά κείμενα του δεύτερου μέρους, πού έχει τίτλο «περί Φαλλμεράυερ και άλλων σχετικών» δείχνει πόσο άσκοπη και άντιεπιστημονική είναι ή προσπάθεια άπόδειξης τής βιολογικής μας συνέχειας από τούς άρχαιους “Ελληνες, όπως άσκοπα και άντιεπιστημονικά είναι παρόμοια έγχειρήματα και για άλλους λαούς.

Τό τελευταίο κείμενο του βιβλίου αποτελεί από μόνο του μία ξεχωριστή ένότητα. Πρόκειται για ένα κείμενο πού, ενώ γράφτηκε τό 1977, είναι περισσότερο επίκαιρο σήμερα, μία και τά προβλήματα πού πραγματεύεται είναι πολύ πιο έντονα σήμερα, αφού τίποτε δέν έχει γίνει για τήν αντιμετώπισή τους. Πρόκειται για τό πρόβλημα τής μόλυνσης του περιβάλλοντος.

“Ισως τό τέταρτο κείμενο τών *Δαρβινικών*, πού έχει τίτλο «Μαρξισμός και σύγχρονη βιολογία», να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τούς άναγνώστες του *Πολίτη*. Στο κείμενο αυτό ό Κ. Κριμπάς καταπιάνεται με δύο διαφορετικά θέματα. Τό ένα είναι ή διαμάχη γύρω από τό κατά πόσον ή φύση ακολουθεί ή όχι τούς νόμους τής διαλεκτικής, και τό δεύτερο είναι κατά πόσον ή μαρξιστική σκέψη επηρέασε θετικά ή άρνητικά τήν έρευνα τών βιολογικών επιστημών. “Οπως είναι γνωστό, τό πρώτο θέμα τέθηκε ουσιαστικά από

τόν Engels με τό βιβλίο του *Naturdialektik* και ή διαμάχη συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Μία διαμάχη πού, κατά τήν ταπεινή μου γνώμη, ενώ δέν έχει ουσιαστικό άντικείμενο, έντούτερο σε μία τουλάχιστον περίπτωση όδήγησε σε δραματικά άποτελέσματα. Πρόκειται για τήν περίπτωση Lyсенko ό όποιος, σε άντίθεση με τά δεδομένα τής βιολογίας, ύποστηρίζει τήν κληρονομικότητα τών επίκτητων ιδιοτήτων, καταγγέλλει τή μεντελική γενετική σαν άστική, όδηγεί σε μαρασμό τήν άνθρώσιμη μέχρι τή δεκαετία του '30 επιστήμη τής γενετικής στη Σοβιετική “Ενωση και πολλούς από τούς διαπρεπείς εκπροσώπους τής άκόμη και στο θάνατο. “Ο Lyсенko από πολλούς θεωρήθηκε σαν τό ύποχρεωτικό άποτέλεσμα τής εφαρμογής τής διαλεκτικής σκέψης στη βιολογία. “Αντίθετα όμως ό μαρξιστής φιλόσοφος Dominique Lecourt έδειξε ότι ό μισουρινισμός του Lyсенko ήταν δημιούργημα του οικονομισμού τής Σταλινικής περιόδου και όχι τό γνήσιο δημιούργημα του Μαρξισμού. Βέβαια ή πτώση του Lyсенko δέν όδήγησε και στη διακοπή τής διαμάχης γύρω από τό κατά πόσον ή φύση ακολουθεί ή όχι τούς νόμους τής διαλεκτικής και ό Κ. Κριμπάς αναφέρεται στα πλέον σημαντικά κείμενα πού προήλθαν από αυτή τή διαμάχη, με κορυφαίο ίσως τό σχετικό κείμενο του Jacques Monod στο βιβλίο του *Le hasard et la necessité*. “Εντούτοις, όπως ανέφερα παραπάνω, αυτή ή διαμάχη μου φαίνεται άνευ νοήματος μία και δέν καταλαβαίνω γιατί θά πρέπει να χρησιμοποιήσουμε έννοιες πού φτιάχτηκαν για να περιγράφουν κοινωνικά φαινόμενα προκειμένου να περιγράψουμε τά βιολογικά. Είναι για μένα φανερό ότι οι δύο κατηγορίες φαινομένων έχουν τήν άυτονομία τους. Διαλεκτικές σχέσεις θά μπορούσαν να άναζητηθούν μεταξύ διαφορετικών επιπέδων άνάλυσης, όταν ένα φαινόμενο όπως είναι ή συμπεριφορά επιδέχεται άνάλυση από διαφορετικές επιστήμες. Οι μηχανισμοί κληρονομικότητας ή τής βιολογικής εξέλιξης όμως μελετούνται από μία επιστήμη πού είναι ή βιολογία. “Ετσι τά βιολογικά φαινόμενα θά άναλυθούν και θά όρισθούν από τούς νόμους και τίς έννοιες, πού προέκυψαν και προκύπτουν από τή

βιολογική έρευνα. Βεβαίως ό έπιστήμονας δέν είναι ένα άτομο πού είναι άποκλεισμένο στο εργαστήριό του. “Αντίθετα, πολλές φορές, είναι ένα άτομο ιδιαίτερα ευαίσθητο στις ιδέες, πού υπάρχουν γύρω του. “Ετσι, ενώ ό Charles Darwin έπηρεάστηκε από τόν Adam Smith, ή σχολή τών φυσιολόγων, πού άρχίζει από τόν Claude Bernard και συνεχίζεται από τούς Haldane, Henderson, Sherrington, Cannon και άλλους, όπως αναφέρεται από τόν Κ. Κριμπά, έχει φαίνεται επηρεαστεί από τή διαλεκτική σκέψη, μία επίδραση πού επιτρέπει «μία πιο ολοκληρωμένη μελέτη τής λειτουργίας του οργανισμού και ιδιαίτερα του νευρικού συστήματος». Σ' αυτή τή σχολή τών φυσιολόγων θά μπορούσε να προσθέσει κανείς τούς σύγχρονους μας Hubel, Wiesel, Blakemore και άλλους. “Επίσης σύγχρονοι μαρξιστές βιολόγοι, όπως ό δαρβινιστής R. C. Lewontin, αντίθετα με έπιτυχία στο νέο βιολογικό ντετερμινισμό, στην κοινωνική βιολογία, και στον άκραίο άναγωγισμό. Στόν άναγωγισμό, πού από τόν Descartes μέχρι σήμερα είναι ή επικρατούσα μέθοδος έρευνας διότι υπήρξε ιδιαίτερα παραγωγική, αλλά και πού παράλληλα έχει δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στο χώρο τών βιολογικών επιστημών. “Ο Κώστας Κριμπάς στο βιβλίο του αντιμετώπιζει και αυτό τό θέμα διατυπώνοντας παράλληλα τήν πρόταση ότι ή νεοδαρβινική θεωρία είναι μία πραγματικά συνθετική θεωρία, ή όποία δέν περιέχει τά μεταφυσικά χαρακτηριστικά άλλων ύλιστικών θεωριών.

Τά *Δαρβινικά* του Κώστα Κριμπά είναι ένα βιβλίο τόσο πλούσιο σε ιδέες και έννοιες, πού μία βιβλιοπαρουσίαση έλάχιστα μπορεί να πιάσει. Είναι ένα βιβλίο στο όποιο ό συγγραφέας παρουσιάζει τή δική του ματιά, τή δική του άποψη για τήν επιστήμη του και για τά όσα συμβαίνουν γύρω από αυτή. Μία άποψη πού βγαίνει από τή βαθιά γνώση τής ίδιας τής επιστήμης. Σκέφτομαι ότι πράξεις σαν κι αυτή του Κώστα Κριμπά είναι πράξεις αντίστασης στη μετριότητα, στη μιζέρια, στο δογματικό άυταρχισμό, στην άντιεπιστημονικότητα του άκαδημαϊκού μας χώρου.

“Ηλίας Κούβελας

BIBΛΙΟ

2

ΕΥΓΕΝΙΑ ΦΑΚΙΝΟΥ
Η μεγάλη πράσινη.
 Μυθιστόρημα. Αθήνα,
 Καστανιώτης, 1987.

Μιά νέα γυναίκα «τακτοποιημένη» και από δουλειά και από κοινωνική άποψη παίρνει, χωρίς καν να τό καλοσκεφτεί, χωρίς να τό προγραμματίσει, τό δρόμο προς τό άγνωστο, σπάει τίς άλυσίδες τής καθημερινής ζωής, εγκαταλείπει σπίτι, δουλειά, άντρα, συγγενείς και φίλους, ένώ τά βήματά της τή φέρνουν σε ένα άπίθανο, τυχαίο χωριουδάκι, μέ μόνη σταθερή της άπόφαση να καταργήσει τή γλώσσα.

Η γλώσσα αν κύριο δργανο επαφής μέ τόν έξω κόσμο πρέπει να έκλειψει, να πάψει να λειτουργεί, να εξαφανιστεί, ώστε να επιτευχθεί ή άπομόνωση, όχι τόσο ή έξωτερική, όσο ή έσωτερική άπομόνωση, που θα διώξει τή μοναξιά και θα καθάρει τήν ψυχή και τή σκέψη από τά έπιστρώματα τής συνήθειας, τής ψευτιάς και τής επιτήδευσης, στοιβαγμένα τό ένα πάνω στο άλλο απ' αυτό που έπονομάζεται λογική, πολιτισμός και καταναλωτική κοινωνία.

«Ψάχνω να βρω τά δνειρά μου» — μία φράση-κλειδί θα ξεφύγει τής Ίωάννας ενδιάμεσα, μία χρήση γλώσσας, που στο άκουσμά της συνειδητοποιεί ή γυναίκα άμετάκλητα τήν άπόφαση τής σιωπής.

Όμως ή γλώσσα του νοϋ, όταν δεν βρίσκει διέξοδο στην έκφραση, άκονίζεται πολύ βασανιστικά, και τό βιβλίο δείχνει άπτά τά σημάδια του βασανου και τής βασάνου στο πρώτο του μέρος, δηλ τήν άγωνία να άπαλλαγεί ή συγγραφέας από τίς έπίμονες παγίδες τής γλώσσας, από επαναλήψεις, στολίδια, έπιθετα, παρομοιώσεις, άναζήτηση πίο καιρων λέξεων, σύστημα, δ,τι συνθέτει τόν έντεχνο λόγο στην γενικά παραδεκτή άποψη και κάνει γλαφυρή τήν άνάγνωση = άναγνώριση τής τύψης της.

Θά χρειαστούν αρκετές σελίδες ώσπου να φτάσει ή συγγραφέας στην διάλυση, άναπτρεπτο κορυφωμα τής νέας συγγραφικής τής δουλειάς. Γιατί ή Εύγενία Φακίνου είναι σαν να μην ύπακούει σε δεδομένες νόρμες συγγραφής, είναι σαν να αφήνεται στο σύγυρο ένστικτό της, που του έχει βαθιά έμπιστοσύνη και που τής επιτρέπει να άποτυπώνει τή διεργασία αυτή όχι μόνο μέ τήν περιγραφή γεγονότων ή του «μύθου», όσο και μέ τήν ίδια τή γραφή.

Διάλυση λοιπόν έξωτερική, έσωτερική και κυρίως λεκτική, που γίνεται ώστόσο όχι άπτόμα, μά άργά, σχεδόν ύπερβολικά άργά, σαν σε γύρισμα ταινίας, όπου ο σκηνοθέτης σταματά τό καρούλι του για να διακρίνει ο ίδιος καλύτερα τά λάθη και τίς άτέλειές του. Άργή διάλυση, που ένέχει συχνά τόν κίνδυνο άπόσπασης από τό προκαθορισμένο τέλος τής γυναίκας, όταν δηλαδή έμφανίζεται και κάνει κρούση τό συναίσθημα, ως αντίδραση σε γεγονότα, που άπαντά στο δρόμο της, ή σε μορφή άναμνήσεων που επανέρχονται και άπειλούν να άνατρέψουν τή θέληση και τίς άποφάσεις.

Όστόσο ή διάλυση είναι άμετάκλητη και δουλεύει υποχθόνια μέ τή «λεπτομέρεια και τήν παρατήρηση» ώσπου «ή ιεροτελεστία του ξημερωματος έχει πιά συντελεστεί»: άπραξία, έλλειψη κάθε σωματικής άνάγκης όπως πείνας, ύπνου, άκόμη και δίψας, τής αίσθησης του χρόνου, του τόπου, των καιρικων μεταβολών. «Ποιό θα ήταν τό άποτέλεσμα αυτής τής εγκατάλειψης, αν δεν μεσολαβούσε ή νύχτα του μεγάλου τρόμου, κανείς δεν θα μπορούσε να προεξοφλήσει μέ βεβαιότητα».

Ένας επιάλτης, ένα πραγματικό βίωμα, ένα άποκύημα τής φαντασίας, αυτό δεν έχει σημασία. Όμως ή σύνθεση άρχίζει: νερό, φατιά, καρποί, τά πρωτόγονα στοιχεία κάνουν τήν εμφάνισή τους στις περιπλανήσεις της. Στοιχεία που σιγά σιγά, άφου ξυπνήσουν άνάγκες, θα καλύψουν έπειτα αίσθησεις. Στοιχεία που θα περάσουν σιγά σιγά στην πράξη, στην παραγωγή, στην εκλέπτυνση τής εδρηματικότητας και θα τή φέρουν στην έπίσης πρωτόγονη άνακάλυ-

ψη τής τέχνης. Τής τέχνης, που τήν τεχνική της ήξερε καλά ή Ίωάννα, μά είχε τελείως άποποιηθεί, έτσι όπως τή λειτουργούσε στο παρελθόν χωρίς έμπνευση, αλλά από άλλους παραδομένη.

Η έμπνευση ώστόσο δεν έρχεται ξαφνικά κι άπόλυτα είναι διεργασία κι αυτή βαθιά, που βασίζεται πάνω και σε μνήμες και σε ικανότητες και στην παράδοση, έστω κι αν άκόμα κι αυτήν ίχνηλατώντας πρέπει να άνακαλύψει. Κι έρχεται μέσα από τόν έρωτα, όχι τόν αίφνίδιο, τόν άκαριαίο, μά τό φυσικό, τό φυσιολογικό, δπως θα μπορούσε να τόν προσδιορίσει κανείς.

Άπό δω και πέρα τά γεγονότα, που φτάνουν ως τήν καταστροφή, δεν έχουν πιά σημασία. Τό «τέλος», μέ τήν άριστοτελική σημασία, έχει πραγματοποιηθεί προηγουμένως, τά άλλα είναι μόνο ο δρόμος προς τήν ήμαλοποίηση. Η γλώσσα έχει εκ νέου άνακαλυφθεί στην μορφή χρωμάτων, ή «μεγάλη πράσινη», ή θάλασσα, τό άνεξερεύνητο σύμβολο για δ,τι άγνωστο έχει πιά κατακτηθεί. Και μαζί της μία θέση τής συγγραφέως στο πνευματικό στερέωμα τής χώρας μας μέ άπολόγιστες, πανανθρώπινες άπολήξεις.

Νίκη Αϊντενάιερ
 Κολωνία

Καταπα

περιοδικό πολιτικής και
 κοινωνικής παρέμβασης της Αριστεράς

κάθε 15 μέρες

Δείγμα ύστερήσεων

Λεξικό της Νέας Έλληνικής γλώσσας (δείγμα: ψηφία Z, H, Θ, I), Ίνστιτούτο νεοελληνικών σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1987.

Δείγμα του τί μας λείπει, των βασικών στερήσεων και καθυστερήσεων ως θνους, λαού, κράτους, εκπαίδευσης και ανθρώπων, θά μπορούσε να τιτλοφορηθεί τό «Λεξικό της Νέας Έλληνικής γλώσσας» (ψηφία Z, H, Θ, I) που έπεξεργάστηκε τό Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη και κυκλοφόρησε πρόσφατα σέ περιορισμένο άριθμό άντιτύπων. Σέ μία χώρα που έδω και δύο αιώνες σπαράσσεται περιοδικά για τό «γλωσσικό» ζήτημα, όσο και νά φαίνεται παράδοξο δέν ύπάρχει ούτε ένα λεξικό της προκοπής για τή γλώσσα που γράφεται και μιλιέται. Τό Ίστορικό Λεξικό της Άκαδημίας Άθηνών που είχε άρχισει νά συντάσσεται στίς άρχές του αιώνα για νά κυκλοφορήσει στην έπέτειο της πρώτης έκκατονταετίας της έθνικής παλιγενεσίας φαίνεται ότι πρέπει νά περιμένει τό 2021 για νό ολοκληρωθεί: σκάλωσε στό ψηφία Δ και ό δρόμος μακρύς ως τό Ω για τήν άσθμαίνουσα άναποή των άθανάτων. Τό λεξικό της *Πρωίας*, που χρονολογείται από τό 1933, άποτυπώνει τήν προπολεμική καθαρεύουσα: όσο για τό δωδεκάτομο λεξικό του Δημητράτου, μέ τή σαρωτική ληματογραφία του από τόν Όμηρο ως τόν εικοστό αιώνα, πολύτιμο για τήν ιστορική εξέλιξη της γλώσσας, έλάχιστα χρησιμεύει στους νεόελληνες για νά λύσουν τά προβλήματα που έχουν μέ τή σημερινή τους γλώσσα. Λίγη χρηστική άξία έχουν άλλα ειδικά λεξικά όπως του Ε. Κριαρά, που άφορά τή μεσαιωνική γραμματεία, ή τό θαυμάσιο *Αντιλεξικό* του Θ. Βοσαντζόγλου. Χαρακτηριστικά είναι επίσης και τά ξενόγλωσσα λεξικά. Τό Γαλλοελληνικό του Ήπιτη, για πα-

ράδειγμα, συντάχθηκε στίς άρχές του αιώνα από ένα άντισυνταγματάρχη για νά καλύψει τίς άνάγκες των Έλλήνων άξιωματικών που μετεκπαίδευονταν στή Γαλλική Σχολή πολέμου και τά περισσότερα λήματά του καταλήγουν σέ στρατιωτικά παραγγέλματα, ήμιονηγούς και κανονισμούς. Και παρά τό γεγονός ότι δέν παρακολουθεί τήν εξέλιξη ούτε της ελληνικής ούτε της γαλλικής γλώσσας ένα αιώνα τώρα, είναι ωστόσο τό μόνο άξιόλογο έργο τό όποιο, μέ άκρα προχειρότητα, χρησιμοποίησαν για βάση άντιγραφής όλα τά νεότερα γαλλοελληνικά λεξικά.

Κατά τά άλλα, όπως είπαμε, πολύς ό λόγος για γλώσσα, «γλωσσικό» ζήτημα, λεξιπενία και πάει λέγοντας. Η παρατήρηση έχει νά κάνει μέ τό κράτος και τά άρμόδια ύπουργεία: Πολιτισμού και Ήπιστημών, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γιατί ένα σύγχρονο λεξικό δέν μπορεί πλέον νά είναι έργο ούτε Μαικήνα (κάποιου Κοσκωτά π.χ.) ούτε άτομικής έκδοτικής πρωτοβουλίας. Προϋποθέτει χρόνο, έπιστημονική όργάνωση και έπιστημονική όμάδα, τεχνική όργάνωση κ.τ.λ. άρα χρέμα που κανείς έκδότης δέν είναι σέ θέση νά διαθέσει μέ βέβαιη τήχασούρα πολλών έκκατομμυρίων άλλωστε. Κι ενώ τά ύπουργεία μας μέ τή μεγαλύτερη άνεση του κόσμου ξοδεύουν άρκετές δεκάδες και έκκατοντάδες έκκατομμύρια για ένίσχυση πολιτιστικών φορέων, κινηματογραφικών ταινιών, έκδηλώσεων πάσης φύσεως κ.τ.λ. δέν αισθάνθηκαν τήν άνάγκη, έδω και δεκαετίες, νά άφιερώσουν κάποια φροντίδα και λίγο χρέμα για ένα έργο που άυτονόητα και λείπει και ύπερεπεύγει.

Σέ μία δειλή έξάιρεση αυτού του λαμπρού κανόνα όφείλουμε τό δείγμα που έπεξεργάστηκε τό Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη. Ήπί ύπουργείας Γ. Ράλλη ανατέθηκε στό Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του ΑΠΘ ή σύνταξη ενός χρηστικού έρμηνευτικού λεξικού, τό όποιο, καιτοι δέν του έχουν έξασφαλισθεί οι καλύτεροι όροι επάνδρωσης, χρηματοδότησης και όργάνωσης, χάρη στή φιλοπονία της έπιστημονικής όμάδας που ανέλαβε τό έργο προχώρησε μέ γοργό ρυθμό. Η συλλογή του ύλικού έχει σχεδόν ολοκλη-

ρωθεί και δόθηκε στή δημοσιότητα ό τόμος μέ τά ψηφία Z, H, Θ, I για νά ύποστεί τήν κριτική και τίς ύποδείξεις των ειδικών πριν τήν τελική σύνταξη του Λεξικού. Άκολουθήθηκε ή έξής τεχνική: Σέ κάθε λήμμα ύπάρχει προφορά - φωνητική μεταγραφή, συντακτικές παρατηρήσεις, έρμηνείες - σημασίες, παραδείγματα, παραθέματα, φράσεις, έτυμολογία. Μία πρώτη έκτίμηση δείχνει ότι τό έργο που ήδη συντελέστηκε είναι άξιόπαινο και σημαντικό. Είθε νά μη σκαλώσει.

A. K.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΛΕΒΙΑΘΑΝ

M. Ladmnn : Κριτικές του Λόγου από τον M. Weber
ως τον E. Bloch.

K.A. Κατσουρός : Στο δρόμο για τη Φραγκοφούρτη.

Ηρακλής Δ. Λογοθέτης : Το αρχιπέλαγος της γραφής.

Γιώργος Μερτίκας : Η τέχνη της αποκάλυψης.

Agnes Heller : Ο Μαξ και η νεωτερικότητα.

Jurgen Habermas : Το μοντέρνο ένα ημιτελές έργο.

Claus Offe : Πολιτική κουλτούρα και κυβερνητική πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας.

Jurgen Habermas : Η αποικιοποίηση του βιωμένου κόσμου.

Claus Offe : Η πολιτική στις σύγχρονες κοινωνίες.

Επισημάνουσα

Η πρωτοχρονιάτικη Έκδοση του *Αντί* (τεύχος 363) μᾶς ἐπεφύλασσε μιά ενδιαφέρουσα ἐκπληξη. Μιλᾶμε γιά τό ἀρθρο τοῦ Μάνου Χατζιδάκι μέ τίτλο: «Ὁ Λόγος γιά τούς ἔλληνες νέους τοῦ '88». Ἡ γραφή τοῦ Μάνου Χατζιδάκι αὐτή τή φορά δέν πλανᾶται στό οἰκεῖο μουσικό σπερέωμα: ὄσο κι ἂν τό περιέχει, καί τό περιέχει γιατί ἡ μελωδία τοῦ κειμένου του εἶναι πιστή ἀντιγραφή τῆς καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας του, ἀγκαλιάζει ὀλοκληρωτικά καί συνάμα τολμηρά τήν «ἀναισθησία» τοῦ Νεοέλληνα: τοῦ Νεοέλληνα τοῦ ὁποίου ἡ σχέση μέ τήν πολιτική, τό κράτος καί τούς θεσμούς διαμεσολαβεῖται ἀπό τόν προσωπικό «ἐκμαυλισμό» του.

Τό κείμενο τοῦ Μ. Χατζιδάκι, τουλάχιστον ὅπως τό διαβάσαμε ἐμεῖς, ἀποτελεῖ μιά σύγχρονη ἰδεολογική κατάθεση μέ ὅ,τι μπορεῖ νά σημαίνει αὐτή ἡ διαπίστωση. Εἰλικρίνεια καί τόλμη, ὑπερβολή καί ἐνάργεια, βίωμα καί ἀνιδιοτέλεια: «...Πῶς ἕνας πολίτης πού σκέφτεται καί δέν ἐννοεῖ νά συμβιβάζεται ἢ νά βολεύεται στίς ὁμαδικές πλάνες, μή συμμετέχοντας στά ὁμαδικά ἢ συντεχνιακά συμφέροντα, πῶς ἕνας τέτοιος πολίτης εἶναι δυνατόν νά διακηρύξει τή φωνή του καί τή σημασία της, μέ τό κύρος πού του παρέχει ἡ ἐπιτυχῆς προσωπική του ἐργασία; Ἐδῶ παρατηροῦμε μιά συνεχή διαρροή ἐπιτυχῶν πολιτῶν πού γιά τόν ἕνα ἢ τόν

ἄλλο λόγο δέν ἀντεῖξαν στήν ἐπιτυχία ἢ στήν καθιέρωση. Τό κράτος τούς κολακεύει μέ τή συμμετοχή τους στήν ἄσκηση πολιτικῶν πράξεων. Τούς κάνει βουλευτές. Ἐνας πρῶτος καί εὐκολος ἐκμαυλισμός τους. Τούς εἰσάγει στή Βουλή καί ἐνῶ εἶναι γνωστό πῶς ἡ Βουλή ἔχει πάψει πρό πολλοῦ νά ἀποτελεῖ κέντρο λήψεως ἀποφάσεων. Ἐχει καταλήξει σέ κέντρο ἐπικυρώσεως κυβερνητικῶν ἀποφάσεων. Εἶναι μιά βιτρίνα-ἐπίφαση μιᾶς δῆθεν Δημοκρατίας. Καί ὁ "ἐπιτυχῶν" εὐνοηχίζεται σέ μιά παράσταση πού ἔχει πάψει πρό πολλοῦ νά σημαίνει κάτι παραπάνω ἀπό μιά "τελετουργία νεκροῦ θέματος"...

Τεύχη πολιτικῆς οικονομίας

Μιά νέα ἐπιθεώρηση οικονομικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶδε τό φῶς πρόσφατα καί ἐρχεται νά πλουτίσει τό ἄνυδρο τοπίο τοῦ χώρου αὐτοῦ. Τά *Τεύχη Πολιτικῆς Οἰκονομίας* θά βγαίνουν δύο φορές τό χρόνο, καί ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τό πρῶτο τεύχος καί τίς εἰδικότητες τῶν συνεργατῶν του εἶναι προσανατολισμένα κυρίως σέ προβλήματα οικονομικῆς θεωρίας, ἀλλά, πάλι μέ βάση τήν ὄλη τοῦ πρώτου τεύχους, ἡ κριτική σχετικῶν θεμάτων, μέ βιβλιοκρισίες καί κριτικά σημειώματα, εἶναι ἀπό τούς στόχους τοῦ νέου περιοδικοῦ. Ἐπισημαίνουμε τίς συνεργασίες τῶν R.M. Goodwin («Ἐνα εἶδος κυκλικῶν διακυμάνσεων σέ μιά διευρυνόμενη οἰκονομία»), Θ.

Μίνουγλου/Γ. Σταμάτη («Παρατηρήσεις στό ἀρθρο τοῦ Goodwin»), Γ. Σαμαρά («Σχετικά μέ τό μέγεθος τοῦ κέρδους»), Τ. Βαβούρα («Ἐπαναδιατύπωση τῆς θεωρίας τῆς δημόσιας ἐπιχείρησης») καί Γ. Σωτήρχου (Κριτική στό ἀρθρο τοῦ Κ. Μελά «Μετατροπή τῶν ἀξιών σέ τιμές παραγωγῆς» πού εἶχε δημοσιευθεῖ στήν *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*).

ἡ λέξη

Διπλό τεύχος τῆς *Λέξης*, ἀφιερωμένο στή «σύγχρονη γαλλική λογοτεχνία». Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, στίχοι τραγουδιῶν, κριτικά ἀρθρα (κυρίως Γάλλων μελετητῶν) γιά τή σύγχρονη λογοτεχνία: ἕνα καλό ἀνθολόγιο, πού, ὅπως δολά τᾶ ἀνθολόγια, προσφέρει στόν ἀναγνώστη μιά ἀποσπασματική ἐνημέρωση, μεγάλη σέ ἔκταση ἀλλά μικρή σέ βάθος (θυμίζει ἐκείνη τήν παρομοίωση τῆς κουλτούρας μέ τή μαρμελάδα: ὄσο λιγότερη εἶναι τόσο περισσότερο τήν ἀπλώνεις). Ἄς εἶναι, πάντα ὑπάρχουν νέες γενιές ἀναγνωστῶν πού διψοῦν καί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ἐνημέρωση, ἀπό νέα ἐρεθίσματα πού θά τούς ὀδηγήσουν πρὸς νέα ἐνδιαφέροντα, ὅπως καί ἐκεῖνο τό εἶδος ἀναγνωστῶν πού ἀρκεῖται στήν ἐπίδειξη πληροφόρησης γιά ὅ,τι συμβαίνει στήν πολιτιστική ἐπικαιρότητα. Πάντως, ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων εἶναι ἱκανοποιητική, τᾶ ἐνημερωτικά σημειώματα συγκροτημένα καί οἱ μεταφράσεις κατά κανόνα πολύ καλές.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι μόνο ἡ Ἀθήνα. Γνωστό. Καί ὁ Τύπος, περιοδικός καί ἡμερήσιος, δέν εἶναι μόνο προϊόν τοῦ Λεκανοπεδίου. Ὑπάρχει καί ἡ ἐπαρχία, ὅπου ἀνθοφορεῖ μέσα στήν ἀφάνεια μιά καταπληκτική, σέ ποσότητα τουλάχιστον, ἐκδοτική δραστηριότητα. Δυστυχῶς ὁ Τύπος αὐτός

σπάνια ξεπερνᾶ τᾶ ὄρια τῶν ἐκθέσεων ἰδεῶν, εἰδήσεων ἀπό τρίτο χέρι τῶν συνοικειῶν τῆς περιοχῆς καί βέβαια τῶν ἀγοραπωλησιῶν καί τῶν διαφημίσεων γιά κέντρα καί σκυλάδικα. Διαβάζοντας μιά ἐπαρχιακή ἐφημερίδα σπάνια καταλαβαίνεις ἂν γράφει γιά τή Φλώρινα ἢ γιά τήν Καλαμάτα.

Ἡ *Ἐκκλησία τοῦ Δήμου*, πολιτική ἐφημερίδα τῆς Μεγαλοπόλης, σπᾶει αὐτόν τόν κανόνα. Εἶναι ἐφημερίδα πολιτική καί μιᾶ γιά τήν καπνισμένη Μεγαλοπόλη. Μερᾶκι καί κριτική διάθεση κάποιων ἀνήσυχων νέων τῆς περιοχῆς—παλιότερα ἐβγαζαν τό περιοδικό *Γρύλλος*— πού δέν θεώρησαν μοῖρα τους ὄυτε τόν προστατευτικό ἐναγκαλισμό τῆς ΔΕΗ ὄυτε τό δικομματικό παζάρι ὄυτε τή διαρκή χεμερία νάρκη τῆς ἐπαρχιακῆς πόλης. Μάχονται. Δημοσία καί θαρρετά, χωρίς γκρινιάρικη διάθεση ἀλλά καί χωρίς νά βάζουν νερό στό κρασί τους. Οἱ εὐχές μας γιά μακροήμερευση, σίγουρα, δέν θά τούς ἦταν χρήσιμες. Ἀλλά καί πῶς ἀλλιῶς νά ἐκφράσουμε τήν ἀλληλεγγύη μας;

Ἐκηβόλος

Ἐκηβόλος

Στό τελευταῖο τεύχος τοῦ *Ἐκηβόλου* (διπλό τεύχος 16-17), ἀνάμεσα σέ περισσότερα ἐνδιαφέροντα κείμενα: π.χ. τοῦ Γιώργου Ἀράγη «Γιά τό περιεχόμενο τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων», τοῦ κ. Θ. Δημαρᾶ «Ἑλληνοϊταλικοί δεσμοί στά χρόνια τῆς Παλιγγενεσίας καί τοῦ Φιλελληνισμοῦ», τό μεγάλο διήγημα τῆς Κλαίρης Μητσοτάκη «Ἡ τέλεια ἀναλογία», νομίζουμε πῶς ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἐπισημάνουμε γιά τήν ἀριστουργηματική του ποιητική ἀπόδοση εἶναι ἡ μετάφραση τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου τῶν *Ξενίων* τοῦ Μοντάλε.

‘Ο Πολίτης χαιρετίζει τόν
Politis

Μετά τό δοκιμαστικό τεύχος κυκλοφόρησε στις 21 ‘Ιανουαρίου και τό πρώτο, κανονικό πλέον, τεύχος τής εβδομαδιαίας γαλλικής επιθεώρησης *Politis-Le Citoyen* μέ βασικό θέμα τό ζήτημα τών ξένων εργατών στή Γαλλία. Τό περιοδικό εντάσσεται στό ρεύμα τών λεγόμενων ‘Ανανεωτών τής γαλλικής ‘Αριστεράς, πού συγκροτήθηκε κυρίως από μέλη τού Γαλλικού ΚΚ τά όποία αποχώρησαν πρόσφατα αλλά και από άριστερους άλλων προελεύσεων.

Τό περιοδικό συντάσσεται κατά τό μεγαλύτερο μέρος από επαγγελματίες δημοσιογράφους πού έχουν εργαστεί σέ ανάλογα έντυπα, άριστερους όμως δημοσιογράφους και ό συνδυασμός —πού τόσο σπανίζει στά δικά μας μέρη, όπου οι εκδόσεις συνήθως γίνονται είτε από άριστερους είτε από δημοσιογράφους— φανταζόμαστε ότι θά κάνει τό περιοδικό και καίριο και πλούσιο.

Σάν παλιότεροι στά βάσσα να τού *Πολίτη*, εύχόμαστε στόν νέο συνονόματο καλή έπιτυχία.

Γιά όσους ενδιαφέρονται, ή συνδρομή για ένα χρόνο κοστίζει 500 γαλλικά φράγκα (Politis-Abonnements, BP 90, 75961 Paris CEDEX 20).

‘Ανανεωμένος όπτικά αλλά όχι και ποιοτικά είναι ό δεκαπενθήμερος *Σχολιαστής*. Στά τρία τεύχη πού προλάβαμε νά δούμε, είναι εμφανές τό (νέο) δημοσιογραφικό στυλ πού καθιερώνεται πλέον ως κορμός τού περιοδικού. ‘Η έπικαιρότητα πρέπει αναγκαστικά νά καλυφθεί και οι «δημοσιογραφικές αναθέσεις» διαδέχονται ή μία τήν άλλη: τά νέα όνόματα πού υπογράφουν τά μικρά κείμενα, πού όσο πάνε και πληθαίνουν, τό επιβεβαιώνουν.

Τά θέματα πού παρουσιάζονται είναι πολλά και διάφο-

ρα. Στά χνάρια τού παλιού *Σχολιαστή*, μέ... πλούσιες κίτρινες σελίδες, σαφώς ανανεωμένες, όλη ή κοινωνία παραλαύνει μέσα από τίς στήλες τού περιοδικού. Χωρίς καμιά διάθεση υπερβολής, μέσα σέ κάθε τεύχος βρίσκεις από γκόμενα ή γκόμενο ως και τή λύση τού Μεσανατολικού.

Πολυφωνία και πολυσυλλεκτισμός! Πάντως μερικοί από μάς συνεχίζουν νά τόν αγοράζουν... και συνεχίζουν επίσης νά έλπίζουν...

ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑΓΟΡΑ

‘Ο κ. Γκορμπατσόφ ένεπνεύσθη τήν περεστρόικα. ‘Υστερα τήν έκανε βιβλίο για νά «άπευθυνθεί άμεσα στους λαούς τής Σοβιετικής ‘Ενωσης», τών ΗΠΑ αλλά και κάθε χώρας». ‘Υστερα πήραν τήν περεστρόικα οι εκδότες ανά τόν κόσμο και τήν έκαναν μέστ σέλλερ διευκολύνοντας τόν Μ. Γκορμπατσόφ «νά άπευθυνθεί άμεσα στους λαούς» όλου τού κόσμου. Σέ μάς μεσολάβησε τό εκδοτικό τού πρωθυπουργικού συμβούλου κ. Λιβάνη. ‘Υστερα ή έλληνική μετάφραση, φρεσκοτυπωμένη ταξίδεψε στή Μόσχα όπου ό συγγραφέας τής έναπόθεσε επί τού έργου τήν αφιέρωση τού στόν πρωθυπουργό μας και τά καλά τού λόγια. ‘Υστερα, ταίς πρεσβείες τού έν ‘Ελλάδι πρεσβευτού τής ΕΣΣΔ κ. Στουκάλιν, τό βιβλίο μέ τήν αφιέρωση τού κ. Γκορμπατσόφ έπιδόθηκε στόν κ. Παπανδρέου. Ταυτόχρονα ήρθε ή τηλεόραση και άποθανάτισε τό γεγονός τής έπιδόσεως τού βιβλίου στόν κ. Παπανδρέου. ‘Υστερα ήρθαμε έμεις, οι τηλεθεατές τής πολιτικής, και είδαμε τή σκηνή: Παπανδρέου, Στουκάλιν, βιβλίο περιτυλιγμένο, προσεκτικό άνοιγμα τού περιτυλίγματος, άνάγνωση τής αφιέρωσης, μειδίαμα, προσφώνηση, άντιφώνηση, χαιρετούρες. ‘Όλα τούτα διά τού εκδοτικού «Νέα Σύνορα» τού πρωθυπουργικού συμβουλίου. ‘Η είδηση, όντως βαρυσήμαντη, γι’ αυτό άξιζε εκείνο τό τρίλεπτο πού τής αφιέρωσε τή ΕΤ1. Περεστρόϊκότατα.

«Στους διαμεσολαβητές [τής βιβλιαγοράς] προστέθηκαν και οι ύπουργοί Παιδείας και Πολιτισμού πρός στήριξη και διαφήμιση ιδιωτικών εκδόσεων πού βρίσκονται μάλλον στό έμπορικό κέντρο τής βιβλιαγοράς. Μιά τέτοια παρέμβαση θά ήταν, ίσως, δικαιολογημένη για νά ύποστηριχθούν εκδοτικές προσπάθειες άντιεμπορικών παρυφών τής βιβλιαγοράς (λ.χ. τής ‘Εταιρείας Μεσογειακών Μελετών, ‘Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη κ.λπ.) όχι όμως για νά διαφημιστούν βιβλία τά όποία ούτως ή άλλως έχουν ύψηλή κυκλοφορία», έλεγε ό φίλος Αιμίλιος Καλιακάτσος στήν πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση περί βιβλιαγοράς μέ τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη (*Βήμα*, 24.1.88). Θα πρέπει στόν κατάλογο τών διαμεσολαβητών νά προστεθούν οι πρωθυπουργοί, οι πρεσβευτές και οι βαρυσήμαντες ειδήσεις τής ΕΤ;

Α.Ε.

Κόλλο αεροπλανικό

‘Απ’ τό στρατό είχα νά τόν δώ τόν Παῦλο. Σειρούλα. Κολλητοί δέν ημασταν ἀλλά κρατήσαμε μιά κάποια ἐπαφή. Χριστούγεννα-Πάσχα-Πολυτεχνείο. Μέχρι τό ’84. Τή φωνή του δέν τή γνώρισα στό τηλέφωνο καί πολύ πικράθηκα. Αὐτός λιγότερο. Γρήγορα πέρασε στό ψητό.

— Φιλάρα, σοῦ περισσεύει ἕνα κοσάρικο;
— ‘Αν τό χρειάζεσαι...
— ‘Οχι ρέ, δέν εἶναι δανεικά. Κέρδος θά ’χεις. Μπικικίνια μέ οὐρά. Κοτζάμ ἑκατόν ἐξήντα πρώτη δόση.

Δέν μ’ ἄφησε νά πάρω ἀνάσα. ‘Αρχισε νά μέ βομβαρδίζει μέ ἀεροπλάνα, πιλότους, ἀεροσυνοδούς καί πτήσεις κερδῶες. Εἶχε δίκιο τελικά ὁ ‘Αντρέας. Πάντα ἔχει δίκιο. Εἴμαστε ὄλοι αἰθεροβάμονες καί ἀνεμοδοῦρες.

‘Υπάρχει πού λέτε ὁ κυβερνήτης — πάντα χρειάζεται ἕνας καλός κυβερνήτης. Κι ἀπό κοντά πηγαίνουνε πιλότοι δύο, ἀεροσυννοδοί τέσσερις καί ἐπιβάτες ὀχτώ. ‘Εν πλήρει ἰσοτι-

μία, πληρώνουν ὄλοι εἰσιτήριο (π.χ. εἴκοσι χιλιάρικα· στά καλά μαγαζιά τό παίζουν μέ κατοστάρικο. Στάς Εὐρώπας δίκην εἰσιτηρίου προσφέρουν πλέον τή γυναίκα τους ἢ τό αὐτοκίνητό τους). Συμπληρώνεται τό πλήρωμα καί ὁ κυβερνήτης ἀπέρχεται εὐτυχῆς μ’ ἕνα ταρατατζούμ καί μέ τά λεφτά τῶν ἄλλων. Γιά νά μπεῖ, σάν ἐπιβάτης πιά, σέ κάποιο ἄλλο ἀεροπλανάκι. ‘Ελπίζοντας σέ νέα πτήση. Γιατί πάντα ἡ ἐλπίδα δίνει φτερά.

Περισσότερες λεπτομέρειες περί τοῦ ἀεροπαιγνίου δέν χρειάζονται. Σίγουρα θά σᾶς θυμήθηκε κι ἐσᾶς κάποιος φίλος σας παλιός ἀπ’ τήν ‘Αεροπορία ἢ ἐστῶ ἀπ’ τό Κατηγορικό.

Τίς είχα τίς εἴκοσι χιλιάδες. Καί δέν τίς ἔδωσα. ‘Ισως γιά νά κερδίσω τήν ἡδονή τοῦ μετανιώματος. ‘Ιδρωσα πάντως μέχρι νά πείσω τήν κόρη μου πῶς ὑπάρχουν κι ἄλλοι τρόποι γιά νά φτιάξουμε τήν προίκα της. Στό κάτω κάτω, τήν ἀποσβόλωσα, σέ εἴκοσι χρόνια πού θά ’σαι ἐσὺ

τῆς παντρειάς, θά ἔχει καταργηθεῖ ἡ προίκα.

‘Ο Παῦλος βέβαια δέν μοῦ ξανατηλεφώνησε. Οὔτε κι ὁ Πέτρος. Αὐτόν τόν είχα γνωρίσει πρό δεκαετίας. Εἶχαμε πάει κι οἱ δύο γιά μεταμεσονύχτιο καφέ στό ἀεροδρόμιο. Μνήμη ὁ μπαγάσας. Καί πείσμα. Μέ τό ζόρι νά μέ κάνει ἐπιβάτη στό δικό του ἀεροπλάνο. Τίποτα ἐγώ. Προσγειωμένος. Σιγοψιθυρίζοντας ἐκεῖνο τό πανάρχαιο: «Μ’ ἀεροπλανάκια καί βαποράκια χάνω τούς φίλους τούς παλιούς...».

Στή βδομάδα πάνω ξέμεινα ἀπό παρέες. ‘Ολο ὀχι-ὀχι-ὀχι μέ βαρέθηκα. Καί δέν είχα κάν ἐπιχειρήματα. Κάτι γιά ἐξαργύρωση τῆς φιλίας, γιά ἰδιωτική ἀντιμετώπιση κοινωνικῶν προβλημάτων καί γιά ἐμπορευματοποίηση τῆς κοινωνικότητος πού ψέλλιζα οὔτε κι ἐμένα δέν ἐπειθαν.

Πολύ λιγότερο βέβαια ἐπεισαν τόν Λεωνίδα πού πρῖν μοῦ κλείσει κατάμουτρα τό τηλέφωνο μοῦ πέταξε ἕνα μυστηριώδες «‘Ασε μας ρέ Οὐμπάρτο Σέκο.

Στήν κοινωνία τῶν πωλητῶν ζοῦμε. ‘Αν δέν πουλήσουμε τούς φίλους μας τί θά πουλήσουμε;».

Κάτι ἄλλα γιά τούς αὐτίτες καί τούς μονῶτες τοῦ ἄστεως πού δέν βλέπονται ποτέ γιά νά σπαταλήσουν τήν ὥρα τους ἀλλά γιά νά κερδίσουν ὄ,τι ἤθελε προκύψει, μοῦ τά ’τριψε στή μούρη ὁ Χάρης: «Σιγά μὴν τό ρίξουμε καί στόν ‘Αριστοτέλη μέσ στό καταχείμωνο. Γελοῖε τύπε! Βιντεῶτες εἴμαστ’ ὄλοι. Βιντεῶτες».

‘Ως καί τόν Μάρξ κατέβασα ἀπ’ τή βιβλιοθήκη.

‘Εκεῖνο τό κομμάτι του γιά τούς ἀεριτζήδες καί τ’ ἀνεμομαζώματα πολύ μέ βό-

λευε. Τό ’πα στόν Σταμάτη πού ἤρθε ἐπιτότου νά μέ δεῖ. ‘Αριστερός ἀνθρωπος. ‘Από παλιά. «Πάλι μέ τ’ ἀνεμογκάστρια τοῦ Μάρξ ἀσχολεῖσαι ρέ σύ. ‘Αέρας ἦτανε. ‘Αέρας. Τό πᾶν εἶναι ἡ ἀπόλαυση τοῦ τζόγου». Καί μοῦ κοπάνησε τά «‘Ανεμοδαρμένα ὕψη» στ’ ἀριστερό μου τ’ αὐτί. Πάει καί τό στερνό μου καταφύγιο. Κατ’ ἀνέμου καί κατά καπνοῦ.

Βάλθηκα νά ψάχνω στά συρτάρια μου μέ μανία. Τίς βρήκα. Δεκάδες κάρτες. ‘Αραχνιασμένες. ‘Απομεινάρια ἀπό τότε πού παίζαμε. ‘Εστελνες μιά κάρτα στήν ‘Αγγλία («Athens by night», «Corfu» κτλ.) καί σ’ ἕνα μήνα σέ δύο ἢ «ἀλυσίδα» σοῦ ’φερνε δέκα κι εἴκοσι ἀπ’ ὄλο τόν κόσμο. ‘Ομορφα γραμματόσημα καί πιό ὁμορφα λόγια. Κι ἄς μὴν τά καταλάβαινες.

Τό πῆρα ἀπόφαση. ‘Εστειλα τίς κάρτες σέ δεκατρεῖς «ἀεροπόρους». Πρόσθεσα κι ἕνα τραγουδάκι: «Θ’ ἀνέβω σ’ ἕνα ἀεροπλάνο, νά δῶ τόν κόσμο ἀπό κεῖ πάνω. Κι ἂν κατά τύχη πέσω κάτω, τουλάχιστον νά πιάσω πάτο». Τό μήνυμά μου ἦταν σαφές: «‘Αν δέν ἀντιγράψετε τό τραγουδάκι νά τό στείλετε σέ δεκατρεῖς φίλους σας, μέγαλο κακό θά σᾶς βρεῖ. ‘Ο Βασίλης πού τό ’στειλε κέρδισε σπίτι στήν ‘Αρεόπολη. ‘Ο Μηνᾶς πού δέν τό ’στειλε μῆκε στό νοσοκομεῖο μέ ἀνεμοβλογιά».

Τώρα περιμένω. ‘Αν ὄλα πᾶνε καλά, μέ τίς ἐξήντα χιλιάδες πού ἔδωσα στόν ἀδερφό μου νά παίξει ἀντί γιά μένα σέ τρία ἀεροπλανάκια, σέ κάνα μήνα τό ἀργότερο θά ’χω κερδίσει κοντά μισό ἑκατομμύριο. Κι ἔχω καί τίς δύο συνειδήσεις μου ἀναπαμένες. ‘Οχι παίζουμε...

Παντελής Μπουκάλας

Στρατευμένη δημοσιογραφία

Κάπως αλλιώς την ξέραμε τη στρατευμένη γραφή. Στην ύπηρεσία του λαού και του τόπου, κάποιου κόμματος, κάποιας ιδέας εν πάση περιπτώσει. Συνήθως —αν όχι πάντα— άμισθι. Άκερδώς, παρεκτός αν συνυπολογιστεί τό μερίδιο της μελλούσης ετυχίας που πέφτει στο λογαριασμό του στρατευμένου.

Βέβαια και στή φωτογραφημένη περίπτωση περιπτώσεως περίπτωσης περίπτωσης ιδέας πρόκειται. Του Όλυμπιακού δηλαδή. Της ιδέας που βρήκε επιτέλους την τιμή της, στο πλαίσιο του γενικευμένου κοσμοτισμού. Τήν τιμή τους (τουτέστιν τό μισθιον τους) θέλοντας να προστατέψουν οί δημοσιογράφοι του περιοδικού *ΕΝΑ* (καί αυτό του Κοσμοτῆ) δέν διστάζουν νά στρατευοῦν. Νά

παραποιήσουν, νά διογκώσουν, νά πολλαπλασιάσουν, νά βγάλουν ψευδόμενη ακόμα και τήν πείσμονα φωτογραφία που τούς εκθέτει.

Πήγαν τό λοιπόν, «μόνοι αὐτοί ἀπ' ὄλη τήν Ἑλλάδα», στό Τόκιο τῆς Ἰαπωνίας, γιά νά καλύψουν τό ποδοσφαιρικό παιχνίδι Πόρτο-Πενιαρόλ γιά τό Διηπειρωτικό Κύπελλο. Βέβαια δέν τούς εἶχε φάει ὁ καημός νά ἐνημερώσουν τούς ἀναγνώστες τους γιά τόν ἀγώνα. Ἀφοῦ δέν τό ἴδανε τό παιχνίδι. Ἐναν παίκτη μονάχα βλέπανε ἀπό τούς 22. Καί μάλιστα διαμέσου τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς. Τόν Ντιέγκο Ἄγκιρε, τόν νέο ἐξ Οὐρουγουάης κυνηγό του Ὀλυμπιακού.

1. Ο Ἄγκιρε (νῦμερο 5) ἐνῶ ταλαιπωρεῖ τρεῖς ἀμυντικούς τῆς Πόρτο

Θέτοντας τή γραφομηχανή τους στήν ὑπηρεσία τῆς ἀλήθειας (πού πάντα, ὡς γνωστόν, τυγχάνει ὑποκειμενική — ἡ ἐπάρατος), τραβᾶνε μιά λεζάντα στήν παρατιθέμενη φωτογραφία που ἐπιβεβαιώνει γιά πολλοστή φορά τήν ἰσχὺ τῆς πολυθρύλητης ρήσεως: «Στήν Ἑλλάδα εἶσαι ὁ, τι σέ δηλώσουν».

Ἴδου, λοιπόν, ὁ Ἄγκιρε «ἐνῶ ταλαιπωρεῖ τρεῖς ἀμυντικούς τῆς Πόρτο». Τώρα, ἀν ἐσεῖς βλέπετε μόνον ἕναν ἀντίπαλό του, καί τά 2/5 κάποιου ἄλλου, ε, ὀφθαλμιᾶτρος ἔχουμε μπόλικους. Νά πᾶτε νά γιαιοπορευτεῖτε.

Ἄν ἐπιπλέον φρονεῖτε πῶς δέν «τούς ταλαιπωρεῖ» ἀλλά ἀπλῶς «συνυπάρχουν εἰρηνικῶς», μᾶς συγχωρεῖτε, πάσχετε ἀπό ἀνίατο πολιτικό στραβισμό. Καί ἔτσι προκατειλημμένοι που εἶστε, σίγουρα θά στραβοπάρτετε ὁποιον συντάκτη του *Τέταρτου* τολμήσει νά ἀρθογραφήσει μέ θέμα τήν «ποδοσφαιρική μεταγλώσσα του Φοῦνες» ἢ τήν «ἐρωτική διάσταση τῆς βαθιάς μπαλιάς του Τσαλουχίδη».

Πταισματάκι, θά πείτε, ἢ διά λεζάντας παραποίηση τῆς φωτογραφίας. Φυσικά. Ἐδῶ συγγραφέας μέγας καί τρανός ἐπανεξέδωσε πεντέξι φορές τό ἴδιο μυθιστόρημά του. Καί σέ κάθε ἐκδοσὴ τό *ξανόγραφο*. Δίνοντας ἄλλη λύση στό δράμα ἀνάλογα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς κάθε φορά Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς του κόμματος. Τή μιά τόν σκότωνε τόν πρωταγωνιστή, τήν ἄλλη ἐξοβέλιζε τεχνήντως τήν ἡττοπάθεια καί τόν πάντρευε, μέ συντροφίσα κατὰ προτίμησιν. Τήν παράλλη τόν ἐβγάζε ἐντελῶς ἀπ' τό βιβλίο του κ.ο.κ. Τέτοια ἐμπνευσμένη στράτευση. Ἄλλὰ εἶπαμε. Τότε τουλάχιστον ἦταν γιά μιά ιδέα...

Προκλήσεις

Πρόκληση πρώτη

«Ἡ ἀπόκλιση τῆς σύγκλισης που εἶχε δημιουργήσει ἡ προηγούμενη συνάντησή σας μέ τήν ἀπόφαση τῆς ὀλομέλειας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς θεωρεῖτε ὅτι εἶναι πλέον δεδομένη καί μετά τή συνάντησιν αὐτή;». Πολιτικός συντάκτης του *Ἐθνους* (ὁ κ. Γιώργος Γάτος) εἶν' αὐτός που κατάφερε νά κάνει τέτοιων ἐλληνικῶν ἐρωτήσεων στόν ἐξερχόμενο ἀπ' τό Καστρί Χαρίλαο Φλωράκη.

Γάτα ὁ Γάτος. Τόν στρίμωξε τόν Φλωράκη που κατάφερε ἀπλῶς νά ψελλίσει: «Δέν καταλαβαῖναι τίποτε».

Πάντως, ὅταν ἀποκλίνουν οἱ συγκλίσεις» φυσικό εἶναι ἢ γλώσσα νά χρειάζεται ἐπιγόντως κατάκλιση, διακλυσμούς καί μπόλικες ἐπικλήσεις στόν Ἀσκληπιό μπάς καί σωθεῖ.

Μήν ἐκπλαγεῖτε βέβαια ἀν δεῖτε τόν ἐν λόγῳ δημοσιογράφο μέλος κάποιας τριτοετίας ἐπιτροπῆς γιά τή σωτηρία τῆς γλώσσας καί τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Πρόκληση δεύτερη

Ἡ διαφημιστική καταχώρηση, σέ ἐφημερίδες καί περιοδικά, ἐπιμένει: «Ὁ λυρισμός στήν ποίηση ξαναγεννιέται μέ τή μορφή τῆς Μαρίας Κούρση». Ὅπου οἱ Ἐκδόσεις Λιβάνη ἀποφασίζουν καί διατάσσουν ὅτι ἡ ἐλληνική (ἢ μήπως ἡ παγκόσμια;) ποίηση εἶχε ὀρφανέψει, χάνοντας τό λυρισμό τῆς καί πέφτοντας στά νύχια ποιός ξέρει τίνος ἄλλου -ισμοῦ. Ἄλλὰ, εὐτυχῶς, ὁ λυρισμός ξαναγυρίζει στά πάτρια ἐδάφη. Οἱ Μοῦσες δέν μᾶς ἔχασαν ἀκόμη.

Μεγαλαυχία καί κομπορημοσύνη διαφημιστῶν; Ὑποχρέωση του ἐκδότη-ἐμπόρου νά πλάσσει τό προϊόν του μέ ὁποιον τρόπο θεωρεῖ ἀποδοτικότερο, κι ἄς προσβάλλει τόν κοινῶ —ἔστω— νοῦ;

Ἄλλὰ διαν τό ποίημα καταντάει ἀπορροπαντικό («τό λευκότερο λευκό», «ἡ λευκότητα ἐπιστρέφει στόν τόπο που γεννήθηκε» κτλ. κτλ.), ὁ πρῶτος που ρυπαίνεται εἶναι ὁ ποιητής.

Τ. Σιμπούρης

Φ.ΕΥ.

Τά 'Ελγίνεια ή συνέχεια του ἑλληνισμού καί τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν

Ἡ ἀναγόρευση ἑνός ἐπιστήμονα ὡς ἐπίτιμο διδάκτορα ἑνός Πανεπιστημίου δέν εἶναι μιά πράξη ρουτίνας. Γιά τούς πανεπιστημιακούς, τούς φοιτητές, τούς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ἀλλά, συχνά, καί γιά τήν εὐρύτερη κοινή γνώμη, ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογή καί ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἐνέργειας ἔχουν μιά συμβολική σημασία πού δίνει τήν εὐκαιρία καλύτερης γνωριμίας μέ τόν τιμώμενο ἀλλά καί στοχασμοῦ πάνω στήν πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ ἰδρύματος πού τόν τίμησε.

Ἡ πρόσφατη ἀναγόρευση τοῦ βρετανοῦ καθηγητῆ καί προέδρου τῆς βρετανικῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἐπιστροφή τῶν 'Ελγινείων, Ρόμπερτ Μπράουνινγκ ὡς ἐπίτιμο διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν συμπύπτει μέ τήν ἐξαγγελία νέων πρωτοβουλιῶν ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς γιά τό θέμα τῶν μαρμάρων. Ἡ συμβολική πράξη ἀποκτᾶ καί μιά πολιτική διάσταση.

Στις 11 Ἰανουαρίου, παρουσία τῶν ὑπουργῶν Πολιτισμοῦ καί Παιδείας, καθηγητῶν πανεπιστημίου, φοιτητῶν καί ἄρκετου κόσμου, στή μεγάλη αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν ἀναγορεύτηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὁ ὁμότιμος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου Ρόμπερτ Μπράουνινγκ. Στήν εἰσήγηση τοῦ πρύτανη καί στίς ὁμιλίες τῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς, πού ἀνέλαβαν νά παρουσιάσουν τό ἔργο τοῦ βρετανοῦ ἐπιστήμονα, ἀκούστηκαν πολλά. Δυστυχῶς, ἡ συνήθης σέ παρόμοιες περιπτώσεις ἀμετροπέπεια θά ἔδωσε σέ ὀρισμένους τήν ἐντύπωση ὅτι γιά μιά ἀκόμα φορά ἐπικράτησαν ἡ ὑπερβολή καί ἡ κολακεία. Ὡστόσο, μαθητές καί φίλοι τοῦ καθηγητῆ πού ἦταν παρόντες θά μπορούσαν, πιστεῦω, νά βεβαιώσουν τοῦ λόγου τό ἀληθές. Τό ἔργο του δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό νέους ἐπαίνους· ἡ διεθνῆς ἐπιστημονική κοινότητα, ὅπως μᾶς ὑπενθύμισαν οἱ ὁμιλητές, ἔχει ἀναγνωρίσει

καί ἀποτιμήσει τή συμβολή του πολύ πρὶν τήν τελευταία τιμητική διάκριση. Τό μόνο πού θά μπορούσε ἴσως νά προσθέσει ἡ προσωπική μαρτυρία εἶναι ὅτι ὁ τιμηθείς ἀποδίδει μεγάλη σημασία στήν ιδιότητα τοῦ δασκάλου· ὅπου τόν συναντήσῃ κανεῖς, στό διάδρομο ἢ στήν αὐλή, τόν σταματᾶ γιά νά τόν συμβουλευτεῖ, νά συζητήσῃ μαζί του καί νά τόν ρωτήσῃ.

Ἡ ἀναγόρευση τοῦ κ. Μπράουνινγκ σέ ἐπίτιμο διδάκτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν ἔγινε, ὅπως φάνηκε μέ σαφήνεια καί ἀπό τήν εἰσήγηση τοῦ πρύτανη, γιά δύο βασικούς λόγους: τήν ἐπιστημονική του προσφορά στή μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ καί βυζαντινοῦ κόσμου καί τούς ἀγῶνες του γιά τήν ἐπιστροφή τῶν 'Ελγινείων. Ἡ σημασία μάλιστα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ λόγου τονίστηκε ἀπό ὄλους μέ κάθε δυνατή ἔμφαση. (Τό σχετικό ρεπορτάζ τοῦ *Βήματος* τῆς 10ης Ἰανουαρίου, μάλιστα, μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἡ ἀναγόρευση θά γινόταν μόνο γιά τούς ἀγῶνες αὐτοῦ.) Τό νά μιλάει κανεῖς γιά «ἀγῶνες» σέ μιά τέτοια περίπτωση δέν εἶναι ὑπερβολή. Οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνει ὁ καθηγητής στό θέμα τῶν μαρμάρων δέν εἶναι δημοφιλεῖς στούς ἀκαδημαϊκοὺς καί πολιτικούς κύκλους τῆς Βρετανίας. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τό νά μιλάς γιά ἐπιστροφή τῶν μαρμάρων, στή Βρετανία, χρειάζεται τό ἴδιο κουράγιο πού χρειάζεται γιά νά ὑποστηρίξεις, στήν 'Ελλάδα,

τήν παραμονή τους στό Βρετανικό Μουσείο. Καί στίς δύο περιπτώσεις προσκρούει κανεῖς σέ αὐτό πού θεωρεῖται ἔθνικό συμφέρον.

Ἡ συγκρότηση, στή Βρετανία, μιᾶς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἐπιστροφή τῶν 'Ελγινείων εἶναι πράξη πολιτική. Ὁ Ρόμπερτ Μπράουνινγκ ὡστόσο εἶναι πολύ σοφός καί κυρίως πολύ καλός ἱστορικός γιά νά ἀποσυνδέσει τήν πολιτική ἀπό τήν ἱστορική διάσταση. Τό γεγονός ὅτι τά 'Ελγίνεια ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ Παρθενῶνα δέν εἶναι ἐπαρκῆς λόγος γιά νά διεκδικεῖ κανεῖς μέ πειστικότητα τήν ἐπιστροφή τους. Μέ ἕνα τέτοιο ἐπιχείρημα κανένα μουσεῖο τοῦ κόσμου δέν θά μπορούσε νά σταθεῖ σήμερα στά πόδια του — οὔτε βέβαια τά ἑλληνικά. Ἡ ἐπιτροπή στήν ὁποία προεδρεύει ἔχει διερευνήσει τίς ἀκριβεῖς συνθήκες τῆς ἀπόσπασης τῶν μαρμάρων καί ἔχει ἐπισημάνει τήν ἰδιαιτερότητα τῆς περίπτωσης· οὔτε αὐτό ὅμως εἶναι ἄρκετό. Σέ συνέντευξη πού ἔδωσε στήν *Αὐγή* τῆς 10ης Ἰανουαρίου, ὁ κ. Μπράουνινγκ ἔθεσε τό ζήτημα σέ μιά διαφορετική βάση: «Ἡ παρούσα κατανομή τῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας... ὑπόκειται κι ἀπὴ στήν ἱστορία καί δέν θά μείνει ἀμετάβλητη γιά τά ὑπόλοιπα χρόνια... Τό ἔρωτημα πού τίθεται σήμερα», τόνισε, «εἶναι πόσος καιρός χρειάζεται, ὥστε ἡ δική σου πολιτιστική κληρονομιά νά γίνει δική μου...».

Ἡ ἀπάντηση στό ἔρωτημα αὐτό δέν εἶναι εὐκόλη γιατί, ὅπως ξέρομε, στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ὁ καιρός δέν μετρεῖται οὔτε μέ χρόνια οὔτε μέ δεκαετίες. Γιά νά σχηματίσει γνώμη ὁ βρετανός ἱστορικός δέν ρωτᾶει τήν πνευματική καί πολιτική ἡγεσία τῆς χώρας μας, ρωτᾶει τά παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Βέβαια τά παιδιά θά ποῦν αὐτό πού διδάχτηκαν, ἀλλά ὁ τρόπος πού θά τό ὑποστηρίξουν, ἡ σημασία πού θά ἀποδώσουν στό γεγονός, τά συναισθήματα πού θά τοῦς προκληθοῦν ἀποτελοῦν «δείκτη τοῦ μέσου ὄρου τῆς κοινῆς γνώμης». Ἡ κοινή γνώμη εἶναι βασικό συστατικό τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Γιά τό λόγο αὐτό ὁ φιλέλληνας καθηγητής ἐξήγησε στούς συνομιλητές του ὅτι ἀποδίδει μεγάλη σημασία στή μεταστροφή τῆς κοινῆς γνώμης στή Βρετανία. Οἱ ἑλληνικές πρωτοβουλίες πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση δέν εἶναι μόνο στοιχεῖο πολιτικῶν ἐλιγμῶν. Γυρίζοντας στή χώρα του ὁ καθηγητής θά θέλει νά ρωτήσῃ τά παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καί ἐκεῖ. Ὁ σκοπός του δέν εἶναι νά ὑπάρξουν «νικητές

και θύματα», αλλά να βελτιωθούν οι σχέσεις των δύο χωρών.

* * *

Δέν νομίζω ότι υπάρχει αμφιβολία για την αναγκαιότητα να τιμηθεί στην 'Ελλάδα μια τέτοια προσωπικότητα: αναρωτιέμαι μόνο αν όλα έγιναν όπως έπρεπε να γίνουν, επιτυχάνοντας τό καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Κατά την αναγόρευση μόνο, τόσο από τους εκπροσώπους της Σχολής όσο και από τά μέσα ενημέρωσης, διαφάνηκε καθαρά ή σύνδεση της διάκρισης μέ τις πρωτοβουλίες του καθηγητή σε σχέση μέ τά 'Ελγίνεα. Για τή δράση του αυτή όμως — και όχι μόνο γι' αυτή, καθώς τά χρόνια της δικτατορίας δέν είναι ακόμα πολύ μακρινά — αρμόδια να τόν τιμήσει θά ήταν ή ίδια ή πολιτεία. Τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνών, ως ανώτατος εκπαιδευτικός θεσμός, δέν θά έπρεπε να δώσει την εντύπωση ότι αναγορεύει κάποιον επιστήμονα επίτιμο διδάκτορα ως ανταμοιβή για την έθνικά έπωφελή πολιτική του δράση.

Γνωρίζω ότι στην παρατήρηση αυτή θά αντίταχθούν δύο τουλάχιστον επιχειρήματα. Πρώτον, σήμερα πιά δέν μπορούμε να θεωρούμε τό Πανεπιστήμιο θεσμό αποκομμένο από την κοινωνία και τά πολιτικά της προβλήματα. Συχνά, ακόμα και πολιτικοί αναγορεύονται επίτιμοι διδάκτορες χωρίς να διαθέτουν καθόλου επιστημονικούς τίτλους. Και δεύτερον, ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ δέν τιμήθηκε μόνο για τις πρωτοβουλίες του στό θέμα των 'Ελγινείων αλλά και για τό επιστημονικό του έργο.

Προσωπικά θά ήμουν αντίθετος στην άπονομή πανεπιστημιακών τίτλων σε πολιτικούς για την πολιτική τους δράση, αλλά αυτό δέν έχει μεγάλη σημασία. Ό καθηγητή Μπράουνινγκ δέν είναι πολιτικός αλλά ακαδημαϊκός και έτσι ή διάκριση που του γίνεται μοιάζει να επιβραβεύει όχι την άξια του επιστημονικού του έργου αλλά τις πολιτικές επιπτώσεις της πρόσφατης δραστηριότητάς του. Μέ τις σκέψεις αυτές περνάμε στό δεύτερο επιχείρημα, ότι τιμήθηκαν μαζί ό άνδρας και τό έργο. "Ετσι θά έπρεπε να γίνει και μακάρι να είχε γίνει έτσι. Δυστυχώς όλοι γνωρίζουμε ότι δέν έγινε έτσι. Δύο διαπιστώσεις μας επιτρέπουν να μιλάμε μέ τέτοια βεβαιότητα. Για τό επιστημονικό του έργο θά έπρεπε να έχει αναγορευθεί διδάκτωρ έδώ και πολλά χρόνια, όταν τόν τιμούσαν διεθνώς άλλα ακαδημαϊκά ιδρύματα. Τό βιβλίο του για την ελληνική γλώσσα, για τό όποιο έγινε πολός λόγος τις μέρες αυτές, πρωτοεκδόθηκε πριν από είκοσι περίπου χρόνια και άλλα σημαντικά του έργα για τόν βυζαντινό κόσμο δέν είναι πολύ νεώτερα.

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ακόμα πιο θλιβερή: υπάρχουν πολλοί άλλοι διακεκριμένοι επιστήμονες που έκαναν έργο της ζωής τους τή μελέτη του ελληνικού κόσμου άνοιγοντας νέους δρόμους και δημιουργώντας νέες κατευθύνσεις που κανένα ελληνικό πανεπιστήμιο δέν σκέφτηκε ποτέ να τιμήσει. Θα αναφερθώ μόνο σε ένα παράδειγμα που δείχνει καθαρά ότι τά ελληνικά πανεπιστήμια δέν μοιάζει να έχουν κανένα ενδιαφέρον για τό επιστημονικό έργο καθαυτό: ό Μόουζες Φίνλεϊ, που πέθανε πέρυσι, δέν είχε γράψει μόνο μερικές δεκάδες βιβλία και άρθρα για τόν ελληνικό κόσμο, πολλά από τά όποια έγιναν διεθνώς μεγάλες έκδοτικές επιτυχίες — έστω κι αν όλα σχεδόν είναι άμετάφραστα στην 'Ελλάδα — αλλά θεωρείται και ιδρυτής μιας δλόκληρης σχολής ιστορικών της αρχαιότητας στη Βρετανία και στις ΗΠΑ.

Ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ έκανε βέβαια μέσα σε λίγους μήνες όσα λίγοι για την προβολή ενός ελληνικού θέματος και ή μάχη των εντυπώσεων έπρεπε να δοθεί γρήγορα. 'Αλλά μια φιλοσοφική Σχολή, αν όχι του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, τουλάχιστον της Θεσσαλονίκης ή των θεωρούμενων πιο προοδευτικών νέων πανεπιστημίων, θά έπρεπε, νομίζω, να γνωρίζει ότι αν ό λόγος του κ. Μπράουνινγκ μπόρεσε να άκουστεί τόσο γρήγορα, τόσο πολύ, από τόσο πολλούς, αυτό οφείλεται στις δεκαετίες της επίμονης επιστημονικής του εργασίας και προσφοράς. 'Οφείλεται ακόμα περισσότερο, και πρώτος θά τό παραδεχόταν ό ίδιος, στις δεκαετίες επιστημονικής εργασίας των συναδέλφων του και των φίλων του, όρισμένοι από τους όποιους συμμετέχουν σήμερα στην ίδια επιτροπή για την επιστροφή των 'Ελγινείων. Γιατί αν ό ελληνικός κόσμος και ή μελέτη του κινεί διεθνώς τό ενδιαφέρον, έτσι ώστε ό λόγος ενός ιστορικού να άκούγεται μέ τόση προσοχή, αυτό είναι αποτέλεσμα της εργασίας όλων αυτών που συνδιέλεχθηκαν μέ τόν κ. Μπράουνινγκ για να μπορεί τό δικό του έργο να είναι αυτό που είναι. Δικαιούται οι ελληνικές Φιλοσοφικές Σχολές να άγνοούν τους πιο έπιφανείς εκπροσώπους αυτού του επιστημονικού άγώνα;

* * *

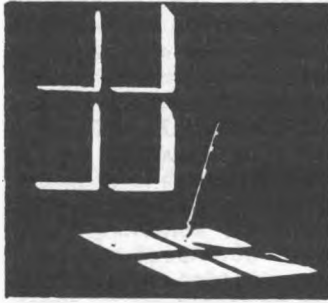
Στό ρεπορτάζ της *Πρώτης* της 12ης 'Ιανουαρίου έπισημαίνεται ότι τό συμπέρασμα στην όμιλία του καθηγητή ήταν αυτό που περίμεναν όλοι ν' άκούσουν: «Μετά την τέταρτη σταυροφορία, οι 'Ελληνες είχαν κατακτηθεί και ταπεινωθεί από τους Λατίνους. 'Αλλά κατείχαν κάτι που έλειπε από τους Λατίνους — μίαν άδιάσπαστη πολιτική παράδοση που πήγαινε πίσω μέ-

χρι την κλασική 'Ελλάδα». Δέν έχω αμφιβολία ότι πολλοί θά πήγαν για να άκούσουν ακριβώς αυτό. 'Υποθέτω ότι έγινε άντιληπτό και τί έννοοσε ό όμιλητής μέ τά λόγια αυτά. Δέν έχω στη διάθεσή μου τό κείμενο της όμιλίας και γράφω από μνήμη αλλά έπειδή ως καλός δάσκαλος ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ τό επανέλαβε πολλές φορές έλπίζω ότι μπορώ να τό άποδώσω στις γενικές του γραμμές χωρίς να τό προδώσω: μια κοινωνική ομάδα συγκροτείται αυτοπροσδιοριζόμενη σε διάκριση προς αυτό που κάθε φορά εκλαμβάνει ως έτερότητα. Ό τίτλος της όμιλίας «'Ελληνες και άλλοι από την αρχαιότητα έως τόν 15ο αιώνα» αυτό τό συλλογισμό ακριβώς ήθελε να υπογραμμίσει. Η ιστορία των 'Ελλήνων είναι από μια σκοπιά ή ιστορία των «άλλων», ή ιστορία όλων αυτών που κατά εποχές έδωσαν ως «ξένου» ταυτότητα και συνέχεια στους 'Ελληνες.

Ένα παράδειγμα από τά πολλά που δόθηκαν φωτίζει καλύτερα τόν όρισμό αυτό: για τους 'Ελληνες οι Ρωμαίοι ήταν αρχικά βάρβαροι, ύστερα ίσως όχι και τόσο βάρβαροι ή πάντως ιδιότυποι βάρβαροι: από μια πλευρά, οι Ρωμαίοι ήταν κι αυτοί ελληνικής καταγωγής, ίσως μάλιστα ήταν ιδιότυποι 'Ελληνες καθώς κυριαρχούσαν στον ελληνικό χώρο και άφομοίωναν τόν ελληνικό πολιτισμό: μετά την πτώση της Δύσης, οι 'Ελληνες ήταν πιά οι μόνοι Ρωμαίοι και οι Ρωμαίοι ήταν οι κατ' έξοχήν χριστιανοί, καθώς 'Ελληνες ήταν πιά οι κατ' έξοχήν ειδωλολάτρες. Σταματώ όμως έδώ για να μην φτωχύνω κι άλλο τόν πλούτο μιας συναρπαστικής όμιλίας. Η εικόνα που σχηματίζει μια ομάδα για τόν εαυτό της, μάς είπε ό όμιλητής, συνήθως δέν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. 'Αλλά ό αυτοπροσδιορισμός είναι κι αυτός μια πραγματικότητα: για τόν σημερινό μελετητή ενός πολιτισμού, ή μόνη ίσως άξια λόγου πραγματικότητα.

Για να τελειώσω θά ήθελα να υπενθυμίσω για μια ακόμα φορά τά λόγια του καθηγητή όταν ρωτήθηκε για τις πρωτοβουλίες του στην ύπόθεση των 'Ελγινείων: «'Η παρούσα κατανομή της πολιτιστικής κληρονομιάς... υπόκειται κι αυτή στην ιστορία και δέν θά μείνει άμετάβλητη για τά υπόλοιπα χρόνια... Πόσος καιρός χρειάζεται, ώστε ή δική σου πολιτιστική κληρονομιά να γίνει δική μου...». Η άπάντηση που δίνει ό ίδιος και, κυρίως, ή έρώτηση όπως τή θέτει άπορρέουν από την ιστορική του παιδεία. "Αν τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνών τιμούσε αυτή την παιδεία περισσότερο από τόν καρπό της, ή αναγόρευση του Ρόμπερτ Μπράουνινγκ σε επίτιμο διδάκτορα θά τιμούσε και τό ίδιο τό Πανεπιστήμιο.

Δ. Κυρτάτας

Γιά τούς πυραύλους, τά πυρηνικά και τό ειρηνιστικό κίνημα

Οι περισσότερες αναλύσεις σχετικά μέ τή συμφωνία γιά τήν καταστροφή των πυραύλων μέσου (καί μικρού) βεληνεκούς (IMF), ασχολήθηκαν μέ τό παρελθόν και είκασαν γιά τό μέλλον του Ειρηνιστικού Κινήματος.

Δεδομένου μάλιστα ότι, κατά τά συμπεράσματα των αναλύσεων αυτών, ήττήθηκε και σ' αυτή τή φάση, τό Ειρηνιστικό Κίνημα ήρθε στην επικαιρότητα μέ έναν τρόπο πού ελάχιστα είχαμε συνηθίσει. Όχι δηλαδή σαν κίνημα κοινωνικής κριτικής — και παρέμβασης — αλλά σαν κίνημα κρινόμενο.

Όλα αυτά είναι απολύτως κατανοητά και λογικά, μιά και είναι προφανές ότι κάποια έρωτηματικά γιά τήν πορεία ενός κινήματος θα πρέπει να έγερθούν, όταν οι στόχοι του δέν επιτυγχάνονται μέ τήν παρουσία του αλλά μέ τήν απουσία του και από αυτούς πού δνομάσε αντίπαλους του.

Ή ένσταση στην κριτική και τά συμπεράσματα προκαλείται από τήν έντύπωση πώς οι αναλυτές άγνοούν τά χαρακτηριστικά του Εύρωπαϊκού Κινήματος, ένω δέν γνωρίζουν έπαρκώς τίς θέσεις και τούς σκοπούς του και πολλές φορές παραγνωρίζουν τήν πορεία του.

Παρόμοιες έντυπώσεις δημιουργεί και τό άρθρο του Γ.Κ. στον *Πολίτη*, τ. 86, μέ τίτλο «Έν άνθρωποις εδδοκία», από μία σκοπιά πού δικαιούται ιδιαίτερης προσοχής.

Γι' αυτό και αποτολμάται αυτή ή άπάντηση, μιά και ξεκινώντας από άλλες άφετηριακές σκέψεις ίσως θα μπο-

ρούσε κάποιος — ίσως και ό Γ.Κ. — να διαφοροποιήσει τά συμπεράσματα ή τουλάχιστον τό σκεπτικό τους.

Γιά χρήση ή γιά πολιτική αξιοποίηση;

Πρίν όμως από ότιδήποτε έχει σχέση μέ τούς Ειρηνιστές. Είναι ανάγκη να σταθούμε στην άποψη του Γ.Κ. ότι «Ό παροξυσμός των έξοπλισμών, εκτός από τήν οικονομική του πλευρά είναι και ένας πολιτικο-συμβολικός ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων», ή όποία, όπως συμπληρώνεται μέ τήν βεβαιότητα ότι «τά πυρηνικά όπλα δέν είναι πρός χρήση», άποτελεί τήν ραχοκοκαλιά τής ανάλυσής του.

Ός πρός τό πρώτο μέρος τής ή άποψη δέν εκφράζει νέα αντίληψη γιά τήν πρόθεση των υπερδυνάμεων να αξιοποιούν τά πυρηνικά όπλα στο πολιτικό πεδίο ούτε ξεειδικεύει τήν πρόθεση αυτή. Άλλωστε, οι ίδιοι οι λόγοι πού όδήγησαν στην ύπογραφή έπαληθεύουν τίς εκτιμήσεις στίς όποιες στηρίχθηκαν όλες οι αναλύσεις από τήν σκοπιά πού και ό Γ.Κ. αναλύει τό γεγονός. Τό έρώτημα όμως είναι άν, πέρα από τίς προθέσεις ακόμα και των ιδιοκτητών τους, ύπήρχε πιθανότητα να χρησιμοποιηθούν οι Εύρωπύραυλοι και στο στρατιωτικό πεδίο.

Ένας άλλος τρόπος άναγνωσης των γεγονότων όδηγεί στην άποψη ότι πράγματι ήταν ύπαρκτη μιά τέτοια πιθανότητα.

Πρέπει, γιά τό λόγο αυτό, να προσεχθεί ιδιαίτερα πώς οι υπερδυνάμεις ιεράρχησαν σαν πρώτη ανάγκη (τους) τή συμφωνία γιά τούς Εύρωπύραυλους παρ' ότι αποτελούν ελάχιστο ποσοστό των πυραυλικών φορέων (άεροπλάνων, ύποβρυχίων, πυραύλων μεγάλου βεληνεκούς κ.τ.λ.), των όποιων τό κόστος λειτουργίας άπήλαξε από πολύ μικρότερες δαπάνες παρά οι άλλοι φορείς των όποιων και τό επιχειρησιακό πεδίο προφανώς

θα αύξηθεί, στο άμεσο τουλάχιστον μέλλον.

Έξάλλου, σέ προηγούμενες συμφωνίες — ρητές ή σιωπηρές — πού συνέπεσαν μέ τήν άποδοχή τής άδυναμίας στρατιωτικών δογμάτων στηριγμένων στην πυρηνική άποτροπή να εξασφαλίσουν πλεονεκτήματα στο πολιτικό πεδίο, όπως εκείνο τής «Άμοιβαία Έξασφαλισμένης Καταστροφής», δέν κρίθηκε άναγκαία ή προσφυγή σέ καταστροφή κάποιας γενεάς φορέων αλλά ό έλεγχος ή ό περιορισμός τους (SALT).

Θά μπορούσαμε λοιπόν να όδηγηθούμε έτσι στο συμπέρασμα ότι τό δόγμα «του πρώτου πλήγματος» πού στηρίζαν οι Εύρωπύραυλοι δέν φόβιζε μόνο τό Ειρηνιστικό Κίνημα και τούς λαούς τής Εύρώπης πού έβλεπαν τήν ίσορροπία του τρόμου να βρίσκεται στο άσταθέστερο σημείο τής, αλλά και τίς ίδιες τίς υπερδυνάμεις πού ένιωθαν πόσο δύσκολη ήταν ή συναλλαγή κάτω από τέτοιες προϋποθέσεις.

Φαίνεται λοιπόν πώς ό κίνδυνος χρήσης των Εύρωπύραυλων ήταν ύπαρκτός και οι αντίδράσεις αιτιολογημένες.

Γιατί όσο και άν συμφωνεί κανείς μέ τον Γ.Κ. όταν πιστεύει ότι ή παρουσία των πυρηνικών όπλων είναι τό ίδιο επικίνδυνη γιά τήν κοινωνία όσο και ή χρήση τους, τόσο θα πρέπει να συμφωνεί και μέ τό ότι ή χρήση δέν μάς άφήνει περιθώρια, όχι γιά τήν διατήρηση και τήν άναπαραγωγή τής ίδιας κατάστασης, αλλά γιά τήν άνατροπή τής.

Έλειψη στόχου ή άδυναμία στόχευσης;

Είναι γνωστό ότι, από τίς αρχές του 1980, τό Ειρηνιστικό Κίνημα τής Δυτικής Εύρώπης, τό Άδέσμευτο Κίνημα Ειρήνης όπως ονομάστηκε, ξεκίνησε μιά καμπάνια μεγάλης έκτασης και άπήχησης στους Εύρωπαίους πολίτες. Ίδιαίτερα στα χρόνια 1980-1984, ή καμπάνια αυτή άποτελέσε πολιτικό γεγονός και αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής. Δέν άνταποκρίνεται όμως στην πραγματικότητα ότι στην περίοδο αυτή και μέχρι σήμερα τό Ειρηνιστικό Κίνημα «είχε ένα μόνο στόχο: να φύγουν οι Εύρωπύραυλοι» (Γ.Κ.). Γιατί, στην ίδια εποχή, τό έπικεντρο του ένδιαφέροντος π.χ. του Αντι-ΟΤΑΝ στην Ίσπανία ήταν να φύγουν οι βάσεις των

ΗΠΑ και να μίν μπει ή χώρα τους στο ΝΑΤΟ.

Τό ίδιο, μέ άλλους στόχους, θα μπορούσαμε να ύποστηρίξουμε γιά τό CND τής Άγγλίας ή γιά τήν Ίσλανδία, ακόμα και τήν Ελλάδα.

Θά έλεγα ακόμα ότι ό Γ.Κ. κινδυνεύει ό ίδιος όταν άποδίδει στους Ειρηνιστές τέτοια άπλοικότητα ώστε να θεωρούν ότι «τά όπλα είναι άναντικατάστατα» ακόμα και «άν ζούν οι αίτίες πού τά προκαλούν».

Άν ή αντίθεση μέ τούς Εύρωπύραυλους άναδείχτηκε σαν κύριος — και όχι μοναδικός — στόχος γιά τούς Ειρηνιστές, ήταν γιati άποτελέσε στόχο συνάντησης τόσων διαφορετικών πολιτικών και ιδεολογικών ρευμάτων όσο τίποτα άλλο μέχρι σήμερα.

Αυτή ή έσωτερική πολυφωνία, πού άποδείχτηκε ή δύναμη του Κινήματος, φαίνεται να είναι σήμερα και ή άδυναμία του.

Όταν, μετά τό 1984, γίνηκε φανερό ότι ή μάχη των Εύρωπύραυλων είχε χαθεί. Μέ τήν έναρξη τής έγκατάστασης τους, ό κοινός αυτός στόχος χάθηκε και άναδύθηκε ή άδυναμία κοινής στόχευσης. Δέν μπορούσε να άποτελέσει, για παράδειγμα, κοινό στόχο ή διάλυση του ΝΑΤΟ όταν πολλά κινήματα ύποστηρίζαν τήν μετατροπή του ΝΑΤΟ σέ μη πυρηνική (!!) συμμαχία.

Όυτε μπορεί να άποτελέσει κοινό στόχο τό μελλούμενο «Εύρωπαϊκό πυρηνικό μπλόκ» πού φαίνεται να προχωράει πολύ πιο γρήγορα από τήν ψευδαίσθηση των «Ένωμένων Πολιτειών τής Εύρώπης».

Έτσι, ένω τό διπολικό κλίμα ιδιαίτερα στα πολιτικά πράγματα τής Εύρώπης άποτελεί κοινό σημείο αιτιάσεων γιά τήν κούρσα των έξοπλισμών από όλα τά κινήματα του EMD, δέν είναι δυνατό να γίνει άποδεκτή, μέχρι στιγμής, όποιαδήποτε κοινή πολιτική γιά τήν διαρκή παρέμβαση του Κινήματος στα εύρωπαϊκά πράγματα.

Πρός ποιό μέλλον;

Ή καμπάνια έναντίον των Εύρωπύραυλων άποτελέσε λοιπόν εκ των πραγμάτων τό ισχνότατο πλαίσιο τής συνεκτικής πλατφόρμας πάνω στην όποία στηρίχθηκε τό Κίνημα Ειρήνης — τό Άδέσμευτο. Άν λοιπόν πρέπει να αναρωτιέται κανείς γιά τό μέλλον του, δέν είναι γιati δέν ύπάρχει κάποιος αντίστοιχος στό-

χος, αλλά για τό ότι είναι άναγκη νά αναζητείται συνεχώς κάποιος τόσο περιορισμένος. "Όσο για τήν άποτελεσματικότητα τής παρέμβασης, αυτή μπορεί νά υπερτιμηθεί μόνο άν κάποιος παραγνωρίζει τήν ικανότητα τών κοινωνικών κινημάτων νά αναδείχνουν προβλήματα πού οι πολιτικές δυνάμεις δέν μπορούν νά αναδείξουν, και νά διαμορφώνει συνείδηση μέ γεγονότα πού θά μπορούσαν νά περάσουν άπαρατήρητα από όλους έμάς τούς θεατές τών ελεγχόμενων μέσων μαζικής επικοινωνίας. Έτσι ώστε όταν αναφερόμαστε σέ ήττες νά θυμόμαστε ότι κανένα κίνημα δέν νίκησε στό τέλος.

Περνώντας από μία εποχή ιδιαίτερης άνθισης τών κοινωνικών κινημάτων σέ μία εποχή έντονης άμφισβήτησής τους, τό μέλλον του Ειρηνιστικού Κινήματος στή Δυτική Εύρώπη, τουλάχιστον στή μορφή πού τώρα ύπάρχει, είναι άβέβαιο.

Σ' αυτό τό σημείο όμως, ό Γ.Κ. είναι ιδιαίτερα άστοχος, γιατί επιμένει νά τό αντιμετώπιζει σάν κίνημα πολιτικής ένότητας και όχι σάν χώρο συντονισμού για κοινό —και περιορισμένο— σκοπό. Οί διά του κειμένου τής «Χάρτας '77» παραινέσεις του αποτελούν θέσεις τής πλειοψηφίας τών κινημάτων (άριστερών και οικολόγων) από έξαετίας. "Άλλωστε ή συνεργασία και μέ τήν «Χάρτα '77» και μέ τήν «Άλληλεγγύη» και μέ τά —παράνομα— Άδέσμευτα Κινήματα Ειρήνης τής Ανατολικής Εύρώπης, αποτελούσε σημείο τριβής μέ τά κρατικά κινήματα τής Ανατολικής Εύρώπης και τούς συμμάχους τους.

Δέν μόρεσαν όμως νά έξασφαλίσουν τό μέλλον του Κινήματος ούτε αυτές ούτε όποιοδήποτε σύνολο γενικών διαπιστώσεων πού περισσότερο πείθουν τούς πολίτες για τήν άδυναμία τους νά παρέμβουν όσο και άν πιστεύουν στήν αλήθεια τους.

Νίκος Κάισαρης

ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ

Χαιρόμαστε πού ή έκδοση στή γλώσσα μας του *Λεξικού τών συνθετών* του R. De Candé, προκάλεσε τό ενδιαφέρον και έρέθισε τήν κριτική διάθεση του κ. Γ. Κουρουπού. Άπό τό σημείο αυτό όμως έως τή σύνταξη ενός κειμένου κριτικής, απαιτούνται: προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία. Δυστυχώς, ό κ. Γ. Κουρουπούς μέ τό κείμενο πού δημοσίευσε στό περιοδικό σας (*Πολίτης*, 23/12/87), απέδειξε πώς δέν διαθέτει αυτά τά προσόντα. Και για νά μή μακρηγορούμε, νά γιατί:

1. Ό κ. Κουρουπούς δέν συμφωνεί μέ τήν άποψη πού εκφράζει ό επιμελητής τής έκδόσεώς μας ότι ό γάλλος συγγραφέας είναι άπαλλαγμένος από τόν «στενοκέφαλο σωβινισμό». Όστόσο ή άποψη αυτή είναι διατυπωμένη μέ «τόση αυτοπεποίθηση» γιατί τά αντίστοιχα άγγλοσαξωνικά, για παράδειγμα, λεξικά συνθετών, πού άπευθύνονται και αυτά στόν μέσο άναγνώστη και πού χρησιμοποιήθηκαν ως βοηθήματα στό μουσικολογικό έλεγχο, αλλά και όσα άλλα τυχαίνει νά γνωρίζουμε, είναι λιγότερο άντικειμενικά. Έπιπλέον στήν ελληνική έκδοση, όπως διευκρινίζεται και στόν πρόλογο του επιμελητή, έχουν προστεθεί λήμματα του *Nouveau dictionnaire de la musique* του ίδιου συγγραφέα και έχουν επανενταχθεί γύρω στά σαράντα λήμματα Γάλλων συνθετών πού ό R. De Candé έχει αφαιρέσει από τήν τελευταία γαλλική έκδοση του 1983. Οί ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης επομένως πρέπει νά «χρεωθούν» αυτόν τόν «γαλλοκεντρισμό», στήν προσπάθειά τους για πληρέστερη έννημέρωση τών άναγνωστών. "Άλλωστε ακόμη και μ' αυτές τίσ προσθήκες, οι γάλλοι και οι ιταλοί συνθέτες π.χ., είναι σχεδόν ισάριθμοι (διακόσιοι - διακόσιοι).

2. Η άφαίρεση τών λημμάτων τά όποια στή γαλλική έκδοση (1975) αναφέρονται στους τέσσερις Έλληνες συνθέτες (Καλομοίρη, Πετρίδη, Σκαλκώτα και Ξενάκη), δέν όφείλεται στήν «προχειρότητα» τής ελληνικής έκδοσης. Η προχειρότητα βαρύνει μάλλον τόν κ. Κουρουπού, ό όποιος «δέν είδε» ότι στόν πρόλογο του επιμελητή αναφέ-

ρονται τά έξής: «Άφαίρεσα τά λήμματα τών Έλλήνων συνθετών γιατί, οι έκδόσεις Gutenberg, σκοπεύουν νά κυκλοφορήσουν παράρτημα του λεξικού αφιερωμένο στους Έλληνες μουσικούς».

3. Η ίδια προχειρότητα τόν χαρακτηρίζει, όταν αναρωτιέται: «Γιατί οι ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης... δέν έκαναν τόν κόπο νά μεταφράσουν αυτούσιο τό *Nouveau dictionnaire de la musique* τό όποιο «έμπεριέχει, έκτός από τούς συνθέτες, ένα πλήθος από μουσικούς όρους πού επεξηγούνται μέ έπιστημονική ακρίβεια και συνέπεια. Κρίμα!». Πώς όμως ό κ. Κουρουπούς δέν είδε ότι οι έκδόσεις Gutenberg θά κυκλοφορήσουν τό *Λεξικό τής μουσικής* του ίδιου συγγραφέα άφου αυτό αναφέρεται δυό φορές στόν πρόλογο του επιμελητή και αναγγέλλεται μέ όλοσέλιδη διαφήμιση στό τέλος του βιβλίου; Κρίμα! Γιατί ή ελληνική έκδοση, έκτός του ότι περιλαμβάνει περισσότερα λήμματα από τή συγκεντρωτική έκδοση του *Nouveau dictionnaire de la musique*, είναι και πιο εύχρηστη γιατί χωρίζεται σέ δυό τόμους: *Λεξικό τών συνθετών* και *Λεξικό τής μουσικής*, ένα έργο 1.000 περίπου συνολικά σελίδων. Ηδη ή έκδοση του *Λεξικού τής μουσικής* βρίσκεται στό στάδιο τής εκτύπωσης.

4. Ό κ. Κουρουπούς άσκει κριτική στίς μεταφραστικές έλλείψεις και παραλείψεις τής ελληνικής έκδοσης και χρησιμοποιεί όρισμένα παραδείγματα, αναφερόμενος στή μετάφραση του προλόγου του συγγραφέα και στό λήμμα για τόν Τσαϊκόφσκι. Χρησιμοποιώντας τά ίδια παραδείγματα, θά μπορούσαμε νά του καταλογίσουμε, έκτός τών άλλων, και μεταφραστική άκαμψία ή νά τόν ρωτήσουμε πού βρήκε τήν πρώτη φράση του προλόγου του συγγραφέα πού μάς κατηγορεί ότι παραλείψαμε και ή όποια δέν ύπάρχει ούτε στή γαλλική έκδοση του 1975, ούτε σ' αυτήν του 1983. Θεωρούμε όμως ότι μία τέτοια άντιπαράθεση δέν έχει νόημα κι ότι θά μπορούσε νά συνεχιστεί έσαεί, μιάς και είναι γνωστό, τουλάχιστον σέ όσους έχουν άσχοληθεί μέ τή μετάφραση, ότι ή μετάφραση ή πείθει ή δέν πείθει — συνολικά. Μέ τή στείρα και λέξη προς λέξη άντιπαράβολή πού επεχείρησε ό κ. Κουρουπούς, θά

μπορούσε νά «ξετιναχτεί» άκόμη και τό, κλασικό πιά, μεταφραστικό έργο πού μάς όφισε ό Άρης Άλεξάνδρου, άποδίδοντας στή γλώσσα μας τόν Ντοστογιέφσκι. Κι όχι μόνο αυτό.

Δέν ισχυρίζομαστε ότι στό *Λεξικό τών συνθετών* δέν έχουν γίνει λάθη και παραλείψεις. Θά περιμέναμε όμως άπό τόν κ. Κουρουπού νά έπισημάνει τουλάχιστον τήν άρτια αισθητική τής έκδοσης ή όποια εκτιμήθηκε ιδιαίτερα άπ' όλους.

Έν πάση περιπτώσει. Τό σημείωμα του κ. Κουρουπού χαρακτηρίζεται από μία βασική αντίφαση: θεωρεί τήν προσπάθειά μας θετική και συγχρόνως διαπιστώνει «ότι όλα σχεδόν τά λήμματα βρήθουν... μεταφραστικών έλλείψεων και παραλείψεων, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο σοβαρών». Άναφωνεί «κρίμα!», για πολλοστή φορά, είτε όταν αναφέρεται στίς έλλείψεις μας είτε όταν άπορεί γιατί οι ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης «δέν έκαναν τόν κόπο νά μεταφράσουν αυτούσιο τό *Nouveau dictionnaire de la musique*», άφου «θά ήταν ή συμβολή τους άπειρώς μεγαλύτερη». Αυτή τήν αντίφαση θά 'πρεπε νά τήν είχε λύσει πρίν συντάξει τό κριτικό του σημείωμα.

Γιά τίσ έκδόσεις Gutenberg
Γιώργος Δαρδανός

*Και ή άπάντηση
του συνεργάτη μας
Γ. Κουρουπού*

Έπειδή πράγματι τά πολλά λόγια είναι φτώχεια, επαναλαμβάνω ξεκάθαρα — πάντοτε χωρίς «προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία» — πώς ή μετάφραση είναι πολύ μέτρια, και στό γράμμα και στό πνεύμα.

Έξάλλου ή δήλωση του επιμελητή στόν πρόλογο και ή άναγγελία τής έκδοσης ενός παραρτήματος δέν νομιμοποιούν τήν άφαίρεση τών λημμάτων για τούς Έλληνες συνθέτες, γιατί άλλοιώνουν τίσ ισορροπίες του συγγραφέα και δέν επιτρέπουν στόν άναγνώστη τήν άντικειμενική έντύπωση του πρωτοτύπου.

Έπειδή όμως ή αισθητική εμφάνιση τής έκδοσης είναι όντως πολύ καλή, κι επειδή

● ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ●

καλές εκδόσεις μουσικών βιβλίων σπανίζουν στην Ελλάδα, έκρινα πώς οι δποιες μου επιφυλάξεις έχουν δευτερεύοντα χαρακτήρα.

Τώρα αν αυτά τα λίγα και απλά δεν μπορεί να κατανοήσει ο κ. Γ. Δαρδανός, τότε θά πρέπει ίσως να υποθέσουμε ότι διαθέτει μόν «προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία», ύστερεί όμως κάπως σε αντίληψη.

Γιώργος Κουρουπός

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΥΡΑΥΛΟΥΣ

Σχετικά με τη συμφωνία για τους Εύρωπυραύλους, ο Γιώργος Καρράς (Πολίτης 86) ρωτάει ρητορικά εάν είχαν άδικο «οι ποικίλοι "σεχταριστές" που του (του Κινήματος Ειρήνης) προσάψαν αφέλεια, μεταφυσική, απολιτικότητα, πασιφισμό... «πού θεωρούσαν τους αγώνες του σχεδόν άνευ αντικειμένου, κατασπατάληση ζωντανών δυνάμεων».

Απ' ό,τι φαίνεται, ο σύντροφος Καρράς αποθαρρύνεται από την παρούσα θριαμβευτική νίκη της Ρηγκανικής διπλωματίας «από θέση ισχύος», κι έτσι τά βάζει με το υποτιθέμενο θύμα της υπόθεσης, τό κίνημα ειρήνης. Έμεις, οι «Πασιφιστές», βλέπετε, φταίμε πού τώρα ο Σούλτς μπορεί να δίνει «μαθήματα άγοραίου πραγματισμού στό ειρηνιστικό κίνημα». Έμεις πού δέν ημασταν άρκετά σκληροί.

Στήν ερώτηση πού κάνει ο Καρράς ή άπάντησή μου είναι ναι, είχαν άδικο, και άφου μιλάμε για μαθήματα, ίσως θά ήταν καλύτερα αυτοί οι σεχταριστές να είχαν μά-

θει λίγα πράγματα παραπάνω για τά κινήματα ειρήνης και για τήν δλη λογική τής εγκατάστασης των Εύρωπυραύλων πρίν να καταλήξουν σε τέτοια βαριά συμπεράσματα για τήν αξία των αγώνων πού κάναμε και πού θά πρέπει να κάνουμε, άκόμα πιά έντονα, στό μέλλον.

Τό 1984, ή ειρηνίστρια Νταϊάνα Τζόνσον έγραφε: «Οι εύρωπυραυλοι είναι ένα μεταβατικό φαινόμενο. Η άυστηρά στρατιωτική τους λειτουργία σάν άπειλή των Άμερικανών για άμεσο "άποκεφαλισμό" τής Σοβιετικής Ένωσης μπορεί σύντομα να αναπαρραχθεί ή να άναλφθει από τή νέα γενιά των ναυτικών πυραύλων ίσης άκρίβειας, πού θά είναι εγκατεστημένοι σε ύποβρύχια στην Άρκτική.

»Στό μεταξύ, πολιτικά, βοηθούν να ταιριάζει ή Εύρώπη στην παγκόσμια στρατηγική των Άμερικανών, ενώ ταυτόχρονα ψυχολογικά ή Εύρώπη ανεξαρτητοποιείται από τή στρατηγική όμπρέλα τής Άμερικής με τόν τρόπο πού θέλουν οι Άμερικάνοι ήγέτες... Οι πυραυλοι βρίσκονται εκεί, σε γερμανικό έδαφος, αλλά οι Γερμανοί δέν αισθάνονται να προστατεύονται από αυτούς. Άν θέλουν να είναι προστατευμένοι, θά πρέπει να κάνουν μία σοβαρή προσπάθεια μόνοι τους».

Είναι κάπως ειρωνικό ότι —τώρα πού ο άληθινός αγώνας άρχίζει, ή πάλι ενάντια στόν άναπτυσσόμενο δυτικοευρωπαϊκό μιλιταρισμό— ο Γιώργος Καρράς πάλι θέλει να μάς άφήσει στά κρύα του λουτρού, ενώ αυτός μεταναστεύει στην Άνατολική Εύρώπη για να γίνει μέλος τής Χάρτας '77. Δέν άποκλείεται να μάθει, μόλις φθάσει εκεί, ότι ή Χάρτα '77, όπως και άλλες αντιφρονούσες ομάδες τής Άνατολικής Εύρώπης δέν είναι πιά τόσο προκατειλημμένη όσο πρίν πέντε ή πρίν δέκα χρόνια ενάντια στα ανεξάρτητα κινήματα ειρήνης τής Δυτικής Εύρώπης. Ότι δέν πάσχει τόσο έντονα όσο πρίν, από τήν άπλοική ψυχροπολεμική νοοτροπία πού τήν χαρακτήριζε στα πρώτα της χρόνια. Άν μή τί

άλλο, αυτή ή εξέλιξη άποτελεί ένα από τά σημαντικά έπιτεύγματα των ανεξάρτητων κινήματων ειρήνης. Παραπέμπω τόν Καρρά στό Γράμμα στόν Ε. Π. Τόμπσον του Γιάροσλαβ Σαμπάτα, όπου ο συγγραφέας αυτός, μέλος τής Χάρτας '77, παρουσιάζει μία κάπως διαφορετική (και όπωσδήποτε πιά έποικοδομητική) αντίληψη για τά δυτικά κινήματα.

Ό δογματισμός του Γιώργου Καρρά για τά νέα, όχι άρκετά «ταξικά» αντιπολεμικά κινήματα, μου θυμίζει τό δογματισμό πού είχαν (ή έχουν) οι παλιοί σταλινικοί για τους όχι άρκετά «ταξικούς» Εύρωκομμουνιστές. Έπίσης, και στις δύο περιπτώσεις, εκείνοι, οι «σωστού», εκείνοι πού έχουν δίκιο, βρίσκονται όχι έδω, αλλά στην Άνατολή.

Φιλικά
Σ. Χώλ

Και ή άπάντηση του Γ. Καρρά:

Τό κείμενο του προηγούμενου τεύχους άπευθυνόταν στους άριστερους πού δρούν στό κίνημα ειρήνης και έπαιρνε άκριβώς θέση και άπέναντι στις βασικές άπόψεις πού ύπάρχουν σχετικά στην Άριστέρα. Συνεπώς δέν έχω τίποτα άλλο να παρατηρήσω όπτι: στή νηφάλια και σαφή διατύπωση τής κυρίαρχης σήμερα άποψης για τήν ειρήνη από τόν Ν. Καίσαρη όπτε στην άδικαιολόγητα (άδικαιολόγητα σε σχέση με αυτό πού έχει να πει) κακότροπη άπάντηση του Γ. Χώλ.

Άπλώς στέκομαι στό ότι —καθώς στό προηγούμενο κείμενο τελείωνα προσυπογράφοντας λόγια τής «Χάρτας '77»— ο Γ. Χώλ μου καταμαρτυρεί ότι διαστρεβλώνω τήν άποψη των Τσεχοσλοβάκων αγωνιστών. Και πρός άπόδειξιν με παραπέμπει στό Γράμμα στόν Ε. Π. Τόμπσον του κομμουνιστή φιλόσοφου Γιάροσλαβ Σαμπάτα, ένα σημαντικότατο κείμενο, άποσπάσματα του όποιου έχω μάλιστα χρησιμοποιήσει παλιότερα στόν Δεκαπενθήμερο Πολίτη. Ό Σαμπάτα λέει άκριβώς τά ίδια πράγματα, σχεδόν άυτολεξί. Ό άναγνώστης

θά τό διαπιστώσει από τό άκόλουθο άπόσπασμα:

«Μέσα στό κίνημα ειρήνης ο άγώνας αυτός σημαίνει κυρίως να αντιπαθούμε σε όλες τις προσπάθειες να υποβαθμιστεί ο άγώνας για τά πολιτικά δικαιώματα πός όφελος του υποτιθέμενου ύπ' αριθμόν ένα οικουμενικού και ύψιστου δικαιώματος στή ζωή. Δέν προτιθέμαι να υποτιμήσω στό έλάχιστο αυτό τό δικαίωμα. Άλλά ή παλιά και άυτονόητη φράση ότι κανένα δικαίωμα δέν θά επιζήσει ενός πυρηνικού πολέμου έπαναλαμβάνεται πιά επιπόλεια και χωρίς κανένα μέτρο. Χρησιμοποιείται από δω κι από κεί σε τέτοιο βαθμό πού έχει μετατραπεί σε πασιφιστικό σύνθημα, τό νόημα του όποιο πλέον τό καταλαβαίνουμε σάν τίποτα παραπάνω από τό δικαίωμα στην επιβίωση με κάθε τίμημα: άκόμα και γονατιστοί. Υποθέτω ότι δέν χρειάζεται να σάς πείσω ότι τό δικαίωμα στή ζωή συνεπάγεται μία ζωή με αξιοπρέπεια. Όμως τό γεγονός παραμένει ότι ύπάρχει μία στάση καχυποψίας άπέναντι σε εκείνο πού ύπήρξε τρέχουσα συνείδηση σε όλες τις δύσκολες στιγμές των μεγάλων δημοκρατικών έπαναστάσεων, ότι δηλαδή είναι καλύτερο να πεθάνει κανείς όρθιος παρά να ζήσει γονατιστός».

Malevici